T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

DEVLETİN ŞİDDET ARAÇLARI ÜZERİNDEKİ TEKELCİ KONTROLÜ VE MEŞRUİYET SORUNU

12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye'de Ordu ve Meşruiyet

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şefik Taylan AKMAN

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

DEVLETİN ŞİDDET ARAÇLARI ÜZERİNDEKİ TEKELCİ KONTROLÜ VE MEŞRUİYET SORUNU

12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye'de Ordu ve Meşruiyet

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şefik Taylan AKMAN

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Mithat SANCAR

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

DEVLETİN ŞİDDET ARAÇLARI ÜZERİNDEKİ TEKELCİ KONTROLÜ VE MEŞRUİYET SORUNU

12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye'de Ordu ve Meşruiyet

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mithat SANCAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ _____ **- 1 -**

I. BÖLÜM _____ **- 8 -**

DEVLETİN ŞİDDET ARAÇLARI _____ **- 8 -**

1.1. Devletin İçrek İdeolojisi ve Bu İdeoloji Tarafından Biçimlenen Devlet Aklı _____ **- 9 -**

1.2. Devletin Şiddet Araçları Kavramı ve Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolü _____ **- 28 -**

1.2.1.Genel Olarak _____ **- 28 -**

1.2.2 Feodalizm ve Özerk Şiddet Araçları _____ **- 34 -**

1.2.3. Modern Devlet ve Tekelleşen Şiddet Araçları _____ **- 44 -**

1.2.4. Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrol Hakkının Çeşitli İstisnaları _____ **- 57 -**

1.2.4.1. Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrol Hakkına Dayanarak Vatandaşlarının Şiddet Araçlarına Sahip Olmasına İzin Vermesi _____ **- 58 -**

1.2.4.2. Uluslararası Askerî İttifakların ve Diğer Devletlerin Bir Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolüne Etkisi _____ **- 61 -**

1.3. Devletin Açık Şiddet Aracı Olarak Polis ve Ordu _____ **- 63 -**

1.3.1. Polis _____ **- 65 -**

1.3.2. Ordu _____ **- 68 -**

1.4. Devlet Aygıtı İçinde Ordunun Konumu_____ **- 75 -**

1.4.1. Askerî Hükümet Darbesi Kavramı _____ **- 81 -**

1.4.2. Ordunun Bir İşlevi Olarak İtaat Üretiminin Nesnelleşmesi _____ **- 87 -**

1.4.3. Kamusal Rutinin Bozulması Sonucu Ordunun Kamusal Alana Müdahalesi ve Askerî İtaat Üretimini Toplumsal Düzeyde Genişletmesi_____ **- 94 -**

II. BÖLÜM _____ **- 98 -**

MEŞRUİYET SORUNU_____ **- 98 -**

2.1. Genel Olarak Meşruiyet Kavramı _____ - 98 -

2.2. Meşruiyet ve Egemenlik _____ - 101 -

2.3. Meşruiyet ve Bürokrasi _____ - 119 -

2.3.1. Bürokratik Devlet ya da Denetim Altında Tutulamayan Bürokratik Egemenlik _____ - 121 -

2.3.2. Sivil Bürokrasi ile Askerî Bürokrasinin İlişkileri -Askerî Yönetimlerin Sivil Bürokrasi Açısından Meşruiyeti- _____ - 126 -

2.4. Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelinin Meşruiyeti _____ - 132 -

2.4.1. Askerî Hükümet Darbelerinin Meşruiyeti _____ - 136 -

2.4.2 Askerî Yönetimlerin Kamusal Alandaki Meşruiyeti _____ - 139 -

2.4.3. Askerî Hükümet Darbeleri ve Askerî Yönetimler Bağlamında Devletin İdeolojik Araçlarının İşlevi _____ - 145 -

III. BÖLÜM _____ - 153 -

12 EYLÜL ASKERÎ DARBESİ _____ - 153 -

3.1. Türkiye'de Devletin İçrek İdeolojisi ve Askerî Darbe Geleneği _____ - 153 -

3.1.1. Tarihsel Olarak Türkiye'de Askerî Gücün Konumu _____ - 172 -

3.1.2. Millî Güvenlik Kavramı ve Çeşitli Yansımaları _____ - 178 -

3.2. 12 Eylül Darbesinin Yapısı _____ - 186 -

3.3. 12 Eylül Darbesinin Meşruiyeti _____ - 209 -

3.4. 12 Eylül Darbesinin Sonuçları _____ - 222 -

3.4.1. Resmî İdeoloji Bağlamında Milliyetçilik, Muhafazakârlık ve Kültür Propagandası _____ - 227 -

3.4.2. Sivil Toplumun Tâbi Kılınması Suretiyle Yeni Bir Kamusal Alan Yaratma Teşebbüsü ve Toplumsal Apolitizasyon Süreci _____ - 243 -

3.5. Askerî Diktatörlük Dönemini Unutturma Çabaları _____ - 247 -

SONUÇ YERİNE: Rasyonel Tahakkümün Cisimleşmesi Olarak Devlet _____ - 253 -

YARARLANILAN KAYNAKLAR _____ - 258 -

ÖZET _____ - 272 -

KISALTMALAR CETVELİ:

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
AP	:	Adalet Partisi
bkz.	:	Bakınız
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Devletin ideolojik aygıtı
DİSK	:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	:	Demokrat Parti
E.	:	Esas sayısı
edi.	:	Editör
haz.	:	Hazırlayan
Ibid.	:	Aynı yerde
Idem.	:	Aynı sayfada
Infra.	:	Bundan sonraki sayfalara bakınız
İng.	:	İngilizce
K.	:	Karar sayısı
KGB	:	Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
KKK	:	Kara Kuvvetleri Komutanlığı
Md	:	Madde
MDP	:	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGA	:	Milli Güvenlik Akademisi
MGK	:	Milli Güvenlik Konseyi
MGSB	:	Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi
MİSK	:	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu

As. MKYUK	**:**	Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu
NATO	**:**	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
Passim	**:**	Kaynağın tümü
PKK	**:**	Partiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
S.	**:**	Sayı
s:	**:**	Sayfa
SSCB	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Supra.	**:**	Bundan önceki sayfalara bakınız
TC	**:**	Türkiye Cumhuriyeti
TİSK	**:**	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TRT	**:**	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	**:**	Türk Silahlı Kuvvetleri
vb.	**:**	Ve bunun gibi
YÖK	**:**	Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Günümüz koşullarında, daha özgürlükçü, demokratik, eşit ve insan onuruna yakışan bir toplumsal düzenin gerçekleşebilmesi için devletin şiddet araçları üzerinde gerçek anlamda bir tekelci kontrolü sağlaması zorunluluk arz etmektedir. Şiddet araçlarının özel mülkiyetin konusu olması ve dağınık halde belli kişilerin elinde toplanması çatışmanın olmadığı güvenli yaşam alanları oluşturmayı imkânsız kılar. Dolayısıyla özgürlükçü, demokratik ve eşitlikçi bir toplumsallığın gerçekleştirilebilmesi olanaklarını da ortadan kaldırır. Fakat modern devlet için sadece şiddet araçlarının tekelci kontrolünün sağlanması yeterli değildir, çünkü şiddet araçlarının varlığı bile çoğu zaman gerçekleşmesi arzulanan bir toplumsal düzen için doğrudan tehdit haline gelebilmektedir. Şiddet araçlarının tekelci kontrolünün de ötesinde sivilliğe mutlak olarak tâbi kılınması özgürlük alanlarının korunabilmesi için şarttır. Bunun yanında şiddet araçlarının herhangi bir şekilde bağımsız hareket edebilme, politika belirleyebilme, toplumsal ve kamusal düzene müdahale edebilme ya da genel olarak kendini sivil olmamaktan dolayı ayrıcalıklı görme gibi iktidar oluşturmasına olanak sağlayan bütün nitelikleri ortadan kaldırılmalıdır. Ayrıca şiddet araçlarının gerçek anlamda tekelci kontrolünün sağlanıp sivilliğe tâbi kılınabilmesi için sürekli genişleme eğiliminde olan ekonomik ve silahlı gücü de azaltılmalı, kendisine ayrılan büyük bütçeler kısıtlanmalı; güvenliği sağlamak dışında sahip olduğu tüm araçlar ile bunları kullanmasını olanaklı hale getiren yasal hükümler yeniden düzenlenmelidir. Hükümetlerin dışında sivil toplumun da çeşitli yönleriyle şiddet araçlarını denetleyebilme olanağı sağlanmalı ve en önemlisi devlet tasarrufları ile toplumsal mülahaza süreçlerindeki tüm militarist öğeler ortadan kaldırılmalıdır. Şiddet araçlarını lafzında da olduğu gibi

salt bir araca indirgemek ve bunların amacını özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplumsallığın kurulması için sivillerce alınmış güvenliği sağlamaya yönelik kararları uygulama yükümlülüğüyle sınırlandırmak gerekmektedir. *Tavsiye niteliğinde* olabilecek görüşlerinin dahi hiçbir koşulda sivil yönetimlerin karar ve eylemlerinde bağlayıcılığı veya zorlayıcılığı bulunmamalı, aygıt olarak idari yapılanma içindeki konumu ayrıcalıklı olmamalı, gerçek anlamda sivil otoriteye bağlı olmalıdır. Şiddet araçlarının serbest alanları bu şekilde ortadan kaldırılırken, devletin sivil olan kısmının da günümüz devletlerinin yapısal özelliklerinden sıyrılabilmesi gerekmektedir. Devletin öncelikle sivil topluma açık hale getirilmesi, şeffaflaştırılması ve sivil toplumun denetim mekanizmalarıyla denetlenebilmesi sağlanmalıdır. Sivil de olsa devleti hâlâ amaç olarak gören zihniyet ortadan kaldırılmalı, toplumsallığı kurmaya dönük bir araca indirgenerek *daha az devlet daha çok toplum* ilkesi önsel olarak tüm devlet tasarruflarında egemen kılınmalıdır.

Tüm vatandaşlarının devleti için varolduğu ve önemli olanın güçlü devletin sürekliliğinin sağlanması veçhesindeki resmî ideolojinin gelenekselci devlet görüşü de ancak bu ilkenin önsel olarak kabul edilmesi ile alt edilebilir. İnsan hak ve özgürlüklerinin sadece bireyler arası çatışmalarda değil, devletin kendisiyle olan çatışmalarda da korunması sağlanmalıdır. Yani devletin, tek tek bireyleri kendine karşı potansiyel bir tehlike olarak görüp kendini koruma yönündeki geleneksel politikasından, bireylerin devlete karşı korunduğu bir politikaya geçilmesi zorunludur. Tüm bunlar ise; kamusal alandaki tartışma olanaklarının engellenmeyerek, devletin burada yürütülen faaliyetlerden rahatsızlık duyması halinde bile tekelinde tuttuğu şiddet araçlarını kanalize edemeyeceği, sivil toplumun güçlenerek devlet erkinin karşısında sindirilmeden var olabileceği yeni bir toplum ve

devlet projesinin gerçekleşebilmesine bağlıdır. Önceliğini kendi yetkilerini değil, insanların haklarını korumaya yönelmiş bir hukuk devleti anlayışının yerleşebilmesi için çalışmak, günümüz pratiği açısından belki de tek kısa erimli çözümdür.

Bu inceleme kapsamında devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünün oluşumu, gelişimi ve bugün için neyi ifade ettiği meşruiyet eksenli bir sorgulamayla birlikte 12 Eylül ile karşılaştırılarak ele alınacaktır. Fakat çalışmanın şiddetin tarihini yazmak veya şiddete karşı çözüm olanakları sunmak gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Aynı zamanda çalışmanın çeşitli yerlerinde değinilse de, devletin yasal/meşru şiddet kullanma hakkının tarihçesi ve bunun kaynaklarını nelere dayandırdığı hususları araştırmanın sınırlarını aşacağından büyük oranda kapsam dışında tutulacaktır. Çalışmada daha çok bu şiddeti kullanma gücüne ve hakkına sahip aygıtların ve onların yapılarının ortaya konabilmesi hedeflenmektedir. Üç ana bölüm olarak hazırlanan çalışmanın her bölümünde ana konu, temel yapısal unsurlarına ayrıştırılarak ele alınmıştır.

"Devletin Şiddet Araçları" başlıklı ilk bölüme, devletin tasarruflarının arkasında yer alan itici gücü açıklayabilmeye yönelik "devletin içrek ideolojisi" olarak adlandırılan bir kavramsallaştırmayla başlanarak, devlet aklının bu kavramsallaştırma çerçevesindeki işlevi üzerine odaklanılacaktır. Daha sonra modern devlete özgülenebilecek bir durum olarak devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolüne yer verilecektir. Bu başlık altında şiddet araçlarının genel yapısı, tarihsel süreç içindeki gelişimi, feodalizmden modern devlete geçiş dönemindeki evrimi ve modern devlette neyi ifade ettikleri, hangi fonksiyonları yerine getirdikleri incelenecektir. Şiddet araçlarının feodalizmin parçalanmış toplumsal ve yönetsel yapısına paralel olarak bölünmüşlüğü ve özel mülkiyete konu olması bu bağlamda

değerlendirilecektir. Gerçekten de feodalitenin çözülmesinin ardından mutlak yönetimlerin kurulmasıyla başlayan merkezîleşmenin şiddet araçları üzerindeki sahipliği değiştirdiği ve merkezîleşen devletin, şiddet araçları üzerinde tekelci bir kontrolü ele geçirdiği görülür. Modern devlet ve onun kontrolünde tekelleşen şiddet araçları birbirlerinin tamamlayıcısı olmuşlar; karşılıklı olarak birbirilerini destekleyerek güçlenmişler ve örgütlenme ile tahakküm tekniklerini rasyonelleştirmişlerdir. Bu süreç içinde modern devletin baskı aygıtının bir unsuru olan şiddet aygıtları örgüt ve işlev olarak ayrışmasını tamamlamış; şeklen de olsa iç güvenlik polisin dış güvenlik ise ordunun görev alanı olarak kabul edilmiştir.

Polis, orduya göre nispeten daha küçük ve sivil idareye bağlı bir yapı olarak kabul edilebilirse de, tıpkı ordu gibi devlet iktidarının pekiştirilebilmesi veçhesinde benzersiz imkânlar sağlar. Her şeyden önce polisin sivil alana yönelik tasarruflarının meşrulaştırılabilmesi daha kolaydır, bu nedenle ordunun müdahalesine ihtiyaç duyulmayan hallerde etkin ve çabuk bir müdahale gücü olarak polis tercih edilir, ordunun müdahalesi ikinci alternatif olarak saklı tutulur. Buna karşılık polisin, ordunun aksine politikalar üzerinde belirleyici ve yönlendirici etkisi çok daha azdır ve bu özelliği dolayısıyla bağımsız hareket edebilmesi ve karar alabilmesi olanağı nispeten kısıtlıdır. Ayrıca polis asıl görev sahası dışına çıkıp dış güvenliğe müdahalede bulunamazken ordu, yapısı ve gücü itibariyle hem dış hem de iç güvenliğe müdahale edebilmektedir. Ordunun devlet üzerindeki belirgin egemenliği, toplum üzerinde de hegemonya kurmaya yöneliktir. Ordu özellikle zorunlu askerlik ve kamuoyuna yaptığı telkin ve propagandalar ile kendi içinde ürettiği itaati kamusal düzleme yaymak ister. Kamusal rutinin bozulduğu dönemlerde askerî itaat üretimini zor yoluyla da olsa sivil alana dayatır. Kutsallığına inandığı devlet otoritesini askerî

bir disiplin ile sakıncalı kabul ettiği kişi ve grupların üzerinde tüm gücüyle hissettirir. Tâbi kılınmış bir toplum, bütünleştirme ve bireyselleştirme politikalarının bir arada uygulanmasıyla sağlanmaya çalışılır.

İkinci bölümde ise devletin ve şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünün meşruiyeti sorunu ele alınmaya çalışılmıştır. Bir başka ifadeyle, genel olarak iktidarın meşruiyeti sorgulanmıştır. Meşruiyet kavramı, yasallık ile sınırlandırılmamış, kamuoyunca kabul edilme, meşru sayılma kriterlerine göre daha çok sosyolojik açıdan değerlendirilmiştir. Weber'in geleneksel, karizmatik ve yasal egemenlik tipleri ile bunların meşruiyet biçimleri incelenmiş, somut durumlar ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Bu bölümde bürokrasi ayrı bir alt başlıkta incelenecektir. Bürokrasinin devlet aygıtı içindeki işlevi gerçekten önemlidir. Modern devleti bürokratik yapılar olmadan düşünebilmek zordur. Bürokrasi, devletin işleyişinin, iktidarının ve kendini yeniden üretebilmesinin sürdürülmesini sağlar. Ayrıca gerek sivil gerekse askerî bürokrasi karşılıklı bir dayanışmayı örgütler. Çoğu zaman kendilerini devletin seçkinleri olarak gören bürokratlar, devlete yönelik muhalefet hareketlerinde adeta tek vücut olarak beka kaygısını ön plana çıkartırlar. Olağanüstü hal yönetimlerinden askerî darbeye kadar uzanan bir süreci başlatabilirler. Askerî hükümet darbelerinin ve ardından oluşturulan cuntaların meşrulaştırılabilmesinde gerek zor unsurunu gerekse ideolojik etkinlikleri harekete geçiren işlevleriyle belirleyici olurlar.

Son olarak bu bölüm altında askerî darbelerin meşruiyetini sağlama yöntemleri incelenecek ve devletin ideolojik aygıtlarının bu meşrulaştırma sürecindeki işlevine değinilecektir. Bürokratik aygıtla beraber devletin bürokratik-otoriter bir rejime; ayrıca askerî darbelerin totaliter ve otoriter rejimlerin çeşitli

özelliklerini barındıran bir diktatörlüğe dönüşmesi, meşruiyetini sağlama bağlamında ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ilk iki bölümde teorik açıdan yapısal unsurları incelenecek olan devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolü ve meşruiyet sorunu, Türkiye özelinde ele alınacaktır. Teorik çerçevenin pratiğe uygulanması amacının güdüldüğü bu bölümde "devletin içrek ideolojisi"nin Türkiye'deki darbe geleneği ile ilişkisi ve bu bağlamda Türkiye'de askerî gücün tarihsel konumu tartışılacak; ayrıca 12 Eylül darbesinin yapısı, meşruiyeti ve sonuçları araştırılacaktır.

Darbenin yapılmasının ardından 12 Eylül'cülerin söylemindeki hâkim özellik, devlet yönetimini de karakterize eden *millî birlik ve bütünlük*, *devletin bekası*, *iç ve dış düşman* gibi kavramların vurgulanması olmuştur. Genel olarak millî güvenlik doktrini adı altında toplanabilecek olan bu kavramlar demokrasi ve özgürlük taleplerinin karşısına sürekli bir erteleme gerekçesi olarak konmuş, otoriter devletin üretilebilmesinin aracı haline getirilmişlerdir. Aynı zamanda millî güvenlik doktrini, devlet ve ülkenin geleceğinin sürekli tehdit altında olduğunun meşrulaştırılıp toplumun buna inandırılmasında kullanılmış, yapılan askerî darbelerin gerekçelendirilmesinde önemli bir işlev görmüştür.

Teorik açıdan *askerî hükümet darbesi* olarak tanımlanan 12 Eylül 1980 harekâtının asıl etkileri toplumsal süreçleri kökten değiştirmesinde ve devlet eliyle yaratılan yeni bir kamusal alanı biçimlendirmesinde ortaya çıkmıştır. Bu haliyle 12 Eylül bir taraftan devlet idaresini öbür taraftan bireylerin özel yaşantısından kamusal yaşantısına kadar tüm yaşam alanlarını kendi otoritesine tâbi kılmıştır. Türk - İslâm sentezini resmî ideolojiye eklemleyerek, milliyetçilik, dindarlık ve neo-liberalizmle biçimlenmiş milliyetçi-muhafazakâr bir felsefeyi devlet idaresinden eğitim sistemine

kadar birçok alanda egemen kılmıştır. Ayrıca toplumsal kabulleniş ve itaat kültürünü, sivil yaşama askerî disiplin kurallarını dayatmak suretiyle gerçekleştirmeye çalışmış ve kolektif hafızayı ortadan kaldırarak darbenin şiddete dayanan niteliğini unutturmak istemiştir.

Sonuç olarak tüm şiddet araçlarının ve bunlar üzerindeki kontrolün gereksizleşip ortadan kalktığı ve genel olarak insanları şiddete yönelmeye iten nedenlerin olmadığı bir *ütopya*yı gerçekleştirebilme umudunu kaybetmeden, fakat günümüz gerçekliği içinde hareket ederek insan hak ve özgürlüklerini geliştiren, insan onuruna uygun yaşam koşullarını toplumsal eşitlik içinde sağlayan sivilleşmiş bir devlet aygıtına ulaşabilme olanağı, incelemenin bütünü göz önüne alındığında tartışılmak ve fikir üretilebilmesine yönelik katkı sunulmak istenen temel alandır.

I. BÖLÜM

DEVLETİN ŞİDDET ARAÇLARI

Modern devletin ayırt edici özelliklerinden biri, şiddet araçları üzerinde kurduğu tekelci kontrol ve bu araçlar sayesinde meşru şiddet kullanma hakkını kendine hasretmesidir. Toplumsal sözleşme kuramlarında da bahsedilen devletin olmadığı bir durumda güvenliğin sağlanamayacağı[1], bu nedenle devletin doğal bir ihtiyacın sonucu olduğu savı gerçekten saf halde bir barbarlığın ve kontrolsüzlüğün olduğu dönemler var kabul edildiği ölçüde makul karşılanabilir. Şiddet araçları üzerindeki özel mülkiyetin bireyleri -temelde yaşam hakkı göz önüne alınırsa- güvencesiz hale getirdiği açıktır. Bu nedenle şiddet araçları üzerindeki kontrolün, tarafsız ve sadece insanların yaşam düzeylerini geliştirebilmeleri için varolan tek bir kurumun -devletin- elinde olması, çok farklı kişi ya da grupların elinde dağınık halde bulunmasına yeğdir. Ancak modernizmle beraber devletin tekelci kontrolüne sahip olduğu bu gücün, sadece bireylerin daha huzurlu ve mutlu bir yaşam sürebilmeleri için onlara hizmet etmesi amacının dışında çok daha farklı mecralara yöneldiği görülmektedir. Hatta bu gücün yasal olarak belirlenmiş sınırlarının dışına çıkarak kontrol edilemez hale geldiği, sonuçta bizatihi devlete egemen olduğu, devleti yönetmeye başladığı söylenebilir. Bu incelemenin önemli bir bölümünü de oluşturan hükümetlere karşı girişilen askerî darbeler, genellikle şiddet araçlarının yeterince kontrol edilememesinden kaynaklanmaktadır. O halde temel problem; birincil önceliğini kendini korumak olarak belirleyen devlet anlayışından kökten bir kopuş ile şiddet araçlarının kesin olarak belirlenmiş sınırların içine yerleştirildiği, bunun

[1] Hobbes'un toplumsal sözleşme kuramında devlet, meşruiyetini, güvenliği sağlama taahhüdünden almaktadır. Bir başka ifade ile devlete düşen başlıca görev güvenliği sağlamaktır.

hem tam anlamıyla bağımsız hukukî aygıtlarla hem de sivil toplumun kendisince bizzat denetlenebildiği bir hukuk devleti sistemine geçilip geçilemeyeceği ile ilgilidir. Bu temel problemin ortaya konuşu ve çalışmanın bütünsel olarak kavranabilmesi için, şiddet araçlarının ve meşru şiddet kullanma tekelinin incelenmesinden önce, çalışma kapsamında *devletin içrek ideolojisi* olarak adlandırılan; devletin gizli kurallarını, hiyerarşisini veya somut eylemlerinin teorik kaynaklarını nitelemeye dönük bir kavramlaştırma yapılacaktır. Bahsedilen kavramlaştırmanın, yazında *devlet aklı* veya *hikmet-i hükümet* olarak bilinen kavramla ne kapsamda ve nasıl bir ilişki kurduğu araştırılacaktır. Bu bağlamda devletin ve onun aygıtlarının amaçları, bu amaçlara ulaşmak için kullandığı araçlar ile yöntemlerde, kimi zaman yasal normlardan önce devletin içrek ideolojisinin kurallarının neden aslî olarak uygulandığı konusunun aydınlatılmasına çalışılacaktır.

1.1. Devletin İçrek İdeolojisi ve Bu İdeoloji Tarafından Biçimlenen Devlet Aklı

Devletin içrek ideolojisi kavramıyla devletin meşru statüde göstermek istediği faaliyetlerinin altında yatan temel saikleri açıklayabilme amacının yanı sıra, devlet aklının aşağıda ayrıntılarıyla yer verilecek olan işleyişinin teorik temelinin kurulabilmesi hedeflenmektedir[2].

[2] Anılan kavramın öncelikli olarak ele alınması, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kavram kullanılmadan devlete veya onun aygıtlarına atfedilen çeşitli niteliklerin teorik temelinin devletin içrek ideolojisiyle bağlantılı olduğunun şimdiden altının çizilmesi ve böylece olası anlam karışıklıklarının önüne geçilmesi isteğinden kaynaklanmaktadır. Şiddet araçlarının tüm unsurlarıyla kavranabilmesi için de, bu içrek ideolojinin incelenmesine gerek duyulmuştur.

Devlet aklı, *hikmet'i devlet* ya da *hikmet-i hükümet* terimleri[3]; Fransızca *raison d'etat* teriminin Türkçe'ye uyarlanmış şekilleridir[4]. Bu inceleme kapsamında *devlet aklı* kavramının, özellikle *akıl* kavramına atfedilen farklı nitelendirmeler dolayısıyla *devletin içrek ideolojisi*nin uygulanmasına ve uygulayıcılarının zihinsel işleyişini anlatmaya dönük bir anlamı vardır. Ayrıca devlet aklı ilkelerinin -aşağıda ortaya çıkış nedenleri ve tarihsel gelişimi göz önüne alınarak ayrıntılandırılacağı üzere-, devletin içrek ideolojisi tarafından belirlenip bu doğrultuda biçimlenen, *devleti yönetme sanatı* anlamını içerecek biçimde bir kullanımı söz konusudur.

Devlet aklının anlaşılabilmesi bakımından başvurulan ilk ölçüt; aklın neye tekabül ettiğinin ortaya konulması, yani aklın nitelendirilebilmesine yöneliktir. İkinci ölçüt ise; aklın şekillenmesi ve anlamlandırılmasında tarihsel açıdan belirleyici işlevi olan rasyonalite tiplerinin devlet aklının kavramsallaştırılmasındaki etkilerine dairdir. Bu açılardan her ne kadar antikitenin önemi yadsınamayacak olsa da, konunun aşırı genişlemesinin önüne geçebilmek için sadece Ortaçağ'ın ve ardından bir dünyevîleşme hareketi olarak Aydınlanma'nın akıl üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Özellikle devlet aklının içinde var olduğu düşünülen metafizik öğelerin, aklı yorumlamaya dönük rasyonalite tiplerinin tarihsel süreçteki değişimleri ile olan ilişkileri bu kapsamda değerlendirilecektir. Gerçekten de akıl kavramının özellikle tarihsel süreç içinde kazandığı farklı anlamlar, ona yer yer metafizik öğeler katmıştır. Devlet aklının kavramlaştığı dönemler göz önüne alındığında bu durum, devlet

[3] Fransızca *raison d'etat* teriminin çevirisi olan *devlet aklı* terimi Türkçe'de daha önceleri *hikmet-i hükümet* olarak kullanılmaktaydı. Ancak *hikmet-i hükümet* çevirisinin *raison d'etat* teriminin anlamını tam olarak karşılamaması nedeniyle *devlet aklı* çevirisinin kullanılmasını yönündeki görüş için bkz. SANCAR, Mithat, "Devlet Aklı Kavramına Bir Giriş", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13 – 15. Karşıt görüş ise *hikmet-i hükümet* çevirisinin kullanılması gerektiği yönündedir. Bu görüş için bkz. ERDOĞAN, Mustafa, "Hikmet-i Hükümet'ten Hukuk Devletine Yol Var mı?", **Doğu Batı Düşünce Dergisi,** Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 46.

[4] Bu çalışmada *raison d'etat* teriminin anlamını tam olarak karşıladığı düşüncesiyle *devlet aklı* çevirisi kullanılacaktır.

aklına öncesiz ve sonrasız, mutlak ve değişmez bir yapıymış gibi bakılmasına yol açmış, dolayısıyla devlet aklının metafizik öğelerle şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Söz konusu şekillenmede farklı rasyonalist yaklaşımların aklı nasıl nitelediği belirleyici olmuştur. Foucault'un devlet iktidarında temel belirleyici ölçütün başvurulan rasyonalite tipi olduğunu söylemesi, 'fiilen uygulanan şeyin genel olarak akıl değil daima spesifik tipte bir rasyonalite biçimi olduğu'[5] göz önüne alındığında anlam kazanır. Yani sorun devlet aklının hangi rasyonalite tipini benimsediğiyle alâkalıdır. İnsanı temel alan bir rasyonalite tipi benimsenebileceği gibi, devleti başlı başına amaç olarak gören bir rasyonalite biçimi de benimsenmiş olabilir. Böylece, Ortaçağ boyunca ve daha sonra 16. yüzyıldan itibaren akla yüklenen anlamlar ile şekillenen bir devlet aklı kavramı oluşmuştur. Örneğin metafizik öğretilerde akıl 'insana, gerekli bilgilerle birlikte Tanrı tarafından verilmiştir. Buna göre bütün insanlarda doğuştan, değişmez bir akıl bulunduğu; bu aklın da önsel, tümel, zorunlu, deney dışı gerçeklik taşıdığı ileri sürülmüştür'[6]. Ortaçağ düşünüşünde inanca bağlanan ve Tanrı lütfu olduğu kabul edilen aklın 'modern dönemle birlikte inançtan bağımsızlaşarak önce bilimsel düşünceyi sonra da toplumsal düzeni kurmaya'[7] yöneldiği görülür. İşte bu dönemde devlete bağlanan akıl, toplumsal düzeni kurup onun devamını sağlamaya yönelen, değişmez bir güç olarak kavranmaya başlamıştır.

Bu kavrayış çerçevesinde devlet aklı, devletin en iyi şekilde nasıl yönetilebileceğinin cevabını bulmaya çalışıyordu. En iyi yönetimle kastedilen ise aşağıda ayrıntılarına yer verilecek olan, devletin güçlü olması üzerinden kurgulanan

[5] FOUCAULT, Michel, "Omnes et Singulatim: Siyasî Aklın Bir Eleştirisine Doğru" (çev. Akınhay, Osman), **Özne ve İktidar**, (çev. Ergüden, Işık / Akınhay, Osman), haz. Keskin, Ferda, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43 – 44.
[6] HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 327.
[7] CEVİZCİ, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 29.

hegemonik bir yönetme sanatına tekabül ediyordu. Devletin kendisini nihaî hedef olarak gören mutlak ve değişmez nitelikteki bu akıl, devlette içkin var kabul edilerek, bu akıl üzerinden kurgulanan devlet aklı da *ideal* yönetme sanatı olarak kendisini gösteriyordu. Böylece Ortaçağ'ın akla verdiği anlama binaen *devlet aklı* kavramının kendisinde bir *değişmezlik durumu* ve *soyutlanma* gerçekleşiyordu. Akıl; devlette içkin olduğu için soyut ve aynı zamanda Ortaçağ'ın tanrısal aklının laikleştirilebildiği şekliyle de hâlâ değişmez ve mutlaktı. Burada dikkat çekilmek istenen husus, devlette içkinleştirilen bu durumun, aslında devlet aklının uygulayıcılarının zihinsel işleyişleriyle biçimlenen bir sürecin parçası olduğunun göz ardı edilerek, tanrısal aklın laikleştirilmesi aşamasında[8] kutsallığa büründürülerek mutlaklaştırılmasıdır. Böylece devlet aklına, aklın metafizik yorumunda olduğu gibi, baştan beri varolan değişmez bir nitelik kazandırılmıştır. Bu durum devlet aklı kavramına ve dolayısıyla devlete bir kutsallığın, yücelik anlayışının atfedilmesine sebep olmuştur. Devlette içkin kabul edilen böyle bir akıl anlayışının yarattığı kutsallığın aşılabilmesi için yöntemsel olarak; şimdiye kadar *devlet aklı* adıyla nitelenen kavramın *devletin içrek ideolojisi* şeklinde adlandırılarak, *aklın* öncesiz ve

[8] Tanrısal aklın laikleştirilmesi sürecinin, aklın insana özgülenmesi çabasında taşıdığı önem ile gerek modernizmin gerekse modern devletin oluşumu aşamasında oynadığı rol inkâr edilemez. Ancak bu sürecin tamamlanıp tamamlanamadığı tartışmalıdır. (Modernizmin çeşitli açmazlarına karşı Habermas'ın modernizmin tamamlanmamış bir proje olarak ele alınması doğrultusundaki görüşü de ayrıca değerlendirilmelidir.) Bu süreçteki birçok sorun -aslında genel olarak aydınlanmanın da bir sorunu- devlet aklının şekillenmesinde de etkili olmuş ve modern devletin uhrevî bağlantılardan tam anlamıyla kopamamasına neden olmuştur. Bu bağlamda örneğin dinsel ve hukuksal kavramların sistematik benzerliğine işaret eden Schmitt'in *siyasî ilahiyat* kuramına, çalışmada vurgulanmak istenen noktaları da yerinde olarak belirttiği için kısaca değinilebilir. Schmitt'e göre "modern devlet kuramının bütün önemli kavramları dünyevîleştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır. Sadece tarihsel gelişimleri dolayısıyla değil, -çünkü bu kavramlar ilahiyattan devlet kuramına aktarılmışlardır, örneğin her şeye kâdir Tanrı, her şeye kadîr kanun koyucuya dönüşmüştür- bu kavramların sosyolojik yönden incelenmesi için anlaşılması gereken sistematik yapıları dolayısıyla da dünyevîleştirilmişlerdir. Olağanüstü halin hukuk için taşıdığı anlam, mucizenin ilahiyat için taşıdığı anlama benzer". Bkz. SCHMITT, Carl, **Siyasî İlahiyat**, **Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm,** (çev. Zeybekoğlu, Emre), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 41. Çalışmada aklın laikleşmesinin tamamlanmasına ve böylece devletin gerçek anlamda dünyevîleşmesi gereğine yapılan vurgu da aslında insanı hedefleyen, amaç olarak devletin yerine toplumu koymayı isteyen bir projenin gerçekleştirilebilmesine yöneliktir. Bunun için gerek söylemde gerekse devlet aklında içkin olan ve insanın ötesindeki başka *şey*lerin mutlaklaşması ile neticelenen *dil*in değiştirilmesi gerekmektedir.

sonrasız, mutlak ve değişmez olduğu kabulünün aksine *insan*a -yani yöneticilerin aklına- özgülenmesi önerilmektedir. Devlet aklının, insana özgülenme yoluyla tanrısal akılla olan laikleşmiş bağlantılarının da kopartılması, devleti amaç olarak gören, değişmez ve mutlak bir yönetme sanatına tekabül edişinin sonlandırılması amaçlanmaktadır. Temelde hegemonik bir yönetme sanatı olan devlet aklının, insan onurunu, temel hak ve özgürlükleri öncül alan, bunların geliştirilmesine yönelik bir araca dönüştürülmesi istenmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için aklın; tanrısal niteliklerden arındırılmasının tamamlanması gerekmektedir. Ayrıca bu bağlamda aklın, otoriter hiyerarşik kurumların yeniden mutlaklaştırılmasını içermeyen, tek tek öznelerin bağımsız değere sahip olacağı yeni bir toplumsal projeyi kurmayı hedefleyen bir dönüşüm ile yorumlanabilmesi gerekliliği kendini gösterir. Tanrısal düzenin yeryüzündeki yansıması olarak devlet ve onda içkinleşmiş akıl, uhrevî bağlantılarından kopartılarak devletin yönetimini üstlenen bireylere özgülenmelidir. Fakat burada özgülenmesi istenen aklın bireye, özneye indirgenmesiyle beraber temelde sorgulayıcı niteliğinin ortadan kalkması amaçlanmamakta ve hiyerarşik ilişkiler zincirinde salt üstün verdiği emirleri yerine getiren bir makineye dönüşmesi arzulanmamaktadır. Yani Horkheimer'ın da "öznel akıl, eninde sonunda, olasılıkları hesaplama ve böylece belli bir amaca uygun araçları bulma yeteneği" [9] dir tanımlamasında olumsuz bir nitelik atfettiği öznel aklın doğması hedeflenmemektedir. Aksine araçsallığa indirgenmiş bir öznel aklın, sorgulama gücünü kaybetmesi ve amacı önemsememesiyle başlayan sürecin, devlet aklına ayrı ve öncül bir statü kazandırarak şu anki bireysel aklın biçimselleşmesi durumuna yol açtığı söylenebilir. Bu süreçte, öznel akıl amaçsallığı bir kenara bırakıp

[9] HORKHEIMER, Max, **Akıl Tutulması**, (çev. Koçak, Orhan), Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 56.

biçimselleştiği için eleştirilirken, aynı zamanda Horkheimer'ın *nesnel akıl* olarak nitelediği durumun devlet aklına uyarlanmasının da tehlikeli olduğu ayrıca belirtilmelidir. Çünkü böyle bir uyarlama, devlet açısından ideal bir durumun tasvirine dönüşebilme potansiyelini kendi içinde barındırmaktadır. Zaten kaçınılması gereken durum da devlet aklının ve dolayısıyla onun devlet anlayışının kutsallaştırılarak mutlaklaşmasıdır. Burada devlet aklı aslında tek tek uygulayıcılarının öznel akıllarının bileşiminden, toplamından ibaret olsa da, kendini kutsallık zırhının verdiği güç ile soyut ve değişmez bir biçimde sunmaktadır. Aklın, yukarıda çizilen çerçeve içinde yeni bir toplumsal proje ile insana özgülenmesi gerekliliğine bu nedenle ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu kapsamda nesnel akıl olarak nitelenen ve evrensel değerler oluşturmayı amaçlayan aklın daha ayrıntılı incelenmesi gerekecektir. Horkheimer'e göre *nesnel akıl*, aklı "yalnız bireyin zihninde değil, nesnel dünyada da, yani insanlar arası ve sınıflar arası ilişkilerde, toplumsal kurumlarda, doğada ve doğanın görünüşlerinde de varolan bir kuvvet olarak görüyordu… Bu görüş, insan ve amaçları da içinde olmak üzere bütün varlıkları kapsayan bir sistem ya da hiyerarşi oluşturmayı amaçlıyordu. Bir insanın akla uygunluk derecesini belirleyen, bu bütünlükle arasındaki uyumdu… Bu akıl kavramı, öznel aklı dışarıda bırakmıyor, ama onu evrensel bir rasyonelliğin kısmî, sınırlı bir ifadesi olarak görüyordu"[10]. Horkheimer nesnel akılda, aklın öznelleşmesi yani biçimselleşmesi ile içinde varolan 'adalet, eşitlik, mutluluk, hoşgörü gibi kavramların köksüzleştiğini, bunların hâlâ bir amaç olduğu halde, bunları değerlendirerek nesnel gerçekliğe bağlayacak rasyonel etmenin ortadan kalktığını'[11] söyler. Tüm bunların kaynağını ise 'aydınlanma felsefesinin netice

[10] **Ibid.**, s. 56.
[11] **Ibid.**, s. 69.

itibarıyla, aklın nesnel yanını zayıflatmasında ve biçimselleştirmesinde'[12] görür. Sonuç öznel aklın egemenliğinin gerçekleşmesidir. Horkheimer'ın öznel aklın bu biçimde, sadece araçsallığa dönüşüp amaçları olduğu gibi kabul etmesinin ve salt bunların uygulanmasıyla ilgilenmesinin tehlikesine yaptığı vurgu yerindedir. Ancak nesnel akıl olarak nitelediği "insan ve amaçları da içinde olmak üzere bütün varlıkları kapsayan bir sistem ya da hiyerarşi oluşturmayı"[13] hedefleyen yaklaşım, insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi doğal hukukun kabul ettiği evrensel değerlerin dışında başka amaçları da evrenselleştirip mutlaklaştırmaya kalktığında, örneğin devlete yöneldiğinde, devletin kendisine bir *amaç* niteliği kazandırabilmektedir. Devlet aklı bu durumda, nesnel aklın bir sonucu olarak *amaç* niteliği ile tek başına değerli olmaktadır. Sonuç olarak, devletin artık kendi başına bir *amaç* olmaktan çıkartılmasına yönelik gereklilik, *nesnel aklın* Horkheimer'cı yorumunda zorlaşmaktadır. Bu nedenle devletin tek başına kendinde içkin bir aklının olmadığı, olduğu savının devleti bir *amaç* olarak kabul eden söylemin sürdürülmesine olanak sağladığı söylenebilir. *Kutsal* ve *amaç* olma özelliklerinin kaldırılması için, *devlet aklı* teriminin devlet görevlilerinin aklına indirgenerek daraltılması önerisi, insanî bağlarından kopartılmamış bir yönetme sanatına dönüştürülebilmesi anlamında *devlet aklı* terimini insan ve toplum üstü olmaktan ziyade insana özgülemeyi ve böylece insanîleştirmeyi hedeflemektedir. Evrensel bir değer olarak sadece insan olmayı yeterli gören, bunun dışında, devlet de dâhil olmak üzere içinde hiyerarşik tahakküm ilişkileri üreten hiçbir aygıtı insandan üstün tutmayan yeni bir toplumsal projeye tahavvülün gerçekleştirilmesi ancak devlet aklının insanîleştirilmesiyle mümkün olabilir. Devlet aklının evrensel bir aklın biçimlendirdiği hegemonik

[12] **Ibid.**, s. 62 – 63.
[13] **Ibid.**, s. 56.

yönetme sanatı olarak kabulünden ve kendi başına bir doktrin olduğu görüşünden ziyade, bazı devlet görevlilerinin akılları ve eylemleri ile şekillenen davranış biçimlerine indirgenmesi çabası, beraberinde bu incelemede kullanılan bir üst kurallar bütününü nitelemeye dönük olarak *devletin içrek ideolojisi* teriminin kullanılmasını gerektirmiştir. Devletin içrek ideolojisi kavramı ile evrensel aklın biçimlendirdiği kabulü üzerinden oluşturulan devlet aklını ve temelde de onun doktrinini nitelemeye yönelik farklı bir bakış açısı sergilenmeye çalışılacaktır.

O halde *devletin içrek ideolojisi* kavramı ile devletin halka açık olan resmî norm ve kurallarının dışında, perde arkasında işleyen sisteminde belirli ve oldukça dar bir bürokrat çevresi ya da *devlet görevlisinin* dışında kimseye bildirilmeyen, devletin âli idaresinin muharrik kılavuzu niteliğindeki kuralların varlığına yönelik bir nitelendirme yapılmaya çalışılmıştır. Devlet aklı ise bu kuralların uygulanmasında gerekli araçları ve bu araçların nasıl işletileceğine yönelik pratik bilme ve eylemeleri, özellikle de devletin içrek ideolojisinin uygulayıcısı konumundaki görevlilerin davranışsal süreçlerini anlatabilmeye yöneliktir. Bir başka anlatımla *devlet aklı* daha ziyade içrek ideolojice biçimlendirilmiş öznel akılların toplamı niteliğinde hegemonik bir yönetme biçimi, sanatı olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Türkiye özelinde; *kırmızı kitapçık* (Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi) gibi aslında *devletin gizli anayasası* olduğu söylenen, belirli, çok dar bir çevrenin haricinde içindeki düzenlemelerin neler olduğunu ve neleri içerdiğini kimsenin bilmediği, uzun yıllar boyunca *devlet sırrı* kisvesiyle sebatkâr biçimde uygulanan bir gizli normlar hiyerarşisinin varlığı *devlet aklı* veya *hikmet-i hükümet* gibi terimlerle anlatılmaya çalışılan devletin içrek bir ideolojisinin olduğunu göstermektedir. Bu ve buna benzer kural ve normların yasaların da üstünde değerlendirilerek uygulanması devletin söz

konusu içrek ideolojisinin temel ayırt edici noktasıdır. *Devlet aklı* kavramı bu ideolojinin içinde daha çok devletin kararları ile eylemlerini ve bunları uygulayanların düşünsel süreçlerinin nasıl işlediğini anlatabilmeye yöneliktir. Gerçekten Horkheimer'ın bahsettiği öznel aklın tehlikesi de işte bu noktada, amaçla ilgilenmeyen, amacın evrensel insanî değerler ile ne kadar uyum içinde olduğunu sorgulamayan uygulayıcıların aklında ortaya çıkmaktadır.

Bireysel olarak öznel akılların biçimlendirdiği davranış ve eylemlerin toplamı, devletin içrek ideolojisinin kurallarınca yönlendirilse dahi, evrensel bir nesnel akıl statüsünde kabul edilemez. Ancak bu toplamın devlet aklını yarattığı ve tek tek öznel akılların da, devletin içrek ideolojisinin içinde yaşanan dönüşümlerin temel itici gücü olduğu belirtilmelidir. Ne var ki bu dönüşüm, hiçbir zaman tek bireyin aklına indirgenemeyecek kadar girift süreçleri içerdiğinden, içrek ideoloji bir taraftan tek tek bireylerin akıllarını -öznel akılları- ve beraberinde devlet aklını biçimlendirirken, öbür taraftan öznel akılların toplamı olan devlet aklı da içrek ideolojinin çeşitli kurallarını, bu kurallara dayanan yöntemleri ve araçları; ulusal ve uluslararası birçok farklı etmene bağlı olarak, temel sayılan içrek kurallara dokunmadan sürekli biçimde etkileyerek dönüştürür. Bu durum karşılıklı şekilde ve devingen olarak sürer. Böylece devletin, sürekli bir yeniden üretimi döngüsü yaratılmış olur.

Devletin ve devletin içrek ideolojisinin kökenlerini daha iyi açıklayabilmek için sadece *akıl* kavramının tarihsel gelişimi ile ilgilenmek yeterli değildir. Bunun yanında terim olarak *devlet aklı*nın kavramsallaştırma süreci de, tarihsel gelişimi göz önüne alınarak ortaya konmalıdır. Bir başka deyişle kavramın nasıl ortaya çıkıp şekillendiğinin gösterilmesine ihtiyaç vardır. Bu sayede devlet aklının, devleti amaç

edinen hegemonik bir yönetme sanatından insanı ve onun haklarını amaç edinen müzakereci ve toplumsalın kurulmasını hedef alan bir yönetme sanatına güncel koşullarda nasıl evrilebileceğinin ayrıntılı bir tartışması gerçekleştirilebilir. Bu kapsamda yine antikite dönemi bir kenara bırakılırsa, Ortaçağ'ın ve Aydınlanma'nın mirası göz önüne alınarak kavramın doğuşu ve gelişimi açısından Batı toplumunda, özellikle modern devletle birlikte yoğunlukla anılmaya başlandığı görülür. Devlet aklının yönetme sanatı olduğu, en azından ilk dönemlerinde yönetme sanatı olarak tanımlandığı ama zamanla keyfîlik ve şiddetle eş anlamlı hale gelecek biçimde kullanıldığı söylenebilir. Bu durumun tek sorumlusunun çoğu zaman kavramla birlikte anılan Machiavelli olmadığı aşağıda alıntılanan tanımlamalara bakıldığında daha açık görülür. Devlet aklına ilişkin modern devletin oluşumu safhasındaki bu tanımlamalar 21. yüzyıl devletinin ulaştığı güç düşünüldüğünde korkutucudur. Yalnız bu tanımlamaların modern devletin merkezîleşmeye yeni başladığı bir dönemde, onu, feodal güçlere karşı korumaya yönelik olarak kurgulandığı göz ardı edilmemelidir. Gerçekten devlet aklının ne olduğuna dair ilk tanımlamalara bakıldığında, yönetme sanatı yönünde yapılan vurguların yanında göze çarpan temel olgu, devletin gücünü nasıl koruyup geliştirebileceğini göstermek, yani *amaç olarak devlet*in varlığına ilişkin ilkeleri ve bu ilkelerin uygulama yöntemlerini belirlemektir. Bu dönemde devletin evrensel akıl doğrultusunda biçimlendirilerek yorumlanmasına yönelik bir arayış göze çarpar. Örneğin '16. yüzyılın sonunda İtalyan hukukçu Botero'ya göre devlet aklı; *devletlerin oluşmasını, güçlenmesini, sürmesini ve büyümesini sağlayan araçların tam olarak bilinmesi*'dir. Palazzo'nun 1606 yılında yazdığı *Yönetim ve Doğru Devlet Aklı Üzerine Söylev*'de devlet aklı, *cumhuriyetin bağrında düzenin veya huzurun nasıl egemen kılındığını anlamamızı sağlayan bir*

yöntem veya bir sanat olarak tanımlanır. Alman Chemnitz ise 1647'de yazdığı *Devlet Aklı* isimli eserinde, devlet aklını; *tek amacı devletin korunması, büyümesi ve mutluluğu olan bütün kamusal işler, danışma ve tasarılar için zorunlu bir siyasî değerlendirme ve bu amaç için en hızlı ve en elverişli araçların kullanılması* süreci olarak tanımlar'[14]. Özellikle son tanımda Foucault'un da altını çizdiği *devletin korunması*, *devletin büyümesi, devletin mutluluğu* kelimeleri dikkat çekicidir. Yeni gelişmeye başlayan modern devletin feodal güç odaklarına karşı ayakta durabilmesini sağlamak için, kendisinin başlı başına bir amaç olması gerektiği vurgulanır. Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere devlet aklının kötü ününü sadece Machiavelli'ye bağlamak yerinde değildir. Sancar'ın da belirttiği gibi 'devlet aklı terimini aslında hiç kullanmamış olan Machiavelli'[15], daha çok bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiğini anlatmıştır. Ancak zamanla bu yönetme sanatına veya usulüne karşılık olmak üzere devlet aklı terimi kullanılmaya başlanmıştır. Sonuç olarak devlet aklı ile o dönemde yeni bir rasyonalite tipi yaratılmak isteniyordu. Yani "bu deyimden devletleri yönetme sanatına özgü bir rasyonalite anlaşılıyordu"[16]. Ancak daha önce de belirtildiği gibi aklı, değişmezlik ve mutlaklık ile bağlantılandıran metafizik rasyonalite anlamlandırmalarının devlet aklının kavramsallaştırılmasında etkili olarak ona şeklini verdiği unutulmamalıdır.

Günümüz açısından devlet aklını, Machiavelli'nin, prensin iktidarı elinde tutmak için her türlü yöntemi kullanmasının mubah olduğu yönündeki görüşüyle biçimlenen ve devleti amaç kabul eden hegemonik bir yönetme sanatı olarak değil,

---

[14] Alıntıda italik karakterler ile yapılan vurgular yazarın çift tırnak işareti ile belirttiği kısımları göstermek içindir. İncelemenin tümünde buna benzer durumlarda yazarın vurguları italik karakterler ile gösterilmiştir. Tanımlamaları aktaran; FOUCAULT, "Bireylerin Siyasî Teknolojisi", (çev. Ergüden), **Özne ve İktidar**, s. 109 – 110.
[15] SANCAR, "Devlet Aklı Kavramına Bir Giriş", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti**, s. 22.
[16] FOUCAULT, "Bireylerin Siyasî Teknolojisi", **Özne ve İktidar**, s. 110.

insanı ve onun temel hak ve özgürlüklerini öncül alan bir insanî değerler sistemine dayanarak tanımlamak daha çok insana ve topluma dayanan bir devlet yapılanmasına ve yönetim biçimine gidilebilmesine olanak sağlayabilir. Böylece devlet aklının güçlü devlet ve bu devletin sürdürülebilmesi olarak beliren biçimiyle bağlarının kesilebilmesi, belki de kötü ününün ortadan kaldırılması ve insanı temel alan bir açıdan yorumlanabilmesi ihtiyacı karşılanabilir.

Kavramın, yukarıda belirtilen, insanların temel hak ve özgürlükleri esas alınarak bu niteliklere haiz müzakereci bir yönetme sanatı olarak tekrar tanımlanması ve bu tanım çerçevesinde uygulanması gereklidir. Ancak devlet aklının günümüzde bu biçimde, insanın hak ve özgürlüklerinde içkinleşmiş bir yönetme şeklini almadığı görülmektedir. Aksine devlet aklı hâlâ, ilk biçimlendiği şekli büyük oranda korumakta; devletin bekasını özellikle iç politika açısından *önsel* mülahaza biçimi olarak nitelemeye devam etmektedir.

Devlet aklının dönüştürülebilmesi için onun *güç* ile olan ilişkisinin açık olarak belirlenmesi gerekir. Foucault'a göre 'devlet aklı, devleti gücüne uygun olarak yönetmektir. Amacı geniş kapsamlı ve rekabetçi bir çerçeve içinde bu gücü arttırmaktır'[17]. O halde öncelikle devletin güç ilişkilerinin ne olduğu, neye dayandığı aydınlatılmalıdır. Yani devlet aklının; gücün kullanımı ve arttırımı suretiyle devlet erkini yoğunlaştırmaya yönelik temayülünün, insanın tek başına *değer* kabul edildiği ve tahakküm sisteminin toplum lehine çözüldüğü bir proje doğrultusunda dönüşebilmesi için bir yönetme sanatı/biçimi olarak kendine neyi kılavuz edindiğinin ortaya konulması gerekir. Devletin içrek ideolojisinin varlığı veya uygulanma potansiyeli bu noktada devreye girer. Eğer devlet aklı, yasal düzenlemelere uymak

[17] FOUCAULT, "Omnes et Singulatim: Siyasî Aklın Bir Eleştirisine Doğru", **Özne ve İktidar**, s. 47.

yerine devlete has içrek bir ideolojinin kurallarını öncelikli olarak uygulamaya yöneliyorsa, insan hak ve özgürlüklerinin tehlikeye düştüğü durumların ortaya çıkma olasılığı da var demektir. Bu durum devlet için yapılan birçok şeyin yasalara aykırı olsa da görmezden gelinebileceği anlamına gelir. Devlet aklının ve daha da önemlisi bu aklı oluşturan ve uygulayıcıları konumunda olan bireylerin içrek ideolojinin emirlerini yerine getirmekten vazgeçmeleri, insan haklarını öncül alan bir devlet aklının kalıcılaşabilmesi için birincil zorunluluktur. Artık söz konusu olan devlet aklının rasyonalitesinin *hukuk devleti* doğrultusunda mı yoksa *polis devleti* doğrultusunda mı biçimleneceğidir. Devlet aklının hukuk devletini koruma ve geliştirme yönünde evrilebilmesi ancak kendini hiçbir içrek ideoloji kuralına bağlı hissetmemesi sayesinde gerçekleşebilir. Olumlu bir tersten okuma yapılırsa, uygulanmasına devam ve kalmasına müsaade edilebilecek tek içrek kural, devlet aklında mündemiç olarak hiçbir yaşa dışı, gizli kurala uyulmaması ve bunların uygulanmamasıdır. Önemli olan, devlet aklının güçlü devlet geleneği anlayışından ya da devlet için jandarmalık işlevinden ne ölçüde feragat edebileceğidir. Bu bağlamda asıl mesele yurttaşlardan korku duyulmasının bir kenara bırakılarak, daha çok toplumun hedeflenmesini amaçlayan yeni bir projenin gerek yasal düzenlemeler gerekse somut devlet pratikleri ile gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyecek olmasıdır. Yönetme erkini salt kendine hasreden bir devletten, bu erki gerçekten müzakereci biçimde sivil toplum ile paylaşmayı hazmedebilen devlete dönüşüm, ancak devlet ve toplum arasındaki güç ilişkilerinin diyalektiğini ortaya koymakla mümkün olabilir. Gerekli olan, bir taraftan toplumu yeniden kurmayı hedefleyen bir anlayışın kamusal düzlemde kendine yer edinebilmesi, diğer taraftan başta devlet – birey ilişkilerinden başlamak üzere devlet aklının artık kendini kimsenin sahibi olarak görmemesidir.

Böylece tahakküm sisteminin ve onun zincirlerinin çözülmesi, güç ilişkilerine dayanmayan bir toplumsal düzenin kurulabilmesi olanağı gerçek anlamda hayal olmaktan çıkabilir.

Türkiye özeline gelinecek olursa, gerçekten de *devlet aklı* ve *hikmet-i hükümet* terimlerinin devletin çeşitli faaliyetlerini açıklamaya dönük olarak sıklıkla kullanıldığı görülür. Sancar'a göre devlet aklı; "bir devletin bekası için, alınacak tedbirlerin muhataplar nezdinde nasıl değerlendirildiğine bakılmaksızın, yani herhangi bir moral ya da hukuksal kaygıyla sınırlı olmaksızın gerekli her şeyin yapılmasını öngörür"[18]. "Devlet aklı doktrini, bir yandan devletin bireyler üstü bir toplumsal yapı, bir tinsel bağlam olduğu ve dışsal yansımasını, tek tek insanların benimseme iradesinden, onayından bağımsız ebedî kurumlarda bulduğu fikrine; diğer yandan, devletsel faaliyetlerin her aşama ve biçiminde bu faaliyetlerin hedefi ile bu hedefe varmak için uygulanmış veya uygulanacak araçlar arasında bir ayrım yapılması gerektiği prensibine dayanır" [19] . Çalışmada devlet aklı doktrinini nitelemeye dönük olarak da kullanılan devletin içrek ideolojisi, ileride daha ayrıntılı incelenecek olan devletin meşruiyeti sorununa da 'devletin kendi meşruluk temelini kendi içinde taşıdığı, devletin sadece devlet olduğu için zaten meşru olduğu teziyle yaklaşmakta, devletin varlığını ve etkililiğini sorgulanması mümkün olmayan nihaî prensip olarak görmektedir'[20]. Tüm bunlar devletin kutsal ve bizatihi amaç olarak gösterilme isteğinin bir sonucudur.

Devletin içrek ideolojisiyle ilgili belirtilmesi gereken diğer bir husus, özellikle Türkiye bağlamında içrek ideolojinin *resmî ideoloji* ile ne kapsamda bir

[18] SANCAR, "Devlet Aklı, Hukuk Devleti ve Devlet Çetesi", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti**, s. 48.
[19] PETRASCHEK, Karl, "Staatsräson", Staatslexikon içinde, ed. SACHER, Hermann, 5. Baskı, IV. Cilt, Freiburg im Breisgau, 1931, s. 1922 – 1923'ten aktaran, **Idem.**
[20] **Ibid.**, s. 48 – 49.

ilişki kurduğu, ya da özdeş olup olmadığıdır. 'Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan *resmî ideoloji*, ilişkin olduğu meselelerde hakikatin tek olduğu öncülüyle şekillenen, doğası gereği ilişkin olduğu meselelerde tartışmaya izin vermeyen ve çizilen çerçevesinin dışında kalan fikirleri her türlü hukuksal ve/veya fiilî yolları kullanarak bastırmakta tereddüt etmeyen bir yapıya sahiptir'[21]. Kendini çeşitli yasal ve anayasal düzenlemelerden eğitim sistemine kadar ideolojik aygıtların toplumsal propaganda süreçlerinde gösteren resmî ideolojiyi, içrek ideolojinin kamuoyunca bilinmesi uygun bulunan kuralları olarak okuyabiliriz. Böylece *tebaa*nın eylemlerini ve düşüncelerini nelere göre ayarlaması gerektiği, bu ayarlamalara uymadığı takdirde *devletin gözü*nün üstünde olacağı sürekli biçimde hatırlatılmış olur. O halde içrek ideolojinin, aynı zamanda resmî ideolojide beliren sınırları devlet lehine daha fazla genişleten ve gerektiğinde *devletin bekası* söyleminden güç alarak hukuk dışı unsurların kullanılmasında sakınca görmeyen, resmî ideolojinin arkasındaki aslî ve de saklı kurallar bileşimi olduğu söylenebilir. Yani resmî ideoloji, gerçekliğin yalnız belirli bir kısmını oluşturur. Aslında *resmî ideoloji* Platon'un *mağara benzetmesi*nde olduğu gibi bir perdeden duvara yansıyan gölge, içrek ideoloji ise bu gölgenin sahibi olan nesnedir.

Kavramsallaştırma ile ilgili tartışmalara yeniden dönülecek olursa Türkiye'de tüm bu anlatılanlardan anlaşılacağı üzere *devlet aklı* veya *hikmet-i hükümet* kavramlarının tanımlanmasına yönelik çabalarda dikkati çeken diğer bir özellik, devletin bilinmeyen ve gizli faaliyetlerine yapılan vurgudur. Bu bağlamda devlet aklının bir bakıma, devletin yürüttüğü gizli faaliyetler ile birlikte tanımlanmasına çalışıldığı görülür. Örneğin Erdoğan, hikmet-i hükümetle, "Türk

[21] SANCAR, "Düşünce Özgürlüğü Sorunu", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti**, s. 164.

devleti"nin 'ulusun sevk ve idaresindeki temel ilkesi, yani devletin birinci hareket yasası'[22] olarak kabul ettiği içrek ideolojisini anlatmaya çalışır. *Hikmet'i devlet* terimini kullanan Kıvılcımlı ise 'her şeyin -demokrasi tanımının tersine- halkın dışında, halktan habersiz gerçekleştirildiğini ve sonra buna *halk için* dendiğini'[23] söyler. Her iki örnek tanımlamada, devlet aklında var kabul edilen gizlilik öğesinin, bu inceleme kapsamında da devlete has içrek bir ideolojinin zorunlu unsuru olarak kabul edildiği belirtilmelidir. Zaten burada, yapısının önsel gereği olarak gizliliğin dışında tahayyül edilemeyecek içrek ideolojinin doğal uygulayıcısı konumundaki *devlet görevlilerinin*, kendilerini de gizlilik çemberinin içinde yer alma üzerinden kurgulayarak var ettikleri görülür. Dolayısıyla, içrek ideolojinin kurallarının yanı sıra bu kuralları uygulamaya dönük bir faaliyet olarak devlet aklının da; gizlilikten, gerektiğinde *devlet sırrı* mitiyle faydalandığı açıktır. Görüldüğü üzere devlet aklı kavramının somutlaştırılmasında yaşanan en temel sorun, onun etrafında oluşturulan gizlilik perdesinin kaldırıl(a)mamasındadır. Bu nedenle asıl yapılması gereken, tek tek devlet görevlilerinin öznel akıllarının bir toplamı kabul edilen devlet aklının açığa çıkarılmasından önce onun kaynağı ve sürekli yeniden üreticisi konumundaki içrek ideolojinin sahip olduğu gizlilik perdesinin kaldırılması, yani devlet aklının dayandığı gizli normların kamuoyunca bilinebilirliğinin sağlanması, içrek olmaktan çıkartılmasıdır.

Devletin içrek ideolojisi kapsamında belirtilmesi gereken diğer bir kavram -aynı zamanda Türkiye'de devletin kullandığı bir söylem-, literatürde de gerek tanımlamalarda gerekse *devlet aklı*nın nitelendirilmesinde önemli yer işgal eden

[22] MEINECKE, Friedrich, "Makyavellism: The Doctrine of Raison D'etat and Its Place in Modern History", New Brunswick & London: Transaction Publishers, 1998, s. 1'den aktaran ERDOĞAN, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 46.
[23] KIVILCIMLI, Hikmet, **27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s. ?.

*devletin bekası*dır. Gerçekten devletin içrek ideolojisinin, sivil topluma dayanan çoğulcu ve müzakereci bir demokrasi anlayışına her türlü olanağıyla direnmeye çalışırken kullandığı temel söylemlerden birini, devletin bekası ile şekillendirdiği görülür. Örneğin demokrasi ve sivil toplum talepleriyle devletin kendini korumaya yönelik geleneksel devletçi söyleminin -devletin bekası- çatışması ile ilgili olarak Keyman 'bu çatışmanın devletçi söylemin devletin egemenliği mitine giderek daha fazla sarılıp, devlet sorununun çözümünü var olan devlet yapısını ve iktidarını güçlendirmekte bulmasıyla sonuçlandığını söyler. Devletin bekası kavramının da hukukun üstünlüğü ilkesinin normatif ve siyasal öncülü niteliğine yükseldiğini ekleyerek devletçi görüşün demokratik taleplere karşı sürekli bir direnme halinde olduğunu belirtir. Sorunun çözümünü ise devlet bekası kavramının asıl bulunması gereken yer olan devletlerarası hukuk düzenine geri gönderilerek, temelde iç politikada kullanılan bir yöntem olmasından çıkartılmasında görür'[24].

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus, *devletin bekası* söyleminin, ayrılmaz bir biçimde devletin gizli faaliyetleri ile özdeşleştiğidir. Bizzat devletin, yasallık sınırının ötesindeki gizli faaliyetlerini savunmak için, her defasında bekasının tehlikeye düşmesi ile bağlantılandırdığı bir savunma geliştirmesi, kavramın muğlaklığının yanı sıra insan haklarının korunması açısından ne kadar tehlikeli olduklarını da gösterir. Böyle bir savunmanın ilginç yanı, güçlü devletin varlığına sürekli olarak yapılan vurguyla öne çıkan devlet aklının, nasıl olup da devletin bekasının bu kadar sık ve kolaylıkla tehlikeye düşebildiğini açıklayamamasında ortaya çıkmaktadır. Erdoğan özellikle gizlilik öğesi ve devletin bekası söylemiyle ilgili olarak *hikmet-i hükümet* felsefesinde; "devletin ve devletlulların yaptıklarının

[24] KEYMAN, E. Fuat, "Devlet Bekası – Hukukun Üstünlüğü Karşıtlığı: Türkiye'de Devlet Sorunu ve Demokratikleşme Olasılığı", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), **passim.**

hikmetinden sual olunmaz, devlet katından sadır olan her türlü iş ve eylemde -çok kere vatandaşların idrak edemeyecekleri- bir hikmet saklıdır"[25] düşüncesinin egemen olduğunu söyler. Bu ve buna benzer düşünceler silsilesinin sonucu ise, 'Türkiye'de devlet karakterinin meşruiyetten ziyade şiddet tekeline sahip olunması üzerine dayandırılmasıdır. Zaten Anayasanın dibacesinden başlayarak her yerine nüfuz etmiş, ilgili ilgisiz her kanuna devletin bekasını sağlamaya dönük ve resmen ayrıcalıklı kılınmış dünya görüşünü kayırıcı ve/veya empoze edici hükümlerin sokuşturulması' [26] da aslında, bu incelemede altı sürekli çizilen devletin içrek ideolojisinin veçhesini açık şekilde ortaya koymaktadır. O halde devletin birçok defa, gerekli olmadığı halde devletin bekasının tehlikede olduğu yönündeki söylemi kullanması, yetkilerini korumaya hatta genişletmeye ve her şeyi gözetimi altında tutma üzerine şekillendirdiği kitle politikası ile mevcut kamusal rutinin devamını sağlamaya yönelik temayülünün bir göstergesidir. Bu bağlamda, 'siyasal bir nitelik taşıyan ve esas önemi bu noktada ortaya çıkan devletin bekası olgusu modern devletin kendi iktidarını toplumsal katmanlara ve sınıflara karşı kurma, yeniden üretme sürecinde kullandığı en etkili ideolojisidir'[27]. Sonuç olarak devletin bekasının aslî mülâhaza olarak belirlenmesi ve bunun sağlanmasının birincil olarak şiddet araçlarına ve onların çıplak gücüne dayandırılması; meşruiyetin tedricen şiddet araçlarının gölgesinde kalarak ikincil konuma düşmesine sebebiyet vererek, devletin askerîleşmesiyle neticelenmiştir. Bu askerîleşme süreci teorik açıdan şiddet araçlarının devletin içrek ideolojisinin korunmasında ve sürdürülmesinde siyasal düzene müdahaleyi kendilerinde bulunan doğal bir hakmış gibi görmeleriyle, pratikte ise şiddet araçlarının ulaştığı gücün boyutu ve bu gücün hem topluma hem de siyasal

[25] ERDOĞAN, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 55.
[26] **Ibid.**, s. 56.
[27] KEYMAN, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 141.

erki elinde tutan hükümetlere karşı doğrudan şiddet şeklinde kullanmalarıyla somutlaştırmıştır.

Devletin şiddet araçları üzerindeki kontrolü ve meşru şiddet kullanmayı kendine hasredip bundan yararlanarak sürekliliğini ve gücünü arttırabilmeyi fiziksel zor üzerinden yarattığı meşruiyetle aslî mülâhaza olarak kavraması; kamusal alanı, ötekileştirmeler suretiyle yarattığı düşmanların varlığı ve kendisine yönelik sürekli tehdit algısıyla biçimlenen bir olağanüstü hal durumuna sokar. Böylece egemenliğinin sürekliliğini, aygıtlarının yarattığı tahakküm sisteminin disiplini sağlayıcı işleviyle kamusal rutinin devamında gören devlet, aynı zamanda içrek ideolojisinin şekillendirdiği hegemonik bir yönetme sürecini sağlamış olur. Bu süreçte meşruluğunu sağlayabilmek için yasal sınırların dışına çıkan faaliyetler, devletin içrek ideolojisine uygun davranmadığını düşündüğü hükümetleri devirmek için darbeler veya toplumun içrek ideolojinin sınırlarının dışına çıkması ile kamusal rutini eski haline getirmek ve kamusal alanı yeniden düzenleyebilmeye yönelik, adı hükümet darbesi olan, ama asıl yansımasını kamusal alanın kamu erki eliyle yeniden düzenlenmesinde bulan müdahaleler gerçekleştirdiği de görülür.

Çalışmanın izleyen bölümleri, tüm bu veriler ışığında şiddet araçlarının kontrolü, fonksiyonu, bağımsızlaşması ile meşruiyet sorununun ve asıl yansımaları toplumda ve kamusal alanda tezahür eden 12 Eylül darbesinin tartışılmasına ayrılmıştır.

1.2. Devletin Şiddet Araçları Kavramı ve Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolü

1.2.1.Genel Olarak

Devlet kavramının ne olduğunun anlaşılabilmesinde, onun; maddî olarak cisimleşmiş aygıtlarının nitelikleri ve bu aygıtların muhtelif tezahürlerinin kavranmasının gerekliliği açıktır. Devletin ideolojik aygıtları ya da araçları, yer yer cisimleşmiş maddî varlıklar olarak kendilerini gösterebiliyor olsalar da, devletin en aşikâr cisimleşmesi bizzat şiddet araçları vasıtasıyla gerçekleştirilir. Bu cisimleşme, yani devletin sahip olduğu şiddet araçlarının varlığı ile ete kemiğe bürünerek gücünü görünebilir kılması, hem kendisine karşı tehdit potansiyeli taşıyan devletlere hem de kendi iç düzeninin sürdürülebilmesi açısından müsamaha gösterdiği sınırların ötesine geçen yurttaşlarına karşı varlığını devamlı hissettiren bir durum halini alır.

Modern devletin ayırıcı özelliklerinden biri, tarihteki en gelişmiş şiddet araçlarına sahip olmasından ziyade bu araçlar üzerinde kurduğu tekelci kontroldür. Feodal dönemde şiddet araçları üzerinde varolan özel mülkiyet bu tekelci kontrol sayesinde kalkarken artık devlet bu güce tek başına sahip olmaktadır. Bu sahiplik ona aynı zamanda söz konusu güç üzerinde tasarruf etme imkânı da sağlayarak onun kendisinden önceki devlet biçimlerinden farklı olarak gelişmiş bir toplumsal gözetleme - denetleme mekanizması kurabilmesini mümkün kılar. Söz konusu mekanizmanın hedefi ise devletin yönetme faaliyetini çok daha etkin ve başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmesidir.

'Devleti belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğu'[28] olarak niteleyen Weber de, aynı zamanda 'fiziksel şiddet kullanma hakkının başka kurumlara ya da bireylere yalnızca devletin izin verdiği ölçüde tanındığını ve devletin, şiddet kullanma *hakk*ının tek kaynağı kabul edildiğini'[29] söyler. Modern devlete özgü olan bu hak aynı zamanda ona, olağanüstü gördüğü koşullarda veya durumlarda kamusal yaşamı gözetlemesinin ve ideolojik aygıtlarıyla yönlendirebilmesinin yanında çıplak şiddet de dâhil olmak üzere fiziki müdahale de bulunabilme gücünü verir. Fiziksel şiddet kullanma tekelinin sadece devlet açısından meşru sayılıp bunun yasalarla düzenlenmesi, modern devleti kendisinden önceki devlet biçimlerinden de bariz biçimde ayırır. Kendisinin uyguladığı şiddetin dışındaki her türlü şiddeti yasa dışı veya gayrimeşru sayabilen devlet, böylece egemenliğinin ve mevcudiyetinin bekasını şiddet kullanımının meşruiyeti[30] üzerinden kurgulayarak dokunulmaz alanlarının korunmasını sağlar.

Günümüz modern devleti için olağan dönemlerde fiziksel şiddet kullanımının sınırları sıkı yasal düzenlemelerle çizilmiş olsa da, olağanüstü durumlarda bu sınırların daraltılması hatta kimi durumlarda ortadan kaldırılması mümkündür. Bu, devletin kendisini tehlikede hissetme düzeyinin yanı sıra kamusal direniş ve muhalefetin gücüyle paralellik arz eder. Kamusal muhalefetin ve direnişin azalması, devletin denetim ve gözetleme sınırlarını kendi istediği doğrultuda

---

[28] WEBER, Max, **Sosyoloji Yazıları**, (çev. Parla, Taha), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 132.

[29] **Ibid.**, s. 132 – 133. Weber aynı eserinin bir başka bölümünde bu konuyla ilgili olarak "devlet, şiddetin meşru kullanımını tekelinde tutan bir topluluktur ve başka türlü de tanımlanamaz" demektedir. Bkz. **Ibid.**, s. 425.

[30] Meşruiyet terimi bu inceleme boyunca sadece *yasallık* anlamı ile kullanılmamıştır. İki yönü olduğu, maddî tarafının *yasallık*, soyut -etik- tarafının geniş kitlelerce meşru görülerek kabul edilme, yani *kamu vicdanı* tarafından benimsenebilirlik, geçerlilik olduğu kabul edilmiştir. Bu kabulde, her yasal olanın geniş kitleler açısından meşruluğu zorunlu olarak içinde barındırmayacağı görüşü etkili olmuştur. Zaten inceleme boyunca sadece hukukî açıdan meşruiyetin kastedilmek istendiği yerlerde *yasallık* terimi tercih edilmiştir. Onun dışında teriminin genel kullanımı *sosyolojik açıdan meşruluk* anlamını karşılamaya yöneliktir. Meşruiyet kavramı ileride ayrı bir bölüm olarak incelenecektir. **Infra.**, s. 98 vd.

genişletmesiyle sonuçlanabilir. Ancak bu muhalefetin veya direnişin aşırı ölçüde artması -devletin tahammül sınırlarını aşması halinde-, çok daha ağır sonuçlar doğuracak biçimde, şiddet araçlarının belirlenmiş yasal sınırlarının dışında kamusal alanda kaba fiziksel şiddetin açık kullanımı şeklinde neticelenebilir. Bu da, toplumsal kontrolün en üst seviyeye ulaştığı ve temel hak ve özgürlüklerin dahi büyük ölçüde sınırlandığı askerî diktatörlüklerin oluşmasına sebebiyet verebilir.

Şiddet araçlarının bu mahiyette kullanılabilme potansiyeli, devlet için bir tür sigorta niteliği taşır. Ancak şiddet araçlarının bu şekilde, yasal sınırlarının dışında kullanımı, özgürlüklerin ve demokratik hakların kazanım biçimiyle de yakından ilintilidir. Özellikle çeşitli kazanımların toplumsal hareketler ile sağlandığı ülkelerde devletin belirlenmiş yasal sınırların dışına çıkarak meşru şiddet kullanma tekelini keyfîce kullanması daha zordur. Kamusal alanda doğabilecek tepkiler ve hareketler kimi zaman yasal sınırlamalardan daha etkili olabilen bir kısıtlama gücü yaratır. Ancak temel hak ve özgürlüklerin toplumsal hareketlerden ziyade, devletin lütfuyla verildiği ülkelerde bu kazanımların geri alınabilmesi nispeten kolaydır. Burada ölçüt; demokrasi kültürünün varlığı ve kişinin kendi haklarını yeterince sahiplenebilme iradesinin yanı sıra devletin fiziksel şiddet kullanarak yarattığı korkunun derecesiyle ilintilidir. Ayrıca yöneticilerin olağanüstü koşullarda gerçekleştirdikleri eylemlerden dolayı daha sonra cezalandırılmayacaklarına dair inançları da bir diğer etkendir. Özellikle sivil yöneticilerden ziyade, somut olarak şiddet araçlarını kontrol eden askerî yöneticilerin sahip oldukları gücün sınırlanabilmesinde salt yasal düzenlemelerle yetinilmesi, kamusal denetleme mekanizmaları etkin değilse, bir süreklilik niteliği taşımaz. Bu da, askerî yöneticilerin devletin bekasının tehlikede

olduğu söylemini kullanarak kışlada uyguladıkları askerî yönetim biçimini, tüm kamusal alanlarda uygulamalarıyla sonuçlanabilir.

Şiddet araçlarının kamusal alandaki kullanımlarının ayrıntılı incelemesi ileriki bölümlere bırakılarak yeniden kavramın kendisine dönülürse, şiddet araçlarının devletin en açık cisimleşmesi olduğu aşikârdır. Şiddet araçlarına duyulan ihtiyaç, temelde 'siyasal egemenliğe sahip güçlerin egemenliklerini [31] sürdürebilmelerinde kendini gösterir: İnsanların meşru gücün sahibi olduklarını iddia eden efendilere itaat için şartlandırılmaları gerekir [32]. Bu da fiziksel şiddetin kullanımı için gerekli maddî araçların denetimini gerektirir'[33]. Ancak günümüzde devletin kamusal rutinin bozulduğu olağanüstü dönemler dışında doğrudan şiddet araçlarına dayanmaktan imtina ettiği görülür. Hatta modern devletin günümüzdeki karmaşıklığı, onun belirleyici özelliklerinden olan şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünün kamusal alandaki hissedilirliğini büyük oranda azaltmıştır. Bunda devletin birçok farklı meşruiyet yaratma kaynağına sahip olması ve insanları kendi istediği doğrultuda herhangi bir fiziksel zora başvurmadan yönlendirebilecek ideolojik araçları başarıyla kullanabilme kabiliyeti etkili olmuştur. Özellikle tarihsel süreç içinde işçi hareketlerinin gelişmesine paralel olarak söz konusu hareketlerin sindirilip ortadan kaldırılmasında hiç tereddüt edilmeden kullanılan şiddet araçları günümüzde kamusal rutinin bozulmadığı olağan dönemlerde büyük bir özenle

[31] Ancak egemenliği şiddet araçlarına dayandırmayan; kamusal iktidarı ve egemenliği hiçbir suretle maddesel anlamda kaba güç olarak görmeyen, bir ahlak kavramı olarak ele alan görüşler de vardır. Bu karşıt görüşler için bkz. İZVEREN, Adil, **Hukuk Felsefesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara, 1994, s. 129 – 133.

[32] İtaat yoluyla şartlandırmanın diğer bir yolu kişisel çıkarlara hitap edebilmektir. Weber'e göre bunun yolu da itaat etmesi istenen kişiye sağlanan maddî ödül ve toplumsal onurdur. Örneğin; "vassalların *tımar*ları, patrimonyal görevlilerin *arpalık*ları, çağdaş devlet memurlarının maaşları, şövalyelerin onuru *zümre*lerin ayrıcalıkları ve devlet memurlarının itibarı, onların ücretleri gibidir. Bunları yitirme korkusu, yönetici kadroyla iktidar sahibi arasındaki dayanışmanın nihaî ve belirleyici temelidir". WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 136.

[33] **Ibid.**, s. 135.

görünmez kılınmak istenir. Devlet açısından şiddet araçlarının kamusal alanda sürekli ve aktif bir biçimde kullanılması gerekmez. Ancak bu kullanılmama durumu dahi şiddet araçlarının devleti amaç olarak gören bir zihniyetin kontrolü altında, sivil toplumu *lüzumu halinde* baskı altına alabilmeye yönelik potansiyel bir güç ve sürekli bir cebir unsuru olmasının önünde engel değildir. Dünyanın çeşitli yerlerinde hâlâ yaşanmakta olan askerî darbe süreçleri -veya askerî darbelerin gerçekleşme potansiyeli- de aslında hem yasal hem kamusal düzlemde denetim altına alınamayan şiddet araçlarının, gerek sivil iktidarlara gerekse sivil topluma karşı bir tehdit unsuru olmaya devam ettiğinin açık bir göstergesidir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yönetiminde ordunun etkinliği her ne kadar ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de söz konusu orduların ülke içerisinde önemli bir siyasî aktör olarak sürekli kendini var ettiği söylenebilir. Bu durum askerî darbeleri, gerçekleşmesi olası bir olgu olarak ön plana çıkartır. Halkın yönetim ve karar alma süreçlerinden uzak tutulmaya çalışıldığı, gerek sosyal gerekse demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlı olduğu ya da her an kısıtlanabilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu ülkelerde askerî gücün karar alma ve gündemi belirleyebilme potansiyeli de yüksektir. Çoğulcu ve müzakereci bir demokrasi anlayışının toplum veya devlet tarafından benimsen(e)mediği bu ülkelerde ideal anlamda batı tipi demokrasi ve siyaset yapısının oldukça uzağında askerîleşmiş toplum ve devlet zihniyeti egemendir.

İdeal anlamda batı tipi demokrasi ve siyaset yapısının da aldatıcı bir görüntüye sahip olduğu belirtilmelidir. Batılı ülkeler, devletin toplumsal kontrolü ve kamusal rutinin devamını sağlamak için birincil olarak gözetlemeye yöneldiği, meşruiyetini demokratik hak ve özgürlükler ile yönetimde toplumsal katılım görüntüsüne dayandırdığı bir yapıya sahiptir. Çünkü doğrudan şiddet araçları

vasıtasıyla düzenlenen -yönlendirilen- devlet erki ile kamusal yaşamın yol açabileceği meşruiyet krizleri Batılı ülkeleri toplumun, devletin ve siyasetin nispeten daha az askerîleştiği bir yapıyı tercih etmeye yöneltmiştir. Bu tercihte özellikle Avrupa tarihi açısından modern devletin gelişim sürecinde askerî yapıların oynadıkları roller ve yarattıkları meşruiyet krizleri de önemli bir etken olmuştur. Günümüz Avrupa devletlerinin görece sivilleşmiş demokrasi ve siyaset sisteminin kökenleri bu tarihsel süreç içinde bulunabilir. Çünkü Giddens'ın da belirttiği üzere günümüz Batı devletinde "*hükümet* uzmanlaşmış idare ve çoğulcu bir kontrol diyalektiği içerisinde halkın katılımını gerektirdiğinden askerî yönetim potansiyeli kısıtlıdır"[34]. Fakat Giddens'ın modern devlet için ideal bir yaklaşım sergilediği bu görüşünün kamusal rutinin olağan akışıyla zorunlu bağlantısı göz ardı edilmemelidir. Yine de askerî yönetim potansiyelinin bu ülkelerde daha az olduğu doğrudur. Bu, aynı zamanda toplumun sosyal ve demokratik hakları sahiplenme ve onları geliştirme yönündeki temayülüyle yakından alâkalıdır. Ancak şiddet araçlarının tüm devlet yapılarında kontrolden çıkma ve askerî darbe gerçekleştirebilme potansiyeli vardır ve çalışmada ele alınan husus da bu potansiyelin diğer birçok araçla eşgüdüm içinde kullanılarak kamusal rutinin ve toplumsal meşruiyetin[35] sağlanmasında oynadığı işlevdir. Devletin önsel refleksi olan şiddet kullanma potansiyelinin birey ve toplum

[34] GIDDENS, Anthony, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, (çev. Atay, Cumhur), Devin Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 404.

[35] Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus şiddet araçlarının doğrudan etkisinin aynı zamanda siyasal alana yönelmesiyle ilgilidir. Gerçekten de askerî gücün, siyaset alanının temel aktörleri olan hükümet ve politikacılar üzerinde önemli bir yönlendirici etkisi vardır. Bu; gelişmiş batı toplumlarında dahi görülen bir durumdur. Giddens örneğin, gelişmiş batılı toplumlarda 'askeriyenin hükümetleri belli politika stilinde sürdüren veya yaptıklarını belli sınırlarda tutan geniş yaptırımları devam ettirmek şeklinde bir yeteneği olduğunu söyler. Liberal demokrasilerin en dengelisinde bile askerî *müdahale* olmayacağına dair bir garanti aramanın imkânsızlığını vurgular'. **Ibid.**, s. 423. Çalışmanın değişik yerlerinde zikredilen devletin veya siyasetin askerîleşmesi denen olgu da zaten bu duruma işaret eder. Yani askerî gücün politikanın belirleyici aktörü olarak kamusal etkisini yaygınlaştırabilmesi ve bunun meşruiyet zeminini gerçekleştirebilmesidir.

üzerindeki etkisi ve sonuçta tahakküm pratiklerinin üretilmesindeki başat konumudur.

Şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolün mutlakiyetçi yönetimlerle gerçekleşmeye başlaması söz konusu tahakküm pratiklerinin de modern devletin rasyonalizasyon sürecine paralel olarak artmasına ve farklılaşmasına neden olmuştur. Şiddet araçlarının devlet için olan anlam ve işlevinin tarihsel süreç içinde bu yönden incelenmesi aynı zamanda onlar üzerindeki kontrolün niteliğini ortaya koymayı da gerekli kılar.

Tarihsel açıdan modern devlette şiddet araçlarının tekelci kontrolünün, feodal dönemde şiddet araçları üzerinde var olan özel tasarruf yetkisinin çözülerek merkezîleşmesinden kaynaklandığı belirtilmişti. Aşağıda bu sürecin daha açık ortaya konabilmesi için feodalizmin yapısına ve bu dönemde şiddet araçlarının nitelikleri konusuna değinilecektir. Daha sonra da feodal düzenin çözülmesiyle birlikte modern devletin doğuşu ile bu süreçte şiddet araçların ve şiddet kullanımının değişimi incelenecektir.

1.2.2 Feodalizm ve Özerk Şiddet Araçları

Feodalizm, modern devlette şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolün ve şiddetin meşru kullanım hakkının kaynağının açıklanabilmesinde kilit rol oynaması nedeniyle üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü feodal dönemde şiddet araçlarının farklı kişilerin elinde olması bunların kontrolünün tek bir erkte toplanabilmesini imkânsız kılıyordu. Aşağıda değinileceği üzere, şiddet araçları gibi feodal egemenliğin parçalanmış görüntüsünün nedeni de buradan kaynaklanıyordu.

Modern devletin gelişim süreciyse, bu durumdan açıkça farklılaşmasıyla kendini belirginleştiriyordu.

Feodal sisteminin birçok farklı tanımında göze çarpan ortak unsur, tanımın bir ideal tipleştirme ile sunulmak istenmesidir. Gerçekten farklı bölgelerde ya da belirli bir zamanda gerçekleşen değişik feodalizm tiplerinin ayrı ayrı incelenmesindense ideal bir tip üzerinden kavramın ne olduğunu belirlemek ve buna dayanarak yorumlama yapmak daha net sonuçlara ulaşılabilmesini sağlar. Buna göre feodalizm, "birbiriyle çakışan ve bölünmüş otoritenin sosyal dünyası olarak, (efendinin ve vassallarının) kendi içinde bölünme eğilimleri taşısa da birlikte mükemmel bir sosyal hiyerarşi piramidi oluşturan kişisel ve bağımlı ilişkilerinin gevşek yapılanmış sistemi olarak"[36] tanımlanmıştır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere feodalizmin belirleyici özelliği otoritenin bölünmesi ile ilgilidir. Feodalizm, devletin ve onun aygıtlarının merkezîleştiği ve dolayısıyla şiddet araçlarının üzerinde devlet tarafından tekelci bir kontrolün sağlanabildiği modern devletten temel olarak bu noktada farklılaşır.

Feodalizm, kendi içinde birçok çelişki taşıyarak yürüyen bir sistemdir. Özellikle vassal, lordlar ve kralın ilişkisi buna örnektir. Bu ilişkide toprağın belirleyici unsur olmasının yanında göze çarpan diğer nokta, verilen topraklar karşılığında alınan askerî yükümlülüklerde kendini gösterir. Söz konusu ilişkide 'lordlar mümkün olduğu kadar fazla vassalı kendine bağlamayı zorunlu görüyordu; bu da ancak toprağı dağıtmak ile gerçekleşebiliyordu, sonuçta büyük araziler parçalanıyor, değişik rütbeden çok sayıda soylu arasında paylaşılıyordu. Bunun yapılmasının nedeni savaşlarda mümkün olduğu kadar adamın efendinin yanında

[36] PIERSON, Christopher, **Modern Devlet**, (çev. Hattatoğlu, Dilek), Çiviyazıları, İstanbul, 2000, s. 72.

savaşmasını sağlayabilmek idi. Toprak verilen vassaldan lordun yanında savaşa girmesi bekleniyordu. Başka bir ifadeyle kral tarafından askerî hizmet karşılığında toprağın tasarruf hakkını alan prens ve soylular aynı toprağı benzer koşullarda başkalarına devrediyorlardı'[37].. Feodalizmin bu özelliği şiddet araçlarının çok çeşitli kişilerin elinde dağınık olarak bulunması sonucunu doğuruyordu.

Weber'e göre feodalizmin temelde tımara ve yarara (arpalık) dayanan iki biçimi vardır. Tımar biçiminin arpalık biçiminden ayrılmasında belirleyici nokta 'tımarın sözleşmeye dayanması ve karşılıklı hak ve yükümlülüklerin asıl olarak askerî anlamda yerleşik konum-saygınlık ölçülerine yönelik olmasındadır. Arpalık ise geleneksel yolla saptanıp yenilenen ve kalıtsal olmaktan ziyade bireylere özgülenen çıkarlara yaslanıyordu. Burada yarar öğesi ön plana çıkıyordu'[38]. Tımar sisteminin çalışma açısından önem arz eden yönü, askerî hizmetler karşılığında toprağın kullanım hakkının askerî hizmeti vermekle yükümlü olan kişiye hasredilmesidir. Burada oldukça karmaşık nitelikte askerî çıkarlar ve ilişkiler vardır. Tımar sistemindeki askerî öğenin önemi, tımar sahibinin bölgesel açıdan bağımsız bir erk olarak kendini ortaya koyabilmesindedir. Tımar sahibinin bu erkini sahip olduğu şiddet araçlarının gücüne dayandırdığı söylenebilir.

'Askerî ve yönetsel nitelikteki belli hizmetlerin karşılığında verilen tımarlar aynı zamanda tımarın bir öğesi[39] olan güçlerin ve erk uygulama haklarının da tımar

---

[37] HUBERMAN, Leo, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, (çev. Belge, Murat), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 19 – 21. Feodal ilişkilerin bu niteliğiyle ilgili olarak ayrıca bkz. POGGI, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik bir Yaklaşım**, (çev. Kut, Şule / Toprak, Binnaz), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 36 – 47.

[38] WEBER, Max, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı** (çev. Ozankaya, Özer), İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 344.

[39] Weber tımarın diğer öğeleri olarak; 'tımar vermenin tımar veren hükümdarın ve alan tımarlının yaşam süresiyle sınırlı kaldığını, özgür bir kişiyle yapılan bir sözleşmeye dayandığını, tımar alanın belli bir toplumsal konuma özgü bir yaşam biçimi olan kişi yani tımar soylusu olduğunu ve tımar sözleşmesinin alışılan bir iş sözleşmesi olmayıp, eşit olmayanlar arasında, karşılıklı bağlılık yükümlülükleri doğuran bir kişisel dayanışma ilişkisi olduğunu' belirtir. Bkz. **Ibid.**, s. 371 – 372.

sahibine özgülenmesi sonucunu doğurur'[40]. Bölgesel anlamda iktidarın, tımar sahibi niteliğindeki feodal beye verilmesi, feodal beyin şiddet kullanımını da bölgesi içerisinde kendi tekeline alması anlamına gelir. Böylece şiddet araçları üzerindeki sahipliğin feodalizmdeki parçalanmış görüntüsü ortaya çıkar. Bu parçalanmışlık durumu sadece şiddet araçları ve şiddet uygulama tekeli ile sınırlı değildir. "Yönetimin maddî araçlarının bir bölümünün ya da tümünün de bağımlı yönetici kadro tarafından özerk olarak denetlendiği" [41] görülür. Egemenliğin tek erkte toplanmasından ziyade, çeşitli zümreler veya kişiler arasında paylaşılması söz konusudur. Bu aynı zamanda şiddet araçları dışındaki egemenlik araçlarının da farklı zümreler arasında paylaşılmasına neden olur.

Marx'a göre, 'feodal düzeni, kent sanayisi, ticaret, modern tarım (hatta barut, baskı makinesi gibi bazı buluşlar) öldürmüştür. Servetin gelişmesiyle topluluğun dayandığı ekonomik koşullar, bunun yanı sıra topluluğun çeşitli bileşenlerinin bu koşullara koşut olarak siyasal ilişkileri ve bu topluluğun düşünceleşmiş biçiminde göründüğü din, bireylerin karakteri, anlayışları da çözülmüştür. Tek başına bilimin gelişmesi bu toplulukların dağılması için yeterli olmuştur. Düşünsel bakımdan, belirli bir bilinç biçiminin dağılması, bütün bir çağı öldürmeye yetmiştir' [42]. Marx'ın feodalitenin çözülüşünü ekonomik süreçlerdeki değişime bağladığı fakat bu değişimi tek başına değil, dinsel ve kültürel anlayışlardaki farklılaşmalar ile bir arada ele aldığı görülür. Ekonominin gelişimi ve meta birikimi nihayetinde feodalizme dayanan bilinç sisteminin zayıflamasına ve

[40] **Ibid.**, s. 371.
[41] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 137. Weber örneğin, 'feodal birlikteki vassalların, kendilerine tımar olarak verilmiş bölgedeki yönetim ve mahkeme masraflarını kendi ceplerinden ödediklerini, kendi savaş donanım ve malzemelerini kendilerinin sağladıklarını, onların alt vassallarının da aynı şeyi yaptıklarını' belirtir. **Idem.** 'Ancak bunun lordun iktidarının güvencesi bakımından sonuçları olduğunu, çünkü iktidarın tümüyle kişisel inanç ilişkisine dayandığını' da ekler. **Idem.**
[42] MARX, Karl, **Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri, (Ham Taslak), 1857 – 1858, [İkinci Kitap]**, (çev. Gelen, Arif), Sol Yayınları, Ankara, 2003, s. 32.

yeni bir zihniyetin -kapitalizmin- doğmasına olanak sağlıyordu. Weber ise Marx'tan farklı olarak feodalizmin çözülüşünün ve modern devletin gelişiminin temeline prensleri koyar. Prensler; "yanlarında yer alan ve yürütme gücünün özerk ve *özel* sahibi olanlarla yönetim, savaş, maliye araçları ve politik olarak kullanılabilir her türlü mal üzerinde bağımsız mülkiyet sahibi olanların bu varlıklarına el koyulmasına yol açmışlardır"[43]. 'Bu süreç, kapitalist işletmenin bağımsız üreticileri zamanla ortadan kaldırarak gelişmesi süreciyle tam bir koşutluk gösterir'[44]. Sonuç olarak feodalizmin çözülmesinde yeni oluşmaya başlayan burjuva sınıfı ve kapitalist işletmelerin yanı sıra, egemenliği ve onun araçlarını tek elde toplamaya çalışan yöneticilerin -prenslerin- ve yeni ortaya çıkmaya başlayan *profesyonel politikacıları*n[45] da rolü vardır[46]. Weber profesyonel politikacıların, meslek olarak

[43] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 138.

[44] **Idem.**

[45] Weber'in kullandığı bir terim olan *profesyonel politikacılar* ona göre ilk olarak, 'prenslerin hizmetinde sahneye çıkmışlardır. Karizmatik önderlerin tersine, kendileri lord olmak istememişler, siyasal lordların hizmetine girmişlerdir. El koyma mücadelesi sırasında, kendilerini prensin emrine vermişler ve prensin politikalarını yürüterek bir yandan geçimlerini sağlamış, bir yandan da yaşamlarına manevî bir içerik kazandırmaya çalışmışlardır'. Bkz. **Ibid.**, s. 139. Böylece prensin de ihtiyaç duyduğu, politikayı meslek edinmiş sürekli bir topluluk oluşmuştur. Prenslerin ardından modern devlet geliştikçe bunların sayısı ve etkinliği de artmıştır. Weber'in *profesyonel politikacılar* ile ilgili görüşlerinin ayrıntıları için bkz. **Ibid.**, s. 141 vd.

[46] Bu noktada Weber'in feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde Protestanlık mezhebine verdiği önemi de ayrıca belirtmek gerekir. Weber, Protestanlığın ve çeşitli tarikatların, özellikle meslek ve kazanç konusundaki tutumlarının burjuva sınıfının ideolojisinde etkin olarak kapitalizmin gelişmesine katkılarda bulunduğu görüşündedir. Weber'e göre 'dünyevî asketik (münzevi) Protestanlık, mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücüyle karşı çıkmış, tüketimi, özellikle lüks tüketimini sınırlamıştır. Buna karşılık, mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşısının zincirlerini koparıp bunu yalnız yasal hale getirmekle kalmamış, ayrıca doğrudan doğruya tanrının isteği olarak görmüştür. Feodalitenin oynak bir ekonomik tabana dayanan ışıltılı ve parlak gösterişine karşı, ölçülü yalınlığın gösterişsiz zarifliği tercih edilmiştir. Mülkün usdışı kullanımı yerine pratik açıdan faydalı işlerde kullanılması söz konusuydu. Sonuçta tüketimin sınırlandırılması ile kazanç peşinde koşmanın serbest bırakılması birlikte ele alındığında asketizmin tasarrufu zorlaması ile biriken sermaye, sermayenin üretken kullanımını da sağlamış oluyordu'. WEBER, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu,** (çev. Gürata, Zeynep), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 133 – 134. Bunun yanında Weber Protestanlığın etkilerini sadece ekonomik gelişmeyle sınırlandırmaz. Örneğin devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünün meşrulaşması konusunda; "…Protestanizm devleti bir şiddet aracı, mutlak ilahi bir kurum ve özelde de meşru güç devleti olarak meşrulaştırdı. Luther etik sorumluluğu bireyden savaş bahanesiyle alarak devlete transfer etti; dini inanç dışındaki bütün meselelerde bu otoriteye itaat etmek suç teşkil etmez" demektedir. WEBER, Max, "Gesammelte politische Schriften", Tübingen, 1958, s. 543 – 544,

politikayla uğraşmaya başlamalarıyla modern devletin ve modern anlamda siyasî faaliyetlerin başlamasının ve feodalitenin çözülüşünün aşağı yukarı aynı döneme denk geldiği görüşündedir.

Feodalizmden modern devlete geçiş aşamasında özellikle kentlerin gelişmesiyle ilişkilendirilen Ständestaat sistemine göz atmak da faydalı olabilir. '8. yüzyılda ortaya çıkan feodal yönetim sisteminin sosyoekonomik tabanında 13. yüzyıla gelindiğinde birçok değişiklik meydana gelmişti. Bu değişikliğin asıl nedeni ise kentlerin hem siyasal hem de diğer açılardan öneminin artmasıydı'[47]. Poggi feodalizm ile modern devlet arasında bir ara dönem olarak Ständestaat sistemine geçişi '12. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başı olarak kabul eder. Ständestaat sisteminden mutlak yönetimlere [modern devletin ilk aşaması olarak mutlakiyetçi devlet] geçişin ise 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleştiğini'[48] söyler. Yazında her ne kadar üzerinde mutabakat sağlanamasa da Ständestaat kavramının inceleme kapsamına alınmasının nedeni, bir ara dönem olarak modern devletin (ya da ilk aşaması olarak mutlakiyetçi devletin) kente dayanan kökenlerinin açıklanabilmesindeki öneminden kaynaklanmaktadır.

Kentlerin Ständestaat'a özgü bir yerleşim birimi olduğu kesinlikle söylenemez. Bütün Ortaçağ boyunca ve onun öncesinde de kentlerin önemli işlevleri olmuştur. Ancak savunulan görüş kentlerin feodal düzenin iç dinamiklerinden farklılaşması ve özellikle kurulan çeşitli meclisler ile kimi zaman feodalizmden farklı olarak düalist bir yapıya bürünmeleridir. Aslında kentsel alanda yaşanan tüm bu dönüşüm kentin küçük pazar ya da panayır merkezinden artan nüfus ile beraber

---

aktaran; GIDDENS, Anthony, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, (çev. Çiğdem, Ahmet), Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 39.

[47] POGGI, **Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım**, s. 53.

[48] **Ibid.**, s. 32.

ticaretin gerçek anlamda yoğunlaştığı bir üretim merkezine doğru evrilmesi süreciyle ilgilidir. Pre-kapitalist öğelerin -özellikle meta üretimi bağlamında- kentlerde ilk nüvelerini vermesi genel olarak Ständestaat sistemine geçiş dönemi olarak da kabul edilebilir. İktisadî açıdan kentin gelişimi -pazar yeri olması- ticari faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla koşutluk göstermektedir. Fakat kentin gelişimini salt buna bağlamak yeterli değildir. Bunun yanında kentin bir lordun ya da prensin yaşadığı yer olarak varlığı söz konusudur. Yani Weber'in deyimiyle kent 'kırsal bölgeden farklı bir bileşimle-hem bir pazar hem de prensin ya da lordun yaşadığı yer olarak- tezahür ediyordu'[49]. Pazar ile prens arasında karşılıklı çıkar ilişkisi mevcuttu. "Çoğu kere bir pazarın varlığı bir lord ya da prensin vereceği tavizlere ve koruma garantisine bağlıydı. Onları da genellikle, yabancı ticaret mallarının düzenli olarak sağlanması, geçiş ücretleri, mihmandarlık paraları ve diğer koruma ücretleri, pazar vergileri ve adli davalardan gelen vergiler ilgilendiriyordu" [50]. Bunun yanında kentlerdeki askerî öğe de dikkati çeken diğer unsurdur. Birçok Ortaçağ şehrinde, şehrin kale veya garnizon işlevine de sahip olduğu görülmektedir. Bu da kentte lordun veya prensin muhitinin dışında aynı zamanda doğrudan üretim içinde bulunmayan ikinci büyük bir kitle yaratıyordu. Sonuçta ise bu kitlelerin tüketimine cevap vermek için kentte geçimini temelde ticaret ve zanaat üzerinden sağlayan iktisadî olarak üretken bir sınıf oluşuyordu. Gerçekten 'siyasî nitelikli kalenin

[49] WEBER, Max, **Şehir, Modern Kentin Oluşumu**, edi. MARTİNDALE, Don / NEUWİRTH, Gertrud, (çev. Ceylan, Musa), Bakış Yayınları, İstanbul, 2000, s. 75.

[50] **Idem.** Ancak kurulan tüm şehirlerin bu iki niteliği zorunlu olarak barındırdığı söylenemez. Her şehirde bir prens veya lordun yaşaması gerekmiyordu. Yani 'şehrin, bir lordun veya prensin varlığına fiziksel ya da başka tür bir bağlılığı olmayabiliyordu. Bu şehrin uygun bir kavşak noktasında katıksız bir pazar yerleşimi olarak doğduğu durumlarda geçerliydi. Ayrıca şehir; prensin saray halkına herhangi bir bağlılık veya taviz olmadan yabancı işgalcilerin, deniz savaşçılarının, ticari amaçla yerleşenlerin ve de ticareti yürütmeye ilgi duyan yerli unsurların birlikteliği ile doğabilmekteydi. Bu, Ortaçağ'ın başlarında sık görülmekteydi. Sonuçta ortaya çıkan şehir katışıksız bir pazar şehri olabiliyordu. Ancak, büyük prenslik veya patrimonyal hane halklarının ve bir pazarın bir araya gelmesi daha sık rastlanan bir durumdu'. Bkz. **Ibid.**, s. 76.

garnizonu ile iktisadî nitelikli sivil nüfus arasındaki ilişki karmaşık fakat şehrin kompozisyonu için her zaman önemli olmuştur. Nerede bir kale vardıysa, savaşçıların malikânelerindeki talep ve ihtiyaçları karşılamak üzere zanaatkârlar gelip oraya yerleşmişlerdir. Sonuçta bir prensin askerî hane halkının tüketme gücü ve bunun garanti ettiği koruma tüccarları cezp ediyordu'[51]. Kentlerin bu gelişim sürecinin zamanla hem sayısal açıdan çoğunluğun hem de iktisadî egemenliğin prensin çevresinden ya da askerî güçten ziyade ticaret ve zanaatla uğraşan, böylece meta birikimini gerçekleştiren yeni kent soylu bir sınıfa geçtiği söylenebilir. Bu dönemde kapitalist bir ekonomik sistem henüz tam anlamıyla gerçekleşmese de kentte oluşan ve temelde ticaret ile geçimini sağlayan bu sınıfın feodal ekonomik ilişkilerden ve zamanla onun siyasal bağlantılarından da koptuğu görülür. Bu bağlamda yeni bir kentsel topluluk oluşuyordu. Weber'e göre bu kentsel topluluk 'alışveriş ve ticaret ilişkilerinin görece hâkimiyetine sahip olmalı, bir bütün olarak yerleşim alanı da şu özellikleri sergileyebilmelidir: (1) bir kale; (2) bir pazar; (3) kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk; (4) ilgili bir birlik biçimi ve (5) en azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde şehir sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme'[52]. Weber'in tek tek saydığı bu özellikler her ne kadar Ständestaat için tartışılabilir ve tüm kentlerde aynı şekilde geçekleştiğinin söylenmesi imkânsız olsa da genel olarak Ständestaat sisteminin özellikle feodal kentin dönüşümü konusundaki yaklaşımında aydınlatıcıdır. Örneğin 'kentsel bir hukuk ortak çıkmıştır. Bu hukuk eski feodal hukuk ile bölgesel birimlerin hukuku arasında yer almaktaydı. Kentli sınıfa dâhil

[51] **Ibid.**, s. 89.
[52] **Ibid.**, s. 91 – 92.

olmakla ya da bunlara bağımlı arazi sahiplerinden olmakla bu hukuka tâbi olunuyordu'[53].

Bunun yanında Ständestaat'ta kentin gelişimine paralel olarak kent birey ilişkilerinin de dönüşüme uğradığı ve bireyin artık kent için daha önemli hale geldiği görülür. "Kentlerin güç ve siyasal özerklik kazanması, kendi başlarına güçsüz ancak eşit olan bireylerin kaynaklarını ve özgür iradelerini birleştirmeleri sonucunda gerçekleşmiştir"[54]. "Kentte yaşayanları bir araya getiren, kırsal alanlarda var olandan daha karmaşık ve dinamik bir işbölümü ile onları birbirine bağlayan öğe, ticaret ve üretime ilişkin çıkarlardı. Kentlerin siyasal özerklik istemeleri ve askerî açıdan kendilerine yetmeye çalışmaları, ticaret ve zanaatın yürütülmesini mümkün ve kârlı kılacak bir yasal çerçeve ve yönetim oluşturmak amacını güdüyordu"[55]. Çünkü "eski yasal düzenlemeler kentlerdeki yeni ekonominin getirdiği kuralları türetebilecek esneklikte değildi. Kent ekonomisi, daha karmaşık bir işbölümü, yeni beceriler ve araçlar isteyen üretimi, ticari işlemlerin ve ticari girişimlerin yürütülmesindeki yeni yönetimleri ile farklı yasal düzenlemeler gerektiriyordu. Kentlere verilen ilk beratlarda ve hükümdarın ya da kentlerin hükümdardan bağımsız olarak düzenledikleri diğer yasal kaynaklarda temel amaç, feodal sistemdeki esasa ve usule ilişkin kurallardan *muaf tutulan* bir hukuksal alan yaratmaktı"[56].

Ständestaat'la ilgili belirtilmesi gereken son bir nokta meclis, danışma kurulu veya bir tür divan olarak adlandırılabilecek kurumları (Stände) içinde barındırmasıdır. "Ständestaat'da güçlü kişi ve gruplar ya şahsen ya da temsilcileri aracılığıyla çeşitli meclislerde sık sık bir araya geliyor, bu meclislerde hükümdar

[53] **Ibid.**, s. 130.
[54] POGGI, **Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım**, s. 55.
[55] **Ibid.**, s. 56.
[56] **Ibid.**, s. 57.

veya onun görevlileri ile temas kuruyor, itirazlarını dile getiriyor, haklarını vurguluyor, tavsiyelerini bildiriyor, hükümdarla işbirliği yapmalarının koşullarını saptıyor ve yönetim sorumluluğundan kendi paylarına düşen görevleri yerine getiriyorlardı" [57] . Bu kurumlar Ständestaat'a düalist bir nitelik kazandırıyordu. 'Ständestaat'ın feodal sistemden farkı daha fazla kurumsallaşmış olması, bölgesel bir kapsamı olması ve düalist bir niteliğinin bulunmasıydı. Düalist nitelik Ständestaat'ın iki öğesinden kaynaklanıyordu. Yani Stände ile hükümdar ve iktidarı paylaşanlar ile yönetilenler arasındaki ilişki Ständestaat'ın düalist niteliğini oluşturuyordu'[58]. Ayrıca Stände ile hükümdar arasında birbirlerine karşı sorumluluklarını ve sınırlarını belirleyen çeşitli anlaşmaların yapılması da söz konusu olabilmekteydi.

Ständestaat ve kentler konusu üzerinde ayrıntılı durulmasının sebebi, feodalizmin çözülme sürecindeki kentsel değişimi açıklayabilme çabasından kaynaklanır. Yoksa bu çalışmada Ständestaat sisteminin feodalizmden tamamen ayrı yeni bir yapılanma olduğu söylenmemektedir. Aksine Ständestaat'ın feodal çözülmenin kent özelinde gerçekleşmesinde bir geçiş evresi olarak kabulü söz konusudur. Feodal ekonominin ve siyasî ilişkilerin ilk olarak kentte çözülmeye başlaması ve kapitalist ekonominin ilk nüvelerinin de kentsel kaynaklı olması, modern devletin oluşumu aşamasında kentin ve kentlilerin üzerinde ayrıca durulmasını gerektirir. Sonuçta modern devletin doğuşu kentsel gelişimden ve kapitalizmin doğuşundan[59] ayrı değerlendirilmesi mümkün olmayan bir mahiyete sahiptir.

---

[57] **Ibid.**, s. 61.
[58] **Ibid.**, s. 65 – 69.
[59] Karşıt görüş için bkz. GIDDENS, Anthony, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, (çev. Tatlıcan, Ümit), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 139 – 170. Giddens kapitalizmin gelişiminin genel düşüncenin aksine 'kenti *güç potası* olmaktan çıkardığı görüşündedir. Giddens farklı bir bakış açısıyla güç potası olma özelliğinin sınırları çizili ulus devlet tarafından üstlenildiğini söyler. Ona

1.2.3. Modern Devlet ve Tekelleşen Şiddet Araçları

Modern devletin oluşumu ve gelişimi ile ilgili olarak çok farklı görüşler bulunmakla beraber, modern devletin feodalizmin çözülmesinin ardından prenslerin egemenliği ve buna dayanarak siyasî gücü tek elde toplamaya başlamasıyla varlık kazandığı söylenebilir. 'Modern devleti, post-feodal bir siyasî egemenlik biçimi'[60] olarak niteleyen Sancar, aynı zamanda onu; "Avrupa'da feodal parçalanmışlığın

göre kapitalizmin olgunlaşmasıyla, kenti etkileyen üç tür değişme yaşanır: (a) kent egemen güç kabı olarak yerini ulus devlete bırakır; (b) kent ile kır arasındaki karşıtlık sınıflara bölünmüş toplumların yapılaşmasının ana eksenini oluşturur -ancak kapitalizmin gelişmesiyle, en azından gelişmiş kapitalist toplumlarda, bu karşıtlık giderek ortadan kaldırılır ve (c) kentsel yaşamın toplumsal örüntü kazanışını etkileyen etkenler çoğunlukla kapitalist olmayan kentlerdekinden tamamen farklıdır. Giddens kapitalizmin gelişmesinin kentteki kurumların yerlerini sağlamlaştırmalarına değil, aksine daha çok ayrı bir toplumsal form olarak köklerinin kazınmasına yol açtığı görüşündedir'. **Ibid.**, s. 160 – 161. Giddens'ın görüşünde feodalizmdeki kentin işlevinin kapitalizme geçiş ile beraber ulus devletçe sahiplenilmeye başlandığı vurgusu dikkat çeker. Kapitalizm öncesi kentin yer yer bağımsız niteliğinin ulus devlet süreciyle ortadan kalktığını ve yerini ulus devletin kurumlarının egemenliğine bıraktığını söyler. Giddens'ın yaklaşımını anlayabilmek için kentin tanımlanmasında hangi öğe üzerinden hareket edildiğinin cevaplanması gerekir. Kapitalizmin gelişimi ile kentin nüfus, yerleşim alanı, sanayi, ticaret gibi birçok parametresinin arttığı aşikârdır. Ancak bağımsız bir siyasî yönetim olarak -merkezden bağımsız karar alma süreçlerinin daraltılması gibi- etkinliğinin azaldığı, özellikle bürokratik ve siyasî açıdan tam anlamıyla merkezî otoritenin hiyerarşisi içine girdiği görülür. Giddens'ın da kapitalizmin gelişimi ile kentin güç merkezi olmaktan çıkması arasında kurduğu ilişki daha çok siyaseti ve üst yapı olarak ülke çapında uygulanan ve ulus devletin tekelinde olan -feodal dönem ve Ständestaat'da kentlerin hukuk yapma vb. özerklikleri mevcuttu- yasa yapma araçlarının kontrolünü kentin tanımlamasında ön plana çıkartmasıdır. Ayrıca kentin surlarla çevrili bir garnizon özelliğinin şiddet araçlarının tekelci denetiminin devletin eline geçmesiyle ortadan kalkması da bir diğer etken olarak gösterilir. Buna rağmen kentin tanımlanmasında insan, coğrafi sınır, ekonomi veya üretim gibi unsurları kısmen göz ardı eden bir yaklaşımı benimsemek ve ulus devletin kenti bir güç merkezi olmaktan çıkarttığını söylemek tartışmaya açıktır. Şiddet araçlarının devletin tekelinde merkezîleşmesinin kentin güç merkezî olmasını engellediği yönündeki düşünce, özellikle özerk şiddet araçlarına sahip kentlerin birbirleriyle savaşma ya da en azından çatışmalara girme risklerinin ortadan kalkması ile birlikte düşünüldüğünde geçerliliğini kaybeder. Komşu bir kentin sürekli saldırı tehdidi altında olan bir kentin ekonomik ilerlemesini sağlıklı biçimde gerçekleştirebilmesi zordur. Bunun yanında kapitalizmin gelişimi ile beraber işçi hareketlerinin güçlenmesi ve sosyalizmin bir devlet şekli olarak alternatif olmasıyla kentin özerk şiddet aygıtından -bu şiddet aygıtı merkezîleşmiş tek bir şiddet aygıtına göre hem sayıca daha küçük hem nitelik ve organizasyon açısından daha zayıf olacaktır- ziyade devlet tarafından tekelleştirilen ve kontrolü sağlanabilen bir şiddet aygıtı mevcut statükonun sürdürülebilmesi veçhesinde daha başarılı olacaktır. Kentler arasında tek bir şiddet aygıtının sağlayabileceği koordinasyon muhalif hareketlerle daha etkin mücadele edilebilmesinin de ön şartıdır. Tüm bu nedenlerden ötürü ulus devletin gelişmesinin kentin gelişmesini, kentin gelişmesinin ekonominin büyümesi ile beraber toplamda devletin gelişimini sağladığı söylenebilir. (Kentin savunma -silahlı güç- açısından ulus devlete bağlı olduğu kesinlikle reddedilmektedir, aksine bu bağlılığın kentin ekonomik büyümeyi ön plana alarak gelişmesine yardımcı olduğu söylenmektedir. Zaten kapitalizmin getirdiği uzmanlaşmaya dönük eğilim bu durumu zorunlu hale getirmektedir.) Yani bunları parçalara ayırarak yorumlamaktansa bir arada karşılıklı etkileşimleri içinde kavramak daha yerinde olacaktır.

[60] SANCAR, Mithat, "Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 26.

coğrafi ve siyasî merkezîleşme yoluyla aşılması sonucu ortaya çıkan ve feodal siyasî örgütlenme biçiminden esasta açıkça farklılaşan bir devlet tipi"[61], yani "iç ve dış egemenlikle donanmış coğrafi/mekânsal (territoryal) egemenlik birliği"[62] olarak tanımlar. Egemenlik birliği modern devletin feodalizme göre ayırıcı bir unsurudur. Gerçekten de feodalizmin 'çok merkezli ve çoğulcu iktidarlar yapısından bölünmemiş bir sosyal düzende hüküm süren tek (mutlakçı) bir iktidar merkezine kayması modern devletin ortaya çıkışında önemli bir yer tutar'[63].

Modern devletin oluşumunu sadece feodal ekonomik tipin ya da yönetimlerin çözülmesine bağlamak yeterli değildir. Bu, modern devletin ne olduğu ya da neye tekabül ettiği yönündeki tartışmaların oldukça daraltılması ve sığlaştırılmasına neden olur. Modern devletin oluşumu ve gelişimi aynı zamanda modernliğe geçişle ilgilidir. "Modernlik on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder"[64]. 'Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları insanı geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşi görülmedik biçimde söküp çıkarmıştır. Modernliğin getirdiği dönüşümler hem yaygınlıkları hem de yoğunlukları açısından önceki dönemlere özgü değişim biçimlerinin çoğundan daha etkilidirler'[65]. Modernliğin gelenekselden söz konusu kopuşu da zaten modern devletin eski yönetim biçimlerinden farklılaşması ile bir arada gider. Modernliğin mi modern devleti yoksa modern devletin mi modern hayatı ve onun kültürünü yarattığı tartışmasına girmeden her iki olgunun da karşılıklı biçimde birbirini etkilediğini ve

[61] **Idem.**
[62] SANCAR, Mithat, "Devlet Aklı Kavramına Bir Giriş", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti**, s. 16.
[63] PIERSON, **Modern Devlet**, s. 28.
[64] GIDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, (çev. Kuşdil, Ersin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11.
[65] **Ibid.**, s. 14.

dönüştürdüğünü söylemek yeterlidir. Önemli olan hem modern devletin hem de modern hayatın günümüzde birbirleriyle iç içe geçtikleridir. Bu durum hem devletin yapısında hem de insanların gerek devletle gerekse kendi aralarındaki ilişkilerinde gün yüzüne çıkar.

Modernliğe geçişin ne olduğunu belirlemek 'kabaca da olsa modernleşmenin en yaygınlıkla anılan öğelerinden bazılarını tanımlamakla mümkündür' [66]. Aynı zamanda modern devletle ilişkilendirilebilecek bu öğeler, Pierson'un da belirttiği gibi 'modernleşmenin öğeleri olarak hepsini kapsamaktan uzak olsa da dokuz ana başlık altında toplanabilir'[67]:

1. Sanayileşme: Tarımsal bir toplumdan sanayi toplumuna geçiş,
2. Demografik geçiş: Nüfusun büyüklüğünde ve dağılımında dönüşüm,
3. Ticarileşme ve ekonomik ilişkilerin bunu izleyen metalaşması, sosyal hayatın öteki yönlerinden daha açıkça ayırt edilebilir hale gelmiştir,
4. Kapitalizmin yükselişi: Feodal bir ekonomiden ya da daha geniş olarak üretim tarzından kapitalist bir ekonomiye ya da üretim tarzına geçiş,
5. Sosyal işbölümünün büyümesi, sosyal ve ekonomik uzmanlaşmanın büyümesi (ekonomik ve siyasî işlevlerin farklılaşması dâhil),

[66] PIERSON, **Modern Devlet**, s. 65.
[67] **Idem.**

6. Bilimsel düşünce tarzlarının yükselişi ve bunların sanayileşmiş üretime ve oradan da daha genel olarak sosyal hayata uygulanması,
7. İletişim tarzlarının dönüşümü, kişiler, mallar ve bilgi için,
8. Kentleşme: Niteliksel bakımdan sanayi kentlerinin büyümesi ve kent ve kırsal arasındaki ilişkinin değişmesi,
9. Demokratikleşme: Yeni siyasî kurumlarla ve siyasî meşruiyetin yeni biçimleriyle (sosyalizme ve ulusçuluğa yönelişler dâhil) siyasî katılımın genişlemesi[68].

Pierson'un bu listede modernleşmenin öğeleri olarak saydığı unsurlarla modern devletin ilişkisi günümüz devletinin ve toplumunun bütünsel olarak kavranabilmesinde gerçekten önemlidir. Ancak modern devletin ne olduğuna dair sorgulamada göz önüne alınması gereken diğer önemli bir nokta, devlet aygıtının özelliklerinin tam anlamıyla ortaya konabilmesinde kendini gösterir. Başka bir ifadeyle devletin, devlet olmasını sağlayan unsurların neye tekabül ettiklerini gösterebilmek, ayırt edici niteliklerini belirlemektir. Bunlardan ilki çalışmanın da temel araştırma konusu olan *şiddet araçlarının tekelci kontrolü*dür. Diğerleri ise genel olarak ayrıntısına girmemek üzere sekiz başlık altında toplanabilir. Bunların kimileri klasik olarak kabul edilebilecek *toprak, egemenlik, yurttaşlık* (insan öğesi) gibi unsurlardır. Ancak bunların dışında başka unsurlar da vardır: '*Anayasallık, kişisel olmayan iktidar, kamu bürokrasisi, yetki (otorite) ve meşruiyet*, ayrıca son

[68] Söz konusu dokuz unsur için bkz. **Ibid.**, s. 65 – 66.

olarak da yine modern devlet açısından büyük önem taşıyan *vergilendirme'*[69] devlet aygıtının diğer özellikleri olarak göze çarpar[70].

Modern devletin doğuşuyla beraber vergilendirme rejiminin neredeyse tamamen değiştiği görülür. Tıpkı modern devlet gibi vergilendirme yetkisi de merkezîleşmiş ve belli bir düzene bağlanmaya çalışılmıştır. "On sekizinci yüzyıldan önce vergi toplama acil durumlarda başvurulan bir çare ve hatta mümkün olduğu kadar çabuk kamu varlıklarından özellikle de mülklerinden sağlanan gelirle ve gönüllü katkılarla yerine konması gereken bir suiistimaldi"[71]. Ancak modern devletle birlikte vergi toplama yasallaşmış, sistemleşmiş ve kişisellikten arındırılmıştır. Düzenli vergi toplanmasının, devlet bütçesinde önemli yer tutan şiddet araçlarına yönelik harcamalara süreklilik kazandırdığı, böylece örneğin sürekli orduların kurulmasını ve beslenmesini sağladığı söylenebilir. Devletin şiddet araçlarının tekelci kontrolüne sahip olmasının, vergi toplama tekelini bizatihi ele geçirmesi süreci ile karşılıklı ilişkili içinde olduğu açıktır. Vergi toplama bir yandan şiddet araçlarının tekelci kontrolü için gerekli olan malî kaynağı sağlarken diğer yandan şiddet araçları da vergi toplamadaki zor unsuru olarak devletin gerektiğinde kullanabileceği potansiyel silahlı gücünü oluşturuyordu[72]. Bu ilişki sonucunda, devletin vergi toplama potansiyeline bağlı olarak sürekli çoğalma eğilimindeki şiddet

[69] **Ibid.**, s. 24.
[70] Çalışma içerisinde söz konusu özellikler yer yer üstü açık veya kapalı olarak ele alındığından, bu bölüm kapsamında ayrıca bir inceleme konusu yapılmayacaklardır. Yalnızca vergilendirme konusuna modern devlet ve şiddet araçları ile kurduğu ilişki bağlamında kısaca değinilecektir.
[71] MANN, F. K., 'Vergilendirenin Sosyolojisi', Review of Politics, 1943, 5, 225 – 235, s. 225'den aktaran **Ibid.**, s. 57.
[72] Bu ilişkiden devletin vergi toplamak için sürekli olarak doğrudan silahlı güce başvurduğu gibi bir sonuç çıkmamalıdır. Aksine modern devletin vergilendirme rejimi mümkün oldukça çatışmaya ve muhalefete neden olmayacak bir biçimde düzenlenmeye çalışılmıştır. Ancak özellikle tarihsel açıdan birçok örnekte -tıpkı Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlamasında yeni çıkarılan bir verginin çatışma fitilini ateşlemesi gibi- konulan yeni vergilerin, ya sömürge ile sömürgeci devlet arasında çatışmalara ya da halk ayaklanmalarına yol açtığı söylenebilir. Bu süreçlerde şiddet araçları da yine itaatsizlik yapanlara karşı kullanılan aslî zor unsuru olarak kendini ortaya koyar.

araçlarına sahipliği; aynı zamanda başka alanlara yönlendirilebilecek birçok yatırımın da önünü keserek şiddet araçlarının bizatihi güçlenmesine paralel biçimde, askerî gücün bütün halinde ülke gündeminin belirlenmesinde ve yönlendirilmesinde en etkili aktörlerden biri olmasına yol açmaktaydı. Sonuç olarak modern anlamda vergilendirmenin şiddet araçlarının hem nicelik hem nitelik bakımından geliştirilip güçlendirilebilmesindeki hem de feodalizmden farklı olarak tek erkte toplanabilmesindeki işlevinin önemi asla yadsınamaz.

Modern devletin çeşitli özelliklerinin belirtilmesinin ardından tarihsel açıdan oluşumu ve gelişimine bakıldığında feodal düzenden günümüz modern devletine dönüşümün kısa sürede gerçekleştirildiği gibi bir düşünceye kapılmamak gerekir. Feodalizm ile ilgili kısımda bahsi geçen Ständestaat gibi, modern devletin oluşumunda da çeşitli evreler yaşanmıştır. Örneğin mutlakiyetçi devlet böyle bir evredir. Söz konusu dönemin neye tekabül ettiği konusunda yazında tereddütler vardır. Gerçekten de mutlakiyetçi devletin geleneksel mi modern mi olduğu konusu modern devletin tarihsel gelişimini açıklayabilme bağlamında önemlidir. Örneğin Pierson 'mutlakiyeti, yüzyıllar sürmüş olsa da bir geçiş biçimi olarak görür. Ona göre mutlakiyet, geç feodal koşullar altında başlayan ve sonunda *modern* olarak şu ya da bu ölçüde evrensel sayılan biçimlerce üstlenilen bir yönetim şekline tekabül ediyordu. On altıncı yüzyılda ortaya çıkmış, on yedinci yüzyılın egemen devlet biçimi olmuş ve on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında veya daha sonra tanınabilen modern devlet biçimlerine yol açmıştır'[73].

[73] **Ibid.**, s. 77.

Mutlakiyetçi devleti geleneksel devlete daha yakın gören ve onu ulus devlet[74] bağlamında inceleyen Giddens'a göre ulus devlet ile mutlakiyetçi devletin mutlaka ayrılması gerekir[75]. Çünkü 'Avrupa'da yalnızca kapitalizmin ilk ortaya çıktığı döneme tesadüf eden *mutlakiyetçi devlet*, kökenleri kısmen mutlakiyetçilikte yatsa da bir üretim tarzı olan kapitalizmin yerleşmesiyle çok daha dolaysız ilişki içinde olan *ulus devlet*ten farklıdır'[76]. Giddens 'on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda Avrupa ile sınırlı olan mutlakiyetçi devletle, kişi olarak şiddet araçlarının denetimi dâhil nihaî siyasal otorite ve yaptırımlarla donatılmış hükümran bir yönetici, monark ya da prensin egemenliğindeki bir siyasal düzeni anlatır. Mutlakiyetçi devlet ona göre hâlâ sınıflara bölünmüş bir toplumun parçasını oluşturur. Onun güç odağı, geleneksel bakış açısının aksine, kır değil kenttir'[77]. Onun terminolojisinde sınıflara bölünmüş toplum sınıflı toplumdan -kapitalizmden- ayrı bir şeydir ve daha çok Avrupa açısından feodalizme, gelenekselci yönetimlere tekabül eder[78]. O halde Giddens'ın mutlakiyeti geleneksel yönetimlere daha yakın gördüğü söylenebilir. Fakat mutlakiyetçi devletin geleneksel yönetimlerden asıl uzaklaşmasının kentin güç odağı olmaya başlamasıyla gerçekleştiğini de ekler. Bu çalışmada ise mutlakiyetçi devlet genel olarak geleneksel yönetimden kopmuş, modern unsurları ağırlık taşıyan, yine de tam anlamıyla on dokuzuncu veya yirminci

[74] Giddens ulus devleti 'diğer ulus devletler kompleksi içinde yer alan, sınırları çizilmiş belli bir alan üzerinde idarî tekeli sürdüren, yönetimi yasa ile ve iç ve dış şiddet araçlarının doğrudan denetimiyle yaptırım altına alınan kurumsal yönetim biçimleri öbeği' olarak tanımlar. Bkz. GIDDENS, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, s. 208.

[75] Giddens'a göre 'kapitalizmin yayılması ile modern devletin pekişmesi arasındaki bağlantıların analizinde birbirini izleyen iki gelişim aşamasının değerlendirilmesi gereklidir. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna dek süren ilk aşama mutlakiyet ve kapitalist girişimin yayılmasıyla ilgilidir. Sonraki aşama ulus - devlet ile endüstriyel kapitalizmin birleşmesidir'. GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 199.

[76] GIDDENS, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, s. 202.

[77] **Ibid.**, s. 204 – 205.

[78] Aynı terimi özellikle Asya tipi üretim tarzı kavramına yönelik olarak Asya toplumları için de kullanır.

yüzyıl ulus devletinin organizasyon ve eş güdümüne ulaşamamış bir devlet tipine tekabül eder. Fakat aşağıda daha ayrıntılı değinileceği üzere mutlakiyetçi yönetimin yirminci yüzyılda yaşanan diktatörlük örnekleriyle olan benzerliği yadsınamaz.

Gerçekten mutlakiyet sisteminin modern devlete daha yakın olmasında feodal düzenin tam aksine tıpkı modern devlette olduğu gibi egemenliğin tek elde toplanması önemli bir etkendir. Bununla beraber -rasyonelleştirilmeye çalışılan bürokrasi ile- ademi merkeziyetçiliğe karşın güçlü bir merkeziyetçiliğin kurulmaya çalışılması diğer bir etkendir. Mutlakiyetçi devletin modern devletin bütün unsurlarını taşımasa da genel olarak 'sürekli bir ordu, merkezî bir bürokrasi, sistematik ve devletin tüm alanında yaygın bir vergilendirme rejimi, yurtdışında sürekli elçiliklerin de bulunduğu resmî diplomatik hizmet ile ticari ve ekonomik gelişmeyi teşvik edecek devlet politikaları'[79] gibi unsurlarına farklı şekillerde de olsa sahiptir. Bu nedenle mutlakiyetçi devlet, günümüz ulus devleti öncesi pre-modern bir devlet yapılanması olarak kabul edilebilir. Mutlakiyetçi devletin de günümüz modern devleti gibi şiddet araçları üzerinde tekelci bir kontrol kurabilmeyi amaçladığı ve feodal unsurlara karşı üstünlük sağlamasında bu kontrol sayesinde kazandığı gücün önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Mutlakiyetçi devletin modern devletin bir aşaması olarak kabul edilmesinde topluma ve bireye karşı yaklaşımının yirminci yüzyıldaki otoriter ve totaliter rejimlerin bazı özelliklerini hatırlatması önemli bir etkendir. Aslında günümüz otoriter ve totaliter yönetimlerinin mutlakiyetçi devletin bazı özelliklerini hâlâ çıkarlarına uygun düştüğü oranda kullanmaya meyilli olduklarını söylemek daha yerinde olur. 'Mutlakiyetçi devletin bulunduğu yerden bakılınca toplum kimi zaman

[79] ANDERSON, P., Lineages of the Absolutist State, Londra: New Left Books, 1974'ten aktaran PIERSON, **Modern Devlet**, s. 79.

ayrıcalıklı da olsa salt bireylerden oluşur. Devlet, bu bireylere vergi ödeyecek, askere alınacak vb. kişiler olarak yaklaşıyor ama devlet işlerinde etkin roller üstlenecek vasıfta olmadıklarını düşünüyordu. Toplum yalnızca yönetilirdi. Ve kuşkusuz, mutlak yönetimin önde gelen bir kaygısı, bireylerin uğraşlarının, özellikle de ekonomik uğraşlarının düzenlenmesi ve geliştirilmesinde yetkili olabilmekti'[80]. Bu yaklaşımın, daha önce sözü edilen devletin içrek ideolojisinin özünü oluşturan devletin amaç olarak görülmesi olgusuna ne denli yakın olduğu dikkat çekicidir. Toplumu yalnızca yönetilmesi gerekli bir yığın olarak kabul eden ve bireyleri devlete faydalılıkları oranında canlı makinelere indirgeyen bu anlayış sonuç olarak sivil topluma dayalı müzakereci bir yönetme sanatına da doğası gereği karşıydı. Günümüzde insanın önüne devleti koyan ve devletin varlığını tek başına değerli kabul eden yönetim biçimlerinin kaynağını mutlakiyetçi devletten aldığı, şu anki devleti amaç olarak gören devlet aklının ilk nüvelerinin de bu döneme rastladığı söylenebilir.

Mutlakiyetçi devletin en önemli sonuçlarından biri de feodal ekonominin büyük oranda çözülüp yerini kapitalist ekonomik ilişkilere bırakmasıdır. Bir sınıf olarak burjuvazinin gerçek anlamda doğuşu bu döneme rastlar. Mutlak hükümdar, erki tek elde toplamak adına gerek feodal gerekse aristokratik unsurların sahip olduğu birçok yetkiyi kendine hasrederken aynı zamanda onların ekonomik güçlerini de zayıflatmış oluyordu. Bu aşamada burjuvazi ekonomik açıdan çok daha önemli bir konuma yükseliyordu. Mutlak yönetimin burjuvazinin çıkarlarına uygun hareket ettiği ve onu feodal güçler karşısında desteklediği oranda sahip olduğu meşruiyeti zamanla gerek sivil toplum anlayışının yaygınlaşması gerekse de başta kültürel,

[80] POGGI, **Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım**, s. 97 – 98.

siyasî ve felsefî konuları kapsayan kamusal tartışmaların yürütülebildiği bir kamusal alanın oluşmasıyla giderek zayıflıyordu. Bu süreçte aklın laikleşmesi ve özgürleşmesinde önemli bir aşama olan aydınlanmaya ve ayrıca ulusçuluk düşüncesine de burjuvazinin sahip çıktığı görülür. Bunlar burjuvazinin teorik açıdan güçlenmesinde ve kendini bir sınıf olarak görmesinde rol oynayan önemli faktörlerdir. Sonuçta burjuvazi mevcut mutlakiyetçi yönetimlere karşı bir sınıf olarak daha fazla tutarlılık ve birlik içinde hareket edebilme kabiliyetine ulaşmıştı. Böylece siyasî anlamda edilgin konumdan etkin konuma yükselmişti. Neredeyse tamamen çözülmüş ya da oldukça zayıflamış olan feodal güçlerin burjuvazinin gelişmesinde tehdit olabilme potansiyeli ortadan kalkmıştı. Sorun kendi gelişmesinin önünde engel teşkil eden tek şey olan mutlakiyete dayanan yönetim biçimleriydi. Çünkü mutlak yönetim sistemi, içinde barındırdığı özellikler dolayısıyla tam anlamıyla serbest bir piyasanın kurulmasını engelliyordu. Aynı zamanda mutlakiyetçi devletin çözülmesi ile feodal ve aristokratik unsurların son kalıntıları da tasfiye edilebilecekti. Aslında burjuvazinin nihaî amacı zaten ekonomik olarak sahip olduğu iktidarı siyasî anlamda da ele geçirmekti. Farklı ülkelerde kimi aristokratik unvanlara ya da ayrıcalıklara dokunmamasının nedeni, siyasî iktidarı ele geçirmesinin ardından aristokrasinin yeni burjuva iktidarına karşı çıkmaması, aksine burjuva siyasal iktidarı kendisinin de çıkarına olduğu için desteklemesidir. Aristokrasinin aktif siyasî karar alma süreçlerinden çekilmesi, sembolik olarak varlığını sürdürmesinde bir sakınca görülmemesi sonucunu doğurmuştur. Fakat ekonomik gücü burjuvazininkiyle yarışabilecek konumdan uzak olmasına rağmen bazı ülkelerde aristokrasi burjuvaziye tehdit oluşturabilmesi ihtimaline karşı yine de ortadan kaldırılmıştır.

Burjuvazinin iktidarı ele geçirmesi ile "kamu yalnızca devletin faaliyetlerini yönlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda bu faaliyetleri başlatacak, yönetecek ve denetleyecekti. Meşruiyetini sivil toplumun belli başlı görüşlerini temsil ettiği için kazanacak, böylece sivil toplum da, yönetim sisteminin tebaası olmaktan çıkıp seçmen kitlesi haline gelecekti. Kamu alanı, sistemin merkezine seçilmiş bir meclis olarak bir kez yerleştikten sonra bu kitleye hizmet edecek, seçilmiş temsilciler arasında belli konularda çoğunluk ve azınlıkların oluşmasıyla ortaya çıkan düşünce eğilimlerini genel ve soyut yasalar haline getirecek devleti, bu seçmen kitlesi adına harekete geçirecekti"[81].

Burjuvazinin siyasî iktidarı tam anlamıyla ele geçirmesiyle günümüz modern devletlerinin uluslararası platformda söz sahibi olmaya başladıkları söylenebilir. Modern devletin her ne kadar burjuvazinin siyasal iktidarı ele geçirmesiyle günümüzdeki anlamını kazandığı söylense de buradan sadece kapitalist devletlerin modern olduğu gibi bir sonuç çıkarılamaz. Sadece modern devletin doğuşunun, Batı'da kapitalist ekonomik sistemin gelişimiyle koşutluk gösterdiği, dolayısıyla ilk aşamada kapitalizmin ve ulus devletin -ulus devlet de modern devletin tek biçimi değildir- modern devletin oluşumunda etken olduğu söylenmelidir[82]. Daha ileriki gelişimi göz önüne alındığında modern devlet içine kapitalist devleti de alan, bir üst kavramdır. Bu bakımdan sosyalist hatta kimi dinsel kurallarla yönetilen devletlerin de modern devlet kapsamında değerlendirilmeleri gerektiği açıktır. Buradaki ölçüt hangi ekonomik sistemi benimsediğinden ziyade modern devletin

[81] **Ibid.**, s. 103 – 104.

[82] Giddens da modernlik yönünden ele aldığı yaklaşımında 'kurumsal kümelenmeler açısından bakıldığında, iki farklı örgütsel gruplaşmanın modernliğin gelişimi içinde özel bir önemi olduğunu belirtir. Bunlar; ulus devlet ve sistematik kapitalist üretimdir'. GIDDENS, **Modernliğin Sonuçları**, s. 169.

daha önce belirtilen unsurlarını genel olarak taşıyıp taşımadığıdır. Hatta bu unsurların tamamını taşımak zorunda olmadığı da belirtilmelidir.

Marksist yazın içinde de modern devletin gelişiminin kapitalist ekonominin gelişimi ve beraberinde burjuvazinin güçlenmesi ile bir paralellik kurularak anlatıldığı görülür. Bunun yanında şiddet araçlarına sahip olunması ve bürokrasinin gelişimine de vurgu yapılır. Örneğin Lenin 'devleti bir gücün özel örgütü, belirli bir sınıfın [proletaryanın] sırtını yere getirmeye yönelik bir şiddet örgütü'[83] olarak tanımlar. Onun, 'burjuva topluma özgü merkezî devlet iktidarı diye adlandırdığı mutlakiyetin batış döneminde ortaya çıkan devlet makinesinin [modern devletin] en ayırt edici iki kurumunu; bürokrasi ve sürekli ordular'[84] olarak kabul ettiği görülür. Zaten ona göre 'devlet iktidarının başlıca şiddet aletleri de sürekli ordu ve polis'[85]ten oluşmaktaydı. Marx da benzer biçimde modern devletin oluşumunu Fransız devrimi ve onu takip eden süreç ile bağlantılandırır. Bunun yanında o da ordu, polis ve bürokrasiyi feodalizmin çözülmesinde önemli unsurlar olarak görür. Ona göre "sürekli ordu, polis, bürokrasi, din adamları ve yargıçlar gibi, sistemli ve aşamalı bir işbölümü planına göre biçimlendirilmiş ve her yerde var olan organlarıyla, merkezî devlet iktidarı, doğmakta olan burjuva topluma feodalizme karşı giriştiği savaşımlarda güçlü bir silah hizmeti gördüğü mutlak krallık çağına kadar çıkar [uzanır]. Bununla birlikte her türlü Ortaçağ kalıntıları, senyörlerin ve soyluların üstünlük hakları, yerel ayrıcalıklar, belediye ve lonca tekelleri, taşra anayasaları yüzünden, [burjuvazinin] gelişmesi engellenmiş bulunuyordu. 18. yüzyıl Fransız Devriminin dev süpürgesi bütün bu geçmiş zaman kalıntılarını silip süpürdü ve

[83] LENIN, Viladimir Iliç, **Devlet ve İhtilal - Marksizmin, Devlet ve Proletaryanın İhtilaldeki Görevleri Üzerine Doktrini**, (çev. Gaybiköylü), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1969, s. 35.
[84] **Ibid.**, s. 41.
[85] **Ibid.**, s. 17.

böylece toplumsal dayanağı, modern devlet üstyapısı karşısına çıkan son engellerden de kurtardı. Modern devlet, kendisi de yarı-feodal bir nitelik taşıyan eski Avrupa'nın modern Fransa'ya karşı koalisyon savaşlarının ürünü olan Birinci İmparatorluk döneminde"[86] kurulmuştur. Bu ifadelerden de görüleceği üzere modern devletin mutlakiyetçi devletin hemen ardından ortaya çıktığı kabul edilir. Burjuvazinin feodal unsurlara karşı kesin zaferi ve Fransız devrimi ile ilişki kurulur. Ayrıca ordu ve bürokrasinin gelişiminin -ve hatta tekelleşmesinin- bu sürece yardım ettiğine dair vurgu da dikkati çeker.

Modern devlet ile ilgili tartışmaları daha fazla uzatmadan ve oluşumu ile ilgili yine de net bir tarih veya zaman vermekten kaçınarak, onu daha çok modernliğin gelişmesiyle koşutluk içinde kabul etmek, devletin merkezîleşmesi ve aygıtları üzerinde -hukuk, şiddet, eğitim vs.- tekelci kontrolü kurabilmesiyle nitelemek konunun kavranabilmesi yönünden daha işlevseldir. Çalışmada mutlakiyetçi yönetimlerin büyük oranda modern olarak görülmesinin nedeni de buradan kaynaklanır. 16. ya da 17. yüzyıldaki bir mutlakiyetçi devlet ile 19. ve 20. yüzyıldaki modern devletin söz konusu merkezîleşme ve kontrol yeteneği kuşkusuz ki aynı değildir. Ancak 21. yüzyılda, günümüz modern devletinin de bir yüzyıl önceki modern devlete göre gerek merkezîleşme ve aygıtları üzerindeki kontrol gerekse her tür bilgiyi işleme, aktarma ile vatandaşlarını sürekli izleme, gözetleme ve tâbi kılma konusundaki yeteneği aynı değildir. Bilgi üzerindeki hâkimiyetin teknolojik gelişmelere paralel olarak artması 21. yüzyıl modern devletini bu nedenle eskiye göre benzersiz ve aynı zamanda müdahaleci kılmaktadır. Günümüz modern devletinin bu özelliklere sahip olması dolayısıyla 20. yüzyıl devletini modern kabul

[86] MARX, Karl, **Fransa'da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar**, (çev. Somer, Kenan), Sol Yayınları, Ankara, 1991, s. 55.

etmemek nasıl mümkün değilse, benzer biçimde feodalizmin parçalanmışlığından, aygıtların denetimsizliğinden, tüm erkin tek elde toplanmaya başladığı bir yapıya dönüşüm olarak mutlakiyetçi devleti geleneksele hapsetmek de yerinde değildir. Mutlakiyetçi yönetimi modern -ya da bölümün başında belirtildiği gibi pre-modern- olarak görmek, modern devletin otoriter veya totaliter bir rejime kolaylıkla dönüşebilme potansiyelini sürekli kendi içinde taşıdığını anlatabilmek bakımından önemlidir. Nazi devletinin modernliğin bir sonucu olduğu, ne kadar irrasyonel olduğu düşünülürse düşünülsün temelde *aşırı* rasyonel tekniklerin yönetime hâkim olduğu ve kullanıldığı unutulmamalıdır. Modern devletin niçin böyle bir yöne kaydığı, aydınlanmanın ideallerinden böylesine bir kopuşun nasıl gerçekleştiği mutlakiyetçi devletin kendisini ortaya koymadan açıklanamaz. Sonuç olarak modern devletin temel belirleyici özelliklerini mutlakiyetçi devletten aldığı göz ardı edilmemelidir. İşte tüm bu nedenler, çalışmada mutlakiyetçi devletin modern devlete daha yakın olduğu görüşünün savunulmasına neden olmuştur.

1.2.4. Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrol Hakkının Çeşitli İstisnaları

Bu başlık altında modern devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolüne yönelik önemli görülen ve istisna sayılabilecek iki durum hakkında belirlemeler yapılmaya çalışılacaktır. Bunlardan ilki devletin vatandaşlarına silah sahibi olabilme hakkını tanımasıdır. Aynı başlık altında devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolüne yönelik bir tehdit haline de gelebilen silahlı örgütler konusu işlenecektir. Devletin, ülke içinde şiddet araçları üzerinde sahip olduğu tekelin istisnası sayılabilecek bu iki durumun -yasal ve yasadışı şiddet araçlarına

sahip olunması- yanı sıra, ülke sınırları dışında bu tekelini kısıtlayan uluslararası askerî ittifaklar ayrı bir başlık altında incelenecektir. Aynı başlıkta yabancı ülkelerle yapılan bazı ikili anlaşmaların bir devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolüne ne gibi etkiler yapabileceği de araştırılacaktır.

1.2.4.1. Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrol Hakkına Dayanarak Vatandaşlarının Şiddet Araçlarına Sahip Olmasına İzin Vermesi

Konuyla ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken husus, bireylerin şiddet araçlarına sahip olabilmesine izin verme hakkının devletin tekelinde olmasıdır. Bireylerin şiddet araçlarına sahip olabilmesi, tüm şiddet araçlarının yasal kullanım hakkının devlet ve onun görevlilerinin elinde olmasının da bir istisnasıdır. Burada yasa dışı silah bulundurma ya da kullanma gibi durumlardan ziyade devletin yasal sınırlar içinde vatandaşlarına silah sahibi olma hakkını tanımasından bahsedilmektedir. Fakat vatandaşlara sağlanan bu hakkın kullanımı sınırlı olduğu gibi, devlet tarafından istenildiği zaman da geri alınabilmektedir. Çünkü devletin vatandaşlarına silah sahibi olabilme iznini vermesinin kaynağı, şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrol hakkına dayanmaktadır. Ayrıca devletin vatandaşlarına silah sahibi olabilme hakkını tanıması, onlara meşru şiddet kullanma hakkını da tanıdığı manasına gelmez. Meşru şiddet kullanımı ancak ceza kanunlarında düzenlemiş belli bazı durumların gerçekleşmesi halinde mümkündür[87]. Devletin vatandaşlarına yasal olarak belirlenmiş bazı silahlara sahip olabilme hakkını vermiş olması yine de ülke içindeki şiddet araçlarının çok büyük bir çoğunluğunun -hem

[87] Bireysel şiddet kullanmanın devlet tarafından meşru sayılabildiği en somut durum meşru müdafaa halidir. Meşru müdafaa halinden bahsedilebilmesi için kanunlarda belirtilen unsurların gerçekleşmesi gerekir. Çünkü Pierson'un da belirttiği gibi "bir devletin yetki alanı içinde şiddet uygulayanlar, bunu ancak, bu devletin açık izni altında yapabilirler". PIERSON, bkz. **Modern Devlet**, s. 26.

nicel hem nitel olarak- devletin elinde toplandığı gerçeğini değiştirmez. Sonuç olarak devlet, elinde bulundurduğu şiddet araçları vasıtasıyla hâlâ en büyük silahlı güçtür. İzin verdiği takdirde silah sahibi olabilmek için de vatandaşların uzun yasal prosedürleri yerine getirmeleri gerekir. Buna karşılık devletin üzerinde doğrudan bir tekel oluşturamadığı ve denetim altına alamadığı silahlı güçler de vardır. Bireysel olarak ruhsatsız silah bulundurmak gibi nispeten küçük durumlar dışında, devletin şiddet araçları üzerindeki tekeli özellikle silahlanmış örgütler vasıtasıyla delinebilmektedir. Fakat bu durumda dahi meşru şiddet kullanma tekeli devletin kontrolünün dışına en azından yasal kapsamda çıkmamaktadır. Aksine devlet bu tür örgütleri yasadışı olarak nitelendirebilme gücüne dayanarak onların üzerinde kullandığı şiddeti hem yasallaştırabilmekte hem de kamuoyu nezdinde meşrulaştırabilmektedir. Çünkü toplumun geniş kesimleri nezdinde şiddetin ve şiddet araçlarının meşru kullanma hakkı sadece devlete hasredilmiştir. Yine de silahlı örgütler ve bunların şiddetinin meşruluğunun algılanış biçimleri bakımından ikili bir ayrıma gitmek gerekir.

İlk kapsamda değerlendirilebilecek ve mafya, çete gibi kelimelerle tanımlanan çıkar amaçlı suç örgütlerinin yarattığı şiddetin hemen tüm toplum tarafından meşru görülmediği açıktır. Bu nedenle devletin bu tür çıkar amaçlı suç örgütlerine karşı kullandığı şiddet genelde meşru görülmekte ve desteklenmektedir. Bu şiddetin meşru görülmesinde toplum içinde bir siyasal farklılaşma da mevcut bulunmamaktadır.

İkinci kapsamda ele alınan siyasî nitelikli silahlı örgütlerin ve onların uyguladıkları şiddetin meşruiyeti konusu gerçekten tartışmalıdır[88]. Çünkü devlet

[88] Şiddet ile ilgili bir çalışmada ismi zikredilmeden geçilemeyecek bir kişi de Sorel'dir. Sorel'in şiddet ile ilgili olarak geliştirdiği kavramlaştırmaların oldukça farklı olduğu göze çarpar. Hatta şiddetin

tarafından çoğu zaman açıkça vatana ihanet ve teröristlik ile suçlanan, dolayısıyla gayrimeşru olarak nitelenen bu örgütler, siyasal yandaşları ya da en azından sempatizan ve taraftarlarınca böyle görülmemektedir. Bu kişilerce devletin uyguladığı şiddet gayrimeşru kabul edilmekte ve bizatihi devlete terörist politikalar uyguladığı suçlaması yöneltilmektedir. Buna karşılık genel olarak devletin yanında yer alan kitleler *bizden değilsen düşmansın* propagandasından dolayı veya gerçekten inanmalarından ötürü devlet kaynaklı şiddeti meşru kabul etmektedirler. Daha çok sol içerikli devrimci mücadeleler ve devrimci şiddetin meşruiyeti etrafında dönen bu konu, devletin bu örgütlerle mücadele için oluşturduğu kontrgerilla faaliyetleriyle bir arada ele alınabilecek uzun bir tartışma gerektirmektedir. Çalışmanın amacını ve kapsamını aşan bu konunun ayrıntılarına ve kimin daha meşru olduğu tartışmasına girmeden, sadece iktidarı elinde bulunduranın yasal meşruiyete de sahip olduğunu belirtmekle yetinilecektir.

Sonuç olarak devletin kontrol ve hâkimiyetinin dışında kalan örgütlü şiddet grupları, devletin şiddet tekelinin bir istisnasını oluşturan, onun istediği toplumsal düzen ile kamusal rutini bozan yapılara tekabül eder. Özellikle siyasal amaçlar güden örgütler, açıkça bir tehdit olarak algılanmakta ve her türlü araçla üzerine gidilmesinden çekinilmeyen, en ağır şiddet kullanımının dahi meşru görülmesinin

---

tersten bir okumasını yaptığı söylenebilir. Bununla da içinde bulunduğu sol akım içinde farklılaştığı görülür. Şiddeti genel olarak ayaklanmalarla özdeşleştiren ve devletin eylemlerini güç olarak niteleyen Sorel'e göre 'hiçbir belirsizliğe yol açmayacak bir terminolojinin benimsenmesi önemli avantajlar sağlar. Ayaklanmalardan söz ederken şiddet sözcüğünün kullanılması gerekir. Böylece gücün azınlığın yönettiği belli bir sosyal düzene sahip örgütlenmeyi benimsetmek amacını taşıdığı, şiddetin ise bu düzeni yok etmeye yeltendiği söylenebilir. Burjuvazi *gücü* modern zamanların başından beri kullanırken, proletarya burjuvaziye ve Devlet'e şiddet aracılığıyla şimdi karşı çıkmaktadır'. SOREL, Georges, **Şiddet Üzerine Düşünceler**, (çev. Hazaryan, Anahid), Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 183. Görüldüğü gibi Sorel'in şiddet ile ilgili bu tersten okuması onun genel olarak şiddeti isteyen hatta ona tapan bir düşünür olarak anılmasına sebep olmuştur. Ancak Sorel'in çalışmasından doğrudan böyle bir sonucun çıkartılmasının yerindeliği tartışmalıdır. Sorel daha çok devletin/burjuvazinin uyguladığı *güce* karşı proletarya lehine bir çözüm arayışındadır. En önemli farkının daha önce mücadele, eylem gibi kavramlarla anlatılan durumların yerine doğrudan *şiddet* sözcüğünü kullanmasından ve dolayısıyla onu yüceltiyormuş gibi görünmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

istendiği, çoğu zaman dış düşmanlardan bile tehlikeli bir iç düşman olarak kabul edilmektedirler. Devletin şiddet aygıtlarının en sert silahlı mücadeleleri bu tür siyasî örgütlere karşı yürüttükleri görülmektedir.

1.2.4.2. Uluslararası Askerî İttifakların ve Diğer Devletlerin Bir Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolüne Etkisi

Devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolü ile ilgili ortaya çıkan önemli bir konu da uluslararası askerî ittifakların tek tek devletlerin söz konusu kontrolünü kısıtlayıp kısıtlamadığı ile ilgilidir. Gerçekten NATO ya da günümüzde dağılmış olsa da anılmadan geçilemeyecek olan Varşova Paktı gibi askerî ittifakların -daha az ülke arasındaki yerel nitelikli askerî ittifaklar da dâhil olmak üzere- üye ülkelerin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrollerine ne gibi etkilerde bulundukları önemlidir. Giddens 'bu ittifaklara katılmış olan ülkelerin dışa yönelik bağımsız askerî stratejiler geliştirme fırsatları üzerindeki kısıtlamaları zorunlu olarak benimsediklerini söyler. Ayrıca kendi toprakları üzerindeki askerî kontrol tekelinden, emirleri dışardan alan Amerikan ya da Sovyet güçleri bu topraklarda üslendikleri sürece, yoksun kalabileceklerini belirtir. Fakat askerî ittifakların bazı durumlar dışında yine de bir devletin kendi toprakları içinde şiddet araçları üzerinde kurduğu tekelden ödün vermesini gerektirmediğini ekler'[89]. Gerçekten de bu tekelin çeşitli uluslararası çıkarlar ve uluslararası düzenden dolayı devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerde birbirlerinin egemenliklerine duydukları saygı oranında kısıtlandığı

[89] GIDDENS, **Modernliğin Sonuçları**, s. 74 – 75. Bununla beraber uluslararası askerî örgütler aracılığıyla askerî açıdan gelişmiş ülkelerin ordularının nispeten az gelişmiş ülke orduları üzerinde eğitim veya yardım faaliyetleri adı altında egemen konuma gelebildikleri görülür. Fakat bu dahi büyük oranda dış ilişkiler kapsamında değerlendirilebilecek bir mahiyet taşır. Özellikle Amerika'nın anti-komünist mücadele adı altında iç politik meseleler de dâhil olmak üzere ülkelerin orduları üzerinde belirleyici ve yönlendirici güç olduğu, hatta Latin Amerika'da olduğu gibi bazı askerî darbelerin gerçekleştirilmesinde de yerel güçlerle işbirliği yaparak etkin rol oynadığı bilinmektedir.

doğrudur. Zaten bunun için doğrudan bir askerî ittifakın üyesi olmak da zorunlu değildir. Uluslararası ilişkiler ve anlaşmalar devletleri bu yönde davranmaya iter, ancak aynı kısıtlamanın devletin kendi yurttaşları üzerinde var olduğu kolaylıkla söylenemez. Devletin askerî gücünü çeşitli durumlarda kendi yurttaşlarına karşı kullanmasının daha kolay olduğu açıktır. Bu durumun uluslararası yaptırımları da iki devlet arasında yaşanacak bir savaşa göre azdır. Dolayısıyla devletin ülkesi içindeki şiddet tekelinin uluslararası ittifaklardan pek etkilenmediği ve kısmen geleneksel biçimiyle sürdüğü söylenebilir. Fakat burada mutlaka göz önüne alınması gereken nokta yabancı bir ülkenin -bu daha az etkili olmak üzere askerî ittifak da olabilir- doğrudan veya dolaylı direktifleriyle o ülkenin ordusu içinde harekete geçen güçlerin askerî darbeler gerçekleştirmesidir. Bu tür askerî darbelerin gerek Latin Amerika'da gerekse dünyanın başka birçok ülkesinde çok sayıda örneği mevcuttur.

Yabancı ülkelerin etkisiyle gerçekleştirilen askerî darbeler konusunda uluslararası askerî ittifaklardan ziyade devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolüne asıl müdahale, az önce belirtildiği gibi yabancı ülkelerin *askerî yardım* adı altında yaptıkları genelde ikili anlaşmalardan kaynaklanmaktadır. Bu durum özellikle *soğuk savaş* döneminde ABD tarafından daha yaygın olmak üzere, SSCB tarafından da uygulanan bir yöntemdi. O dönemin bu iki 'süper gücü yalnızca en güçlü askerî varlığa sahip olmayıp ayrıca silah ticaretine de egemendiler ve genelde müttefik devletlerin ordularının askerî eğitimini de içeren küresel ittifak sistemleri kurmuşlardı'[90]. Askerî yardım ve ittifakların en önemli sonucu Latin Amerika'nın

[90] GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 328 – 329. 'İkinci Dünya Savaşı'nda başlatılan Borç Verme - Kiralama Programında, savaşın ardından Truman Doktrini'nde ve McNamara reformlarında ABD askerî yardımı bir küresel güvenlik şebekesi oluşturulmasıyla bütünleştirilmiştir. Silah ticareti ile ilgili doğru istatistiklere rastlamak zor olsa da, bu konuda açık olan endüstrileşmiş ülkelerle üçüncü dünya ülkeleri arasındaki artan silah ticaretidir. Silah ticaretin üçte ikisi bu yöndeydi. ABD bu işte başı

yanında üçüncü dünya ülkelerinde de gerçekleşen, sol hükümetlere veya sol toplumsal hareketleri bastırmaya yönelik askerî darbelerde kendini göstermektedir. ABD'nin özellikle üçüncü dünya ülkelerinde ve Latin Amerika'da askerî yardımlar ve subaylara verdiği eğitimler ile kendine yakın askerî güçler oluşturduğu görülür. Soğuk savaş döneminde bu ülkelerde Anti-Amerikancı güçlerin iktidarı ele geçirmesi veya buna benzer durumlarda Amerikan yanlısı ordu mensupları -tabiî ki Amerika'nın desteğiyle- askerî darbelere girişmişler, uzun süren askerî diktatörlükler kurmuşlardır. Türkiye'deki 12 Eylül askerî darbesinde de ABD etkisinin olmadığı -en azından Amerika'nın bundan habersiz olduğu veya onay vermediği- söylenemez. Bu tür durumlarda devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünü kaybettiği hatta bu kontrolün örtülü olarak darbe emrini veren üçüncü devlete geçtiği bile söylenebilir.

1.3. Devletin Açık Şiddet Aracı Olarak Polis ve Ordu

Meşru şiddet kullanma tekelinin devlete ait olduğu ve bunu çeşitli aygıtlarının vasıtasıyla gerçekleştirdiği daha önce belirtilmişti. Devletin bu tekelini genel olarak iki şiddet aygıtı vasıtasıyla kullandığı söylenebilir. Bunlar ordu (askerî aygıt) ve polistir.

Devletin sahip olduğu şiddet araçlarının önemli bir kısmının temelde dışa karşı güvenliği sağlamaya dönük olarak orduda toplandığı görülür. Polis ise temelde daha hafif şiddet araçlarına sahip olup iç güvenliğin sağlanması ile görevlidir. Ordunun iç politikanın baş aktörü olduğu ülkelerde ise askerî gücün bir yönüyle içe döndüğü ve elinde bulundurduğu şiddet araçlarını ülke içinde kullanmaya meylettiği

---

çekmekteydi. SSCB, ABD'nin oldukça gerisinde kalsa da en büyük ikinci silah ihracatçısıydı. ABD yetmiş kadar, Sovyetler Birliği otuz iki üçüncü dünya ülkesine silah satmaktaydı'. Bkz. **Ibid.**, s. 329.

söylenebilir. Devlet bir yönüyle meşru şiddetin kaynağı ve onu kullanma hakkına sahip güç olarak kabul edilirse bu gücü ne zaman ve nereye yönlendireceği ve bunu yaparken meşruiyetini nasıl sağlayacağı soruları ortaya çıkar. Bunların cevaplanabilmesi için de devletin iki temel şiddet aygıtının ortaya konup işlevlerinin neye tekabül ettiğinin açıklanabilmesi gerekir. Modern devletin gelişimi açısından Avrupa'daki tarihsel sürece bakıldığında 'şiddet araçlarının tekelleşmesinin, içerde devlet gözetiminin genişlemesiyle ve dışarıda Avrupa'daki *güç dengesi* ile doğrudan ilişkili olan iç ve dış anlama sahip olduğu görülür. Şiddet araçlarının içerideki tekelleşmesi, her şeyin ötesinde polis güçlerinin oluşumuyla ilişkilidir. Polis ile düzenli ordu (ya da silahlı kuvvetler) arasındaki farklılaşma oldukça açık olarak kaldıysa da, buna rağmen birçok Avrupa ülkesinde on dokuzuncu yüzyılın yarısından itibaren asla tamamen açık da değildi ve bu farklılaşmanın devletin şiddet ve şiddetin denetlenmesi bakımından *içteki* tavrını ve *dışarıya karşı* tavrını ifade ettiği söylenebilir'[91]. Gerçekten gerek polis aygıtının gerekse askerî gücün görev itibariyle ve işlev olarak farklılaşmasının temel ayırt edici noktası iç ve dış güvenlik üzerinden kurgulanır. Fakat Giddens'ın da belirttiği gibi ordunun iç güvenlik meselelerine de müdahale etmesi ve bu iki aygıtın birbirine karışması da mümkün olabilmektedir. Yine de ordunun iç güvenliğe karışması hatta bunda belirleyici güç olmasına rağmen en azından polisin dış güvenliğe karış(a)madığı ve fonksiyonunun daha kısıtlı olduğu açıktır. Aşağıda ayrı ayrı incelenen iki aygıtın bu bağlamda ne ifade ettikleri, meşrulukları, birbirileriyle karşılıklı ilişki ve etkileşimleri -özellikle askerî gücün polisin alanına müdahale etmesi- incelenecektir.

[91] GIDDENS, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, s. 208.

1.3.1. Polis

Polis, devletin askerî gücü dışında kalan ve iç güvenliği sağlamaya yönelmiş ikinci büyük şiddet aygıtıdır. Polis aygıtı, ordunun bir bütün olarak kamusal düzene müdahalesine ihtiyaç duyulmayan hallerde devletin sürekli bir baskı aygıtı olması itibariyle önemlidir ve bu bakımdan irdelenecektir.

Polis aygıtının hem kamusal rutinin devamında genel koruyucu ve gözetleyici bir şiddet aracı hem de bastırılmasında askerî güce ihtiyaç duyulmayan bireysel adli suçlar ve nispeten küçük toplumsal muhalefet ile direnişlerde çıplak şiddetin uygulayıcısı olduğu göze çarpar. Polis aygıtı içinde de tıpkı ordu da olduğu gibi, devletin içrek ideolojisince belirlenen kuralları uygulamaya yönelik bir temayül gösterme olasılığı mevcuttur. Devlet aklını oluşturan uygulayıcıların, kamusal rutinin devamında sakıncalı statüsünde bulunan bireylerin etkisiz hale getirilmesinde, -kamusal rutinin bütününde bir tehlike hali yoksa- polis tarafından müdahalenin, askerî güç tarafından müdahaleye göre kamusal kabulünün kolay olmasından hareketle polis aygıtını devreye soktukları görülür. Bunda, yaratılmış olan düşmana -ya da devlet tarafından *sakıncalı* görülmesi nedeniyle kontrol altında tutulmak istenen muhalefet ve direniş odaklarına- karşı gerçekleştirilen yasallık sınırının ötesindeki devlet eylemlerinin meşrulaştırılmasını kolaylaştırma arzusu yatmaktadır. Polisin bu tür, nispeten küçük olaylarda askerî gücün yerine kullanılması tercih edilir. Polis aygıtının toplumsal meşrulaştırılma sürecinde askerî aygıttan farklılaşmış teknikler ile kabul edilebilirliğinin sağlaması bu tercihte etkendir.

Devletin, polisin meşruiyetini sağlamada uyguladığı temel teknik aslında iç ve dış düşman yaratımında olduğu gibi yine bir *öteki* oluşturmaktır. Ancak *devletin bekası* olgusunda temelde iç ve dış düşmanlar ile belirlenen öteki, polisin

meşruiyetinin sağlanmasında, birincil olarak *suçlu* kabul edilen kişiye dönüşmüştür. Devletin burada artık suç üzerinden bir siyaset ürettiği ve bu sayede toplumsal kontrolü sağlamaya çalıştığı görülür. Foucault bunu, 'suç işleme eğiliminden devletin faydalanması olarak kabul eder. Polisin toplumsal meşruiyetinin sağlanmasında, suç işleme eğiliminin devlet tarafından istendiğini savunur. Ona göre polisin varlığını, polis denetimini toplum için kabul edilir kılan şey suç işleme eğilimi olan kişiden duyulan korkudur. Polis kurumu ancak bu sayede aklanabilmektedir' [92]. Burada dikkati çeken husus; suç işlemenin devlet için faydasının polis kurumunun meşruiyetini sağlamada ortaya çıkmasıdır. Polisin bir kurum olarak varlığı; devletin, toplumsal denetim ve izleme faaliyetlerini kolaylaştırdığı gibi, kamusal rutinin devamını sürdürme ölçüsünde meşru şiddet kullanımını da kamu vicdanında kabul edilebilir kılar. Ancak söz konusu şiddet kullanımının sadece resmî normların sınırları içinde kalmadığı ve çok kolaylıkla devletin içrek ideolojisinin kurallarını uygulamaya dönük devlet aklının bir parçası olmaya dönüşebildiği de unutulmamalıdır. Bu durum da, polis aygıtının bir bütün olarak -içinde yer alan görevliler farkında olsun ya da olmasın- devletin içrek ideolojisi çerçevesinde yönlendirilebilme ve farklı mecralarda kullanılabilme olanağı, aygıt olarak ne kadar büyük bir erke tekabül edebileceğinin ve aynı zamanda devletin resmî normların dışına çıkan faaliyetlerinin meşrulaştırılabilmesinde faydalanılan çok gerekli bir araca dönüşebileceğinin de göstergesidir.

Polisin özellikle kentlerdeki fonksiyonuna değinmek bu açıdan manidardır. Kentlerde suç işlenmesi olasılığına karşı duyulan korku polisin askerlerden daha fazla toplumsal yaşamla iç içe bulunmasını, dolayısıyla ihtiyaç duyduğu meşruiyetin

[92] FOUCAULT, "Hapishane Üzerine Söyleşi: Kitap ve Yöntemi", **İktidarın Gözü**, (çev. Ergüden, Işık), haz. Keskin, Ferda, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31, (Foucault ile J.J: Brochier'in söyleşisi).

kabul edilebilir olmasını sağlar. Bu kabul edilebilirlik nüfusu oldukça yüksek olan kentlerde devletin gözetleme faaliyetlerini daha kolay gerçekleştirebilmesini de, suçu önleme politikasının kullanılması suretiyle mümkün kılar. Tüm bunlar belki de Foucault'un hapishanelerin ıslah amacından ziyade suç işlemenin devamını sağlamaya yönelik olduğu görüşüyle bir arada düşünüldüğünde, birilerince suç işlenebilme potansiyeli ile yaratılan kamusal alandaki sürekli korku durumu, polisin de ötesinde devlet aygıtının çeşitli illegal faaliyetlerini görmezden gelinebilir, bütünsel anlamda kabul edilebilir ve meşru olduğunun geniş kitlelerce onaylanabilir olması sonucunu doğurmaktadır. Polisin böylece, devletin çeşitli faaliyetlerinin genel kabul görmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Asıl göze çarpan durum kamusal rutinin olağan seyrettiği zamanlarda polisin, askerî güçten çok daha yoğun bir biçimde kamusal yaşam içinde varlığını hissettirerek bir *bekçi* ve *gözetmen* olarak etkili olduğudur. Aynı zamanda tüm var oluşunun da devletin ortadan kaldırmayı yükümlendiği *öteki* tarafından suç işlenmesi üzerine kurgulamasıdır. Varlığını suç işlenmesi olasılığı üzerinden kurgulayan polisin suç işlenmesiyle doğru orantılı olarak gücünü genişletebilir olması devletin gözetleme olanaklarını da artırdığından, ortaya güvenlik devleti adına yetkileri ve gücü sürekli çoğalan bir aygıt çıkar. Bu aygıtın içrek ideolojinin istediği doğrultuda bir kamusal rutinin devamını askerî gücün müdahalesine ihtiyaç duymadan ilk elden sağlayabilmesi ve böylece kamusal alanda geniş çaplı muhalefet hareketlerini küçükken ortadan kaldırabilmesi veya kamusal rutine kanalize edebilmesi ayırıcı niteliği olarak ortaya çıkar. Sonuç olarak polis, devletin bekasının sağlanması amacıyla kullanılan araçlar içinde ilk elden müdahale gücüne sahip olması itibariyle bir bakıma kamusal alanda sürekli ve geniş bir biçimde var olan, nispeten küçük çaplı ama hızlı ve etkin bir şiddet aracıdır.

Devletin içrek ideolojisinin kamusal rutinin bozulmadan sürdürülebilmesinde öncelikle ihtiyaç duyduğu aygıt askerî aygıttan ziyade polis aygıtıdır. Askerî aygıtın kamusal rutinin tamamen bozulduğu veya değiştiği yani içrek ideolojice istenen biçime getirilmesinin polis aygıtının gücünü aştığı durumlarda, temelde kamu erki eliyle yeni bir kamusal alan oluşturmak için devreye sokulduğu söylenebilir. Ki bu tür bir durumda polis aygıtının dahi askerî aygıt tarafından yeniden düzenlenmesi söz konusu olabilmektedir.

1.3.2. Ordu

Orduyu, bir devletin aslî ve aynı zamanda gerek nitelik gerekse nicelik açısından en büyük, gelişmiş ve organize şekilde örgütlenmiş silahlı aygıtı olarak tanımlayabiliriz. Gerçekten hem teknolojik gelişmişlik hem bu gelişmişliğin tek bir aygıtta yoğunlaşması olarak bir ülke içindeki şiddet araçları önemli oranda orduda -yani askerî güçte- toplanmıştır. Ordunun tarihsel konumu ve gelişimi ile günümüzde bulunduğu yere bakıldığında birçok ülkede -en azından yasal bağlamda- yetki ve görevinin dış güvenliğin sağlanması olarak belirlendiği görülür. Fakat yine birçok ülkede ordunun değişen oranlarda veya şekillerde iç politikanın da bir parçası olduğu, iç güvenlik konularında adeta politika üretici ve belirleyici konumunda bulunduğu söylenebilir. Çalışmanın bu bölümünde ordunun tarihsel yönden gelişimi konusu ele alınacak, düzenli ve sürekli orduların oluşması, teknolojik ilerlemenin ordu üzerindeki etkileri gibi konular incelenecek, bir başka ifade ile askerî gücün yapısının ve askerî tekniklerin özelliklerinin anlatılmasına çalışılacaktır.

Mutlakiyetçi devletin oluşumu ve şiddet araçları üzerinde tekelci kontrolün sağlanmasından evvel Ortaçağ'da ordular dağınık ve kısmen özerk yapıdaydı.

‘Ortaçağ orduları normal olarak toprak mülkiyeti karşılığında bölgesel lorda hizmet eden sayısı değişken adamlardan oluşuyordu. Kısa kılıçlar ve mızraklarla silahlanırdı. Savaş binici şövalyelerin etrafında döndüğünden piyade düzenlerinin kullanılması geniş ölçüde olanaksızdı. Zırh ve ekipman üretim ve bakım maliyeti feodal ekonomi standartlarına göre -en zenginler hariç herkes için- son derece pahalıydı. Her boyuttaki ordular genellikle birkaç hafta için ve normalde yazın desteklenebiliyordu. Tahkimatlı kaleler ve sonraları duvarla çevrilen şehirler savunmacılara saldıranlar üzerinde büyük avantajlar sağlıyordu. Ancak topun gelişmesiyle beraber kalenin ve şehrin askerî güç olarak öneminde keskin biçimde bir azalma olmuştu. Bu da, topçuluğun modern medeniyetin şekillenmesindeki önemli sonuçlarından biri olmuştur’ [93]. Ortaçağ ordularının gerek maliyetlerinin yüksekliği -çünkü askerî gücün finansmanını merkezî bir devlet değil toprak sahipleri karşılıyordu, bu da ciddi bir ekonomik yıkım olabiliyordu- gerekse kentin daha önce de bahsedilen garnizon olma özelliğini yitirmesi hem feodal beylere ait kırsal niteliği ağır basan hem de kente ait orduların devlet çatısı altında tek bir ordu olarak birleştirilmesi zorunluluğunu doğuruyordu. İşte bu dönemde mutlakiyetçi devletin oluşumu aynı zamanda şiddet araçlarının tekel altına alınabilmesini mümkün kıldı. Düzenli ordunun oluşumu ile mutlakiyetçi devletin oluşumu karşılıklı olarak birbirini desteklediği gibi birbirilerinin güçlenebilmeleri olanağını da yarattı.

Ortaçağ’daki askerî birlikler ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus, doğrudan kentsel veya kırsal bir güce bağlı olmakla birlikte paralı asker olarak nitelenebilecek *serbest askerî bölüklerin* durumuydu. Örneğin “14. yüzyıldaki Yüzyıl Savaşları sırasında bazı savaşçı takımları hükümdarlar tarafından görevlendirilen

[93] GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 147 – 148.

kişiler tarafından paralı asker olarak yetiştirilirdi ve ayrıca hizmetlerini yağma ve toprak vaatleri karşılığında satan *serbest asker bölükleri* vardı. Bu ordu türlerinin hiçbirisi yine de daimi bir varlığa sahip değildi. Ödüller yetersiz ise ordu ya dağılır ya da eşkıyalığa başlardı, başarı kazanıldıysa liderler genellikle lordun maiyeti olarak alınırdı"[94]. Ortaçağ'da özerk şiddet araçlarının tehlikesi kendini bunun gibi yapıların kolaylıkla ortaya çıkabilmesinde ve bunların kontrol edilebilmesinin imkânsızlığında gösteriyordu. Askerî güçlerin düzenli ve sürekli bir ordu olarak birleştirilmesiyle büyük oranda bu tür *eşkıya*ların ortaya çıkmasını önlemek veya onlarla sürekli ve etkin mücadele etmek amaçlanıyordu. Zaten merkezîleşmeye başlayan bir devletin temel amacı da kendisi için her zaman tehdit unsuru taşıyan bu yapıları ya kendi düzenli birliklerine katmak ya da tamamen ortadan kaldırmaktı.

Giddens'a göre 'fazla basite indirgeme tehlikesine rağmen, mutlak devletlerin yükselişini kararlı biçimde etkileyen (ama kendilerinin de etkilendiği) üç dizi askerî gelişme mevcuttu. Birincisi, belli geleneksel kara savaşı yapma tarzlarını büyük ölçüde modası geçmiş kılan silahlardaki teknolojik değişikliklerdi. İkincisi, hem savaş alanındaki davranış hem de genelde askerî eğitim bakımlarından askerî kuvvetler içerisinde son derece vurgulanan idari güçtü. Burada modern anlamıyla *disiplin* söz konusudur, disiplin askerî bağlamdan kaynaklanır ve hâlâ ondan özel bir tınıyı muhafaza etmektedir. Üçüncü askerî gelişme ise 16. yüzyılda bir yerden sonra (yine kısmen teknolojik gelişmeler nedeniyle) dünyanın geri kalanında dayanılmaz olduğu kanıtlanan Avrupa deniz gücünün genişlemesiydi'[95]. Gerçekten teknolojik gelişmelerin ordunun ve modern anlamda devletin gelişimine olumlu katkılar sunduğu açıktır, ancak ordunun bu güce ulaşabilmesinde modern devletin yapısının

[94] **Ibid.**, s. 147.
[95] **Ibid.**, s. 146.

da büyük rol oynadığı ayrıca belirtilmelidir. Üçüncü gelişme olarak nitelenen deniz gücünün gelişmesi ve nihayetinde Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi, Amerika'nın keşfi ve özellikle Güney Amerika'nın sömürgeleştirilmesi de Avrupa devletlerinin zenginleşmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Afrika'dan köle ticaretinin deniz ulaşımının artmasına paralel olarak kolaylaşması, harcanabilir emeğin sürekli olarak elde edilebilmesini mümkün kılmıştır. Tüm bunların sonucu ise ekonomik yönden kapitalizmin doğuşu, Ortaçağ'a göre teknolojik gelişimin hızlanması ve modern anlamda devlet -mutlakiyetçi devletlerin- yapılanmasının gerçekleşmesidir. Fakat tüm bu sonuçların tek başlarına değil bir arada ve karşılıklı ilişki içinde serpilip geliştiği belirtilmelidir.

Avrupa'da ilk düzenli ordunun Fransa tarafından kurulduğu söylenebilir[96]. 'Düzenli ordunun şekillenmesinde kendilerini mülkleriyle meşgul eden toprak sahipleri ile daha profesyonel bir askerî kariyeri yeğleyenler arasındaki belirgin bölünme etkin olmuştur'[97]. Gerçekten de modern devletin oluşumunda Weber'in terimiyle *profesyonel politikacılar* nasıl belirleyici olmuşsa, düzenli ve sürekli orduların oluşmasında da askerliği meslek edinmiş, profesyonel askerlerin önemi büyüktür. 'Feodalizmin çöküş döneminden 18. yüzyılın başına kadar lider ülkelerin ordularının boyutlarının büyümesi Avrupa askerî tarihinin en çarpıcı özelliklerinden biridir… Ancak asıl olarak vurgulanması gereken şey hemen her yerde bu orduların genellikle daha fakir ülkelerin daha zengin olanlara verdiği paralı askerlerden

[96] Burada önemle belirtilmesi gereken nokta 'daimi orduların Avrupa'ya özgü olmadığıdır. Giddens 'sınıflara bölünmüş daha büyük toplum türlerinin bir şekilde daimi ordular tuttuklarını, bu bakımdan farklı olanın feodalizm olduğunu' söyler. **Ibid.**, s. 155. Avrupa açısından "genellikle Yüz Yıl Savaşları'nda oluşturulan Fransız *ordonat* (standart güçte) bölükleri sadakatini doğrudan bir hükümdara borçlu olan ilk daimi ordu tipidir. 1445'te Fransız Kralı böyle 20 bölüğü yıllık olarak kiraladı ve üyelerine devletten ödeme garantisi verdi". Bkz. ROPP, T. War in the Modern World, Wesporti Greenwood, 1959, s. 7'den aktaran **Ibid.** s. 150. "[Yine de] bunlar piyade değil atlı kuvvetti ve bunlarla daha sonra gelecek olan sürekli ordular arasında özellikle doğrudan bir bağlantı çizgisi yoktu". **Idem.**

[97] **Idem.**

oluştuğudur. 17. asrın sonunda bile Avrupa'da ancak birkaç kışla vardı; birlikler sivillerde konaklıyordu'[98]. Düzenli orduların gerçek anlamda gelişimi her ne kadar mutlakiyetçi devleti modern olarak alırsak nispeten ona göre geç bir tarihte tam olarak gerçekleşse de, askerî gücün feodal unsurların elindeki dağınıklılığı -özerkliği- mutlakiyetçi devletlerle birlikte ortadan kalkmıştır. Böylece şiddet araçları üzerinde tekelci bir kontrolün sağlanmaya başladığı görülür. Ama doğal olarak günümüz ordusuna yakın ya da benzer askerî yapılanmalar daha geç tarihlere tekabül eder. Örneğin Fransız ve Prusya askerî yapılanmaları bu konuda çok önemli bir geçiş evresini oluşturur.

'Avrupa devletlerinin silahlı kuvvetlerinin ilk gelişiminin *kapitalist* bir tarzda örgütlenmesinde batılı toplumsal kurumların önemli bir unsuru olan girişimciliğin yayılması da etkili olmuştur. Feodalizm sonrası Avrupa'nın prenslerinin tümü girişimci paralı asker komutanları ile birlikte monarkların yapıcısı ve yıkıcısı olan bankerlerden alınan borçlara bağımlıydılar. Mutlak devletlerin ilk şekillenmesindeki condottieri ve bankacı ailelerin rolü askerî organizasyonun geleneksel şablonlarından *kopuş* için de kritik önemdeydi'[99]. Düzenli bir ordunun sürekli varlığı ancak düzenli bir ekonomik sisteme ve vergilendirme ile ilgili kısımda bahsedildiği üzere sürekli gelir toplama olanağına bağlıydı. Bu yönden kapitalizmin gelişimi modern anlamda orduların oluşturulabilmesini ve beslenebilmesini mümkün kılıyordu. Aynı zamanda bunun tersi olarak düzenli ordular modern devletin gelişimi ve güçlenebilmesi açısından aslî öneme sahipti. Düzenli ordular devletin merkezîleşmesinde ve diğer aygıtları üzerinde tekelci kontrolü sağlayabilmesinde zor unsuru olarak işlev görüyordu. Örneğin "Almanya'da kapitalist gelişme *başarılı* bir

[98] **Ibid.**, s. 151 – 152.
[99] **Ibid.**, s. 158.

burjuva devrimi oluşmaksızın ve Prusya askerî emperyalizmi tarafından güvence altına alınan siyasî bir merkezîleşme süreci çerçevesinde ilerlemiştir"[100]. Bröckling'e göre de Almanya'da kapitalizmin gelişimi ile ordunun gelişimi ve merkezîleşme arasında önemli paralellikler vardır. 'Kral I. Friedrich Wilhelm'in, devletin selametini iki direk üzerine kurduğunu belirtir. Bunlardan biri *olağanüstü büyük, muazzam ve korkutucu bir ordu*, ötekisi, *bu orduyu gerekli dönemlerde harekete geçirebilecek büyük bir hazine*ydi. Askerin bu ağırlıklı konumu, devlet egemenliğinin toplumun hemen her alanında yoğunlaştırılıp rasyonalize edilmesinin itici gücünü oluşturuyordu. Ordunun büyümesi ve etkinliğinin gittikçe artmasıyla birlikte hem personeli hem de maddî araçları ve malî imkânları ordunun kullanımına sunmaya yönelik, iyi işleyen bir yönetim aygıtı da gelişmeye başlamıştı. O dönemde Prusya'nın merkezîleşmiş bürokratik kurumlarına göre; *bütün bir idari yönetimin görevi, orduyu besleyip ayakta tutmak ve büyütmek* amacına yönelikti. Paranın dış ülkelere akmasını önlemeleri istenen ve ticari bilançoyu denklemeleri gereken manüfaktürlere yönelik koruma ve teşvik politikaları da aynı maksada hizmet etmekteydi. Manüfaktür sektöründen gelen para, hazine gelirleri ve prensliklerin malî yükümlülükleriyle birlikte ordunun vergi girdisini güvence altına alıyor ve durmadan artan malî ihtiyacı karşılamaya yarıyordu'[101]. Almanya örneği kapitalist gelişmenin, modern devletin merkezîleşmesinin ve rasyonel bürokratik yapıları oluşturmasının aynı zamanda şiddet araçları üzerinde tekelci bir kontrol sağlanmasıyla bir arada ilerlediğini göstermektedir. Kapitalizmin gelişmesi ve devletin modernleşmesiyle beraber vergilendirmenin sistemleştirilmesi ve verginin sürekli bir gelir haline gelmesi bir taraftan ordunun kontrol altında tutulabilmesini kolaylaştırıyor -düzgün

[100] GIDDENS, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, s. 35.
[101] Bkz. BRÖCKLING, Ulrich, **Disiplin - Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, (çev. Atayman, Veysel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 83 – 84.

ödenen maaşlar gibi- diğer taraftan da sürekli güçlendirilebilmesi için ihtiyaç duyulan ekonomik döngüyü sağlayabiliyordu.

Kapitalizmin gücünün yoğunlaşması ve eski tip sömürgecilikten emperyalizme geçiş 19. ve 20. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır. Özellikle 20. yüzyılda sosyalizmin de kapitalizme bir alternatif olmasıyla beraber yaşanan, insanlık tarihinde görülmemiş hızdaki teknolojik sıçrayış en açık ve vahşi biçimde silah teknolojilerinin gelişmesinde ortaya çıkmıştır. Savaşın endüstrileşmesi olarak nitelenebilecek bu durum kimi savaşların sadece bir cephesinde bile milyonu aşkın insanın ölümüyle neticelenebiliyordu[102]. Teknolojik gelişmenin askerî tekniklerde yarattığı değişim aynı zamanda askeri *harcanabilir, sayılarla ölçülen bir nesneye* indirgiyordu. Savaşta kullanılan teknolojiler gerek askerlerin gerekse sivillerin ne olduğunu anlayamadan saniyeler içinde *imha* edilmesine *olanak* sağlıyordu. I. ve II. Dünya Savaşları'nda ölen milyonlarca insanın durumu bundan farklı değildi. Modern orduların gelişmesiyle beraber mesleği askerlik olan profesyonellerin yanı sıra göze çarpan diğer bir askerî unsur ise zorunlu askere alma çerçevesinde belirli bir süre orduda eğitilip görev almakla yükümlenen sivillerdi. Zorunlu askerlik çerçevesinde orduya alınan bu kitle özellikle savaşlarda en kolay harcanabilecek, zayi olacak sayısal yığını oluşturuyordu. 20. yüzyılda meydana gelen savaşlardaki büyük askerî kayıpların oluşmasında ve bunların yerine yeni askerlerin kısa süreler içinde geri konulabilmesinde adeta ülkedeki tüm erkeklerin potansiyel asker olarak kabul edilmesi önemli bir faktör olmuştur. Netice itibariyle 'kitlesel zorunlu askerlik

[102] Örneğin Ropp 'Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Frontiers ve Marne Savaşları'nda her iki taraftan yarımşar milyon insanın öldüğünü, bu rakamın Prusya ordusunun 50 yıl önceki toplamından daha büyük bir sayı olduğunu' belirtir. Bkz. ROPP, War in the Modern World, s. 224'ten aktaran GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 297. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının birçok cephesinde de benzeri durumlar ortaya çıkmıştır. Bu, *sıradan askerin* harcanabilir bir nesne konumuna geldiğinin en açık göstergesidir.

topyekûn savaşa insanî yem sağlıyordu'[103]. Aynı zamanda zorunlu askerlik uygulaması herhangi bir savaş durumunda askere geri çağrılabilecek önemli bir -askerî eğitimden geçmiş- kitlenin yedek olarak bulundurulması olanağını tanıyordu. Söz konusu durum teknolojik ilerlemenin savaşa tahsis edilmesiyle bir arada düşünüldüğünde 'çok büyük çapta savaşçı güçlerin çok hızlı biçimde oluşturulmasını mümkün kılıyordu. Uzmanlaşmış ve kitlesel olarak üretilmiş silahlar orduları herhangi bir anda savaş açmak için gerekli araçlarla donatıyordu. Ayrıca savaşta olduğu gibi barışta da sürekli disiplin ve düzene tâbi olan birliklerle, seferberlik düzeni için hazırlanmak çok daha az zaman alır hale gelmişti'[104]. Tüm bunlar savaşın veya savaş hali olmasa dahi askerî güç oluşturmanın, onu sürekli beslemenin ve geliştirmenin başlı başına bir endüstri ve kâr kaynağı olmasını sağlamıştır. Devletler en büyük silah alıcısı olarak sürekli bir pazarın oluşmasına neden olmuşlar, bu pazarın varlığı ise silah teknolojilerinin sürekli ve rekabetçi bir biçimde geliştirilmesine ve nihayetinde insan öldürmenin her türlü teknik kullanılarak kolaylaştırılmasına hatta meşrulaştırılmasına yol açmıştır.

1.4. Devlet Aygıtı İçinde Ordunun Konumu

Orduyla ilgili üzerinde durulması gereken aslî konulardan biri devlet aygıtı içinde bulunduğu konum ve bu konumun iç politikadaki olaylara göre değişip değişmediğidir. Ordunun devlet yönetiminde sivillerin önünde bir iktidar ya da kamusal alanın belirleyici bir gücü olup olmadığının, yasal sınırlamalar ile kendini ne kadar bağlı hissettiğinin açıklanması gerekmektedir.

[103] **Ibid.**, s. 302.
[104] **Idem.**

Modern devlette ordunun konumu, aslen ülkeye yönelik dış tehlikeler üzerinden kurgulanmaktadır. Ordunun görev ve sorumluluğunun da dış politika kapsamında sadece dış güvenliğin sağlanması ile sınırlı kalması gerek sivil yaşamın gerekse devletin sivil yönetiminin askerîleşmemesi için bir zorunluluktur. Ordunun dış güvenlik de dâhil olmak üzere karar verici bir güç olmaktan çıkartılması ve görevinin sadece sivil iktidarın verdiği kararları uygulamakla sınırlanmış bir çerçeveye oturtulması gerekir. Böylece ordunun rutin iç işleyişinin dışında gerek iç politikada gerekse dış politikada karar veren değil, sivillerin vermiş olduğu kararları uygulamakla yükümlü bir mercii haline getirilmesi mümkün olabilir. Bunun yanında iç güvenliğin sağlanması meselesinde ordunun ya da başka bir askerî gücün görevli olduğu alanlardaki yetkiler sivil nitelikli bir aygıt olarak polise devredilmelidir. Polisin, kentte olduğu gibi kırsal alanda da güvenlikten sorumlu aygıt olması, ordunun aslî görevinin dış güvenlik ile sınırlanabilmesi açısından zorunluluk teşkil eder. Böylece ülke içindeki kamu düzeni ve güvenliği gibi kavramların askerî gücün birincil ilgi alanı olması ve askerî gücün küçük ya da büyük her siyasal ya da toplumsal olaya müdahale edebilmesinin önü kesilebilir. Ayrıca kamu düzenini veya güvenliğini nelerin bozduğuna karar verecek merciinin de askerî güç olması ancak bu şekilde engellenebilir. Çünkü "somut gerçeklikte kamu düzeni ve güvenliğinin ne zaman var olduğu ve ne zaman bozulup tehlikeye düştüğü, buna karar verecek olanın askerî bir bürokrasi, müteşebbis ruhun hâkimiyetindeki özerk bir yapı veya radikal bir parti örgütü olmasına bağlı olarak çok değişik biçimlerde ortaya çıkar"[105]. Askerî gücün bu tür kararları verebilecek mercii olması aslında devletin de her an olağanüstü hale geçebilmesinin yakın bir durum olarak varlığını geniş kitlelerin

[105] SCHMITT, **Siyasî İlahiyat, Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, s. 17.

üzerinde hissettirmesini mümkün kılar. Doğal olarak sivil iktidardan çok daha farklı bir işleyişi, yapısı ve kuralları olan askerî güç, kamu düzenini veya güvenliğini gerçek anlamda bozmayan ama devletin içrek ideolojisince sakıncalı görülebilen kamusal tartışmalarda sadece olağan kamusal rutinin devlet aklının istediğinin dışına çıkmasıyla müdahale etmeyi bir gereklilik olarak görebilir. İşte tüm bu durumlar devlet içinde ordunun konumunun yükselmesine, yani sivil iktidarın yerine karar alan ve yürüten bir pozisyona gelmesine neden olabilir. Bu da ordunun hem devletin hem de toplumun -dolayısıyla bireylerin- üzerinde egemen güç olmasına yol açabilir. Sonuç olarak Schmitt'in belirttiği gibi "egemen olağanüstü hale karar verendir"[106]. Olağanüstü hale geçilmesinde karar merciinin ordu olması hem bireylerin olağan dönemdeki yasal güvencelerini hem de kamusal hayatın sivilliğe dayalı akışını askerî itaatin kamusal düzlemdeki belirleyiciliği ile güvencesiz hale getirir.

Ordunun devlet aygıtı içindeki konumu, özellikle olağanüstü durumlarda gerçekleşen yetki genişlemesi hali, üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur. Yasalarla düzenlenen ve belli hukuk kuralları çerçevesinde askerî görevlilerin çeşitli konularda yetkilerinin genişlemesine neden olan sıkıyönetim hali, askerî gücün devlet içindeki konumunda önemli değişiklikler yaratan bir olağanüstü haldir. Keza hiçbir geçerli hukukî dayanağı bulunmayan askerî hükümet darbesi de fiili olarak sıkıyönetimden çok daha geniş olmak üzere askerî yetkilerin bu sefer tüm devlet yönetimi üzerinde egemen olmasına tekabül eden bir durumdur. Askerî darbelerde, askerî gücün mutlak egemenliğinin doğal olarak insan hak ve özgürlüklerini göz ardı edeceği ve hatta hukukun temel ilkelerini dahi bir kenara koyabileceği açıktır. Devlete göre de kimi iç düşmanlar tarafından bozulduğu düşünülen güvenliğin

[106] **Ibid.**, s. 13.

yeniden tesisinde kendisi tarafından gerçekleştirilen uygulama pratikleri, insan hak ve özgürlüklerini güvence altına alan birçok hukukî ilkeyi yok sayabilmektedir. "Askerlerin asayiş anlayışı, her şeyden önce onu yaratan *olay*ın ortadan kaldırılmasıdır; başka bir deyimle fertlerin teker teker durumları işin başında geri planda kalır ve sonra değerlendirilir. Evrensel askerlik karakterine bağlı bu uygulama biçiminin, olayı değil, fertleri birinci plana alan ve *beraati zimmet asıldır* kaziyesince onları suçu kanıtlanıncaya kadar masum kabul eden normal ve sivil asayiş anlayışı ile bağdaşmayacağı belirgindir"[107]. Devletin resmî söylemince kabul edilen bu güvenlik anlayışının her ne gerekçe sunulursa sunulsun (millî güvenlik, kamu düzeni, devletin bekası, suçla etkin mücadele vs.) kabul edilebilmesi mümkün değildir. Suçlu olduğu iddia edilen bireyden ziyade devletin içrek ideolojisine aykırı şekilde davrandığı var sayılan herkesin topluca suçlanması ve hatta cezalandırılmasına göz yuman zihniyetin, açık açık *normal ve sivil güvenlik anlayışına ters düştüğünü* söylediği uygulamasını bir gereklilik gibi göstermeye çalışmasını anlayıp, buna rağmen onaylayabilmek imkânsızdır. Çeşitli nedenlerle önüne getirilen kişilerin ilk baştan suçlu oldukları faraziyesini kabul eden bu zihniyetin açıkça bizden değilse düşmandır anlayışına dayandığı görülür. Zaten bir askerî darbe halinde suçun kim tarafından hangi kıstaslar çerçevesinde tanımlandığı ve olağan koşullarda o fiilin suç teşkil edip etmeyeceği gibi sorunlar bir tarafa, kurulan askerî nitelikli mahkemelerin doğal yargıç ilkesiyle ne kadar bağdaştığı ve tarafsız olup olmadığı da tartışmalıdır. Bunların yanı sıra askerî gücün, bu tür olağanüstü hallerde *kişi suçu ispatlanıncaya kadar masumdur* ilkesini bir kenara bırakıp, *kişi suçsuzluğu ispatlanıncaya kadar suçludur* anlayışına yönelmesi ve bunu bir gereklilikmiş gibi göstermeye çabalaması

[107] MİLLÎ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ (haz.)**, Devletin Kavram ve Kapsamı**, Millî Güvenlik Kurulu Sekreterliği Yayınları, Ankara, 1990, s. 145 – 146.

insanı temel alan hiçbir anlayış tarafından da kabul edilemez. Aslında ordunun devlet içinde mutlak hâkimiyet kurmasının en tehlikeli neticesi, bizzat güvenceye almak için geldiğini söylediği kişisel ve toplumsal güvenliği ortadan kaldıran tasarruflarından kaynaklanmaktadır. Bu itibarla temel hedefinin, toplumun ve bireyin güvenliğini sağlamaktan ziyade devletin güvenliğini sağlamak olduğu söylenebilir. Bu tür tasarrufların gerçekleşmesindeki asıl neden birey ve toplumun değil, devletin menfaatlerinin aslî öncül kabul edilmesidir.

Devlet aygıtı içinde, özellikle askerî darbelerin gerçekleşme potansiyelinin yüksek olduğu birçok ülkede orduların birbirine benzer konumlara sahip olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin bir Latin Amerika ülkesi olan Arjantin ile Türkiye'de askerî söylemin birbirine oldukça benzediği görülür. General Ongonia'nın ordunun Arjantin toplumu içindeki yeri ve işlevini anlatmada kullandığı ifadelerin hemen tümü, Türkiye'de kullanılan dille bire bir örtüşür. Ongonia'ya göre silahlı kuvvetler; 'ulusun egemenliğini ve toprak bütünlüğünü güven altına almak, Hıristiyan batı uygarlığının ahlakî ve ruhî değerlerini korumak, kamu düzenini ve iç barışı sağlamak, genel refahı artırmak, Anayasanın güçlendirilmesini, getirdiği hakları ve temel güvenceleri desteklemek ve içinde yasal olarak kurulmuş oldukları cumhuriyet kurumlarını yaşatmak için mevcuttur. Aynı söylevde, bu hedeflere ulaşmak için iki *temel öncülün* yerine getirilmesi gerektiği belirtilmiş, bunlardan: birincisinin, *silahlı kuvvetlerin, Ulusun yüksek çıkarlarını koruma yetenek ve kapasitesinin üst düzeyde* devamının sağlanması, ikincisinin, ülkenin *sosyo-ekonomik kalkınması*' [108] olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'de de 12 Eylül sonrası 1 numaralı MGK bildirisine veya Evren'in 12 Eylül'deki radyo ve televizyon konuşmasına bakıldığında Ongonia ile

[108] O'DONNELL, Guillermo, "Modernleşme ve Askerî Darbeler" (çev. Sipahi, Ahmet Serdar), ZARAKOLU, Ragıp (der.), **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 72.

paralel biçimde silahlı kuvvetlerin görevlerini belirttiği görülür[109]. Bu durum, benzer niteliğe sahip ülkelerde askerî gücün genel olarak aynı tutumu takındığının bir kanıtıdır. Böyle benzer bir ortak tutumun takınılmasının nedeni sosyalist olmayan birçok ülkenin 'silahlı kuvvetlerinin *ulusal güvenlik doktrini* olarak adlandırılan anlayışı benimsemeleridir. Bunun ortaya çıkışı Fransız ordusunun sömürgesizleşme deneyimlerine kadar götürülebilir ama birçok Latin Amerika ülkesince benimsenmesi büyük oranda ABD'nin açık bir siyasî kararına dayanmaktadır. ABD yetkilileri, bu doktrinin Latin Amerika silahlı kuvvetlerince benimsenmesini Küba devriminin ve bölgedeki devrimci potansiyelin etkilerine karşı en iyi korunma yolu olarak görmüşlerdir[110]. Bu doktrine göre, yerel silahlı kuvvetler, dış savaşlara hazırlıklı olmak *geleneksel hedefine* ek olarak *özel görevleri* arasına *azgelişmiş* ulusları *batı uygarlığı*ndan koparark onları *komünist* boyunduruğa sokmaya çalışan *yıkıcı* unsurlara karşı *iç savaşı* da katmalıdır. Sonuç olarak düşman çok yüzlüdür ve onunla çarpışmak için çok sayıda stratejiye-düşmanın özelliklerinin belirlenmesine, yeteneklerinin ve hareket tarzlarının saptanmasına, en uygun hareket tarzının

[109] Örneğin 1 numaralı bildiride darbenin amacı, 'ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak' olarak belirtiliyordu. Aynı gün darbe lideri radyo ve televizyon konuşmasında ise, 'Silahlı Kuvvetler aziz Türk milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan Devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır' diyordu. Bkz. EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Hatıraları - Cilt 1**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 547, 555.

[110] Örneğin Henry Kissinger anılarında, Şili'de yapılan askerî darbenin açıkça Amerika tarafından desteklendiğini yazar. 'Kissinger, Şili'de Marksist-Leninist bir diktatorya kurulmak istendiğini, bu durumun da ABD'nin ulusal çıkarları için tehlikeli olduğunu, Şili'yi Sovyet toprakları haline getireceğini belirtir. Bu nedenle artık karar vermiştik, Şili'deki elçimiz Korry'yi askerî bir darbenin olanak ve olasılıklarını araştırmakla görevlendirecektik, ayrıca Allende'ye karşı etkili bir muhalefet oluşturursak bunun lehte ve aleyhte noktaları ne olurdu, bunu da araştıracaktı der. Kissinger ayrıca, Allende'nin iktidara geçmesini engellemek için *bir şeyler yapılmasını* isteyen Nixon'un bu işe hemen 10 milyon dolar ayırdığını da ekler. Bu kararların hepsi daha sonra Amerikan senatosu tarafından da onaylanmıştır'. Bkz. ROJAS, Jorge, "Şili: Dün ve Bugün", (çev. Öner, Yılmaz), ZARAKOLU, **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, s. 251 – 252.

takibine- ihtiyaç vardır'[111]. Latin Amerika devletleri için Amerika tarafından o ülkelerin askerlerinin eğitilmesi suretiyle dayatılan *ulusal güvenlik doktrini*nin Türkiye'deki *millî güvenlik siyaseti* ile yakınlığı da ortadır. 12 Eylül darbesine giden süreçte Latin Amerika'daki askerî darbelere benzeyen bir durum yaşandığı göz önüne alınırsa, Türkiye üzerindeki açık ABD yönlendirmesinin etkisi daha net görülebilir. Bu ABD etkisinin sonucu, İttihatçı geleneğe kadar götürülebilecek olan ordunun devlete müdahalesi alışkanlığı ile bir arada ele alınırsa, devlet yönetiminde askerlerin nasıl bu kadar etkili olabildikleri de anlaşılabilir hale gelir. Sonuçta ordunun devlet içindeki konumu, adeta devletin orduya bağlı ve muhtaç konumunda kabul edilmesiyle şekillendirilmiştir. Ordu hem devlet hem toplum üzerinde kendini bir vesayet makamı olarak görmüş, gerektiğinde onların mukadderatına bizatihi karar vermekten geri durmamıştır.

1.4.1. Askerî Hükümet Darbesi Kavramı

Mevcut sistemi, yani ekonomik ve siyasî yapısıyla devlet idaresini değiştirmeye yönelik olan devrim ile mevcut siyasî yönetimi, yani hükümeti değiştirmeyi amaçlayan askerî hükümet darbesi kavramları birbirinden farklıdır. Klasik askerî darbede devletin yönetimini değiştirmekten ziyade mevcut hükümete yönelik bir hareket söz konusudur. Yani ordunun devletin değil mevcut sivil hükümetin meşruluğunu kabul etmeme ve onu şiddet yoluyla değiştirmeye dönük bir iradesi söz konusudur. Askerî darbelerin ve genel olarak darbe düzeyine varmasa da askerî müdahalelerin diğer bir yönü, mevcut hükümetlerin istikrarsızlığa yol açtığı ve bunun düzeltmesi gerektiği iddiasına dayanmasıdır. Yani aynı zamanda 'askerî

[111] O'DONNELL, "Modernleşme ve Askerî Darbeler", ZARAKOLU, **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, s. 73 – 74.

müdahaleler, silahlı kuvvetlerin kendi kendilerine atfettikleri ve yetişme tarzlarından kaynaklanan istikrar sağlayıcı rolle de ilgilidir'[112]. Söz konusu istikrar sağlayıcı rolün sonuçları kamusal yaşam üzerinde görülen disiplini sağlayıcı faaliyetlerin yoğunlaşması, otoriteye itaate yönelik baskının arttırılması ve gerekirse bunların sağlanabilmesi için açık şiddet kullanılmasından çekinilmemesidir. Orduya göre istikrarın sağlanabilmesi için sorumlu -suçlu- gördükleri siyasiler üzerinde olduğu gibi, sivil toplum üzerinde de tam bir egemenlik kurulmalı ve askerî disiplin bu kesimlere de zor yoluyla dayatılmalıdır. Çünkü önemli olan tıpkı orduda olduğu gibi devletin sivil kesiminde ve toplumsal düzende de istikrarın ve disiplinin mutlak hâkimiyetidir.

Askerî darbeler gerçekleştiği ülkeye, zamana ve koşullara göre çeşitli farklılıklar gösterir, ancak bunların temelde iki zıt yönde gerçekleşebileceği söylenebilir[113]. Bunlardan ilkinde eski statükonun değiştirilerek yenisinin tesis edilmesi amaçlanır. Örneğin gelenekselci bir yönetim yerine Batı'lı tarzda bir yönetim kurmayı hedefleyen ya da diktatörlük gibi totaliter veya otoriter rejimlerden demokrasiyi gerçekleştirmeye yönelen askerî darbeler yapılmıştır. Bu tür darbeler gerçekten ilerici sonuçlar doğurabilir ve modernleşmenin gelişmesinde etkili olabilirler. Ancak bu tür modernleşmelerin askerî kökenli olması ve sivil toplumun verdiği mücadeleye dayanmaması, söz konusu modernleşmeyi tepeden inmeci bir

[112] ROUQUİE, Alain, **Latin Amerika'da Askeri Devlet**, (haz. Tekeli, Şirin), (çev. Akalın, Cüneyt / Kotil, Ahmet / Oktay, Cemil / Tekeli, Şirin / Tufan, Hülya / Turalı, Alican / Vaner, Semih), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 122.

[113] Askerî darbeler çok farklı nedenlerden de kaynaklanabilir; ordu içindeki güç ilişkilerinden, ülke ekonomisinin kötü gitmesine paralel olarak *savunmaya* yani orduya ayrılan payın azalmasına veya tamamen kişisel hırs ile zenginleşmeyi amaçlayan bir subayın emrindeki askerleri kullanarak darbe yapmasına kadar çeşitlilik gösterebilirler. Ayrıca Afrika'da görüldüğü gibi bazı darbeler kabileler arasındaki rekabetten bile kaynaklanmış olabilir. Fakat bu çalışmada asıl üzerinde durulan darbeler gerici nitelikte, sivil yönetimi ve sivil toplumu hedef alan, militarizmin adeta toplumsal yaşam biçimi olmasını savunan, genel olarak gelişmekte olan ülkelerde sol toplumsal hareketlere veya hükümetlere yönelenlerdir.

niteliğe büründür. Böyle bir modernleşmenin sonucu ise kazanılmış haklardan ziyade verilmiş haklarla biçimlenen bir toplumsal düzendir. Bu düzende demokrasi ve onun korunması yönündeki gerekli bilinç düzeyi [114] geniş toplum kesimlerince sindirilemez. Kazanılmış değil verilen -bahşedilen- haklara dayanan bir demokratikleşmenin verildiği gibi *lüzumu gereğince* geri alınabilmesi mümkündür. Ayrıca böyle bir modernleşmenin ya da demokratikleşmenin de çoğu zaman amacına ulaşamadığı, tamamlanamadığı görülür. Askerî gücün birçok kez, bu sefer yeni statükoyu -modern ya da demokratik devleti- korumak adına yönetimde kaldıkları, siyasete müdahale ettikleri görülür. Ayrıca ordunun içindeki başka güçlerin de askerî darbe yarışına girmeleri sık rastlanan bir durumdur.

İkinci tür askerî hükümet darbesiyle amaçlanan ise devletin eski statüsünü değiştirmekten ziyade eski statükonun devamını sağlayacak bir askerî hükümet kurmaktır. Bu tür darbeler ülke içindeki muhalefet hareketlerinin çoğalması ve kamusal rutinin değişerek hareketlenmesi sürecine bir tepki olabileceği gibi devletin içrek ideolojisine uygun davranmayan, geleneksel devlet politikalarından sapan hükümetlere yönelik de olabilir. Dünyadaki birçok askerî darbenin *sol*un güçlenmesine paralel olarak sol toplumsal hareketleri veya iktidar olmaları durumunda hükümetleri hedeflemesi askerî kanadın mevcut statükonun korunması veçhesindeki temayülünü gösterir. Darbelerin hedefi doğrudan hükümet olduğunda dahi, darbenin bir yönünün topluma karşı -en azından hükümetin yandaşlarına karşı- olduğu görülür. Bunun yanında görünüşte hükümete yönelmek ile beraber asıl

[114] Adorno'ya göre II. Dünya Savaşından sonra Almanya'da, Amerika'nın da zorlamasıyla oluşturulmaya çalışılan demokrasi 'henüz insanların onu gerçekten kendi öz davaları olarak algılamaları, kendilerini politik süreçlerin özneleri olarak idrak etmeleri ölçüsünde yerleşmiş değildi'. Almanya'da savaştan sonra söz konusu olan bu durum, aslında tüm tepeden inmeci devlet ve demokrasi yapıları için de geçerlidir. Bkz. ADORNO, Theodor W, "Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?", (çev. ONUR, Tahran), **Defter Dergisi**, Sayı: 38, (Kış 1999), s. 127.

etkisini toplumsal katmanlarda ve kamusal alanlarda gösteren askerî darbeler de mevcuttur. Bu darbeler ile bozulan kamusal rutinin yeniden kurulması amaçlanır. Böylece toplumsal itaatin ve devlet faaliyetlerinin kamusal meşruiyetinin yeniden tesisinin sağlanması amaçlanır. Yani söz konusu durum, devletin içrek ideolojisi açısından devletin bekasının tehlikede olduğu mülahazasıyla kamusal yaşamın yeniden disipline edilerek ehlileştirilmesidir. Bu durum yukarıda da anıldığı gibi genelde sol içerikli toplumsal hareketlerin güçlenmesine ve geniş kitleler içinde ne kadar taban bulduğuna göre değişebilen bir şiddet kullanımını beraberinde getirir.

Askerî darbelerin neye dayandırıldıkları sorunu da kavramın anlaşılabilmesinde önem arz eder. Tüm askerî müdahalelerin -özellikle eski statükonun korunmasına yönelik olanların- gerekçelerinin birbirine benzediği görülür. 'Bunlar *ulusal güvenliğin tehlikeye düşmesi, kamu düzeninin sarsılması, millî birliğin bozulması, ülke kalkınmasının zaafa uğraması, mevcut siyasal partilerin veya hükümetlerin başarısızlıkları, parlamentonun görevini yapamaması vb.…* gerekçelerdir. Kısacası, gelişen ekonomik ve siyasal istikrarsızlık ve sınıfsal, ulusal mücadelelerin egemen sınıflar için tehlike içermesi orduyu bilinen kanallardan harekete geçirmektedir. Profesyonel tarzda en iyi örgütlenmiş silahlı güç olarak ordu [115] müdahale edip kısa zamanda devlet erkine sahip olmakta, ardından

[115] Profesyonelleşme dünyadaki hemen hemen tüm devlet tekeli altına alınmış şiddet araçlarının -orduların- ortak özelliğidir. Onların sahip oldukları bu nitelik, özellikle emir-komuta dâhilinde gerçekleştirilen bir askerî darbenin çok kısa bir süre içinde, genelde bir günde başarıya ulaştığının kavranabilmesinde aslî rol oynar. 'Askerî örgütte profesyonelleşme: 1) sivillerin kullanabileceklerinden ezici bir şekilde daha üstün şiddet araçlarının yönetimi için teknik ve örgütsel kapasiteyi, 2) resmî emir-komuta zincirine sıkı bağlılıkla ifadesini bulan iç birliği, 3) *organik birlik anlayışında ve kendilerini sıradan insanlar olmaktan ayrı bir grup biçiminde algılamalarında* ifadesini bulan birleşik özdeşleşmeyi kapsar'. Bkz. O'DONNELL, "Modernleşme ve Askerî Darbeler", ZARAKOLU, **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, s. 70 – 71. Yapısal açıdan böyle bir sisteme sahip profesyonelleşmiş orduların gerçekleştirdikleri bir darbede başarısız olma olasılıkları oldukça düşüktür. Bu durum özellikle, muhalefetin bütün gücüne rağmen çoğunlukla darbe sonrası kurulan askerî diktatörlüklerin karşısında uzun süre tutunamamasının nedenini göstermektedir.

cumhuriyetin ve kamu düzeninin korunması, millî birliğin sağlanması için anayasa ve yasalarda bir seri düzenlemeler yapmakta ve *bütün bu işler yapıldıktan sonra normal düzene* geçilmesi, genel seçimlere gidilmesi veya bilinen bir söylemle *demokrasiye geçilmesi* yönünde verilen koşullu taahhütleri sıralamaktadır. Böylelikle kimi kısa, kimi uzun süreli ya da birbirini izleyen diktatörlükler kurulmaktadır'[116].

Askerî darbelerle ilgili diğer önemli bir husus darbecilerin devlet yönetimini doğrudan ne kadar bir süre işgal ettikleriyle ilgilidir. Geçiş süreci olarak da adlandırılabilecek bu dönemler ülkeden ülkeye değişen özellikler gösterir. 'Çünkü, askerî müdahalelerin özellikleri ve geçiş biçimleri süreci, her ülkenin koşulları içinde gerçekleşir. Söz konusu ülkelerin bir kısmında, bir daha askerî müdahale olmayacak şekilde ve *askerî otorite*yi *sivil otorite*ye tâbi kılacak şekilde köklü düzenlemeler yapılırken, bir kısmında *geçici geçiş biçimleri*, diğer bir kısmında ise, *yarı-askerî geçiş biçimleri* yaşanır. Birinci kategoriye, İspanya, Portekiz, Yunanistan örnek verilebilir. Avrupa Birliği ile bütünleşmeyi de içeren bu geçiş biçimleri, bir daha askerî müdahale olmayacak şekilde devletin yeniden düzenlenmesini öngörür. İkinci kategori, Türkiye, Pakistan, Güney Kore, Endonezya gibi ülkeleri kapsar. Bu ülkelerde askerî müdahaleler geçici ve kısa sürelerle gerçekleşmiştir. Ordu her müdahalede kendi durumunu daha da sağlamlaştırarak kışlasına döner ama rejim üzerinde daimi bir müdahale tehdidini sürdürür. Ulusal ve uluslararası konjonktürün uygun olduğu durumlarda da müdahale eder. Üçüncü kategoriye ise Güney Amerika ve Afrika ülkeleri örnektir. Bu ülkelerde askerî müdahalelerin daha fazla süreklilik gösterdiği, devleti ve toplumu denetleyici fonksiyonunu sürdüren silahlı kuvvetlerin istediği her an müdahale edebildiği

[116] İBA, Şaban, **Milli Güvenlik Devleti - Dünyada ve Türkiye'de Belgeleriyle Milli Güvenlik İdeolojisi ve Kurumlaşma**, Çiviyazıları, İstanbul, 1999, s. 44.

görülmektedir'[117]. Bir ideal tipleştirme haline yakın olan bu ayrımın her ülkede her darbe için mutlak geçerlilik taşıdığı elbette söylenemez. Ancak söz konusu ayrım genel bir durumun tasvirine yönelmesi bakımından da önem arz eder. Askerî darbelerin geçici olmasına ilişkin temel sorunlardan biri de askerî yönetimler ardından gelen sivil hükümetlerin askerlerin kurdukları düzenin ne kadar dışına çıkabildikleri ile ilgilidir.

Gerçekten de birçok darbecinin iktidardan çekilirken şu veya bu şekilde kendi sivil halefini seçme yönünde çalışmalar yürüttüğü gözlemlenebilir. Bunun yanında gerek yarattığı hukuk gerekse çeşitli kurumlar ile -örneğin Türkiye'de Millî Güvenlik Kurulu gibi- siyasî arenadan çekmiş gibi gösterdiği elini sivil iktidarın ensesinde tutmaya devam etmek istediği söylenebilir. Bir askerî cuntanın geçiciliğini; düzenlemek istediği alanlarda başarıya ulaşıp ulaşamadığının yanı sıra, düzenlediği bu alanların muhafazasını sürdürüp kendisi gibi kontrol edebilecek bir sivil yönetimi kendi yerine ikame edip edemediği belirler. Askerî cuntaların ardından "askerlerin özerkliğinin tanınması, genellikle iktidarın askerîleşmesinden artakalan bir mirastır ya da onların kışlalarına dönmesi için ödenmesi gereken bir bedeldir"[118]. Fakat bu özerklik; aynı zamanda bir ikilem ve aşılması gereken bir çıkmaz olarak sivil demokrasinin ve hukuka bağlı devletin işleyebilmesinin önündeki en önemli engeli oluşturur. Askerî güce tanınan özerklik bir taraftan onun sivil yönetimin tasarrufları üzerinde etkili olmasına yol açarken diğer taraftan gerektiğinde başka bir darbe yapabilmesini kolaylaştırıyor, ordu komutanlarına -herhangi bir cezayla karşılaşmayacaklarını da bildikleri için- cesaret veriyordu. Askerî darbelere *bir daha*

[117] **Ibid**, s. 46 – 47. Çalışmanın temel konusu Latin Amerika olmadığı için Latin Amerika ülkelerinde günümüzdeki sol yükseliş ve söz konusu ülke ordularının bu yükselişe tepkileri, bir askerî darbe olasılığı tartışmasına girilmemiştir. Ancak Amerika'nın bu ülkelerdeki sol iktidarlara açıkça karşı çıktığı ve onlara karşı çeşitli müdahale taktiklerini kullanmaya başladığı da görülmektedir.
[118] ROUQUİE, **Latin Amerika'da Askerî Devlet**, s. 371 – 372.

asla[119] diyebilmek için askerî darbe sonrasında, darbecilerle bir hesaplaşmaya gidilebilmesi, hatta darbecilerin yargılanmalarının gerçekleştirilebilmesi zorunludur.

1.4.2. Ordunun Bir İşlevi Olarak İtaat Üretiminin Nesnelleşmesi

Askerî itaat; askerî gücün hiyerarşiye dayanan yapısının emir-komuta zinciri ile şekillenen yönetme anlayışında, otoriteye bağlılığı sağlamaya dönük zorunlu ritüellerdir -davranış biçimleridir-. Askerî itaat üretimi ise bu ritüellere uyulması ve bu uymanın da kesintisiz bir biçimde sürdürülebilmesi için her türlü yöntemin kullanılmasına cevaz veren faaliyetler bütünüdür. Askerî itaat ritüelleri ve itaat üretimi, orduların otorite ve hiyerarşiye dayanan yapılarında disiplini sağlamaya yönelik en önemli araçlardan biridir. 'Hemen hemen bütün ordularda erlerin ve acemi askerlerin maruz kaldığı itaat ritüelleri, askerî disiplinden beklenen görevlerin yerine getirilmesine hizmet eder. Bu ritüeller saçların kesilmesinden kışlaya girerken sivil kıyafetin kapının dışında bırakılmasına, askerî hayatın bütün alanlarının ve tezahürlerinin enikonu düzenlenip kurallaştırılmasından asker namzetlerinin karşısına neredeyse sınırsız sayıda selamlama, temizlik, intizam ve tertip kurallarının çıkarılmasına kadar uzanır'[120]. Aslında askerî güç içinde sadece zorunlu askerlik nedeniyle geçici olarak bulunanların değil, sürekli statüdeki profesyonellerin de uyduğu[121] -aynı zamanda gerekliliğine inandığı- bu ritüeller, insanın hem fiziki hem

---

[119] "Geçmişle hesaplaşma kültürünün şiârı olan *bir daha asla* bilincinin yokluğu ya da zayıflığının bedeli, linç ve hınç kültürünün yaşattığı *gerekirse her zaman* şiârının hüküm sürmesidir". Bkz. SANCAR, Mithat, **Geçmişle Hesaplaşma Sorunları**, Ankara, 2006, s. 208. (http://www.boell-tr.org/docs/gecmisle_hesaplasma.pdf), 02/12/2006.

[120] BRÖCKLING, **Disiplin - Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, s. 10.

[121] Prusya Kralı II. Friedrich'e göre "askerî disiplin, generallerden başlayıp, trampetçilere kadar uzanır. Disiplinin temelini itaat oluşturur. Boyun eğmek zorunda olanların, astların, üstler karşısında akıl yürütme, mantık arama gibi bir hakları yoktur. Şef emredince ötekiler itaat etmek zorundadır. Subaylar görevlerine sımsıkı bağlı değillerse, sıradan askerlerden bağlılık beklemek zaten imkânsızdır. Tek bir halkasının kopukluğuna tahammülü olmayan bir zincirdir bu. Askerlerin büyük çoğunluğu sertlikten ve ara sıra uygulanan zorbalıktan anlarlar. Onları disiplinle bir arada

düşünsel yapısı üzerinde tam bir tahakkümün kurulabilmesini amaçlar. Fakat burada asıl ilgilenilmesi gereken konu profesyonel olarak da adlandırılabilecek sürekli askerlerin itaat ritüellerine uymasının sonuçlarından ziyade, zorunlu askerlik kapsamında orduya alınan sivillerin askerî itaat üretimi döngüsü içinde neden tâbi kılınmak istendiklerine ve bunun hangi yöntemlerle gerçekleştirildiğine ilişkindir.

Bu açıdan bakıldığında; profesyonel askerlerce bir eğitim süreci olarak da kabul edilen zorunlu askerlik kurumunun işlevi -misyonu- sorunu gündeme gelir. Zorunlu askerlik kurumu öncelikle, erkek egemen toplumun eril unsurlarının *vatanına, milletine ve devletine bağlılığının* yüceltilmesini hedefler[122]. Profesyonel askerler, bizzat üretim döngüsünü üstlendikleri sistemin faydalılığına -zorunluluğuna- duydukları mutlak inanç ile; zorunlu askerlik dolayısıyla *dışarı*dan gelen *disiplinsiz, otoriteden bihaber, cahil* sivillere; disiplin ile otoriteye itaati, üstlerine saygıyı, devletçe erdemli görülen davranışlara uymayı, devlete kayıtsız şartsız bağlılık bilincini öğretirler. Zorunlu askerliğin önemli diğer bir boyutu ise, güçlü bir *biz* ve *ötekiler* duygusu yaratmak çerçevesinde beliren, toplumun eril unsurlarının[123] tek tipleştirilmesidir. Bu tek tipleştirme Bröckling'in deyimiyle

---

tutamazsanız, aşırılıklara kaçarlar. Askerler üstlerinden çok daha büyük bir kalabalık teşkil ederler. Onları sadece ve sadece korku, kendi sınırları içinde tutabilir". Friedrich der Grosse: Das militärische Testament (1768), age.: Militärische Schriften, s. 204'ten aktaran **Ibid.**, s. 96 – 97.

[122] Zorunlu askerliğin eğitme işlevi Türkiye özelinde de büyük önem taşır. Bu işlev 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 39. ve 41. maddesinde düzenlenmiştir. 39. maddeye göre, "Silahlı Kuvvetlerde askerî eğitim ile beraber ahlak ve maneviyatın yükseltilmesine ve millî duyguların kuvvetlendirilmesine bilhassa itina olunur. Cumhuriyete sadakat, vatanını sevmek, iyi ahlaklı olmak, üste itaat, hizmetin yapılmasında sebat ve gayret, cesaret ve atılganlık, icabında hayatını hiçe saymak, bütün silah arkadaşları ile iyi geçinmek, birbirine yardım etmek, intizamseverlik, yapılması men edilen şeylerden kaçınmak, sıhhatini korumak, sır saklamak her askerin esas vazifesidir". 41. maddede ise 'erbaş ve erlere askerliğe ait bilgilerden başka okuyup yazmak, yurt ve hayata ait genel kültür bilgilerinin de öğretileceği' belirtilmektedir.

[123] Zorunlu askerliğin neden sadece erkekleri kapsadığı konusu çok geniş bir alanda tartışılmaya ve incelenmeye müsaittir. Fakat inceleme kapsamında bu durum kısaca, toplumsal cinsiyet rollerine bağlanacak ve bu durumun geleneksel ataerkil toplumun bir sonucu olduğu belirtilecektir. Gerçekten de ataerkil toplumun kadına yüklediği rol kocasına hizmet ve çocuklara bakmak çerçevesinde şekillenmektedir. Bu şekillenme, zorunlu askerliğin erkeklere mahsus bir alan olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. Çözümlemelerde de bu kabul üzerinden hareket edilecektir. Toplum

*fabrikasyon asker üretimi*ni sağlanmış oluyordu. Bu üretim 'sadece bedenin şartlandırılıp yönlendirilmesiyle gerçekleştirilmeyip aynı zamanda, en az bu eğitim kadar, askere alınmadan çok önceleri başlayan ve aktif askerî hizmetten ayrıldıktan sonra da sürüp giden manevî, zihinsel seferberliğe ihtiyaç duymaktadır. Kendini askerî eğitim ve yetiştirmenin zorlayıcı, karşılanması imkânsız taleplerine teslim etmeye ve bir savaşta kullanılmanın tehlikelerini göze almaya hazır ve istekli olma hali, askerî hizmeti eziyet verici, can sıkıcı bir zorlama olarak değil de kahramanca bir fedakârlık, bir yurtseverlik erdemi ve erkekliğin ispatı biçiminde gösterme başarısıyla doğru orantılı olarak artacaktır. Bu bağlamda, ideolojik düzlemde homojen bir *biz*in üretilmesi kilit rol oynar. Askerlerin bir vatana ihtiyaçları olduğu gibi, bir düşmana da ihtiyaçları vardır. Bu nedenle zihinsel ve manevî seferberlik; bir tehdit ediliyor olma duygusu yaratma ve kin ile nefreti, dış ya da iç düşman olarak teşhis edilenlerin üzerine yönlendirme anlamına da gelir' [124]. Düşman heyulası kullanılarak, tek tipleştirilip mutlak itaate tâbi kılınan bir *biz* yaratılmak istenir. Bu *biz*in içinde yer alan askerlerden, *biz* ruhunu -terhis olduktan sonra da- ömürleri boyunca taşımaları istenir. Ancak bu *biz* durumu düşmana gerçek bir tehdit oluşturabilmekten ziyade, öncelikli olarak o *biz*in içindeki bireyleri devletin tahakküm sistemine daha da sıkı olarak bağlamayı amaçlar. Yaratılan düşman heyulası, bireyi, devletin devasa boyutlardaki tahakküme dayanan sisteminde sözde bir *biz* anlayışıyla aslında yalnızlaştırmayı, çarkları arasında ezerek boyun eğmeyi seçmeye zorlar. Yapay bir *biz*in içinde yer alan birey, yaratılan birlik ve beraberlik

---

üzerinde egemen cinsin erkek olduğu şeklindeki gelenekselci kabul dolayısıyla öncelikle tâbi kılınıp disipline edilmesi gereken cinsin de eril olduğu tezi üzerinden belirlemeler yapılacaktır. Askerî yapılanmanın bu cinsiyetçi tutumunun tartışılmasından ziyade toplumun eril unsurlarının militarize edilmeye çalışılmasının sonuçları üzerinde durulacaktır.

[124] **Ibid.**, s. 10 – 11.

teraneleriyle kendini devletin aşkın değerleri için feda etmeyi[125] en büyük erdem sayar hale gelir, dolayısıyla insani değerlerine yabancılaşır. Devletin makbûl kulu ve *kahraman askeri* olabilmek adına kendinden menkul değerlerle özdeşleşmeye çabaladığından aldatılmışlığını göremez. Askerî itaat düzeni *fabrikasyon asker* üretmeyi amaçladığı gibi bu askerlerin sivil yaşamda da *fabrikasyon kullar, üniformalı siviller* olarak kalmalarını sağlamak ister. Askerî eğitimin toplumsal işlevi de bu noktada kendini gösterir ve devlet için önemli hale gelir.

Askerî eğitim, asıl olarak askerin terhis olduktan sonraki sivil yaşamını düzenlemek ister. Bu bakımdan askerî eğitimin teknik kısmı sayılabilecek silah kullanma, savaşma gibi daha çok bedensel yeteneklerin geliştirilmesine ve öğretilmesine dayanan bölümü, çoğu kez devletin asıl amaçlarını gizleme görevini üstlenir. Düşünsel süreçleri eğitim ile değiştirilmek istenen askerden, terhis olduktan sonraki sivil yaşamında; devletinin resmî söylemine yürekten inanması, devletine bağlı, onun otoritesine saygılı ve emirlerini her koşulda yerine getirebilmek için çırpınacak bir vatandaş -kul- olması beklenir. Aslında askerî eğitimin en önemli amacı bu makbûl vatandaşı yaratabilmektir.

Zorunlu askerliğin, sivillerin devletine bağlı ve otoriteye itaatkâr hale getirilmesinde bir eğitim süreci olarak kabul edildiğinin somut bir örneği

[125] Kendini, inandığı -veya inanması dayatılan- bir şeyler için feda etme anlayışı çok eski dönemlere dayandırılabilir. Dinsel, milliyetçi ya da farklı ideolojik yapıların söylemlerinde bu terim kullanılabilir. Ama devletler bazında ele alınırsa, kendini feda etmenin daha çok milliyetçi söylemlerle beraber egemen gücün kullandığı bir dil olduğu görülür. *Vatan uğruna şehit olmak* ile biçimlenen bu dil, kitleler üzerinde de etkili olarak, düşmana karşı istenen birlikteliğin -bizin- kurulmasında ve toplumun geniş kesimlerinin devletin yanında yer almasında önemli rol oynar. *Şehitlik* yüceltilerek, kutsallaştırılır. Devlet tarafından geliştirilen propaganda tekniklerinin başarısı ölçüsünde de toplumsal feda ruhunun arttığı söylenebilir. Abbt'a göre "vatanseverlik duyguları taşıyan vatandaş, kendisiyle devlet erki arasındaki tüm farklılıkları ortadan kaldırmak istiyor; ama arzulanan özdeşleşme hayali (imajiner) kalmak zorunda olduğu için de, vatan, sürekli olarak bu özdeşleşmeden emin olmak istiyor ve bu beklenti ancak kişinin kendini feda etmesiyle yerine getirilebiliyor. Vatandaş ancak asker olarak yaşamını yitirdiği anda, devlete her şeyini feda etmeye hazır olduğunu gerçekten kanıtlamış oluyor"du. Bkz. aktaran; **Ibid.**, s. 128.

Almanya'da 1890'larda, zorunlu askerlik süresinin üç yıldan ikiye yıla düşürülmesi ile ilgili çıkan tartışmalara bakıldığında daha net görülür. Bu tartışmada 'muhafazakârların düşüncelerine göre, subayların ve astsubayların *eğitici etkilerine* ancak bu üç yıllık süre boyunca teslim edilmiş kimse devlete düşman bütün musibetlerden ve kötülüklerden arındırılabilirdi. Oysa gerçekte, teknik beceriye sahip bir birlik oluşturabilmek için iki yıl yeterliydi. Ama iki yıl, Kaiser II. Wilhelm'in asker adaylarına yaptığı bir konuşmada onlardan talep ettiği gibi, emir verildi mi ana-babasını ve kız kardeşini bile vurabilecek kadar krala sadık askerler oluşturabilmek için yeterli değildi'[126]. Almanya özelindeki bu durum yukarıda ortaya konmaya çalışılan; devletin askerî eğitimden ne beklediği sorusunun en açık cevabıdır. Devlet, kendi ana-babasını dahi devlet uğruna öldürebilecek robotlaşmış askerler istemektedir.

Askerî yapıların anlaşılabilmesinde ve itaatin sağlanabilmesinde öne çıkan kavramlardan biri yukarıda da sözü geçen askerî disiplindir. "Askerî disiplin, davranışların öngörülebilir ve beklenebilir hale gelmesini amaçlar -emirlerin yerine getirilmesi gerekmektedir-; ama askerî disiplin aynı zamanda daima öngörülemeyeni, beklenmeyen davranışları da hesaba katmak zorundadır"[127]. Askerî güç, disiplini, kendi bünyesinde tatbik ettiği kadar olmasa da toplum için de bir zorunluluk olarak görür ve ister. Toplumun disipline edilmiş bir yaşam sürdürmesinden; devlet otoritesine itaati ve kamusal rutinin olağan akışını anlar. Askerî darbelerin ardından; devlet otoritesinin zayıflamasından -sarsılmasından- ötürü darbenin yapılması zaruretinin hasıl olduğu söyleminin asıl anlamı, toplumun otoriteye itaat etmemeye başladığı bu nedenle askerî bir disiplin anlayışı ile yeniden tahakküm altına alınması

[126] **Ibid.**, s. 222.
[127] **Ibid.**, s. 405 – 406.

gerektiğidir. Toplumsal itaatin sağlanabilmesi için askerî bir disiplin anlayışının topluma dayatılmasının nedeni de budur. Çünkü "askerî disiplin güvenilir bedenler ve itaatkâr, sadık bir *ruh* üretir"[128]. Askerlerin sivil hükümeti alaşağı ettikten sonra toplumsal yapıya dokunmadıkları çok az darbe vardır. Gerektiğinde şiddet yoluyla da olsa disiplin kuralları tavizsiz bir şekilde uygulanır. "Yönetilenlerin körü körüne itaat etmesi ancak onları disiplin kurallarına boyun eğmeye eğitmekle sağlanır" [129]. Weber'in disiplini; "belli bir bireyler kümesi içinde, edinilmiş bir alışkanlık sonucu, anında, kendiliğinden ve kalıplaşmış biçimde bir boyun eğmenin görülmesi" [130] olarak tanımlaması önemlidir. Burada disiplinli yaşamın gerçekleştirilebilmesinde alışkanlığa yapılan vurgu dikkati çeker. Toplumun disipline alıştırılması, onun üzerinde devletin istediği gibi tahakküm kurmasını mümkün kılar. Fakat tahakkümün sürdürülebilmesinde asıl önem taşıyan husus, askerî itaat üretim yöntemlerinin toplum nezdinde rasyonelleştirilerek duyumsanmaz hale getirilmesidir. Bunun için toplumun çeşitli yönlerden militarize olması istenir. Toplumun militarize olması tıpkı birini asker haline getirmek gibi, 'ona itaati günlük, sıradan durumlarda geçerli olabilecek şekilde öğretebilmek demektir. Bu uygulama günlük durumlar günlük durum olma özelliklerini çoktan kaybettikleri zaman bile, itaatin, alelade, günlük ve sıradan bir şey olarak görünmesini mümkün kılar'[131]. Sonuç olarak bu durum, itaate alıştırılan toplumun disiplinli hale gelmesini sağlar. İnsanlar üzerinde otorite kurmak, onları tahakküm sistemi içinde kendine bağlamak ve araçlaştırmak isteyen devletlerin söylemini bu tür bir toplum tahayyülü çerçevesinde yarattığı ve bu söylemin içini doldurduğu görülür.

---

[128] **Ibid.**, s. 406.
[129] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 332.
[130] WEBER, Max, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 92.
[131] BRÖCKLING, **Disiplin - Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, s. 379.

Disiplin kavramının önem taşıyan başka bir unsuru da 'disiplinin içeriğinin, alınan emrin tutarlı bir rasyonellik ve metodik bir uzmanlıkla tam olarak yerine getirilmesinden ibaret olmasıdır. Burada her türlü kişisel eleştiri kayıtsız şartsız durdurulur, aktör gözünü kırpmadan ve kendini adayarak emri yerine getirmeye koyulur. İtaat edenlerin eş zamanlı olarak ya da çok büyük bir kitle halinde hareket eden gruplar olması şart değildir. Belli bir mekânda bir araya gelmiş olmaları da gerekmez. Disiplini belirleyen, çok sayıda insanın itaatinin rasyonel bir birörneklilik taşımasıdır'[132]. Askerî disiplin ve itaatin *ideal bir durum*muş gibi sunulmasında, devletin tüm vatandaşları birörnek olarak görme istenciyle biçimlenen toplum tahayyülü önemli rol oynar. Tahakkümün rasyonelleştirilmesini gerektiren bu süreç, itaat ve disiplini bir erdem olarak sunar. Çalışkan, dürüst, otoriteye bağlı bir toplumu kurmayı hedefleyen rasyonel tahakküm teknikleri ile disiplin ve itaat adeta bir ihtiyaca dönüştürülür. Zamanla bu ihtiyacın sürekliliği bunun alışkanlık biçimine evrilmesi sonucunu doğurur. Kamusal rutinin olağan akışı da, doğrudan bu alışkanlıkların üzerine oturtulur. O halde askerî darbeler; bu ihtiyaç ve alışkanlıkların devletin dışında başka bir *şey* tarafından doldurulmasına ve devletin bu başka *şeyden* memnuniyetsizliği dolayısıyla onu ortadan kaldırması eylemine tekabül eder. Yani rutin ihtiyaç ve alışkanlıklardaki kırılmalara dışarıdan bir müdahale yapılır. Askerî itaat ve disiplinin kamusal alanda tesisi ile bu kırılmalar tamir edilir. Böylece kamusal rutinin olağan akışı yeniden sağlanmış olur. Aşağıdaki bölümde, özellikle kamusal rutinin toplumsal alışkanlıklar ile ne bağlamda bir ilişki çerçevesinde sürdüğü tartışılacaktır.

[132] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 331 – 332.

1.4.3. Kamusal Rutinin Bozulması Sonucu Ordunun Kamusal Alana Müdahalesi ve Askerî İtaat Üretimini Toplumsal Düzeyde Genişletmesi

Günümüz modern devletinde toplumsal itaat, devletin vatandaşlarından beklediği genel tutumdur. Zaten kamusal rutinin devamı olarak adlandırılan durum da, toplumsal itaatin devamı ile devlet ve devlet faaliyetlerinin kamuoyunca meşru kabul edilerek devletin kurduğu hegemonik yönetimi sürdürebilmesine geniş kitlelerin muhalefet etmeyişlerini anlatmaya yöneliktir. Kamusal rutinin devamında belirleyici ölçüt, hemen her hegemonik devletin nihaî sonucu olarak ortaya çıkan tahakküm sistemine toplumsal itaatin sürdürülebilmesidir. Bu nedenle toplumsal itaatin kusursuz olarak sağlanabilmesi hegemonik unsurlar taşıyan bir devletin temel tahayyülü olup, bunun çeşitli vasıtalar kullanılarak gerçekleştirilmesi amaçlanır.

Kamusal rutin açısından Giddens'ın da belirttiği gibi 'kapitalist olmayan [geleneksel] toplumlarda rutinleşmenin temeli olarak gelenek'[133] görülebilirse de, temelde 'kapitalist kentsel ortamda [modern devlet ve modern hayatın içinde] gündelik etkinliklerin rutinleşmesi gelenekten sıyrılır. Kapitalist kentleşmenin *her günkü yaşam'*ında büyük etkinlik alanları ahlakî anlamdan yoksundurlar; alışkanlık ya da *bunaltıcı ekonomik zorunluluklar* türünden sorunlar haline gelirler'[134]. Rutinleşme bu bağlamda "Toplumda -çoğu zaman birçok yerde- *günlük hayat* ya da *gündelik yaşam* terimlerine düzenli bir etkinlikler döngüsü olarak anlam kazandıran, yaşamın rutinleşmiş ya da büyük ölçüde rutinleştiği farz edilen karakteridir. Tüm toplumlarda, günlük etkinliğin büyük bir çoğunluğu bireylerin zaman - alan içindeki belirli *istasyonlar* arasında yer değiştirdikleri alışkanlığa dayalı pratiklerden

[133] GIDDENS, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, s. 11.
[134] **Idem.**, ayrıca bkz. **Ibid.**, s. 168.

oluşur”[135]. Modern devlet için bu durum, yurttaşların siyaset ve toplumsal sorunlardan uzak durmalarının istendiği oranla paralel bir çizgi izler. Toplumun apolitikleşmesi suretiyle kendi tahakkümünün bekasını sürdürmeyi amaçlayan bir devlet, *tebaasının* salt gündelik yaşam sorunlarıyla ve siyasalın dışında gelişen popülerleş(tiril)miş *kültür*le ilgilenmesini yeğler. Devlet açısından, kendi erkiyle biçimlenmiş bir kamusal alanın *olağan* akışı ancak kamusal rutinin sürekliliğinin sağlanabilmesi ile mümkün olabilir. Kamusal rutinin olağan akışı ile devletin tebaasından beklediği *itaat*in sürekliliği, biraradalığı kendi içinde zorunluluk taşıyan ve aynı zamanda bu zorunluluğun *makbûl* davranış olarak geniş kitlelere sunulduğu bir mahiyete sahiptir.

Yönetilenlerin, yöneticilere sorgulamasız itaati için; onları, disiplin kurallarına boyun eğmeyi gerekli ve faydalı bir davranış olarak görmelerini sağlayacak biçimde eğitmek gereklidir, devletin birçok ideolojik aygıtının temel amacı ve işlevi de zaten bunun gerçekleştirilebilmesini sağlamaktır.[136] Ancak bazı durumlarda devletin ideolojik aygıtlarının, artan muhalefet ve otoriteye başkaldırı karşısında yetersiz kalması da olasıdır. Gerçekten devletin tolerans sınırlarını aşmadığı sürece kabul edilebilir olan toplumsal muhalefet, şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünde verdiği güçle devlet açısından, *gerektiğinde* sınırlanabilecek bir mahiyet taşır. Ancak toplumsal muhalefetin ve hareketlerin yaygınlaşarak kamusal alana egemen olmaya, kamusal rutinin işleyişini bozmaya ve sonuçta kamu erkinin otoritesini sarsmaya başladığı dönemlerde, kendini tehlikede hisseden devletin bunları bastırarak meşruiyetini tekrar sağlamaya yönelik isteği, aynı zamanda toplumsal itaatin güçlü bir biçimde yeniden tesisi için askerî itaat düzenin kamusal

[135] GIDDENS, Anthony, Central Problems in Social Theory, s. 123 – 128’den aktaran **Ibid.**, s. 40 – 41.
[136] İdeolojik aygıtlar ve işlevleri ile ilgili ayrıntılar için bkz. **Infra.**, s. 146 vd.

alanda üretilmesini hedefler. Bu durumda devletin içrek ideolojisinin de cevaz vermesiyle toplumsal itaatin tekrar eski hale getirilebilmesi ve askerî bir disiplin ile askerî itaatin kamusal alanda uygulanabilmesi amacıyla askerî darbeler gerçekleşebilir. Bunun gerçekleşmesi halinde, askerî itaat düzeninin kamusal alanda üretimi ve nihayetinde devlete yönelik her türlü muhalefetin şiddet araçlarının kullanılması suretiyle bastırılması durumuyla karşılaşılır.

Emir komuta zincirinin genişletilip devletin toplumu denetlemesinin ve gözetlemesinin özel alanlara dahi girecek biçimde kullanılması, bununla beraber kamu erki tarafından yaratılıp gündemi ve sınırları belirlenen bir kamusal alanın oluşması, askerî itaat üretiminin toplumsal bazda yaygınlaştırılıp benimsetilmesinin sonuçları olur. Şiddet araçları vasıtasıyla kamusal alanda sıkı bir disiplinin yaratılması, korunması ve sürdürülmesi sağlanır. Bu nedenle şiddet araçları, disiplinin bozulması halinde düzeltici ve disiplini bozanları sindirici özelliğiyle her zaman vazgeçilmez güç olma özelliğini korur.

Şiddet araçlarının bu tür kullanımlarının başka birçok etmenle bir arada gerçekleştirildiğini de belirtmek gerekir. Bir taraftan sindirilmesi gereken bireyler ve gruplar üzerinde yasal sınırlarının çok ötesinde her türlü baskı gerçekleştirilirken, kamusal alanda genel bir terör havası estirilerek korku politikaları uygulanır. Diğer taraftan gerek bürokrasi gerekse toplum içinde çeşitli bireylere veya gruplara ödünler verilir, onların maddî ve statüsel olarak ödüllendirilmeleriyle yeni sisteme entegre olmalarının olanakları yaratılır. Böylece yeni düzene, temelde kilit konumlarda bulunanlardan olmak üzere destek sağlanmak istenir.

Weber de her tür otoriteye itaatte yukarıda belirtilen korku ve ödüllendirme politikalarının uygulandığını belirtir. Ona göre itaat; “hayli güçlü korku ve umut

duyguları tarafından belirlenir; doğa-üstü güçlerin ya da iktidar sahiplerinin öç alacağı korkusu, bu dünyada ya da öbür dünyada ödüllendirilme umudu, tabiî bir de her türlü çıkar duygusu”[137], bu itaatin şekillenmesinde temel belirleyicilerdir. O halde kamusal rutinin bozulması sonrasında askerî itaat üretiminden beklenen fayda, bir taraftan otoriteyi bozanları çok tehlikeli düşmanlar olarak gösterip sindirmek hatta yok etmek, böylece çok sesliliği -devletin dışındaki farklı sesleri- devletçe belirlenmiş bir tek sesliliğe indirgemek, öte taraftan otoriteye doğrudan başkaldırmayan kitleyi her türlü propaganda ve eğitim faaliyetleri ile polisleştirmek, ihbarcı hale getirmek, gerektiğinde korku ve baskı yöntemleri uygulayarak kaybedeceği bir şeyleri olduğunu hatırlatarak pasifleştirmektir.

[137] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 134.

II. BÖLÜM

MEŞRUİYET SORUNU

2.1. Genel Olarak Meşruiyet Kavramı

Meşruiyetin, kelime anlamı "meşru, geçerli olma durumu"[138], hukukî anlamı ise "hukuk düzenine uygunluk; yasaya uygunluk"[139] olarak tanımlanmıştır[140]. *Meşruiyet*in *yasallık* olarak da nitelenebilecek olan hukukî anlamı, bu inceleme bakımından meşruiyete yüklenen anlamı karşılayamamaktadır. Bu bağlamda *yasallık* çalışmada meşruiyet kavramının biçimsel yönünü belirtmektedir, oysa meşruiyet kavramının bir de etik yönü vardır[141]. Meşruiyetin etik yönü; bir kurumun veya durumun sadece yasal olmasının onun meşruiyetini sağlayamayacağına ve geniş kesimlerce kabul edilerek benimsenmesi halinde gerçekten meşru olabileceğine işaret eder. Sosyolojik açıdan bir meşruiyet, yani kamu vicdanınca onaylanma, doğru bulunma hali söz konusudur. Çünkü resmî normlar açısından yasal olmadığı için - aynı zamanda devletin içrek ideolojisi tarafından *sakıncalı* kabul edilerek- meşru görülmeyen durumlar ya da hareketler (örneğin mevcut devlet rejimini değiştirmeye yönelik çeşitli devrimci, sosyalist hareketler, örgütler), geniş kitlelerce meşru kabul

---

[138] TÜRK DİL KURUMU, **Türkçe Sözlük, II. Cilt**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 1545.

[139] YILMAZ, Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 541.

[140] *Meşru* kelimesinin sözlük anlamı ise, "yasanın, dinin ve kamu vicdanının doğru bulduğu"dur. Bkz. TÜRK DİL KURUMU, **Türkçe Sözlük, II. Cilt**, s. 1545.

[141] Sancar da meşruluğun, bu inceleme kapsamında da önemli bir yer tutan; "salt yasallığa indirgenip indirgenemeyeceğinin" tartışmalı olduğunu belirtir. Sancar'ın, hukuk devletinde meşruiyet bazında ele aldığı tartışma hukuk devletinin maddî ve biçimsel olarak iki modele ayrılmasına odaklanır. Buna göre biçimsel hukuk devletinde meşruluğun yasallıkla özdeşleşmesine, maddî hukuk devletinde ise meşruluğun yasallığa ek olarak amaç unsurunun birleşimine dayanması söz konusudur. Amaç unsuru ise önceleri özgürlük olarak belirlendiyse de günümüzde insan haklarına uygunluk olarak kabul edilmektedir. Bkz. SANCAR, Mithat, "Yasallık ile Meşruluk Geriliminde Hukuk Devleti", **Birikim**, Sayı: 116, (Aralık 1998), s. 36 – 37. Burada 'yasanın içeriğinin insan haklarına uygunluk kriterine göre belirlenmesi söz konusudur, böylece hukuk devletinin *yasal despotizm*den farklı olma iddiası da temellenmiş olur'. SANCAR, "Devlet Aklı, Hukuk Devleti ve Devlet Çetesi", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti**, s. 54.

edilebilmekte veya tersine devletin yasal bir kurumunun anayasayı ihlal ederek gerçekleştirdiği askerî hükümet darbeleri de geniş kitlelerce çeşitli nedenlerle meşru görülerek benimsenebilmektedir. Meşruiyetin bu yönü, yani meşru olduğu iddia edilen durumun veya kurumun salt biçimsel açıdan meşruiyetinden -yasallığından- ziyade, geniş kesimlerce niçin kabul edildiğinin ve meşru görülerek ona nasıl itaat edildiğinin anlaşılabilmesine yönelik bir araştırma yürütülecektir. Bu kapsamda egemenlik kavramı ve devlet egemenliğinin meşruiyeti, liberal demokrasilerde hükümetlerin ve şiddet araçlarının meşruiyeti konuları incelenecek, askerî hükümet darbelerinin kendilerini nasıl meşrulaştırabildiği, ne gibi yöntemler kullandığı sorularının yanıtlanmasına çalışılacaktır.

Yapılan tartışmalarda genel olarak meşruiyetin "siyasî iktidarın varlık sebebinin yönetilenler için makul bir anlama kavuşturulması, halkın rızasına ve onayına dayandırılması"[142] şeklinde beliren bir kullanımı vardır. Buna göre 'siyasal iktidar, toplumsal rızaya dönüşmedikçe bir zoru, bir zorunluluğu ve bir zorbalığı temsil etmektedir. Bu yüzden tüm siyasal iktidarların temel probleminin, toplumsal rıza arayışı olduğu söylenmektedir'[143]. Fakat "toplumsal rızaya dayanmayan güce, iktidar; meşruiyetin sürekli beslemediği bir güç ilişkisine de siyasî iktidar denemez[144]" görüşünün gerçekliği tartışılmalıdır. Olması gerekene işaret eden bu görüşün pratikte yaşananlar ile ne kadar uyumlu olduğu sorgulanabilir. Ayrıca yine tüm siyasal iktidarların temel probleminin toplumsal meşruiyetin sağlanması veçhesinde hareket etmek olduğu yönündeki görüş, günlük devlet faaliyetleri açısından her ne kadar kabul edilebilirse de özellikle devletin âli menfaatlerini ilgilendiren konularda göz ardı edilebilir bir niteliktedir. Devletin âli idaresi ile ilgili

[142] ÇETİN, Halis, "İktidar ve Meşruiyet", **Siyaset**, (edi. TÜRKÖNE, Mümtaz'er), s. 42.
[143] **Ibid.**, s. 47.
[144] Bu görüş için bkz. **Idem.**

birçok konunun -içrek ideolojinin kuralları dolayısıyla- toplumdan gizli tutulmasına yönelik temayül, aynı zamanda bu kapsamdaki faaliyet ve eylemlerin toplum tarafından meşruiyetinin sorgulanmaması gerektiğine inanır. Meşruiyetin doğrudan var kabul edilmesini ister. Bu ve benzeri alanlar devletin kendiliğinden meşru saydığı ve meşruiyetini hiçbir nedene dayandırmasını gerektirmeyen *önsel* bir varlığa sahiptirler. Buna rağmen bazı zamanlarda devletin bu alanlardaki faaliyetlerini ve ideolojik tutumunu meşru göstermeye dönük bir tutumu tercih ettiği söylenebilir. Fakat bu tutumda göze çarpan unsur -iç/dış düşman, devletin bekası, bölünmezliği gibi- devletin meşruluğu kendinden menkul kavramları kullanarak meşruiyetinin zaten önsel olarak varolduğuna ilişkin yaptığı vurgudadır. Bu tür belirsiz kavramların kullanılması üzerinden kurulmak istenen meşruiyetin ise insanı temel alan bir haklar demetinin yorumlamasında kabul edilebilmesinin olanağı yoktur. Hukuk devletinde, devletin meşruiyetini kimi içrek kurallarla veya yasalara konulmuş olsa da sadece devlete yetki ve hak tanıyan dolayısıyla yorumu çok genişletilebilen, her yöne çekilebilen kavramlarla sağlamaya yönelmek, sonuçta *hukuk devleti* kavramının içinin boşalmasına sebep olur. Bu nedenle hukuk devletinde meşruiyetin insan hak ve özgürlüklerine dayandırılması ve yönetimin tek taraflı devlet tasarruflarıyla değil, sivil toplum ile müzakereci ve çoğulcu bir süreç sonucunda gerçekleştirilmesi gerekir. Meşruiyetin kaynağının *meşru* olabilmesi ancak bu yolla sağlanır. Oysa devlet, meşruiyetini daha farklı yollarla ve öncelikli olarak egemenliğini sürdürme düşüncesi üzerinden kurgulamak ister.

Bu tür bir meşruiyet arayışında kullanılan temel kavramlardan biri *ulus* düşüncesidir. Devlet, ulus kavramından hareketle kendi etrafında bir birleşme sağlamaya ve dolayısıyla otoritesini meşrulaştırmaya çalışır. ‘Bu kavramla; bir

yandan burjuva toplumunun farklılıklarının ve çelişkilerinin üzerindeki dayanışma ilişkileri ağını sağlar, öte yanda başka ulusların oluşturduğu *ötekilerden* farklı bir kolektifin varlığının kabul edilmesine dayalı bir *biz* tanımlar. Ulus, sımsıkı örülmüş bir semboller ağında ifadesini bulur. Bu ifade bayrak, ulusal marş ve tarih birliğinde yoğunlaşır. Tarih birliğinin yaratılması sırasında resmî tarih yazıcılarına, ortak ve kesintisiz bir tarih miti ile kolektif bir *biz* yaratarak burjuva toplumun çelişkilerini örtbas etme görevi düşer. Ulus düşüncesi, devlet kurumlarının, burjuva toplumun bölünmüşlüğü ve çelişkilerinin üzerindeki bir *biz*in genel çıkarlarını sağlayan ve koruyan organlarmış gibi görünmesine yol açar'[145]. Aynı zamanda ulus düşüncesi, milliyetçilik ile de kesişerek, ulusun bekasının korunması uğruna devlet dışındaki her şeyin feda edilebileceği bir değer olarak gösterilir. Dolayısıyla ulusu korumak için devletçe yapılan her şey kutsallaşır. Ulus söyleminin kullanılmasıyla yeni bir meşruiyet kriteri elde edildiği gibi, toplumun geniş kesimlerinin de devletle özdeşleşmesi sağlanır. Gerektiğinde birey ulus için kurban edilebilir bir *nesne*ye indirgenerek devletin buna yönelik tasarrufları meşrulaştırılmış olur.

2.2. Meşruiyet ve Egemenlik

Egemenlik, devletin ayırt edici niteliklerinin en önemlilerinden biridir. Her modern devletin aynı zamanda egemen bir devlet olduğu kabul edilir[146]. "Egemen devlet sınırlı bir bölge ya da bölgeler içerisinde yasa yapma ve bunların yürütülmesini etkin biçimde uygulama; şiddet araçlarının tasarrufu üzerinde tekel

[145] O'DONNELL, "Bürokratik-Otoriter Devlet Yapısındaki Gerilimler ve Demokrasi Sorunu", (çev. Ateşman, Ender), ZARAKOLU, **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, s. 109 – 110.

[146] Burada kastedilen mutlak ve sınırlanmamış bir egemenlik değildir. Gerek üye olunan uluslararası kuruluşlar ve yapılmış olan anlaşmalar gerekse uluslararası hukuk açısından devletlerin birbirleriyle karşılıklı ilişkileri içinde yaptıkları çeşitli feragatler olabilir. Bunlar devletin egemenliğine de çeşitli sınırlamalar getirebilir. Ancak bu durumların devletin egemenliğini tamamen ortadan kaldırdığını söylemek henüz mümkün değildir.

oluşturma; dahilî siyasî veya idarî hükümet biçimiyle ilgili temel siyasetleri kontrol etme; ve gelirinin temeli olan ulusal ekonominin meyvelerini harcama kapasitesi olan bir siyasî organizasyondur"[147]. Devletin egemen sayılabilmesi için, söz konusu egemenliğinin gerek diğer devletler gerekse kendi ülkesinin vatandaşları tarafından meşru görülmesi gereklidir. Çalışmada bir devletin uluslararası alandaki meşruiyetinden ziyade, yurttaşları tarafından meşru görülmesi üzerinde durulacak. Bir başka ifadeyle iç egemenliği ve bu iç egemenliğin geniş kitleler arasında nasıl meşru görüldüğü, ne gibi faaliyetlerle meşruiyetini gerçekleştirmeye çalıştığı incelenecektir[148].

Egemenliğin kime ait olduğu sorusu egemenlik kavramı ile ilgili tartışmaların başlıca problemlerinden biridir. "Yalnızca Tanrı mı, yani gerçek dünyada çekişmesiz bir şekilde onun temsilcisi olarak davranan mı, yoksa imparator, prens veya halk mı, yani kendilerini tartışmasız bir şekilde halkla özdeşleştirebilenler mi egemendir sorusu daima egemenliğin öznesine, yani kavramın somut kullanımına yönelir"[149]. Egemenlikle ilgili diğer bir problem, 'kesinleşmiş olmayan yetkilerin kime ait olduğu, başka bir deyişle yetki unsurunun öngörülmediği bir durumda kimin yetkili olacağıdır. Daha yaygın bir tabirle, sınırsız iktidar faraziyesine kimin sahip olduğudur' [150]. Aslında gerek egemenlik kavramının kendisinin gerekse içinde barındırdığı sorunların Bodin'den başlayarak tarihsel bağlamda bir tartışması yapılabileceği gibi Schmitt'in gösterdiği iki problemin dışında da birçok sorunlu alan ortaya konabilir. Çalışmadaysa egemen olduğunu iddia eden otoritenin kitlesel açıdan meşruiyetinin varlığı sorgulanacaktır.

---

[147] GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 366.
[148] Bu bölümde egemen devletin yapısal unsurlarının incelenmesi bir kenara bırakılarak meşruiyetinin dayanakları konusu ele alınacaktır.
[149] SCHMİTT, **Siyasî İlahiyat, Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, s. 17.
[150] **Ibid.**, s. 18.

Egemenlik, Weber'in de üzerinde durduğu ve gerek devleti gerekse iktidarı nitelerken kullandığı kilit kavramlardan biridir. Özellikle egemenlik tipleştirmeleri, egemene itaatin nasıl gerçekleştiği ve egemenin meşruluğunu nerden aldığı konusundaki görüşleri önemlidir. Devlet, egemenlik ve şiddet araçları arasında doğrudan bir bağlantı kurar. Buna göre devlet 'tarihte kendinden önce gelen siyasal kurumlar gibi, insanın insana egemenliği ilişkisidir, ancak bu ilişki meşru (yani meşru sayılan) şiddet araçlarıyla desteklenen bir ilişkidir[151]. Devlet var olacaksa, egemenlik altındakilerin, egemen güçlerin sahip olduklarını iddia ettikleri otoriteye itaat etmeleri gerekir'[152]. Çeşitli toplumsal sözleşme kuramlarında da belirtildiği üzere, olağan dönemlerde özgür irade ile egemenliğini üstün bir güce bırakan bireyden ona gönüllü olarak itaat etmesi beklenir[153]. Örneğin Hobbes, 'insanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve, böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve

[151] *Meşruiyet* kavramı ile ilgili belirtilmesi gereken bir husus Weber'in bu kavramı nasıl kullandığıyla ilgilidir. Weber'in yazılarında *Legalität* sözcüğünü kullandığı görülür. Ancak bu sözcüğün Türkçe çevirilerinde iki farklı kavram tercih edilmiştir. Taha Parla "Sosyoloji Yazıları" adlı çevirisinde *Legalität*ın karşılığı olarak *meşruiyet*i tercih ederken, Özer Ozankaya "Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı" adlı çevirisinde aynı kavramı *yasallık* olarak kullanmayı yeğlemiştir. Oysa bu çalışmanın çeşitli yerlerinde *meşruiyet* ile *yasallık* farklı anlamları içerecek biçimde kullanılmaktadır. Yasallık, meşruiyetin bir unsuru olarak kabul edilmekte, yani meşruiyete, yasallığı kapsamakla beraber kamu vicdanında onaylanma bağlamında sosyolojik meşruiyeti de içeren daha geniş bir anlam yüklenmektedir. Almanca *Legalität* sözcüğü kullanılış biçimine göre farklılaşabilse de, Weber'in kullandığı şeklinin Türkçe'deki meşruiyet sözcüğünün anlamına daha yakın olduğu söylenebilir. Weber'in kavramı salt yasallık ile sınırladığını söylemek zordur. Sonuç olarak farklı çevirilerdeki bu sorun, çalışmada yapılan alıntılarda da bazı karışıklara sebep olabilecektir. Bu nedenle Ozankaya'nın çevirisinden yapılan doğrudan alıntılardaki yasallık terimi değiştirilmeksizin korunmuş ancak yanına Almanca orijinal metindeki sözcük parantez içinde yazılmıştır. Doğrudan yapılmayan alıntılarda ise yasallık sözcüğü meşruiyet ile değiştirilerek kullanılmıştır.

[152] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 133.

[153] Tüm toplumsal sözleşme kuramlarında temelde iktidarın egemenliğinin ve ona itaatin meşrulaştırılmasına yönelik bir çaba vardır. Hukuk felsefesinin de önemli uğraş konularından biri olan iktidar sahiplerinin egemenliğinin kaynağı sorunu, temelde tek tek bireylerin ve toplumun ortak iradesinin bir sonucu olarak kabul edilir. Örneğin Del Vecchio'ya göre; 'devlet, bireysel hak ve iradelerin sentezidir: devlet, kudretin yüksek ifadesi halinde bu hakların ideal bir yaklaşma noktasıdır'. Devleti bireylerin hak ve iradelerinin bir birleşimi olarak kabul eden bu görüşler, itaati de doğal olarak bir mecburiyet, zorunluluk olarak görürler. Bkz. DEL VECCHIO, Giorgio, **Hukuk Felsefesi Dersleri**, (çev. Yetkin, Suut Kemal), İstanbul Üniversitesi Ana İlim Kitapları Tercüme Serisi, İstanbul, 1940, s. 251 – 252.

mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi genel bir gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir... böylece birey kendi iradesini o kişinin veya heyetin iradesine ve muhakemesini de onun muhakemesine tâbi kılar'[154] demektedir. Bu tâbi kılma aynı zamanda bireyin üstün güce itaat etmesi anlamına gelir. Hobbes bu itaatin sürekli olması gerektiğini belirtip bir isyan hakkı tanımazken, örneğin Locke üstün gücün görevlerini yerine getirememesi halinde halkın ayaklanmaya hakkı olduğuna inanır[155].

Gerek toplumsal gerekse bireysel itaatin sağlanabilmesinde şiddet araçları bir baskı unsuru olarak büyük önem taşımakla birlikte bu itaatin meşrulaştırılması da devlet için bir zorunluluktur. Bu nedenle devlet, kendisinin egemenliğinin kabul edilip geniş kitlelerce meşru görülmesinin yollarını bulmaya çalışır. Egemenliğin halka -millete- dayandırılması ve bu söylemin kullanılması bu yollardan biridir. Ancak söylem bazında egemenliğin kitlelere dayandırılması, kitleleri somut olarak egemen konuma getirmez, devletin egemenliğine itaat etmeleri zorunluluğu devam eder.

---

[154] HOBBES, Thomas, **Leviathan**, (çev. Lim, Semih), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 129 – 130.

[155] Toplumsal sözleşme kuramları bir yönüyle de meşruiyetin kaynağının ne olduğu sorusuna cevap arayışı içindedirler. Bu arayışta üç tür meşruiyet kaynağının ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlar 'devlet, toplum ve bireydir. Söz konusu meşruiyet kaynaklarının temellendiği üç meşruiyet ilkesi ise güvenlik, eşitlik ve özgürlük olarak ortaya çıkmıştır. Devleti toplum sözleşmesinin merkezine koyan Hobbes için meşruiyet, güvenlik demektir. Güvenlik ihtiyacına dayalı meşruiyet arayışının yarattığı devlet modelleri de doğal olarak otoriter ve totaliter bir kimlik alacaktır. Rousseau ise toplum sözleşmesi kuramında devletin meşruiyetini topluma dayandırmaktadır. Eşitlik anlayışını temel alan bu kuramda toplumun tümünü temsil eden genel irade ile siyasal iktidar özdeşleştirilir. Devlet, toplum; toplum, devlet olur. Toplumsal ve siyasal eşitliği ve özdeşliği bozacak her türlü engel, genel iradenin mutlaklığının meşruiyeti gereği sistemin dışına itilir. Bireyi ve bireysel hakları toplum sözleşmesinin merkezine oturtan Locke ise, güvenlik ve eşitlik yerine özgürlük arayışını meşruiyet kaynağı olarak kabul eder. Doğal haklar ve özgürlükler tüm siyasal iktidar ilişkilerinin meşruiyet gerekçesidir ve bunlardan kaynaklanmayan hiçbir hak ve yetki siyasal iktidar adına kullanılamaz'. ÇETİN, "İktidar ve Meşruiyet", **Siyaset**, (edi. TÜRKÖNE), s. 55.

Weber egemenliği; "belli içerikteki bir buyruğa boyun eğmeğe hazır belli kişilerin bulunması olasılığı"[156] şeklinde nitelerken tarihsel olarak egemenliği ve egemene itaati de üç ana parçaya ayırarak tipleştirir. Bunlar geleneksel, karizmatik ve yasal tiplerdir. 'Weber'in siyaset sosyolojisinde, egemenlik tiplerini üçlü ayrıma tâbi tutması, Almanya'nın siyasî yapısına ilişkin analizindeki üç ana öğe ile alâkalıdır. Bunlar; geleneksel olarak varolan feodal *Junker* toprak sahiplerinin konumu, devlet resmiyeti tarafından *denetim altına alınamayan bürokratik hâkimiyete* yönelik eğilim ve bu faktörlerin her biri ile bağlanmış olan siyasî liderlik kısırlığıdır' [157]. Weber, Almanya'nın o dönem de yaşadığı siyasal sıkıntıların kaynağında bu güçlerin çatışmasını görüyordu. Güçlü bir siyasî öndere ihtiyaç duyulduğu görüşündeydi. Mevcut bürokrasi ve yasalarla Almanya'nın yeniden güçlendirilebileceğine inanmıyordu. Çözümün halkın seçtiği bir öndere dayanan demokraside, ona inanılması ve buyruklarının yerine getirilmesi olduğu kanaatindeydi. Bu nedenlerle teorik bir altyapı oluşturmayı amaçlamıştı. Ancak egemenlik tiplerinin teorik açıdan saf halleriyle pratikte görülme biçimleri arasında ciddi farklar mevcuttu. Weber bunu "gerçek eylemin ideal tipte tasarlandığı gibi sürdürülmesi çok ender görülür –bu ender hallerde de ancak yaklaşık olarak sürdürülür"[158] diyerek belirtiyordu.

Weber'in geliştirdiği üçlü egemenlik tipi ayrımına göre 'Geleneksel tip; patriyarkın veya patrimonyal prensin sahip olduğu geleneksel otoriteye itaattir. Burada göreneklere dayanan eski uyma ve kabul etme alışkanlıklarının

[156] WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 92.
[157] GIDDENS, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, s. 45.
[158] RINGER, **Weber'in Metodolojisi, Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi,** s. 135. Weber sosyolojisinde *ideal tip* kavramıyla ilgili ayrıntılı inceleme ve tartışma için aynı eserde ayrıca bkz. s. 146 – 160.

kutsallaştırılması söz konusudur'[159]. Geleneksel egemenlikte, 'feodal tabakanın hâkimiyeti, pazarın gelişmesine ve kazandırıcı faaliyetler özgürlüğüne katı sınırlar koymayı sürdürmektedir. Yani geleneksel hâkimiyetin idari pratiklerinin rasyonel kapitalist faaliyetin büyümesine yönelik yasakları söz konusudur. Rasyonalitenin doğuşuna karşı mücadele eden keyfî karakter geleneksel egemenliğin belirleyici niteliğidir'[160].

İkinci tip; Weber'in, saf halinin gerçekleşme olasılığını nadir gördüğü karizmatik egemenliktir. Karizmatik egemenlik ile o dönem Almanya'sının siyasî önder ihtiyacının karşılanmasına yönelik bir teorik çözümleme geliştirmek istiyordu. Burada; 'bir kişiye duyulan mutlak bağlılık ve güvene yani onun kişiliğiyle özdeşleşen otoriteye yönelik itaat söz konusudur. Yani önderin salt kişisel karizmasına[161] itaat edenlerin bağlılığına dayanan bir egemenlik tipi vardır. İnsanlar ona gelenekler ya da yasalar nedeniyle değil, inandıkları için itaat ederler. En yüksek anlamıyla *görev çağrısı* fikrinin kökü de buradadır'[162].

Weber, karizmatik iktidarın bürokratik örgütlenişle ters düştüğü görüşündedir. Çünkü rasyonel değildir[163], karizmatik iktidarda inanç esası etkin bir faktördür ve temelde karizmayı temsil edenler kaçınılmaz biçimde bu dünyadan ayrı

---

[159] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 133.
[160] GIDDENS, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, s. 45 – 46.
[161] Weber'e göre; 'karizma herhangi bir kimsenin olağanüstü bir yeteneği olarak anlaşılmalıdır'. WEBER, **Sosyoloji Yazıları** s. 375.
[162] **Ibid.** s. 133 – 135. Weber'in karizmatik otorite ve karizmatik birey ile ilgili olarak daha geniş açıklamaları için ayrıca bkz. WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 352 – 353. (Ozankaya bu kitabın çevirisinde Almanca *Charismatische* sözcüğünü *karizmatik* yerine *büyüleyimsel* olarak ifade etmiştir. Ancak incelemenin bütününde ve genel olarak Türkçe literatürde *karizmatik* sözcüğü tercih edildiğinden Ozankaya'nın çevirisinden yapılan alıntılarda da *büyüleyimsel* yerine *karizmatik* sözcüğü kullanılmıştır.)
[163] Giddens'a göre 'Weber'in karizma kavramı *bütün kurallara yabancı* olması anlamında *özellikle irrasyonel* bir güçtür. Bu niteliktir ki karizmatik hareketleri tarihte büyük devrimci bir güç, yani rasyonalizasyon biçimlerinin en etkili kaynağı yapmaktadır'. GIDDENS, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji,** s. 54.

dururlar[164]. Weber'in karizmatik otoritenin saf halini; yasallık öncesi bir otorite olarak görüp ideal tipleştirmesini buna göre yapması, fetihçi savaşçıları ya da dini liderleri[165] salt kişisel karizmalarıyla geniş kitleler üzerinde egemenlik kurmalarına dayandırması, bu tipleştirmeyi aynı zamanda döneminin Almanya'sı için uygulanabilecek ve önder demokrasisi[166] olarak adlandırdığı duruma özgülemesi siyaset sosyolojisinin yorumlanmasında sorunlara yol açtığı gibi anlaşılabilmesini de güçleştirir.

Weber, karizmaya dayanan iktidarın zamanla rasyonelleşerek yasallığa dönüşebileceğini belirtir. Böylece seçimlere dayanan önderliğin yerleşebileceğini söyler[167]. Ancak Weber'in önder -führer- demokrasisi olarak arzuladığı bu durumun, öndere yüklenen vasıflar dolayısıyla kolaylıkla diktatörlüğe evrilebilmesi de olasıdır. Zaten Weber'in arzuladığı seçimle gelen öndere dayalı yönetimin gerçekleşen pratikleri, kendi aralarında kısmi farklılıkları bulunsa da kişi kültüne dayalı yirminci yüzyıl diktatörlüklerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Weber; seçimle gelen önderin, bürokrasinin rutinleşmesinden[168] kaynaklı sorunları yaratıcılığı ile ortadan

---

[164] Weber'in, karizmatik otoritenin irrasyonelliği ve bürokratik egemenliğe zıt olması ile ilgili görüşlerinin ayrıntıları için bkz. WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 327 – 330. Ayrıca bkz. WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 356.

[165] Weber karizmatik iktidarı tarihsel bir ideal tipleştirme içine yerleştirmeye çalışırken en açık gelişme gösterdiği ve saf haline yaklaştığı alanın din olduğu düşüncesindedir.

[166] Weber seçimlere dayanan bir önderin liderliğini arzulamaktadır. *Führer demokrasisi* olarak nitelediği durum da bunu karşılar. "Führer demokrasisinin niteliği, genellikle öndere çok yüksek bir duygusal bağlılığı ve güveni gerektirmesidir. Önderlik yarışmasında en gösterişli, en çok şey söz veren ya da en etkili yaymaca önlemlerini kullanan birey türünün daha başarılı olmasının nedeni de budur". **Ibid.**, s. 391. Ancak Weber'in Almanya için güçlü bir siyasî otoriteyi sağlamak amacıyla ortaya attığı führer demokrasisi kavramı, Hitler ve Nazizmle birlikte tam bir diktatörlüğe dönüşmüştür. Weber'in, bazı eserlerinde Nazizmin ideolojik yapısına katkıda bulunduğuna yönelik suçlamalar da bundan kaynaklanır. 'Oysa Weber, karizmatik ve seçimle gelmiş bir önderin bürokratik yapıların hantallaşması sonucu siyasî kararların alınmasındaki rutinleşmeyi engelleyebileceğini düşünüyordu. Siyasî alanda yaratıcılığın artabileceğini, bu nedenle *karizmatik öğenin* modern demokratik bir düzen için hayati bir anlam ifade ettiğini söylüyordu'. Bkz. GIDDENS, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, s. 47 – 48.

[167] Karizmatik otorite ve örgütlenişin rasyonelleşme yönünde ilerlemesi ile ilgili olarak bkz. WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 388 vd.

[168] Weber'in kullandığı *rutinleşme* kavramının üzerinde de önemle durulması gerekir. Weber'in rutinleşmeye atfettiği önem, Almanya'daki bürokrat yapının Bismarck sonrasında yaşadığı rutinleşme

kaldırmasını umarken bunun tersi gerçekleşmiştir. 'Weber, yalnızca güçlü bir önderin bürokratik aygıta bir amaç ya da hedef gösterebileceğini düşünüyordu. Devlet yönetiminin karizmatik önderliğe tâbi kılınması gerekiyordu. Böylece karizmatik önderin uzlaşmaz, geniş kapsamlı olan ve gündelik ya da maddî koşullara maruz olmayan amaçları kovalamasına fırsat tanınmış olacaktı'[169].

Weber'in, karizmatik iktidarın saf tipinin -bürokrasinin rutinleştirici etkisinden dolayı- bürokratik yapılarla ters düştüğünü söylemesi, bürokrasiyi irrasyonel görmesinden değil, aksine bürokrasiyi son derece rasyonel bir kurum ve gereklilik olarak görmesinden kaynaklanır. Hatta bürokrasiyi "devletin modernleşmesinin kesin denektaşı"[170] sayar. Ancak Bismarck döneminden sonra, bürokrasinin hantallaşmasının siyasî karar alma süreçlerine olan rutinleştirici etkisini tehlikeli bulur. Bu tehlikeye karşı karizmatik önderi, bürokrasiye bir denge unsuru

---

sorunundan kaynaklanmaktadır. Rutinleşmenin teorik temeli karizma kavramının saf halinin anlatımında olduğu gibi dinsel bir içerik verilerek gerçekleştirilir. Bu anlatımda karizma - karizmatik önder ile ardından gelen rutinleşme sürecinin bağlantılandırılması söz konusudur. 'Weber'e göre tarih boyunca karizma ile rutinleşme arasında bir mücadele olmuştur. Bu mücadelenin paradigması, peygamberlerin devrimleştirici şevkinin, er geç hahamlığın meşruiyetçiliğine dönüştürülmesidir. Weber karizma ile rutinleşme arasındaki mücadelenin analizinde iki düzeyin ayırt edilmesi gerektiğini belirtir. Buna göre ilk düzeyde Weber; karizma kavramında otoritenin kökenini belli özel ya da olağanüstü niteliklerin atfedildiği karizmatik bir simaya yerleştirir, ardından aynı çizgide bu otoritenin rutinleşmesi, bu özel donanım kalıtım yoluyla başkalarına dolaysızca aktarıldığı ya da bir müritler grubuna kaldığı vakit cereyan eder der. İkinci düzeyde ise, karizma ve rutinleşme arasındaki mücadelenin, inançların başlangıçtaki devrimcileştirici etkisi ve bunların ileride gündelik hayat tarafından soğurulması arasındaki akışı betimler. Böylece artık, inanç sisteminin bir mürşit tabakası tarafından sistemleştirilmesi ya da bu inanç sisteminin belli mümin tabakalarının eğilimleriyle uzlaştırılması cereyan eder, sonuçta inanç sisteminin zayıflaması ve rutinleşmesi gerçekleşir' diye ekler. Ayrıntılı bilgi için bkz. SCHROEDER, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, s. 34 – 39. Sonuç olarak Weber için rutinleşmenin güncel anlamı; seçimle gelen karizmatik önderin siyasî alandaki yaratıcılığının ve faaliyetlerinin zamanla bürokratik yapılar ve yasalar eliyle yavaşlatılıp rutinleşmesi, siyasî karar alabilme süreçlerinin yeniden tıkanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır.

[169] **Ibid.**, s. 171. 'Ne var ki Weber, parlamentonun karizmatik önderlik üzerinde bir denetim kuracağını da belirtir. Çünkü parlamentodaki diğer parti önderleri, sorumlu karar alma olayında kendilerini kanıtlamak zorunda kalacaklardı. Üstelik parlamento, belli önlemleri veto edebilmesi ya da güvensizlik oyu verebilmesi sayesinde devletin başının sahip olduğu güçler üzerinde kısıtlama uygulayacaktı. Pratik bir bakış açısından parlamento, parti önderliği ya da devlet önderliği için bir eğitim zemini olarak işlev görecekti. Sonuç olarak Weber; önderin programına verilecek onayı kazanmanın ya da elde tutmanın en dolaysız yolu olmasından ötürü halk oylamasına dayanan seçim metotlarını destekliyordu'. Bkz. **Ibid.**, s. 172.

[170] WEBER, Max, "Gesammelte Politische Schriften", Berlin, Ducker und Humblot, 1980, s. 320'den aktaran **Ibid.**, s. 170.

olarak kabul etmiştir. Oysa günümüz devletinin karizmaya dayanan otoriter veya diktatoryal rejimlerinde, Weber'in kastettiği anlamda seçimle gelen öndere dayalı demokrasiler kurulamadığından, karizmatik öndere itaatin gerçekleştirilmesinde gelişmiş bir bürokrasi -toplumsal denetim mekanizmalarının etkili işleyebilmesini sağlamak açısından- zorunludur. Çünkü toplumsal düzeyde önderin kişiliğine duydukları hayranlık ile ona kayıtsız şartsız itaat edenlerin dışında, zorunluluklar dolayısıyla itaat etme ve boyun eğme durumunda olan bir kitle de vardır. Karizmatik önder için önemli olan; kerhen itaat eden bu kitlenin kontrol altında tutulabilmesi ve önderin kişiliğine inanmalarının sağlanmasıdır. Toplumsal meşruiyetinin temellendirilmesi ve genişletilebilmesi için kişiliğinde olağanüstü niteliklerle süslenen kutsallaştırmaların yapılması, böylece tüm toplumun itaate şartlanması gerekir. Tehlikelere karşı tek kurtarıcının ancak önder ve onun idaresinin devamı olduğu vurgulanır. Öndere itaatin sağlanabilmesi için; devletin içerden veya dışarıdan gelecek tehlikelerle sürekli yüz yüze bulunduğu ve varolmayan düşmanlar yaratılmak suretiyle bu düşmanların devleti ortadan kaldırmak için çalıştıklarına yönelik propagandalar, tarihsel ve ulusal mitlerle de birleştirilerek geniş toplum kesimlerine empoze edilir. Yurttaşlardan, devletin görev çağrılarını, ödev olarak kabul edip sorgulamaksızın uygulamaları talep edilir. Böylece kesintisiz bir olağanüstü hal durumu alan idare, toplum üzerinde yaratılan korku ve paranoyalarla *öndere itaatin* zamanın koşulları nedeniyle aslında bir zorunluluk olduğunun sürekli altını çizerek toplumsal meşruiyetinin olanaklılığını sağlar.

"Siyasetin dost-düşman ayrımına [171] dayandırıldığı ve siyasetten söz edebilmek için düşman kavramının zorunlu olduğu bir devlet anlayışında bir düşman

[171] Siyasetin dost ve düşman ayrımı üzerinden kurulmasının temelleri Carl Schmitt'in görüşlerinde bulunabilir. Schmitt, 'siyasetin tanımlanabilmesi için önce siyasal içerikli kararların neler olduğunun

daima mevcut olacağından, ülkede durum hiçbir zaman normal olmayacak, yoğunluğu düşmana atfedilen güce göre değişen bir anormallik ya da olağanüstülük her zaman hüküm sürecektir"[172]. Genelde halkın apolitizasyonuna dayanan bu süreç, kamusal ilgi alanlarını siyaset dışı kurumlara çekerek, siyasal alanda sadece önder ve onun idaresinin kayıtsız şartsız egemenliğinin sürdürülebilmesini amaçlar. Siyaset ve devlet faaliyetlerinden uzaklaşan halk ise kendisine karşı uygulanan politikaları itirazsız kabul ederek düzene itaati içselleştirir; otoritenin meşruiyetini muayyen bir doğru olarak telâkki etmeye başlar.

Karizma tipleştirmesiyle ilgili nihaî sorun; Weber'in modern devlette karizmaya dayanan, sıkı bürokratik yapılar ve şiddet araçları üzerindeki tekelci denetimle de perçinlenen kişisel, oligarşik veya askerî diktatörlükleri göz ardı etmesidir. Bu durum kişi kültüne dayanan diktatoryal yapılarda, diktatörün karizmasının modern devlet aygıtlarıyla olan ilişkisini yorumlamakta sorunlara yol açar. Bu tür diktatörlüklerde [173], gelişmiş bürokratik yapıların ve yasal düzenlemelerin olması, onların belli bir kişinin *karizma*sına dayanan otoriteler olmalarının önünde engel değildir, yani liderin kutsallaştırılarak halka sunulmasına

---

saptanması gerektiğini söyler. Bunu ise, siyasal alanın sınırlarını belirleyecek iki karşıt terimin bulunmasına bağlar. Nasıl ki, ahlakî kararların sınırları *iyi/kötü*, ekonomik kararlarınki *kârlı/kârsız* ya da hukuksal kararlarınki *yasal/yasal olmayan* gibi karşıt terimlerle belirlenebiliyorsa, Schmitt'e göre siyaset için de karşıt terimler üzerinde bir anlaşma sağlanması gereklidir. Schmitt'in dost ve düşman ayrımı çerçevesinde tanımladığı siyasal alanda bir topluluğun en temel siyasî işlevi başka topluluklardan hangilerinin dost hangilerinin düşman olduğunu belirlemektir. *Biz ve Diğerleri* ikileminde dost olarak nitelediğimiz topluluklar, bizim bağımsız ve bölünmemiş bir toplum olarak varlığımızı kabul edenlerdir. Düşman diye nitelediklerimiz ise birliğimizi ve bağımsızlığımızı tehdit edici siyasal faaliyetlerde bulunanlardır. Schmitt'e göre, siyasal kararların yasal kurallarla ya da *yasal/yasal olmayan* türü ayrımlarla hiçbir ilişkisi yoktur. Hukuk, sadece standartlaştırılmış ya da standartlaştırılabilecek kararlarla ilgilidir. Dost düşman arasındaki kararlar ise kapsayıcı bir kurallar sisteminin dışında faaliyet gösteren bağımsız topluluklar arasındaki mücadele sonucunda oluşur. Dolayısıyla bu kararlar, belirli standartlara tâbi olmayacak kadar güncel ve sonucu belirsiz durumları kapsar'. POGGI, **Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik bir Yaklaşım**, s. 19 – 21.

[172] SANCAR, **Birikim**, Sayı: 116, (Aralık 1998), s. 41.

[173] Burada; meşru şiddet araçları vasıtasıyla fiziksel şiddetin belli kesimlere uygulanmasının yanında, kişi kültünün yüceltilmesi sonucu kitlelerin diktatöre duydukları inanç ile de var olan diktatörlüklerden söz edilmektedir.

dayalı yönetimlerde böyle bir karizmanın olmadığı söylenemez. Weber karizmatik otoriteyi her ne kadar demokratik önderliğin oluşabilmesi açısından olumlu vasıflandırsa da, modern devlete özgü bir diktatör olan *Napolyon*'u; seçimle gelen bir diktatör kabul ederek, onun da karizmaya dayalı bir egemenlik kurduğunu [174] belirtir[175]. Bu da Weber'in karizmaya dayanan otoritenin egemenliği tipleştirmesini (söz konusu tipleştirmesinin saf hali); modern devleti ve onun aygıtlarını da içine alacak biçimde genişleterek yeni bir tipleştirmeyle açıklama ihtiyacını doğurur[176]. Burada artık karizmatik liderin yönetimindeki *ütopik* demokratik düzen tipleştirmesinden, düzenin bekasını sürdürmeyi amaçlayan yoğun yasama faaliyetleri ve her yere ulaşabilen bürokrasisiyle kişiye tapınmanın son kerteye ulaştığı bir diktatörlük *distopya*sı ortaya çıkar. Çeşitli hukukî düzenlemelerin olması, bunları salt yasaya dayanan iktidar olma özelliği ve tipleştirmesi içinde değerlendirme olanağı yaratmaz. Aksine gerek yasal düzenlemeler gerekse bürokratik yapılar karizmaya dayalı diktatörlüğü çok çeşitli aktif propaganda faaliyetlerini de kullanmak suretiyle destekler. Nazi dönemi, bürokratik yapıları ve yoğun yasama süreciyle bunun bir örneğidir. Benzer bir durum İtalyan faşist devletinde de gerçekleşmiştir.

---

[174] Konuyla ilgili olarak bkz. WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 356 – 357.

[175] Weber de, daha önce belirtildiği üzere yaptığı ideal tipleştirmelerin saf örneklerinin çok nadir görülebildiğinin farkındaydı. Karizmatik otoriteyle ilgili yaptığı saf tipleştirmenin görülebilme olasılığının çok az olduğunu kendisi de belirtmekteydi. Hatta modern anlamda, bu inceleme kapsamında anlatılmak istenen karizmaya dayanan diktatörlüklerin de gerçekleştiğini söyleektedir: 'Napolyon örneğinde olduğu gibi, en belirgin biçimiyle bürokrasi türünün doğrudan doğruya karizmaya dayanan bir devinimden doğması da olanaksız değildir'. Bkz. **Ibid.**, s. 383. Böylece incelemede söylenmek istenen, karizmaya dayanan diktatörlüklerin çok güçlü bürokratik yapılarla kendi meşruiyetlerini daha iyi sağlayabileceği görüşü de, karizmatik otorite tipleştirmesinin genişletilmesi suretiyle Weber'ci açıdan doğrulanmış olur. Burada, karizmaya ilişkin modernizme özgü yeni bir tipleştirmenin yapıldığı da söylenebilir. Weber'in karizmatik öndere ilişkin saf tipi daha çok dini lider ya da savaş şefi üzerinden kurguladığı unutulmamalıdır.

[176] Bu çalışma kapsamında Weber'in ideal tipleştirmesinden daha geniş bir karizmatik otorite egemenliğinin ele alınması ve tipleştirilmesi söz konusudur. Karizmatik tipte modern devletin unsurlarının da göz önüne alınması gereğine yapılan vurgu, Weber'in modern devletin egemen olduğu bir dönemde yaşamasına rağmen, saf tipi modern öncesine dayandırarak kurgulaması dolayısıyladır. Karizma kavramının Weber'in istediği gibi parlamenter demokrasi içinde gerçekleştirilmesi saf tipin kurgusundan çok farklı olduğu için, modern devletin yeni araç ve aygıtlarının da göz önünde bulundurulduğu bir tipleştirmeyle yapılması gerekir. Çünkü parlamenter demokrasi içinde karizmaya dayanan bir önderliğin kurulması -führer demokrasisi- genellikle bir diktatörlükle sonuçlanmaktadır.

Weber'in geleneksel, karizmatik ve yasal olarak ayırdığı egemenlik tiplerinin sonuncusu olan yasal egemenlikte 'yasaların geçerliliğine ve rasyonel kurallara dayanan işlevsel yetkiye inanılır. Yasalarca konulmuş ödevlerin yerine getirilmesinde itaat esastır. Bu, çağdaş *devlet memuru*nun ve bu bakımdan ona benzeyen tüm siyasal güç sahiplerinin sahip olduğu egemenliktir'[177]. "[Yasal] otoritenin meşruluğu, herkes için geçerli kuralların yasallığına dönüşür ve kurallar amaçlı olarak biçimsel titizlikle düşünülür, uygulanır ve ilan edilir"[178]. "En çok görülen yasallık biçimi [Legitimitätsform], yasalılığa [Legalitäts] olan inanç üzerine, başka deyişle biçimsel olarak doğru olan ve kabul edilmiş usule göre yapılan kurallara uymaya hazır olma üzerine kuruludur"[179]. Yasal egemenliğin ussal (rasyonel) gerekçesi olan bu durumda, 'egemenlik konumuna getirilenlerin buyruk verme hakkı olduğuna inanma'[180] biçiminde bir meşrulaşma söz konusudur. Yasal egemenliğin karizmatik egemenliğe kıyasla bireye daha geniş güvenceler ve özgürlükler verdiği açıktır. Öndere kayıtsız şartsız itaat burada yasalara ve onun belirlediği kurallara itaat biçimine dönüşür.

Bu üç egemenlik tipinden günümüzde hâkim olanı, *meşru ve makbûl görüleni* yasal egemenliktir. Fakat devletlerin yasal egemenliğe dayanması, bu devletlerin hukuk devleti oldukları anlamına gelmez. Yasal egemenlik daha çok ulusal ve uluslararası düzlemde meşruiyet yaratıcı bir kaynak olduğu için tercih edilir. 'Bu tür meşruiyette, kişisel buyruklara itaatin ahlaksal kaynaklı olduğu iddiası, bu buyruklar geçerli genel kurallara uygun oldukları ölçüde doğrudur. Kurallar devletin anayasasında öngörülen usule uygun olarak ortaya çıktıkları ölçüde

[177] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 134.
[178] **Ibid.**, s. 379.
[179] WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 67.
[180] **Ibid.**, s. 315.

geçerlidir. Böylelikle sonuçta modern devleti meşrulaştıran ahlaksal gerekçe, güç kullanımının kişisellikten çıkması sonucunda gücün ehlileşmesi olmaktadır. Çünkü güç, genel yasalar yoluyla ortaya çıkar ve onlarla düzenlenirse, keyfî kullanım olasılığı en aza indirgenir. Aynı biçimde kişilerin yönetim yetkilerini ellerinde tutanlara kişisel itaatleri de en aza indirgenir çünkü yönetenler gücü salt belirli ve yasal olarak denetlenen görevlerinden ötürü kullanmaktadırlar. Kısacası, siyasal ilişkilerinde kişiler birbirine değil yasalara boyun eğerler'[181]. Ancak, yasalara ve rasyonel olarak örgütlenmiş bir bürokrasiye dayanan egemenlik de kendi içinde çok güvenli olmayıp, özellikle demokrasi kültürünün zayıf ve toplumun kişi kültüne tapınmaya meyilli olduğu ülkelerde karizmatik – diktatoryal egemenliklere dönüşebilir.

Yasal egemenliğin şiddet araçlarının tekelci kontrolünü her durumda sağlayabilmesi, yani onu ehlileştirebilmesi mutlak bir gerekliliktir. Bunda şiddet araçlarının yasal sınırların dışında her türlü hareket olanağının kesinlikle önüne geçilmesi yönünde bir toplumsal mutabakatın varlığı da önemlidir. Ayrıca şiddet araçlarını düzenleyen yasaların niteliği de belirleyici bir unsurdur. Bu yasaların, şiddet araçlarının bağımsız hareket etme olasılıklarını tamamen ortadan kaldırabilecek düzenlemelere ve devlet yerine toplumsalın gelişimini amaç olarak gören bir ruha sahip olması lazımdır. Şiddet araçlarının sınırlarını belirleyen yasaların, temel korunması gereken varlığın insan değil, devlet ve hatta bizzat şiddet araçları olduğu yönündeki içeriğinin değiştirilmesi gerekir. Her şeyden önce yasal meşruiyet tipinin gerçek anlamda egemen olup sürekliliğini devam ettirebilmesi,

[181] POGGI, **Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım**, s. 123.

daha ziyade hukuk devletinin tam olarak işlemesini ve devletin iktidar ile yönetim süreçlerini sivil toplumla müzakereci biçimde paylaşmasını zorunlu kılar.

Devlet açısından toplumsal ya da bireysel itaatin sağlanabilmesi büyük önem taşır, ancak bu itaatin sağlanabilmesinde devlet egemenliğinin meşruiyetinin yanı sıra, meşru bir hükümetin varlığı da şarttır. Hükümetin meşruiyeti sorunu kamu düzeninin genel işleyişi açısından önemlidir. Bu nedenle liberal demokrasilerde, hükümetlerin meşruiyetinin toplumsal düzlemde kabul görmesinin sağlanabilmesi için genel oy prensibine dayanan seçimler yapılır. "Genel istencin bir anlatımı olarak gerçek değeri üzerine ne düşünülürse düşünülsün, halkoylaması [seçim] egemenliğin yasallığını [Legitimität] yönetilenlerin (biçimsel ya da düş-kurgusal da olsa) özgür güven duygusundan çıkarmanın özel yoludur"[182]. Yasalarca belirlenmiş kurallara dayanarak yapılan bu seçimler sonucu kurulan hükümetlerin yasal ve aynı zamanda meşru oldukları kabul edilir[183]. Seçimlerin geniş kitlelerin iradelerini tam manasıyla yansıttığı varsayımından hareketle, iktidar olan hükümetin halkın iradesine dayandığı söylenir.

Gerçekten de liberal demokrasilerde iktidarın ve bununla kurulan egemenliğin meşruiyetinin, kamu vicdanında genel kabul görerek onaylanmasına ihtiyaç duyulur. 'Egemenliğin yasallığına inanılmasına (meşruiyetine) gerek vardır.

[182] WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 389.

[183] Liberal demokrasilerde seçim sistemi, kurulacak hükümetin çok sayıda yasal süreci geçirmiş olmasını gerektirir. Yasal meşruiyete ancak bu süreçlerin ardından ulaşılabilir. Bu süreci tamamlayamayan hükümetler -örneğin güvenoyunu alamaması gibi- düşmüş kabul edilir. Schmitt de bu konuda 'anayasa hukuku açısından genel olarak her hükümetin, demokratik prensipler uyarınca oluşturulmuş bir kurucu meclis tarafından onaylanıncaya kadar geçici nitelikte olduğunun kabul edildiğini ve bu temele dayanmayan her iktidarın gaspçı olarak görüldüğünü söyler'. Bkz. SCHMITT, Carl, **Parlamenter Demokrasinin Krizi**, (Zeybekoğlu, Emre A.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 47. İktidara sahip olan hükümetin meşruluğunun bu biçimde sıkı hukuksal düzenlemelerle gerçekleştirilmeye çalışılması, parlamenter sistemin de kamuoyu nezdindeki meşruluğunu sağlar. Liberal devletin egemenliğini yasallaştırma temayülünün özü, bu meşruiyeti sağlama iddiasıdır. Oysa bu temayülün çalışmada da incelenen birçok etmenden dolayı kırılgan olduğu ve otoriter rejimlere tahavvülünün kolaylıkla gerçekleşebileceği söylenebilir.

Egemenlik, sürekliliğini sağlamak üzere, kendini hiçbir zaman isteyerek yalnızca maddî, duygusal ya da ülküsel güdülere seslenmekle sınırlamaz. Kendi *yasallığı* [Legitimität] konusunda bir inanç geliştirmeye de çalışır'[184]. Bu nedenle egemenliğin etik kaynağı halka, maddî kaynağı yasalara dayandırılır. "İktidar ve bununla kurulan egemenlik, örgütsel toplumu devlet yapan ve bundan ötürü devlet kavramından ayrı düşünülmesi olanaksız öğeler olarak; sadece devletin düzen kurallarına ve tinsel amacına uygun kullanıldıkları sürece meşru"[185] görülürler. Burada iktidarın ve onun egemenliğinin, halkın yararına hareket ettiği sürece meşru olduğuna dair bir kabul vardır. Ancak halkın yararı ya da daha geniş olarak kamu yararı kavramları oldukça soyut olup iktidardaki hükümetler tarafından istenildiği gibi yorumlanmaya veya biçimlendirilmeye müsaittirler.

Olağan koşullarda devletin daima halkının çıkarına göre hareket ettiği varsayımı liberal demokrasi anlayışının temelini oluşturur. Eğer bir hükümet ve onun yöneticileri halkın yararına hareket etmiyorsa diğer seçimde halkın başkalarını seçebileceği ve böylece eski hükümetin yetkililerine gerekli yanıtı seçim vasıtasıyla[186] verebileceği söylemi kullanılır[187]. Halkın seçimler vasıtasıyla böylesi bir gücü kullanabileceği kabulü de hükümete veya devlete yönelik her türlü kalkışmanın, -en başta devlet, rejim gibi kavramların meşruiyetinin sorgulanmasını beraberinde getirebileceğinden,- anarşizm veya bölücülük yaftası ile etiketlenerek ve

[184] WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 312.
[185] İZVEREN, **Hukuk Felsefesi**, s. 129.
[186] "Oy, kuralları koymanın ya da değiştirmenin yasal [legal] bir yolu olduğu sürece, azınlığın istencinin biçimsel çoğunluğu elde etmesi ve çoğunluğun ona uyması, böylece çoğunluk egemenliğinin boşa dönüşmesi sık görülecektir". WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 67.
[187] Bu söylem sayesinde halkın kötü hükümetleri seçimlerde oy kullanmak suretiyle değiştirmesi hem bir görev-yükümlük hem de bir hak olarak nitelendirilip ahlakî bir yapıya büründürülür. Ancak liberal devlet için asıl tehlike, devletin kendisinin veya aygıtlarının meşruiyetinin ortadan kalkmasıdır. Bu nedenle devletin bütün olarak halkın yararına aykırı hareket etmeyeceği söylemi mutlaktır. Toplum sözleşmelerine dayanan açıklamalarda da devletin halkın zararına hareket etmeyeceğine dair bir ön kabul vardır, aksi takdirde devletin varlık nedeninin ortadan kalkacağı belirtilir.

bazılarının, kapsamını devletin belirlediği bir terör kavramı içine sokularak tamamen yasa dışı ilan edilmesine yol açar. Devletin halkın zararına hareket etmeyeceği ön kabulü, nihayetinde devletin her zaman en iyiyi yapacağı mitiyle[188] birleştirilerek meşruiyet kaynaklarının niteliği unutturulur. Devlet meşruiyetinin mutlak olduğunun toplumda içkinleştirilmesi gerçekleştirilmek istenir, böylece sorgulanamayacak ve sorgulanmasına da gerek olmadığı düşünülen bir meşruiyet kavramı toplumsal zihne yerleştirilir. 'Devletler için, nüfusun büyük çoğunluğunun var olan hükümet biçimini aktif olarak gayrimeşru saymaması -ve bu zeminde kolektif olarak tavır almamaları- genellikle yeterli olacaktır'[189]. Başka bir deyişle 'devlet için yurttaşların zamanlarını devletin meşruiyeti hakkında eleştirel düşünerek harcamamaları ve bu düşünceleri koordine edilmiş siyasî eylemin temeli yapmamaları yeterlidir'[190].

Liberal devlet, meşruiyetini bir taraftan halkın yöneticileri seçme hakkına diğer taraftan aydınlanma felsefesinden miras alınan rasyonelleşmenin doğal sonucu

---

[188] Oysa Weber'in de belirttiği gibi; "[devletin] bütün *sosyal refah politikaları*na karşın, devletin tüm iç siyasal işlevlerinin, yargı ve yürütmenin izlediği yol son çözümlemede hep ve kaçınılmaz biçimde *devlet çıkarları*nın tarafsız pragmatizmine göre saptanır. Devletin mutlak amacı, iktidarın iç ve dış dağılımını korumak (veya değiştirmek)tir…" WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 425.

[189] PIERSON, **Modern Devlet**, s. 49. 'Held, devlet için önemli olanın, uyrukların talimatlara itaat etmesi veya uyması olduğunu söyler. İnsanların bu itaate veya uymaya yönelten yedi etkenin olduğunu ekler. Bunlar:

1. Başka seçenek yoktur (emirleri yerine getirmek ya da zor kullanımı),
2. Asla düşünülmemiştir ve biz hep yapıldığı gibi yaparız (gelenek),
3. Şu ya da bu şekilde olmasını dert etmeyiz (apati),
4. Durumdan hoşlanmamıza rağmen, … her şeyin farklı olabileceğini hayal edemeyiz ve *omuzlarımızı silkip* kader gibi görüneni kabul ederiz (pragmatik teslimiyet),
5. Var olandan hoşnut değilizdir ama ne var ki bir sonu güvencelemek üzere onlarla devam ederiz; rıza gösteririz, çünkü bu uzun vadede bizim yararımızadır. (araçsal kabul ya da koşullu mutabakat/rıza),
6. Önümüzdeki koşullarda… birey ya da bir topluluğun üyesi olarak bizim için bunun *haklı*, *doğru*, *uygun* olduğu sonucuna varırız; hakikaten yapmamız ya da yapmak zorunda olduğumuz şey, budur (normatif mutabakat),
7. Bu ideal koşullarda… yapmaya muktedir kalacağımız şeydir (ideal normatif mutabakat).

HELD, D., 'İktidar ve Meşruiyet' Political Theory and the Modern State adlı kitapta, Cambridge: Policy, 1989, s. 101'den aktaran PIERSON, **Modern Devlet**, s. 49 – 50. Bu yedi etken özellikle yurttaşların neden devlet otoritesine itaat ettikleri ya da en azından itaatsizlik etmediklerinin psikolojik faktörlerini açıklamaya yönelik oldukları için önemlidir.

[190] MANN, M., 'Liberal Demokrasinin Sosyal Uygunluğu', American Sociological Review, 35, 3, 423 – 439'dan aktaran **Ibid.**, s. 50.

olarak yasallığa geçiş ve yasal otoritenin oluşumuna dayandırır. 'İktidar sahibinin buyurma yetkisinin meşruiyeti, kanun yapma, uzlaşma ya da zorlama suretiyle akılcı yoldan varılmış kurallardır. Buna karşılık, böyle kurallar koyma yetkisi ise meşruluğunu, akılcı yolla yapılmış, ya da yorumlanmış bir *anayasa*dan alır"[191]. Yasalcılığa dayanan klasik liberalizmin meşruluğunun kaynaklarını aklın ilkelerine ve rasyonalizme bağlayan bu yaklaşım da amaç; 'buyrukların kişisel otorite adına değil, kişisel olmayan normlar adına verilerek norma itaatin esas olmasını sağlamaktır' [192]. Böylece, "yasal [legale] egemenliği elinde bulunduran üstün (=amirin), düzenleme yapar ya da buyruklar verirken kendisi de, kişisel olmayan bir düzene bağımlı kalır ve edimlerini kendi koyduğu kurallar ve verdiği buyruklar çerçevesinde yöneltir"[193]. Bu şekilde bir yönelim liberalizmin olağan koşullarında sistemin sürdürülebilmesi açısından daha işlevsel olduğu için tercih edilir. Ayrıca soyut normların meşruiyetinin ön kabulünün, bir önderin meşruiyetinin kabulünden daha kolay ve güvenceli olması da -çünkü normların gelip geçici değil, sürekli olduğu varsayımı söz konusudur- klasik liberalizmin bu seçiminde etkendir. Burada dikkat edilmesi gereken husus normlara itaatin esas alındığı bir devlette, bu hukuk devleti de olabilir, normların, itaat sistemini ve dolayısıyla meşruluğun sağlanmasını gerçekleştirmekte aldatıcı bir rolünün olup olamayacağıdır. Örneğin 'normlara dayanan bir hukuk devletinde, siyasal iktidarın kararları, artık bir egemenin somut iradesinin ifadesi değildir. Katı emir, çözülmüş ve parçalanmış; onun yerine oldukça genel bir düzen iradesi geçmiştir. Normun uygulanması için her ne kadar bir emir gerekliyse de, bu emir -karar- esasen yasalara göre geçerli olan şeyi icra eder; yasalar ise, *herkes için geçerlidir* ve baştan itibaren bir adalet karinesinden yararlanır.

[191] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 373.
[192] Bkz. **Ibid.**, s. 373 – 374.
[193] WEBER, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, s. 318.

Aslında burada şiddetin kamuflajından başka bir şeyin söz konusu olup olmadığı; iktidarın, daha güçlü ve daha anonim bir etki gösterebilmek için normun gizemli görüngüsünün ardına gizlenip gizlenmediği gibi sorular sorulmaz. Çünkü iktidarın semaları, normlarla perdelenmiştir'[194]. İşaret edilen tehlike de buradadır; kamuoyu önünde yasal olarak belirlenmiş normlara uygun hareket edilirken, -en azından böyle gösterilirken- kamuoyuna açık resmî normların kullanılması suretiyle kolaylıkla, eğer devletin içrek kurallarının kimi devlet görevlilerince uygulanmasına yönelik temayül devam ediyorsa, bu gizli kurallar uygulamaya konulabilir. *Devletin bekası, kamu düzeni* gibi sayıları arttırılabilecek net olmayan kavramlar kullanılarak yasalara aykırı kararların alınma sı da, *normların gerçekleri perdelemesi* sayesinde mümkün hale gelir.

Devletin meşruiyetini sağlamaya dönük faaliyetlerinden biri olan, -devletin bekası açısından tehlike arz eden ama iç politikanın gerekleri ve halkın devlete karşı tutumuna göre azalma ya da artma yönünde değişebilen-, iç ve düşman yaratımlarına liberal demokrasilerde rastlanır. Örneğin çeşitli devlet tasarrufları; 'soğuk savaş döneminde, Batılı *hukuk devletleri*nde dahi, muhaliflerin son derece tehlikeli bir *dış düşmanla* bağlantı içinde hareket eden *iç düşman*lar oldukları söylemiyle kamu vicdanında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır'[195]. "Gerçekten de iç düşman yaratma politikası veya muhalifleri genel bir *iç düşman* kategorisine yerleştirme yaklaşımının önemli bir ayağı, bu *iç düşman*ın bir *dış düşman* ile bağıntılı olduğunu propaganda etmektir. Böylece *iç düşman*, bütünüyle *vatandaş* statüsünden çıkarılabilmekte, her türlü güvenceden yoksunlaştırılmakta ve adeta *kanı helal* bir hale getirilmektedir…

[194] LEİSNER, Walter, "Rechtstaat – ein Widerspruch in sich?", Juristenzeitung içinde, 1977, s. 537 – 538'den aktaran SANCAR, "Hukuk Devleti: Kavramsal Bir Çerçeve", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti,** s. 45 – 46.
[195] SANCAR, "Devlet Aklı, Hukuk Devleti ve Devlet Çetesi", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti**, s. 59.

Düşman sıfatının sistemin merkezine yerleştirilmesi ve bunun içeride aranması, ona karşı mücadelede her aracın mubah olduğu psikolojisini de siyasal alana taşır"[196]. Bu tür durumlarda devletin ideolojik aygıtlarının da yardımıyla, *yasallık* sınırının ötesinde gerçekleştirilen çeşitli tasarrufların salt devletin bekasını sağlamaya yöneldiği propagandası yapılarak, bütünsel anlamda toplumsal meşruiyetinin sağlanabilmesi amaçlanır. Zaten devletin içrek bir ideolojiye sahip olduğu ve bunun çeşitli devletsel faaliyetlerin aslî dayanağı olarak uygulandığı tüm ülkelerde, devletin *yasallık* boyutlarını aşan tasarruflarının, yukarıda anlatılan biçimlerde meşrulaştırmaya çalıştığı görülür.

2.3. Meşruiyet ve Bürokrasi

Bürokrasi [197], devlet kurumlarında idarî görevleri yerine getirmekle yükümlü, bu görevleri yerine getirirken kendisine verilmiş yetkileri belirli bir hiyerarşik ast üst ilişkisine bağlı olarak kullanan, mesleki güvenceye sahip ve kariyer esasına göre terfi eden, sivil toplumdan kendini açıkça ayıran belli iç ritüellere sahip, sivil ve askerî memurlardan oluşan bir statü grubudur. Bürokrasi, devlet için çalışan en alt statüdeki memurdan en üst statüdeki memura kadar yapısal bir bütünlük olarak anlaşılabileceği gibi, daha üst düzey memurlardan oluşan ve devlet gücünün verdiği geniş yetkileri kullanarak ülkenin yönetiminde belirleyiciliğe sahip elit bir azınlığın

[196] **Ibid.**, 59 – 60.

[197] Bürokrasinin tarihsel gelişimi Eski Çin ve Roma İmparatorluğu'na kadar geri götürülebilirse de modern devletin bir unsuru olarak asıl şeklini feodalizm sonrasında Avrupa'da aldığı görülür. İlk kez '1745'de Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullanılmıştır. Eski Yunanca iki sözcüğün birleşmesinden oluşan sözcük, bürolarda çalışanların ya da (kamu) bürokratların(ın) iktidara sahip oldukları, ya da, en azından, siyasal hayatta önemli rol oynadıkları siyasal yaşam biçimi anlamına geliyordu. 18. yüzyılda olumsuz bir anlama sahip olan bürokrasi, iktidarı kendi yararlarına kullanan bürokratlar topluluğu olarak tanımlanıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren parlamentoların siyasal güç kazanmaya başlamasıyla beraber, *kamu bürokratını kamu hizmetkârına* dönüştürme çabalarının da arttığı göze çarpar. Bu çabada kralların güç kaybetmesi önemli bir etken olmuştur. Kralların güç kaybetmesiyle, kralın çevresinde yer alan bürokratların parlamentonun denetimi altına alınması hedeflenmiştir. 20. yüzyılda ise giderek güçlenen demokratlaşma eğilimlerine karşın karmaşıklaşan ve birimleri arasında eşgüdüm gereksinmesi artan toplum yapıları ve siyasal kararların daha üst teknolojik düzeylere alınması zorunluluğu, kamu bürokrasinin yeniden önem kazanmasına yol açmıştır'. Bkz. HEPER, Metin, "Bürokrasi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi - 2. Cilt**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 290 – 292.

egemenliği olarak da kabul edilebilir. Çalışmada, meşruiyet özelinde incelenecek olan bürokrasi ise, bürokratik yapının çok geniş bir kesimini oluşturup hiyerarşik düzende alt kademelerde yer alan ve daha çok verilen görevleri yerine getirmekle sınırlı bir yetkiye sahip memur kitlesinden ziyade, devlet politikalarında belirleyici ve sivil siyasî güçler üzerinde saklı bir erki olan, kendilerini doğrudan devletin sahibi sayan seçkinleri nitelemeye dönüktür.

Bürokrasi 'sıradan, gündelik araçlarla, hesaplanabilir ihtiyaçların tatmin edilmesine yönelik kesintisiz bir yapıdır'[198]. Diğer taraftan "bürokrasi *toplu eylem*i rasyonel düzenlilik kazanmış *toplumsal eyleme*[199] dönüştürmenin başlıca aracıdır. Bu nedenle, güç ilişkilerini *toplumsallaştırmaya* yarayan bir araç olarak bürokrasi, bu aygıtı denetleyenler için birinci derecede önemli bir iktidar aracı olagelmiştir"[200]. Gerçekten bürokrasinin önemli bir iktidar aracı olduğu açıktır. Bu niteliği başka tanımlamalara da sirayet etmiştir. Örneğin "siyaset bilimi açısından bürokrasi, politikacılar tarafından alınan kararlara ve belirlenen politikalara danışmanlık desteği veren ve diğer teknik işleri yürüten; sonuçta ortaya çıkan politika ve kararların uygulanması için gerekli bütün işleri yürütmekle görevli, atanmış memurlardan

---

[198] WEBER, "Economy and Society", 1968, New York, Bedminster, s. 1111'den aktaran SCHROEDER, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, s. 164.

[199] Weber'in *toplumsal eylem* kavramı onun sosyolojisindeki önemli olduğu kadar sorunlu kavramlardan da biridir. Weber kavramı, sosyolojinin amacının açıklamasında başat konuma getirir. Ona göre sosyolojinin amacı; 'toplumsal eylemi yorumsal tarzda anlamaya ve akışı ve sonuçları bakımından nedensel olarak açıklamaya çalışmaktır'. Sonuç olarak 'toplumsal eylem amaçlanmış anlamı ve akışın yönü bakımından başkalarının davranışlarıyla ilintilidir'. Weber'den aktaran, RINGER, Fritz, **Weber'in Metodolojisi, Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi**, (çev. Küçük, Mehmet), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, s. 134. Kavramın sorunlu yanı ise Weber'in bu kavramı sosyolojiyi tanımlarken kullanmasına rağmen yazılarında az ve farklı anlamları da içerebilecek biçimlerde kullanmasıdır. Schroeder; 'Weber'in dört toplumsal eylem tipi arasında ayrım yapmasına rağmen (araçsal rasyonel, değer – rasyonel, duygulanımsal ve geleneksel) sıklıkla gönderme yaptığı tek toplumsal eylem tipinin araçsal rasyonel eylem olduğunu belirtir. Buna gönderme yapmasının nedeni de; bu tipin modern politik yönetimlerin ve modern kapitalist piyasa iktisadının karakteristiği olmasıdır der. Ancak bu kavramın öbür rasyonellik tiplerinin işleyişleriyle kıyaslanabildiği takdirde yararlı olabileceğini fakat bu tip uygulamaların çok nadir olduğunu da ekler'. Tartışma için bkz. SCHROEDER, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, s. 22 – 24.

[200] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 311.

oluşan büyük çaplı örgütler"[201] olarak tanımlanmış, araç olma niteliği yine ön planda tutulmuştur.

Bürokratik yapılar sayesinde devlet idaresinin şahsilikten kurtarılması, belli yasal düzenlemeler ile tasarruflarını gerçekleştirir hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bunun ne oranda gerçekleştirildiği başka bir tartışma konusudur. Fakat bürokratik yapıların devlet egemenliğini yasallığa bağlama özelinde önemli bir meşruiyet yaratıcı kriter olduğu ve asıl bu özelliği ile önem kazandığı söylenebilir. Bununla beraber bu iktidar aracının zamanla bir iktidar bloğu haline gelmesi de mümkündür. Çünkü bürokratik yapıların devlet idaresi içindeki gelişimi, bürokratik egemenliğin zamanla denetim altına alınması gittikçe güçleşen bir aygıta dönüşmesine yol açmaktadır. Aşağıda bürokratikleşmiş devlet aygıtı ile sivil ve askerî bürokrasinin iç ilişkileri, belirtilen meşruiyet bağlamı içinde değerlendirilecektir.

2.3.1. Bürokratik Devlet ya da Denetim Altında Tutulamayan Bürokratik Egemenlik

'Weber'e göre demokratik yönetimin gelişmesi zorunlu olarak bürokratik örgütlemenin gelişmesine bağımlıdır, ancak demokrasi ve bürokrasi arasında temel bir çelişki vardır, çünkü demokratik işlemlerin geliştirilmesi için mecburi olan soyut hukukî düzenlemeler yeni ve katılaştırılmış bir tekel olan bürokratik resmiyetin denetiminin yayılmasını içermektedir. Demokratik hakların yayılması bürokratik merkezîleşmenin büyümesini talep ederken, bürokratik merkeziyetçiliğin gelişmesi demokratik hakların artmasını talep etmemektedir'[202]. Günümüzde demokratik hak ve özgürlüklerin gelişmesini hedefleyen çabaların devlet kurumlarından ziyade sivil

[201] TÜRKÖNE, Mümtaz'er, (edi.), "Bürokrasi", **Siyaset**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s. 453.
[202] GIDDENS, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, s. 21 – 22.

toplum düşüncesi ve sivil toplum kuruluşlarına dayanan bir demokrasinin kalıcılaşabilmesine yönelmesi, özellikle elitist ve tepeden inmeci bürokratik yapıların gerekli ve uygun gördüğü kadar özgürlük ve demokratik hak verme, bunlara istediği biçimde denetleme, gerektiğinde kısıtlama olanaklarını elinde tutma istediği de göz önüne alındığında manidardır. Sivil bürokrasinin, özellikle üst kademelerinin içinde bulunduğu bir kesim ile askerî bürokrasinin, sivil toplum kavramı etrafında yapılan tartışmalarda sivil toplum kuruluşlarına karşı mesafeyle hatta yer yer tehlikeli grup veya oluşumlar olarak bakması; demokratik hak ve özgürlükleri verme tekelini ellerinde tutma isteklerinin yanı sıra yine devletin başka bir unsurunun dışında denetlenme ve incelenmeye tâbi tutulmama arzularıyla da bağlantılıdır. Devletin farklı bürokratik organlarının birbirini demokrasi veya insan hakları kriterleri açısından denetlemesi, sivil toplum girişimlerince veya örgütlerince denetlenmesine yeğ tutulmaktadır. Bunda; bürokrasinin, demokratik gelişimin son kertede kendi yapısına tehlikeli olabileceğine yönelik algısının yanı sıra, demokratikleşmenin *denetim altında tutulamayan bürokratik egemenliği* denetim altına alabilecek nitelikte olan şeffaflaştırma amacı da etkendir.

'Weber, bürokratizasyon eğiliminin devletin arkasındaki diğer kurumların karakteristiği olduğunu belirtirken, siyasî liderliği karşılayan ana problemin de *bürokratik despotizm*in kontrol edilmesi olduğunu söyler'[203]. Bürokratik yapının güçlü olduğu tüm devletlerde kurulan hükümetlerin temel sorunlarından birinin bürokrasiyi, özellikle de askerî bürokrasiyi kontrol altında tutmak olduğu söylenebilir. Bu inceleme içinde çok önemli yer tutan askerî hükümet darbelerinin de, askerî bürokrasinin yanı sıra sivil bürokrasi içinde bazı üst kademedeki bazı

[203] **Ibid.**, s. 26.

bürokratlarca desteklendiği; hükümetlerin bunların üzerinde yeterli kontrolü kuramaması neticesinde darbelerin gerçekleştiği görülür. Bu nedenle günümüz demokrasileri açısından denetim altında tutulamayan bürokratik otoritelerin sivil toplum ve sivil yönetimler için ciddi bir tehdit olabileceği aşikârdır.

Sivil inisiyatiflerin dışında, onlardan bağımsız olan bürokratik egemenliğin denetlenmesinin kolaylaştırılması hukuk devletine dayalı çoğulcu ve müzakereci bir demokrasinin işlev kazanabilmesi açısından şarttır. Bürokrasinin toplum üzerindeki denetiminin kırılıp tersine döndürülebilmesi için bu denetimin sadece sivil bürokrasiye değil, ondan daha öncelikli olarak askerî bürokrasiye yöneltilmesi gereklidir. Bürokratik yapıların kendilerini devletin kurucu unsuru olarak görmeleri, buna dayanan bir yönetim geliştirmelerine ve sonuçta bürokratik-otoriter bir devlet yapısının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Özellikle darbe sonrası süreçte ortaya çıkan bürokratik-otoriter devlet, denetim altında tutulamayan bürokratik egemenliğin yapısal unsurlarını açıklayabilmek açısından önemlidir. Askerî darbe sonrasında otoriter devletin kurduğu baskı mekanizmasının meşru açık şiddetin yanında çok ayrıntılı olarak işleyen bir bürokrasiye dayandığı göz ardı edilmemelidir. Bürokratik-otoriter devlet askerî darbenin meşrulaştırılması sürecinden de ayrı düşünülemez. Çünkü 'bürokratik-otoriter devlet kurumları, ilk bakışta kendi içlerinde bütünlüğe sahip, göz kamaştırıcı bir güçmüş gibi görünseler de, bu gücün sözel sermayesi, ulusu içine düştüğü ağır bunalımdan kurtarmak için ona kabul ettirmek zorunda olduğu akılcılığı övmekten ibarettir. Bu kurumlar, ulusu kurtarmak gibi yüce bir görev doğrultusunda atılan adımlara uyum sağlamak için *teknik* ve *tarafsız* olma izlenimi yaratırlar. Görünüşlerinin aksine bürokratik-otoriter devletler de bir dizi gerilimin -çelişkinin, ikilemin, tehdidin- etkisi altındadır. Bütün bunlar bürokratik-

otoriter devletin, tüm ulusa hizmet ettiği yolundaki iddiaların tersine, toplumun yalnızca çok dar bir kesimi tarafından oluşturulduğu gerçeğini gizleyemeyen bir egemenlik sistemi kurma çabalarının yarattığı olağanüstü güçlüklerin ifadesidir. Bu egemenlik sistemi özellikle baskıcıdır, çünkü -ortaya çıkış biçimi ve yönteminin bir sonucu olarak- bu devlet, kendi meşruluk temelinin peşin inkârını da özünde taşır'[204]. Toplumun içindeki dar bir kesimin çıkarını korumak için geniş kesimlerin çıkarı mevcut sistemin bekası adına yok edilir. Kullanılan milliyetçi ve devletçi söylemlerle bu yok edişe bir meşruiyet kazandırılmak istenir. Böylece demokrasiyi korumak adı altında, istenen demokratik talepler hainlikle eş değer kabul edilir; demokrasi rafa kaldırılır. Topluma fark ettirmemeye çalışılarak, toplumu devlete kurban eder ve kendi meşruiyetini önsel bir olguymuş gibi sabitler. Bağımsız ve üstün bir varlık olarak sadece kendini görür ve aslında meşruiyetini, kendini toplumdan koparıp kutsallaştırmak suretiyle yok eder.

Bürokratik zorbalığın yoğunlaşmış bir hali olarak bürokratik-otoriter devlet, özellikle askerî diktatörlük dönemlerinde işlevsel özellikleriyle ön plana çıkar ve darbecilerin kurmak istedikleri düzenin sağlanmasını kolaylaştırır. "Kurumsal açıdan bakıldığında bu devlet, içlerinde hem zor araçlarını kullanma uzmanlarının hem de ekonomiyi *normalleştirme*yi[205] amaç edinmiş kişilerin yer aldıkları örgütlerden oluşur. Bir iki grup uzmanın üstlendiği özel roller, bürokratik-otoriter devletin

[204] O'DONNELL, "Bürokratik-Otoriter Devlet Yapısındaki Gerilimler ve Demokrasi Sorunu", ZARAKOLU, **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, s. 107. O'Donnell, bürokratik-otoriter devleti her ne kadar Latin Amerika üzerinden kurguluyor olsa da, birçok tespitinin askerî darbe sonrası Latin Amerika dışı ülkeler açısından da geçerliliğini koruduğu açıktır. Özellikle askerî diktatörlüklerde, sivil bürokrasinin askerî bürokrasiyle işbirliğine gitmesi sonucunda oluşan devlet yapısının geniş kesimlerce denetlenememesi ve onun baskılarına boyun eğmek zorunda bırakılması somut bir gerçekliktir. Bu tür durumlarda bürokratik devletin otoriter niteliği dolayısıyla toplumun geniş kesimleri üzerinde tam bir egemenlik kurduğu gözlemlenir.

[205] O'Donnell, bu kavramı, sermayenin özellikle uluslarüstü finans sermayesinin güvenini kazanabilmeyi sağlayacak şekilde bazı değişkenleri (enflasyon oranı ve ödemeler dengesi gibi) stabilize etmeyi amaçlayan, bürokratik-otoriter devletin ekonomisinden sorumlu sivil teknokratların görevleriyle paralellik kurabilmek için kullandığını söyler.

çözmeye talip olduğu iki büyük görevin özdeşleştirildiğinin ifadesidir. Bu görevlerden birincisi, sıradan halkın siyasî eylemliliğine son vererek toplumda düzeni yeniden sağlamak; ikincisi, ekonomiyi normalleştirmektir"[206]. Bürokratik-otoriter devletin bu niteliğinin, Türkiye özelinde 12 Eylül sonrası süreçte, 24 Ocak kararları ve Özal ile ekibine verilen yetkiler düşünüldüğünde önemi daha açık ortaya çıkar. 12 Eylül sonrası süreçte askerî diktatörlüğün birçok yönüyle bürokratik-otoriter bir yapıya yöneldiği söylenebilir. Yine toplumun apolitikleştirilmesi amacıyla yapılan tasarruflar da aslında, söz konusu yapıya olan yönelmenin açık kanıtıdır. Çünkü bürokratik-otoriter sistem, "önceden aktif durumda bulunan sıradan halkın siyasî arenadan tasfiyesine dayanır. Ulusal planda önceden varolan siyasî aktivitesini kırmak amacıyla sıradan halkın bütün davranışları sıkı bir denetim altına alınmıştır. Bu siyasî tasfiye o güne dek aktivitenin taşıyıcılığını yapan organların (özellikle sınıf örgütlerinin ve siyasî hareketlerin) susturulması ya da hareket alanlarının sınırlandırılmasıyla sağlanır. Bürokratik-otoriter devlet, teknik akılcılığın yansız ve nesnel ölçütlerini kullanıyor görünerek toplumsal çatışmalara yol açan bazı sorunları, kendine ait kurumlarla *politiksizleştirmeye* çalışır"[207]. Askerî darbelerin gerçekleşmesinin hemen ardından öncelikle sendikaların, siyasî partilerin, derneklerin ve diğer sivil toplum örgütlerinin tümünün veya tehlikeli görülenlerinin kapatılması[208], toplumun örgütsüzleştirilmek suretiyle politika dışında bırakılmak

[206] **Ibid.**, s. 112.
[207] **Ibid.**, s. 112 – 113.
[208] "1980 darbesi, kendisinden önceki darbelerden farklı biçimde, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasî kriz ortamının sorumlusu olarak demokratik düzen içindeki tikel birtakım siyasî aktörleri değil, Türkiye'deki demokratik işleyişi temsil ettiğine inanılan tüm yapıları ve süreçleri görüyordu. Kısacası 1980 darbesinin mimarları sadece birkaç siyasî partiyi, derneği ya da politikacıyı değil, parlamentosuyla, dernekleriyle, seçimleriyle bir bütün olarak demokrasiyi itham etme ve yargılama yolunu izlediler". Bkz. SARAÇOĞLU, Cenk / AKDENİZ; Eylem, "12 Eylül'den Çıkışta Solda Üç Tarz-ı Siyaset ve Yeni Gündem Dergisi", **Birikim**, Sayı: 198, (Ekim 2005), s. 108.

istendiğinin açık kanıtıdır[209]. Bu sayede bürokratik egemenlik, kendisine ayak bağı olabilecek sivil toplumun sesi niteliğindeki kurumlardan kurtularak mutlak egemenliğini daha kolay kabul ettirebilir. Meşruiyetinin tartışılmasını, onu kamusal düzlemde tartışıp eleştirebilecek kurumları ortadan kaldırarak ve sadece kendisi lehinde propaganda yaparak -yaptırarak- unutturmaya çalışır. Mevcut durumu bir zorunluluk, kendini kurtarıcı rolünde bir gereklilik olarak lanse eder.

2.3.2. Sivil Bürokrasi ile Askerî Bürokrasinin İlişkileri -Askerî Yönetimlerin Sivil Bürokrasi Açısından Meşruiyeti-

Devlet yönetiminin merkezîleşmesini ve tekelleşmesini bürokratizasyon süreçlerinden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Modern devlet ve hayatın gerçekleştirilmesinde özellikle tepeden inmeci yöntemlerin benimsendiği ülkelerde, devlet elitleri olarak adlandırılabilecek sivil ve askerî bürokrasi unsurlarının belirleyici işlevi göze çarpar. Bu bürokratik yapıların bir taraftan kendilerini devletin sahibi olarak gördükleri, diğer taraftan kendi egemenliklerini ve hedefledikleri modernizasyonu tamamlamak için sahip oldukları bürokratik yapıyı genişleterek kendi aralarında işbirliğine gittikleri görülür. Bu tamamlama sürecinde askerî ve sivil bürokrasinin kendi aralarındaki ilişkiler büyük önem arz ettiği gibi, bürokratizasyon da aslî bir işleve sahiptir. Çünkü 'yönetimin bürokratizasyonunun tamamlandığı yerlerde, neredeyse hiç sarsılmayacak bir iktidar ilişkisi biçimi kurulmuş demektir. Bunun sonucunda bürokrat bireylerin, parçası haline geldikleri aygıt içinde hareket

[209] Askerî darbeler, toplumun sivil siyaset doğrultusunda apolitikleştirilmesine çalıştığı oranda otoriterdir. Fakat toplumu, devletin -askerin- âli siyaseti ve resmî ideolojisi etrafında topyekûn siyasallaştırmaya çalıştığı oranda da totaliterdir. Bu nedenle gerçek sivil siyaset konusunda bir apolitikliğe yöneltme, resmî ideoloji konusunda ise devletle özdeşleştirme çabası vardır. Askerî darbelerin uzun vadeye yayılan etkisi genelde toplum içindeki birçok kesimin sivil siyasetten uzaklaşması, korkar hale gelmesidir.

esneklikleri pek kalmaz. Fahri ya da yan faaliyet olarak yönetimde bulunan *eşraf*ın tersine, profesyonel bürokrat işine tüm maddî ve manevî varlığıyla zincirlenmiştir. Birçok durumda, kendisine temelde değişmez bir rota çizmiş olan ve sürekli devinim içinde bulunan bir mekanizmanın içinde basit bir dişliden ibarettir. Memura uzmanlaşmış görevler verilmiştir; mekanizma normal olarak memur tarafından harekete geçirilemez ya da durdurulamaz; bu ancak yukarıdan emirle olur. Bürokrat birey, mekanizmayla birleşmiş tüm görevliler topluluğuna böylece perçinlenmiştir. Hepsinin ortak çıkarı, mekanizmanın işlevlerini görmesini ve toplumsal otoritenin kullanılmasını sağlamaktır'[210]. Gerçekten mevcut devlet sisteminin değişme olasılığı, bürokrasinin, özellikle üst kademelerde görevli bulunanların konumlarını güvencesiz hale getirir. Bulundukları kademedeki görevlerini kaybetme riskleri doğar. Bu durum bürokrasinin özellikle devrimci hareketler karşısında statükocu bir tavır alması sonucunu doğurur. Kendisini sistemin koruyucusu olarak gören bürokrasinin, şiddet araçlarının başında bulunan bürokratik yapılarla; askerî gücün idarecileriyle yakınlaşmaları normaldir. Bürokrasi köktenci bir devrimden ziyade hükümet değişikliğini tercih eder. Ağır tehlike hallerinde şiddet yoluyla da gerçekleşse, bir askerî hükümet darbesini sistemin kendisinin tamamen değişmesi demek olan devrime yeğ tutar. Örneğin alt kademe memurların büyük çoğunluğu; gerek devletin ideolojik araçlarının yıllardır geliştirdiği söylemlerin etkisiyle -itaatin meşrulaştırılması kendilerinin de içinde bulunduğu geniş kesimleri sorgusuz kabule alıştırdığından- gerekse bir devrimin gerçekleşmesinin ardından yaşanacak belirsizlik durumunun kendilerine yoğun biçimde zarar vereceği düşüncesiyle askerî düzene itaat ederler. Alt kademe memurların önemli bir kısmının, itaatsizlik etmeyip

[210] WEBER, **Sosyoloji Yazıları**, s. 311 – 312.

yukarıdan gelen emirlere uymaya devam etmeleri halinde askerî darbenin kendilerine bir zarar vermeyeceğine ilişkin kanaatleri, hatta itaatleri ölçüsünde de ödüllendirilebileceklerini düşünmeleri, devlet kademelerinden askerî darbeye karşı genel bir direniş gösterilme olasılığını ortadan kaldırır. Söz konusu memur kitlesi askerî diktatörlüklerin bürokratik yapı içinde sakıncalı görülenleri tasfiye etmesine de, kendilerine zarar gelmesi korkusuyla tepki göstermez.

Sonuçta bürokrasinin birçok farklı kademesinde yer alanlar ile askerî gücün mensupları arasında birbirilerinin çıkarlarına zarar vermeme üzerine kurulu, üstü örtük bir uzlaşma oluşur. Bu tür bir uzlaşmada Weber'in deyimiyle "görevlinin yönetim araçlarından yasal olarak koparılışı"[211] da bir etken olarak kendini gösterir. Yani kapitalizmde işçinin üretim araçlarına sahip olamaması nedeniyle kendi emek ürünü ve üretim eylemi karşısında yaşadığı yabancılaşma olgusu, bürokraside görevli memur için de, üstün verdiği talimatlar dışında yönetim araçları üzerinde tasarruflarda bulunamama dolayısıyla yaşanır. Memurun yetkileri, yasalar ve üstün talimatlarıyla biçimlendiği oranda memurun kendisine yabancılaşır. Bu, memuriyet görevinin kendisinin de memur için yabancı bir nesne konumuna gelmesine neden olur. Böylece, alt kademedeki memurun üstten gelen emirleri sorgusuz uygulaması ve askerî bir idarenin emrinde olsa da sadakatinin sürdürülmesi sağlanır. Memurun görevine yabancılaşması bir taraftan kendisine kimin emir verdiğini önemsizleştirirken diğer taraftan emrin niteliğine ilişkin bireysel yargısının değersizleşmesine ve ona yabancı konumuna gelmesine yol açar. Böylece bürokratik zincir içinde memurun bireysel varoluşu; kendisine yabancı bir unsur konumunda olan makamla özdeşleşerek silikleşir, dolayısıyla vicdanî sorgulaması ve itaat

[211] **Ibid.**, s. 374.

etmeme olasılığı ortadan kalkar. Askerî yönetim altında, olağan dönemlerde memurlara yasal çerçeve içinde verilen sınırlı takdir yetkisi de, bu yönetimin takdir yetkisi içine alınarak tamamen bertaraf edilir. Bu aşama memurun hem makamına hem yetkilerine yabancılaşmasının en üst seviyesidir[212].

Askerî güç ile sivil memurlar, özellikle üst kademe sivil memurlar arasında yakın ilişki ve işbirliğinin sağlanabilmesi için birçok yöntem geliştirildiği görülür. Bu yöntemler ile askerî bürokrasi, sivil bürokrasinin üst kademelerindeki görevlileri kendi ideolojik tahakkümü altına almaya çalışır. Bu durumun Türkiye özelindeki en aşikâr örneği; askeriyenin bir kurumu altında sivil memurları eğitime alan Millî Güvenlik Akademisi'dir. MGA'nin amacı resmî olarak "Silâhlı Kuvvetlerde, kamu kurum ve kuruluşlarında ve gerektiğinde özel kesimde (basın-yayın kuruluşları dâhil) üst kademede görevli veya görev almaya aday yöneticilere, millî güvenlik konularında bilgi ve yetenek kazandırmak, eğitim ve öğretime ait seçilmiş konuları

[212] Bu durumun askerî darbe dönemlerinin belirsizliğinin yanı sıra sıkıyönetim durumlarında gerçekleştiği de söylenebilir. Örneğin Türkiye'de sıkıyönetim ilanı ile birlikte özellikle 'sivil kolluk güçlerinin askerî makamların emrine girdiği ve ayrıca sivil makamlara ait tüm kolluk yetki ve görevlerinin de askerî makamlara (=sıkıyönetim komutanlıklarına) geçtiği görülür'. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. GÜNDAY, Metin, **İdare Hukuku**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 288 – 293.

Türkiye'de bir olağanüstü hal rejimi olan sıkıyönetim halini düzenleyen 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 2. maddesinin 6. fıkrasında sıkıyönetim komutanlığının 'hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili istemlerinin, o bölgedeki devlet kurum ve organlarınca yerine getirileceği' belirtilmektedir. Aynı maddenin 7. fıkrasında "sıkıyönetim komutanlığı emrine atanan veya görev alan bilcümle personelin, sıkıyönetim süresince sıkıyönetim komutanının izni olmadıkça, istifa veya emeklilik işlemleri yürütülemez veya başka bir göreve ataması yapılamaz" denmektedir. Memurun gerek yetki gerekse konumunu ilgilendiren bu hükümlerin yanı sıra özellikle anılan maddenin 8. fıkrasının 26/10/1994 – 4045/2 md.'sindeki değişiklikten önceki hali olan değişik 19/09/1980 – 2301/1. maddesine eklenen hüküm ile "sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir" denilerek sivil bürokrasi içindeki memurların askerî idareye mutlak bağımlılığının sağlanması amaçlanıyordu. Söz konusu 2301 sayılı değişikliğin 12 Eylül askerî darbesinden sadece bir hafta sonra yapılması dikkat çekicidir. Askerî yönetimin bu değişiklik ile, özellikle sivil bürokraside yer alan memurların mukadderatları üzerinde söz sahibi olabilmeyi ve istediği gibi tasarrufta bulunabilmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu süreç, çalışmanın 12 Eylül ile ilgili bölümünde daha ayrıntılı inceleneceği üzere, memurların görevlerine yabancılaşması ve bürokratik yolsuzlukların -toplumsal nihilizmin bireysel çıkarlarla harmanlanması sonucu-, had seviyeye ulaşmasıyla neticelenmiştir.

akademik çalışmalar düzenleyerek, planlamak, icra etmek ve yönetmek"[213] olarak belirlenmiştir. Son döneme kadar -Millî Güvenlik Kurulu'nu sivilleştirme çabaları- sadece kamuda çalışan üst kademe bürokratları eğitmekle ilgilenen kuruluş 2003'ten itibaren özel kuruluş ve sivil toplum kuruluşlarından gelen sivillere de eğitim vermeye başlamıştır. Bununla millî güvenlik doktrini sadece bürokratlara değil, artık toplumun diğer kısmında, fakat önemli mevkilerde bulunan kişilere de öğretilmeye başlanmıştır. Ordunun bununla, gerektiğinde arkasına sivil toplum kuruluşlarının eğitilmiş liderlerini de alarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceği bir elitler tabakası yaratmayı hedeflediği söylenebilir.[214] Sonuçta Mahruki'nin "Millî Güvenlik Akademisi gibi büyük bir birikime sahip köklü bir kurumdan mümkün olduğu kadar çok faydalanmak ve onun yaratacağı katma değeri en üst seviyede topluma geri döndürebilmek için, kamu yönetiminin değişik yerlerinde görev alanlardan tutun da, medyada toplumun yakından takip ettiği fikir liderlerine ve gazetecilere, ülkemizde çok başarılı işler yapan sivil toplum örgütü liderlerine, özel sektörün başarılı yöneticilerine, hatta milletvekilliği ve bakanlık gibi çok büyük sorumluluğu taşıyan seçtiğimiz liderlere dek, devlet yönetiminde ve toplumsal hayatımızda sorumluluk

[213], **Millî Güvenlik Akademisi**, (http://www.harpak.tsk.mil.tr/sol_menu/MGA.htm), 06/12/2006.

[214] Özellikle Marmara depremi ile toplumun tüm kesimlerince öğrenilen ve popülaritesi son derece artan AKUT'un lideri Nasuh Mahruki bu durumun ilk örneğidir. 1 Ekim 2003 tarihinden itibaren 55. dönem müdavimliğine alınan Mahruki bir sivil toplum lideri olarak Akademi'ye alınan ilk kişiydi. Mahruki'nin bu olayla ilgili anlatımları özellikle söz konusu eğitimin ne kadar *başarılı* olduğunun açık kanıtıdır. Böyle bir durumun -önemli sivil toplum kuruluşu liderlerinin eğitilmesinin- silahlı kuvvetlerin de çıkarına uygun olduğu ayrıca belirtilmelidir. Mahruki'nin *kendini geliştirme* süreci olarak gördüğü bu eğitimde, katılımcılara millî güvenlik kavramı ve onun kapsamında bulunan olguların, Türkiye Cumhuriyeti devletinin varoluşunun temel sebebi -*nefes alınan hava ve içilen su gibi doğal olarak varoluşun temel sebebi*- olarak öğretildiği görülür. Bkz. MAHRUKİ, Nasuh, **Milli Güvenlik Akademisi'nden Notlar**, (http://www.akut.org.tr/Default.aspx?tabid=250&ItemID=854), 06/12/2006. Mahruki, 'Akademi'de vatanını, milletini seven ve yurdu için üst düzeyde sorumluluk almak isteyen her Türk vatandaşının mutlaka bilmesi, öğrenmesi gereken konuların ve geliştirmesi gereken düşünce modellerinin öğretildiğini söyler. Akademi'de yetişen bürokratların da, Atatürk ilke ve inkılaplarını sadece kağıt üzerinde teorik, kronolojik bilgi olarak değil, aynı zamanda özüne inerek içselleştirdiğini, vatandaş olmanın sorumluluklarını en iyi şekilde kavrayacağını, çevresine de bu öz bilgileri aktarmak için elinden geleni yapacağını ve alacağı her kararda doğru analizler ve çıkarsamalar yapacağını düşündüğünü ekler'. Bkz. MAHRUKİ, Nasuh, **Bir Milli Güvenlik Akademisi Müdaviminin İzlenimleri** ,(http://www.nasuhmahruki.com/?inc=cumhuriyet.inc&id=15), 06/12/2006.

alan herkesin bu tür bir eğitimden geçmesinin ülkemiz için çok faydalı olacağını değerlendirmekteyim" [215] sözleriyle dışa vuran millî güvenlikçi zihniyetin; askeriyenin aslında toplumu bütünsel olarak militarize etme isteğinin son halkası olduğu açıktır.

MGA'nin, çalışmanın konusunu da ilgilendiren ve kurulduğu 1952'den beri aslî hedefi olan sivil ve askerî bürokrasinin millî güvenlik doktrini çerçevesinde eğitilmesi konusuna geri dönülürse, buradaki temel amacın akademinin öğretim hedeflerinde de belirtildiği gibi, 'sivil ve asker müdavimler arasında koordinasyon ve işbirliği ruhunu pekiştirmek'[216] olduğu görülür. Yani 'MGA, askerler dışında bazı sivilleri de *eğitimden* geçirerek, sivil bürokrasiyi de TSK'nin tarif ettiği bir *millî menfaat* anlayışına çekmeye çalışmaktadır'[217]. Böylece 'öğrencilere yerleşik devlet ideolojisinin *devlet ve siyaset ayrımı ve hiyerarşisi fikri* nakşedilmektedir'[218]. Bu eğitimin askerî darbe dönemlerinde askerler lehine önemli avantajlar sağladığı görülür. Yukarıda teorik olarak anlatılmaya çalışılan sivil bürokrasi ile askerî bürokrasinin nasıl ortak hareket edebildiği, Türkiye açısından bu kurumun varlığı da göz önüne alınarak daha iyi anlaşılabilir. Çünkü "askerî müdahale dönemlerinde bu okulda başlayıp süren asker-sivil diyaloğu çok önem kazanmaktadır. Askerî müdahalelerin hazırlık dönemlerinde bu bürokratların birçoğunun *askerî vesayetçi* gibi davrandığı bilinen bir gerçektir. Müdahalenin gerçekleşmesiyle başlayan askerî yönetim aşamasında ise, bu bürokratlarla daha yakın ilişkiler kurulmakta ve devlet

---

[215] MAHRUKİ, Nasuh, **Bir Milli Güvenlik Akademisi Müdaviminin İzlenimleri**, (http://www.nasuhmahruki.com/?inc=cumhuriyet.inc&id=15), 06/12/2006.
[216] **Millî Güvenlik Akademisi**, (http://www.harpak.tsk.mil.tr/sol_menu/MGA.htm),06/12/2006.
[217] **Yeni Şafak Gazetesi,** 20/02/2006, (BUMİN, Kürşat, "Gazetecilerin *Akademi*de Ne İşi Var?").
[218] **Yeni Şafak Gazetesi**, 03/08/2005, (BAYRAMOĞLU, Ali, "Emret Komutanım…").

yönetiminde onların bilgi ve görgülerinden yararlanılmaktadır"[219]. Sivil bürokrasinin üst kademelerini kendi ideolojik hegemonyası altına alan askerî bürokrasi, böylece istediği tasarrufları uygulayabilir ve kendine devlet kademeleri içinden gelebilecek itirazları en baştan gerekli tedbirleri almış olduğundan bertaraf eder. Bu durumun daha alt kademedeki sivil bürokratlar üzerindeki etkisi ise yukarıda da belirtildiği gibi millî güvenlikçi zihniyetle eğitilmiş üstlerinin sürekli denetimi altında biçimlenir. Görevleri bir emir-komuta zincirinin parçası haline getirilerek, yabancılaşmalarına ve dolayısıyla tepkisizleşerek sindirilmelerine neden olur.

2.4. Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelinin Meşruiyeti

Devletin şiddet araçlarına sahip olması ve fiziksel şiddet uygulamasını kendi tekeline almasının maddî anlamdaki meşruiyeti olan yasallık durumu bir kenara bırakılırsa, incelemenin temel izleği olan kamu vicdanı açısından meşruluğunu, ya da bir diğer anlatımla "sosyolojik meşruluğunu toplumsal barışı ve güvenliği gerçekleştirme hedef ve işlevinden aldığı; başka bir ifadeyle modern devlette bu tekelin, şiddeti toplumsal ilişkilerden tasfiye etme veya toplumsal ilişkilerde şiddet kullanımını en aza indirme karşılığında verildiği kabul edilir"[220].

Ancak devletin içrek ideolojisi açısından böyle bir sosyolojik meşruluk kabulü istenir bir durum değildir. Çünkü söz konusu kabulün devletin yetkilerine ve kendi istencine uygun tasarruflarda bulunabilme keyfiyetine bir engel niteliğinde olduğu aşikârdır. Bu da; devlet aygıtının en çok arzuladığı şey olan kollarının her

[219] "Bir örnek vermek gerekirse, 12 Eylülcüler müdahale günü tüm bakanları görevlerinden alarak yerlerine bakanlık müsteşarlarını atadılar ve hükümet kurulana kadar bir haftalık süreyle devlet işlerini bunlarla sürdürdüler. Daha sonra da bunların birçoğuna Millî Güvenlik Konseyi Sekreterliği'nde, hükümette ve bakanlıklarda çok önemli görevler verdiler". İBA, **Milli Güvenlik Devleti - Dünyada ve Türkiye'de Belgeleriyle Milli Güvenlik İdeolojisi ve Kurumlaşma**, s. 125.
[220] SANCAR, **Doğu Batı Düşünce Dergisi,** Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 28.

yere uzanıp kontrol ve gözetleme faaliyetlerini sürdürebilme olanaklarını engelleyici bir duruma sebebiyet verir. Sancar'a göre; 'Devlet aklı; şiddet tekelinin sahibi olarak devleti bağımsız bir meşruluğa oturtmayı amaç edinen bir doktrindir. Bu doktrin ve onun çeşitli türevlerinde devlet, meşruluğu kendinden menkul bir yapı olarak görülür. Başka bir deyişle, devlet ve onun elindeki şiddet tekeli, salt varolmaları dolayısıyla meşrudurlar, her şeyden önce gelirler ve her şeye üstündürler. Çünkü toplumun varlığını sürdürmesi, devletin ve şiddet tekelinin varlığına ve devamına bağlıdır; bu açıdan şiddet tekeli toplumun özünü oluşturur'[221]. Gerçekten devlet bu bakış açısıyla, kendisinin şiddet tekeli sahipliğinin ve bu tekeli dilediği gibi kullanabilme yetkisinin kitlelerce meşru görülmesini talep eder. Devletin şiddet araçlarını, belirlenmiş yasal sınırlar içinde; temelde insan hak ve özgürlüklerini korumaya veya geliştirebilmeye yönelik olarak kullandığında meşru görülebilecek söz konusu tekeli, devletin kendisinin amaç olduğu bir içrek ideolojinin kurallarına boyun eğdiğinde, zaten kaygan bir zeminde duran meşruiyetini de -en azından insan haklarını temel alan bir etik anlayış kapsamında- yitirmiş olur.

Kamusal rutinin olağan devam ettiği dönemlerde şiddet araçlarının kamusal alandaki hissedilirliğini büyük oranda azaltmaya yönelik bir temayül gösterdiği daha önce belirtilmişti. Devlet bu dönemlerde öncelikli olarak gözetleme faaliyetleri ile ilgilenir. Örneğin 'askerî güç, sivil otoritenin ülke içindeki hegemonyalarına görece uzak bir destek oluşturmakta ve çoğu zaman dışarıya; diğer devletlere yönelik olmaktadır'[222]. Askerî gücün dışarıya yönelik olması özellikle aktif propaganda süreçleri ile birlikte ele alındığında, toplumsal meşruiyetinin gerçekleştirilebilmesinde önemli rol oynar. Söz konusu dışarı yönelmenin, ideolojik

[221] **Ibid.**, s. 39.
[222] GIDDENS, **Modernliğin Sonuçları**, s. 63.

araçların sürekli bir dış düşman yaratan söylemiyle birleşmesi, devletin kimi yasal sınırların dışındaki faaliyetlerinin de meşru kılınabilmesi çabasından kaynaklanır. Bunda şiddet araçlarının adeta yeni bir ideolojik araç görüntüsü kazanması önemli bir faktördür. Artık şiddet araçlarının çok farklı bir yöntemle meşruiyetini sağlamaya meyletmesi söz konusudur.

Öncelikli hedefini bir dış düşman üzerinden kurgulayan askerî gücün ülke içinde kazandığı meşruiyet ile sağladığı destek ve popülarite -milliyetçi mitlerle birleşerek- beraberinde ona kitleleri çok kolaylıkla etkileyebilecek bir söylem gücü ve güvenilirlik kazandırır. Bu söylem gücü, kazandığı toplumsal güven sayesinde özünde bir baskı aracı olan askerî aygıtı aynı zamanda en etkili ideolojik aygıt durumuna getirir. Askerî aygıtın bir baskı aracı olmanın dışında ideolojik aygıt gibi toplumu *zor* dışında yönlendirebilme ve dönüştürebilme potansiyeline ulaşması sivilliğin tehlikeli biçimde çözülerek, askerî aygıtın yarattığı söylemin gücü ile toplumun askerîleşmesine de neden olabilir. Zaten buna benzer bir toplumsal yapıda çok daha önceden askerîleşmiş olan devletin karşısında sivil toplumun da askerîleşmeye meyletmesi, insan hak ve özgürlüklerini daha fazla göz ardı edilebilir hale getirdiği gibi, askerî itaat sisteminin de sürekli biçimde bu sefer doğrudan askerî zora gerek olmadan toplumsal baskı tarafından üretilmesiyle neticelenir. Tüm bunların gerçekleşmesinde mutlak olarak bir dış düşman mitinin yaratılması gerekli olmadığı gibi dış düşmanın yerini alabilecek tehlikeli bir iç düşman da yeterlidir. Geniş kitlelerin askerî gücün bu biçimde bir meşruiyetini kabul etmesi insan hakları üzerinden kurgulanmış bir meşruiyetin gerekliliğini ortadan kaldırmaz. Bunun sağlanması ise çalışmanın başında da belirtildiği üzere devleti amaç olarak gören içrek ideolojinin ortaya konulabilmesinde ve bunun uygulayıcısı olan devlet aklının

dönüştürülerek işleyişinin gerçek manada öznelleştirilebilmesindedir. Böylece hem devletin hem de askerîleşmiş ise toplumun yeniden sivilleşmesi gerçekleştirilebilir.

Devletin ve toplumun askerîleşmesinde; devletin şiddet araçları üzerindeki tekelinin meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir faktör de (erkek) vatandaşlar için öngörülen zorunlu askerlik kurumudur. Çünkü "zorunlu askere alma askerî çare olduğu kadar toplumsal politika kaygılarıyla da yapılır" [223] . "Askerî hizmet yurttaşlığın simgesi ve yurttaşlık da politik demokrasinin simgesi olarak ortaya çıkmıştır"[224]. Zorunlu askerlik hizmetinin toplumsal itaatin sağlanmasındaki işlevi de büyük önem arz eder. Askerî itaat düzeninin içinde belli bir süre kalmış, askerliğin sadece teknik eğitimini değil ideolojik eğitimini de almış bireyler için meşruiyetin sorgulanabilmesi daha zordur. Aynı zamanda herhangi bir askerî darbede zorunlu askerlikten geçmiş bir kitle üzerinde askerî itaat düzeninin kurulması çok daha kolaydır. Bunun yanında zorunlu askerliğin olduğu ülkelerde bu durumun hem bir hak hem de bir yükümlülük olarak düzenlendiği [225] , vatandaşlık ile doğrudan ilişkilendirildiği ve çoğunlukla erkekleri kapsadığı göze çarpar. Bunun aslında modern devletin toplumsal cinsiyetçi yapısını da gösterdiği, vatandaş olmanın -en azından- erkekler için askerlik yapmak ile özdeşleştirildiği söylenebilir[226]. Zorunlu

---

[223] FELD, M. D., The Structure of Violence, Beverly Hills, Sage, 1977, s. 145 – 146'dan aktaran GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 306.

[224] JANOWİTZ, M., Military Conflict, Beverly Hills, Sage, 1975, s. 76'dan aktaran GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 306.

[225] Örneğin zorunlu askerliğin T.C. Anayasası'nın Dördüncü Bölümü'nde "Siyasî Haklar ve Ödevler" başlığı altında düzenlendiği görülür. "Vatan Hizmeti" başlığını taşıyan 72. maddeye göre; "Vatan hizmeti her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir".

[226]Burada vatandaşlık kavramı erkekler için askerlik yükümlülüğüyle özdeşleşirken, onun kadınlar için ne olduğu veya neye tekabül ettiği sorgulanabilir. Bu sorgulama modern devletin ve aynı zamanda toplumun cinsiyetçi yapısı üzerinden yapılabilir: Çocuk doğurmak -özellikle erkek- ve böylece yurttaşlık görevini yerine getirmek. Askerliğin yurttaşlık hakkıyla birlikte ele alınması ve örneğin oy hakkının eski dönemlerde askerlik yapmaya bağlanmış olması gibi durumlar neden kadınların oy hakkına çok geç kavuştuğunun açıklanmasına yardım eder. Oy hakkı ve zorunlu askerlik ilişkisi bakımından Britanya önemli bir örnektir. 20. yüzyılın başına kadar 'çeşitli nedenlerle zorunlu askere alımın başlatılmadığı Britanya'da, I. Dünya Savaşı sırasında uğranılan muazzam kayıplar

askerlik kurumunun netice itibari ile iyi ve makbûl vatandaşlar yetişmesi için, itaatin öğretilebilmesini hedefleyen devlet açısından vazgeçilmez bir ideolojik araç olduğu aşikârdır.

2.4.1. Askerî Hükümet Darbelerinin Meşruiyeti

Askerî hükümet darbeleri çalışmanın çeşitli bölümlerinde genel olarak devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünü kaybetmesi ile ilişkilendirilmiş ve bunun bir sonucu olarak görülmüştür. Bu sonucun kabul edilmesinde, şiddet araçlarının mutlak olarak devlet kontrolü altında olması gerektiği inancı yatar. Bir başka ifadeyle sivil yöneticilerin, askerler üzerinde tam bir denetim kurdukları faraziyesi vardır; dolayısıyla sivil-merkezli bir bakış açısını yansıtır. Oysa askerî bir bakış açısı bunun tersi sonuçlar doğurabilir. Gerçekten bir subayın -ya da subaylar topluluğunun- bazı Afrika ülkelerinde yaşandığı üzere sadece kendi kişisel çıkarları için emrinde bulunan askerî kuvvetlerle darbe yapması gibi durumlar bir kenara bırakılırsa, genel olarak darbelerin askerî gücün aklı ve ideolojisi tarafından uygun bulunmayan hükümetlere karşı veya toplumsal muhalefet hareketlerinin sivil yönetimce ortadan kaldırılamayacağı düşüncesine dayanılarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Buradaki asıl sorun askerî gücün, iktidardaki sivil hükümeti ve dolayısıyla sivil idareyi tamamen devre dışı bırakarak, kendisini devletin aslî sahibi olarak görüp kendi iktidarını kurmasıdır.

Kendini devletin aslî sahibi olarak gören askerî güç tüm sivil hükümetlere karşı, devletin -yani kendisinin- içrek ideolojisine aykırı hareket etmediği sürece hoşgörülü olabilmektedir. Sonuçta askerî güç açısından tüm sivil hükümetler gelip

---

neticesinde zorunlu askerlik başlatılmıştır. Zorunlu askerlik kurumu ile beraber genel oy hakkı da kurumlaşmıştır. Bu durum yurttaşlık hakları ile askerî zorunluluklar arasındaki bağları' açıkça göstermektedir. Bkz. GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 306.

geçicidir ve doğrudan yönetimi üstlenmese de kalıcı olan yegâne siyasî belirleyici kendisidir. Başkaya'nın 'muvazaa partileri aracılığıyla yönetim dediği bu durumda *asıl devlet partisi* denilen ekip kulise çekilerek yönetmekte, bir bakıma yönetimi taşerona devretmektedir'[227]. Ancak askerî gücün taşerondan beklediği sadece parti olarak içrek ideolojiye aykırı hareket etmemesi değil, aynı zamanda toplumun içinde içrek ideolojiye uymayanların artması ve kamusal rutinin bozulması halinde bunu şiddetle bastırabilmesi; gerektiğinde yönetimi kendisine devretmesidir. Askerî güç açısından kendi askerî yönetimi, devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünü kaybetmesiyle ilgili değildir, zaten kendisi bizatihi devlet olduğu için böyle bir durumun söz konusu olması *mümkün* değildir. Asıl kaybedilen kontrol devletin *tebaa*sı üzerindeki kontrolü veya devlet aklının hükümet üzerindeki kontrolüdür. Düzeltilmesi gereken; bu kontrolün tekrar sağlanması suretiyle kamusal rutin veya siyasal rutindir. Gerçekleştirilen darbeler askerî akıl açısından bu nedenle meşrudur ve bizatihi toplum tarafından meşru görülmeli, hatta meşruiyetinin sorgulanmasına dahi gerek duyulmamalıdır. Darbe ile gerçekleştirilen *sadece* devletin aslî sahibinin *işleri yoluna koyuncaya kadar* yönetime el atmasıdır.

Türkiye özelinde askerî diktatörlüğün en uzun süreli yaşandığı 12 Eylül döneminde dahi, darbecilerin birçok konuşmada ordunun işi bittiği zaman kışlasına döneceğini belirttiği görülür[228]. Darbenin kalıcı etkileri hukukî düzenden toplumsal belleğe kadar geniş alanlarda sürse de, sonuçta asker, yürütme ve yasama üzerindeki doğrudan iktidarından ayrılarak yönetimi sivil iktidara bırakmıştır. Aslında askerî

[227] BAŞKAYA, Fikret, "12 Eylül veya *Reel Atatürkçülük'ü* Anlamak!", **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 30, (Nisan - Haziran 2005), s. 14 – 15.

[228] Bu söylemin benimsenmesindeki en önemli neden 'sivil elitlerle subaylar arasında, ordunun siyasal sürece müdahalesinin ve siyasal iktidarı geçici olarak kullanmasının meşru olduğu, fakat ordunun uzun bir dönem için siyasal sistemin yönetimini üstlenmesinin meşru olmadığı yolunda, kuvvetli bir inancın var olmasıdır'. STEPAN, Alfred (1971), The Military in Politics: Changing Patterns in Brazil. Princeton: Princeton University Pres. S. 64'den aktaran LINZ, Juan J., **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (çev. Özbudun, Ergun), Siyasal İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984, s. 185.

gücün her darbeden sonra iktidarı belli bir süre sonra sivillere bırakmasında 'askerin kendini hep devletin sahibi olarak görmesi ve gelip iktidara yerleşmek gibi bir sıkıntı duymaması' [229] da etkilidir. Gerçekten de ordunun kendi müdahalesini gerekli gördüğü an bunu yapmakta hiçbir sakınca görmediği açıktır. İçrek ideoloji tarafından devletin bekası tehlikede görülmediği sürece, yasama ve yürütmenin sivillerin elinde bulunmasının sakıncası yoktur. 'Zira askerî güç iktidarda olmadığı zamanlarda da istediği gidişatı sağlayacak etkiyi yaratabilmektedir. Ülkeyi birilerine yönettirip, doğan sıkıntıları onların üzerine yükleyebilmektedir. Yani her defasında *yönetenler* işi bozuyor ve askerler de gelip düzeltiyorlar şeklinde beliren bir yöntemi' [230] ustalıkla kullanmaktadır. Bu yöntemin askerî hükümet darbelerinin dünyadaki çeşitli örneklerinde kullanılan meşruiyet yaratıcı bir kriter olduğu göze çarpar. Gerek doğrudan sivil hükümetlerin ekonomik veya idarî başarısızlıklarında gerekse toplumsal muhalefetin artması neticesinde eşitlikçi, özgürlükçü taleplerin önünün alınamaması durumlarında, askerî gücün darbeler ile hükümeti devirdiği ve yukarıdaki gerekçelere dayanarak meşruluğunu ispatlamaya çalıştığı görülür. Kendi meşruiyetini önceki sivil yönetimin başarısızlık ve ülkeyi yok olmanın eşiğine getirdiği iddialarına dayandırır. Sessiz çoğunluk denebilecek toplumun geniş kitlelerinin güvenlik ihtiyacını maniple ederek, son dakikada duruma müdahale eden ülkenin yegâne kurtarıcısı rolüne soyunur. Toplum içinde önemli mevkilerde bulununlar da 'askeriyeyle iyi geçinenin askerî rejimin ardından en iyi yerleri kapacağını bildiğinden, dayak yemek yerine istediklerini gerçekleştirebilecekleri bir imkânın biraz sabırla ulaşılabilecek yerde durması dolayısıyla, askerî rejime karşı

[229] ÖNGİDER, Seyfi (haz.), **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 125, (Seyfi Öngider'in Mahir Sayın ile söyleşisi).
[230] **Idem.**

direnişi en alt düzeyde tutarlar'[231]. Böylece askerî darbenin meşruiyetinin kamusal alanda tartışılıp toplumun geri kalanının bundan haberdar olması -taraf olması- engellenir. Askerî darbelerle hesaplaşma talepleri de sürekli gündem dışı tutularak onlar yokmuş gibi davranılır. Darbenin *ülkeyi yok olmaktan kurtarmak* gibi *meşru* bir gerekçeyle yapıldığı ve son anda yetişen ordunun bunu başardığı vurgulanarak, toplumu etkileme gücüne sahip önemli kesimlerinin de *sivil* desteği sağlanmış olur.

2.4.2 Askerî Yönetimlerin Kamusal Alandaki Meşruiyeti

Her askerî yönetimin kendini kamuya inandırmak ve sivil destek sağlayabilmek için çeşitli meşruiyet arayışlarına girdiği görülür. Bu meşruiyet arayışları sivil yönetimlerin esas ve usulleri doğrultusunda yapılamasa da, en zalim ve baskıcı askerî yönetimler dahi salt vahşet içeren yöntemlerini bir gerekçeye dayandırmaya çalışır. Genelde devletin, milletin ve vatanın bekası, güçlendirilmesi, mutlaklaştırılması gibi büyük hedeflerin sağlanmasına yönelik söylemler içerisinde bulunan bu gerekçeler, toplumun farklı kesimlerinin kimi zaman gönülden, kimi zaman kerhen askerî rejime itaatini, en azından isyan etmemesini sağlamaya dönüktür. En vahşi ve ilkel yöntemleri kullanan askerî yönetimler bile, gerek bu yöntemlerin tatbikinde gerekse bu yöntemler ile gerekçelerinin meşrulaştırılmasında gelişmiş rasyonelleştirme teknikleri kullanmaya çalışırlar.

Askerî yönetimlerin, kamuoyu nezdinde meşruiyetlerini sağlamak için kullandığı yöntem ve propaganda kaynakları otoriter ve totaliter rejimler[232] ile soğuk

[231] **Idem.**

[232] Totaliter rejimler, yazındaki en tartışmalı konulardan biridir. Totaliter devletler ile ilgili çalışmalarda Hitler Almanya'sı, Mussolini İtalya'sı ve Stalin dönemi Sovyetler Birliği kendilerine en çok gönderme yapılan rejimlerdir. Özellikle Stalin döneminin ve genel olarak sosyalizmin totaliter devlete tekabül ettiği yönündeki görüşler tartışmanın önemli bir boyutunu oluşturur. Liberal demokrat yazarların geliştirdiği ve Sovyetler Birliği'ni totaliter bir rejim olarak nitelemeye dönük tutumun

savaş döneminde Batılı ülkelerde geliştirilen anti-komünist söylemlerde bulunabilir. Otoriter veya totaliter devletler, askerî yönetimlerin yapısal unsurları için şiddet ve baskının nasıl rasyonelleştirilebileceğine dair mükemmel bir örnek teşkil ederken, Batılı ülkeler de meşruiyet yaratıcı kriterlerin bulunabilmesi için ideolojik anlamda eşsiz bir kaynak oluşturuyordu. Özellikle II. Dünya savaşının ardından gerçekleştirilen birçok askerî darbede, doğrudan bir totaliter veya otoriter rejim kurulmamış, bu sistemlerin çeşitli özellik ve yöntemleri sözde *Batı tipi bir demokrasiye duyulan inancı gerçekleştirebilmek* adına kullanılmıştır.

Askerî yönetimlerin doğrudan baskıcı bir rejim adıyla anılmaktan kaçınmak istemesi ve özellikle *demokrasi*yi kullanarak kendine belli referans noktaları üretmesi askerî cuntaların neye tekabül ettiğinin cevabını bulabilmeyi güçleştirir. Dolayısıyla da kamusal alandaki meşruiyet dayanaklarının farklı algılanmasına ve toplumun geniş kesimlerinin yanıltılmasına neden olur. Oysa askerî yönetimlerin hem totaliter hem otoriter sistemlerin bazı özelliklerini kendi yapısal bütünlüğüne yerleştirdiği açıktır. Bu nedenle öncelikle otoriter ve totaliter rejimlerin neye tekabül ettiği ve aralarındaki farklar kısaca belirtilmelidir. Ardından bu rejimlerin yapısal unsurlarından hangilerinin, cuntaların kamusal alandaki meşruiyetini sağlama amacına dönük olarak devlet idaresi ile toplumsal süreçlere tatbik edildiği ortaya konmalıdır.

Totaliter rejimler[233] ile otoriter rejimler[234] arasındaki başlıca fark, totaliter rejimlerde ‘devletle toplum arasındaki sınırın yıkılması ve toplumun siyasal örgütler,

---

Batılı kapitalist devletlerce de kullanıldığı görülür. Burada ise böyle bir tartışmaya girilmeden sadece totaliter devletin çeşitli yapısal unsurlarının askerî cuntalardaki yansımalarına yer verilecektir. İdeal tipleştirmesi yapılmış bir totaliter rejimin bütünsel olarak tüm özelliklerinin askerî cuntalarda aranması gibi tutum benimsenmeyecektir.

[233] Totalitarizmin yapısı itibariyle birbiriyle bağlantılı çeşitli özelliklerin bir birlikteliği olduğu yönünde kavramsallaştırmalar yapılmıştır. Linz’e göre totaliter devlet ‘(1) toptancı (totalist) bir

genellikle parti ve onun yan kuruluşları tarafından *topyekûn* siyasallaştırılmasıdır[235]. Bu durum totaliter rejimleri gerek otoriter gerekse demokratik rejimlerden ayıran başlıca farklılıktır. Fakat topyekûn siyasallaştırma niteliğinin tam olarak gerçekleştirilebildiği söylenemez'[236]. Daha çok bir *topyekûn siyasallaştırma projesi* olarak da adlandırılabilecek totalitarizmin belirleyici yönü, toplumu siyasallaştırma çabasının tek tipleştirmeye dayanması ve resmî ideoloji ve siyasetin dışındaki muhalif seslere tahammülsüzlüğüdür. Bu nedenle totaliter devletin topyekûn siyasallaştırma projesi kitlelerin önemli bir kısmı için apolitikleşmeyle sonuçlanır. Böyle bir apolitikleşmenin nedenlerinden biri totaliter rejimlerin siyasallaşma çizgisinin tek parti ile sağlanmasıdır. Toplumun tüm üyelerinin bu partiye üye

---

ideolojiye, (2) bu ideolojiye bağlı ve genellikle tek bir kişinin, yani diktatörün liderliğindeki bir tek-partiye, (3) çok gelişmiş bir gizli polise ve kitle haberleşmesinin, kullanmaya elverişli silahların ve ekonomik örgütler de dâhil olmak üzere bütün örgütlerin tekelci kontrolüne' dayanır. Linz tüm bu unsurların mutlaka bir arada olması gerektiğini vurgular. Bkz. LINZ, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, s. 20. Benzerlik göstermekle birlikte farklı bir sınıflandırma Giddens tarafından da yapılmıştır. Giddens'a göre totaliter yönetimin unsurları şunlardır:

"1) *İzlemeye odaklanılması*:

a) Bilgi kodlanması, halkın faaliyetlerinin belgelenmesi,

b) Faaliyetlerin gözlemlenmesi, yoğunlaşmış polislik,

2) *Töresel totalizm*: Halkın tarihsel mahiyeti içerisine gömülü olarak politik toplumun kaderi,

3) *Terör*: Polis gücünün azamileşmesi, endüstrileşmiş savaş ve tevkif araçlarının kullanımına bağlanmak,

4) *Lider kişinin öne çıkması*: Profesyonelleşmiş askerî role bağlı olarak değil kitlesel desteğin oluşturulmasıyla lider tarafından iktidara el konulması". Bkz. GIDDENS, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, s. 393.

[234] Otoriter rejimler "sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler"dir. LINZ, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, s. 130.

[235] Totaliter rejimlerin bir örneği olan Mussolini İtalya'sı, tüm toplumun faşist parti içinde örgütlenmesine büyük bir çaba harcamıştır. Açık bir topyekûn siyasallaştırma projesi izlenmiştir. Faşist örgütlenmeyi parti ile sınırlı tutmayan İtalya, onu işçi sendikalarından kadın kollarına ve çocuk klüplerine kadar yaymak istemiştir. Böylece tüm toplumun faşistleştirilmesini amaçlamıştır. Faşist devlet, bu tür bir örgütleme ve faşistleştirme politikasında bir taraftan çeşitli zorunluluklar ve baskı yöntemleri kullanırken, diğer taraftan gönüllülüğe yönelen söylemler geliştirmiştir. Yani söylemler, 'seslendikleri toplumsal kategorilere, çeşitli sınıflara ve sınıf fraksiyonlarına göre, çeşitli faşist siyasal-ideolojik aygıtlarda cisimlendikleri biçimde, önemli ölçüde farklılaşmış olarak ortaya çıkmışlar; işçiye, küçük burjuvaziye veya köylüye farklı biçimlerde seslenmişlerdir'. POULANTZAS, Nikos, "Faşizmin Halk Etkinliği Üstüne", MACCIOCCHI, Maria-Antonietta (der.), **Faşizmin Analizi**, (çev. Süreyya, Cemal), Payel Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 67 – 68.

[236] LINZ, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, s. 21.

olmaları gerektiği yönünde propaganda yapılır[237]. Parti üzerinden birlik yaratılmak istenir. Fakat bu partinin dışında kalan -girmek istemeyen- kimselerin partiye veya devlete karşı bir söylem içinde bulunabilme olanağı da engellenir. Bu durum parti dışı kitlelerin apolitikleşmesine ve yönetsel fonksiyonlardan uzaklaşmasına neden olur. Otoriter rejimlerde ise halkın açık açık siyasallaşmamasına yönelik bir faaliyet ve tercihin varlığı göze çarpar. Otoriter rejimlerde "yöneticiler, esas itibarıyla, halkın geri kalanından ayrı ve farklı, bürokratlardan, uzmanlardan ve polis mensuplarından oluşan bir kadroya dayanırlar; halkın ise, kendi kişisel hayatları ve işleri dışında, kendilerini toplum ve devlet hayatına aktif biçimde katılan kişiler olarak hissetme şansları ya hiç yoktur, ya da pek azdır"[238]. Otoriter sistemlerde yöneticiliğin -idarenin- elitlere has bir ayrıcalık olması ve siyasilerin dahi yönetim üzerinde vesayetçi bir konumda bulunması toplumun geniş kesimlerinin de siyaset ile doğrudan bir ilişki kurabilmesini engeller.

Askerî yönetimlerin meşruiyet sağlamaya dönük kitle politikaları yer yer totaliter yer yer de otoriter sistemlerden özellikler taşır. Askerî cuntalar, tek bir parti kurarak tüm toplumu bu partinin etrafında toplama gibi totaliter rejimi andıran

[237] Mussolini İtalya'sında yürütülen topyekûn siyasallaştırma -faşistleştirme- projesi kapsamında tüm toplumun partiye veya diğer faşist kurumlara üye olmaları amaçlanmıştır. Bunu başarabilmek için zorlamaya dayalı çeşitli hukukî düzenlemeler de getirilmiştir. Örneğin iş hayatının ve emek piyasasının düzenlenmesine dair 21Nisan 1927 tarihli "La Carta del Lavora"nın (İş Bildirgesi) iş ve işçi bulma bürosunu düzenleyen 23. maddesinde "İşverenler, istihdam edecekleri işçilerin söz konusu bürolarda [iş büroları] isimlerinin kayıtlı olmaları zorunluluğunu ararlar ve ayrıca istihdam edecekleri işçilerin parti [faşist] veya faşist sendikaların üyeleri olanlarını, kendi içlerindeki kıdemlilik ve kayıt tarihine göre, diğer başvuranlardan öncelikli olarak işe alma hakları vardır" denmektedir. MUNRO, Ion S., **"Through Fascism To World Power – A History Of The Revolution In Italy"**, Alexander Maclehose Co., London, 1933, s. 348. Topyekûn siyasallaştırma sadece işçilerle sınırlı kalmamış, memur ve aydınların da faşistleştirilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 'Öğretmenlerin faşistleştirilmesi olayı 1930'da başlamış, 1931'de üniversite profesörleri de kapsam içine alınmıştır. Bunlar kürsülerinden koparılmak istenmiyorlarsa, rejime bağlılık andı vermek zorundaydılar. 1250 profesörün sadece 12'si bu andı vermeyi reddetmiştir. Mussolini tüm bunların bir sonucu olarak, 1933'te yalnız devlet dairelerinde değil, geri kalan bütün öğretim kurumlarında iş görebilmek için Faşist Parti'ye girmiş olma koşulunu getiren bir kararnameye imza atmıştır'. Bkz. MACCIOCCHI, "Sanat, Aydınlar ve Faşizm", MACCIOCCHI, **Faşizmin Analizi**, s. 200.

[238] LINZ, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, s. 28 – 29.

yöntemler kullanabileceği gibi, tüm partileri ve siyasî faaliyetleri yasaklayarak partiler üstü bir yönetim -ve dolayısıyla siyaset- oluşturmaya da kalkabilirler. Toplumu siyasetin dışında başka olgularla bir arada tutmaya yönelebilirler. Bu tür bir yöntemde askerî cuntanın, aşırı milliyetçi bir dil kullanarak toplumu, devletin yanına çekmeye çalışması sık görülen bir durumdur. Askerî yönetim, darbenin meşruiyetini kendisini doğrudan siyaset üstü göstererek sağlar. Oysa 'ordu, siyaset üstü ve aynı zamanda silahlı olan ve bilfiil kuvvete sahip bir kurum olarak siyasî yaşamın yönünü tayin eden kerterizi elinde tutmakta, fakat siyaset kaynaklı bir eleştirinin de muhatabı olmayı reddetmektedir'[239]. Fakat sahip olduğu şiddet araçlarını siyasal süreçlere müdahale etmek için kullanmakta da tereddüt etmemektedir. Bu tür bir tutumu her hangi bir şekilde siyaset dışı olarak niteleyebilmek mümkün değildir. Aksine bu tutum siyasetin veçhesini tayin edici bir niteliğe sahiptir. Askerî cuntanın yaptığı, partisi olmayan, devlet merkezli bir siyasettir. Onun söyleminde darbenin nedeni siyasetçilerin basiretsiz ve kötü politikalarıdır. Ordunun demokrasiye inandığı ve bağlı olduğu belirtilerek, siyasetçiler yüzünden bozulan demokrasiyi en kısa sürede *düzeltip* kışlasına döneceği vurgulanır. Kendini, bizatihi yarattığı sorunların ve krizlerin çözümleyicisi, devleti ve toplumu başına gelen *kötülükler*den arındırabilecek yegâne güç olarak sunar. Sivil siyaseti ortadan kaldırmak suretiyle askerî siyasetin doğrularını totaliter bir biçimde dayatır, ona itaat edilmesini bekler.

Askerî cuntalar genelde ya diktatörlüğe ya da belli bir askerî grubun oligarşisine dayanır. Darbeyi gerçekleştiren diktatör ile çevresi veya askerî oligarşi aynı zamanda görünürdeki yönetimin sahibidir. Fakat 'bunlar, iktidarlarını, bazı temel fikirlerden veya Weltanschauung'dan [dünya görüşü] belli ölçüde esinlenen bir

[239] ZENCİR/TEKİN, "Resmî İdeolojinin Bunaltıcı Havası ve Askerî Yargı", **Birikim**, s. 146.

ideoloji adına kullanmadıkları ve yönetimlerini empoze edebilmek için bir çeşit kitle örgütüne ve silahlı kuvvetlerle polis dışındaki toplum mensuplarının katılmasına dayanmadıkları sürece totaliter bir sistemden söz etmek mümkün değildir'[240]. Askerî cuntaların tam bir totaliter rejim olmamasının sebebi burada belirtilen iki nedenden dolayıdır. Öncelikle askerî cuntalar, toplumun karşısına kendilerinin ürettikleri yeni, büyük bir ideoloji ile çıkmazlar. Geliştirdikleri söylemin yeni bir ideolojik duruş olmaktan ziyade korumak istedikleri statükonun ideolojisi üzerine kurulu olduğu görülür[241]. Korumak istedikleri ideolojinin bazı yapısal unsurlarını değiştirmeleri, revize etmeleri yeni bir ideolojik yapı oluşturdukları anlamını taşımaz. Amaçları daha çok, toplumsal meşruiyeti olan bir ideolojinin meşrulaştırıcı gücünden pragmatist olarak yararlanmak, onu kendilerine dayanak yapmaktır. İkinci olarak, gerçekten de askerî yönetimler kendi *yasal* şiddetlerini kullanırken sadece silahlı kuvvetlerden ve polis gücü gibi devletin meşru şiddet araçlarından yararlanmayı tercih ederler. Böylece devletin meşru şiddet kullanma hakkına dayanabilirler. Kendi yanlarında yer alan belli bir sivil kitlenin şiddet kullanmasını istemezler ve gerektiğinde bunun engellenebilmesine yönelik tedbirleri de alırlar. Cunta dönemindeki devletin *meşru* şiddet kullanımını, darbe öncesinde bizzat devlet eliyle muhalif kesime karşı gerçekleştirilen paramiliter faaliyetler ile ortaya çıkan şiddetle karıştırmamak gerekir. Darbe yanlısı bazı toplumsal kesimlerin bu tür şiddet kullanımları ancak cunta kurulana kadar göz yumulabilecek -gerektiğinde teşvik

[240] **Ibid.**, s. 22.

[241] Örneğin 12 Eylül döneminde askerî cuntanın yeni bir ideoloji yaratmaya teşebbüs etmediği görülür. Bu açıdan otoriter sisteme benzer. Fakat var olan ve sürmesi istenen bir ideolojinin -Kemalizmin- bekçiliğini yapmıştır. Bu ideolojiyi kendi hedeflerine uygun bir biçimde revize edip yorumlamıştır. Kemalizmi referans alarak darbenin meşruiyet krizini çözmeyi amaçlamış; toplumu bu ideoloji etrafında seferber etmeye, birleştirmeye çalışmıştır. Türk - İslâm sentezinin uygulanmak istenmesi de buna benzer bir durumdur. Sonuçta 12 Eylül'ün toplumu Kemalizm etrafında seferber etmek istemesi de totaliter sistemlerin ideolojik seferberliğine yakın bir durumdur. O halde 12 Eylül ideolojik yönden, hem otoriter hem de totaliter sistemin ideoloji anlayışının bir bileşimidir.

edilebilecek- eylemlerdir. Zaten cunta yönetiminin kendi kamusal meşruiyetini sağlarken kullandığı en önemli argümanlarından biri, ülkenin darbe öncesi süreçte bir bakıma teşvik edilen bu iç çatışma ortamından kurtarılmasıdır. Bu nedenle toplumun güvenlik ihtiyaçlarının maniple edilmesi yoluna gidilmiştir.

Askerî yönetimlerin kamusal alandaki meşruiyetinin anlatılabilmesi için ortaya konmaya çalışılan rejim sorunu, görüldüğü üzere oldukça karmaşık ve girift bir yapı göstermektedir. Şöyle ki; otoriter niteliklerinin baskın olduğu kesin olarak kabul edilebilecek askerî yönetimler, ya diktatörlüğe ya da askerî oligarşinin egemenliğine dayanırlar. Aynı zamanda bu yönetimlerde sivil ve askerî bürokrasinin de kendi aralarında işbirliğine gittiği ve aşırı ölçüde genişleyerek kimi yerlerde otoriter-bürokratik bir yapıya dönüştüğü görülür. Söz konusu yapı, askerî yönetiminin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Bununla birlikte askerî yönetimlerin tam anlamıyla totaliter bir devlet olduğu söylenemese de bu yönetimler için totaliter sistemin çeşitli unsurlarının vazgeçilmez bir önemi vardır. Özellikle askerî cuntaların, toplumu tam olarak kontrol altında tutabilmek için sürekli bir denetleme ve gözetlemeye yönelerek izlemeye odaklanması, geliştirilen yoğun propaganda araçları ile kamu önünde meşruiyetinin sağlanmak istenmesi ve toplumun devlet otoritesine boyun eğdirilebilmesi için toptancı (totaliter) bir dilin geliştirilmesi, totaliter sistemin cunta idarelerinde vücut bulan yansımalarıdır. Sonuç olarak askerî cuntalar, otoriter ve totaliter yöntemleri rasyonel olarak düzenlenmiş geniş bir bürokrasinin etkinliğiyle bir arada kullanarak meşruiyetini sağlamak ister.

2.4.3. Askerî Hükümet Darbeleri ve Askerî Yönetimler Bağlamında Devletin İdeolojik Araçlarının İşlevi

Askerî hükümet darbeleri kamusal rutinin bozulmasıyla değişime uğrayan kamusal alanın devlet erki eliyle yeniden düzenlenmesine yönelmektedir. Burada toplumsal düzenin devlet erki eliyle yeniden üretiminin gerçekleştirilmesi sağlanır. Toplumun, devletin içrek ideolojisinin istediği doğrultuda biçimlenmesi, yani 'toplumun sistemsel bütünselleşmesinin ortak değerlerin içselleştirilmesi tezine dayandırılması'[242] amaçlanır. "*İçselleştirme tezi*, güdüler, normlar ve meşrulaştırma arasındaki ilişkinin gündelik yaşam etkinliklerinin çoğunda hem onların yeniden-üretimlerinin aracı hem de toplumun her düzeydeki bütünleşmesinin aracı olarak içerildiğini ima eder. *Yerleşik bir toplumsal düzen* bu bakış açısına göre, zorunlu olarak *meşru bir toplumsal düzen* olarak ortaya çıkar"[243]. Askerî darbeyle amaçlanan içrek ideoloji açısından uygun görülen ve propaganda süreçlerinin de yardımıyla *meşru olduğu söylenen* toplumsal düzenin, yeniden tesis edilebilmesidir. Bunun gerçekleştirilebilmesinde devletin çok çeşitli ideolojik aygıtlarına görev düşmektedir.

Devlet, ideolojik aygıtları ve şiddet araçlarını genel olarak kendi egemenliği altında bütünleştiren bir yapı olarak kabul edilirse, ideolojik aygıtlar bu yapıda bireylerin bilincine doğrudan yönelip; onu şekillendirmeyi amaç edinen bir görev üstlenir. İdeolojik aygıtlar dolaysız oluşları sayesinde bireylerin otoriteye tabi olmasının ve tahakküme baş eğmesinin doğallaşmasını mümkün kılar. Doğallaşmanın en önemli nedeni ise 'yaratılan ideolojik etkinin, tanıma/kabul etme, özneleştirme/tâbi kılma ve güvence ilkelerine dayanmasıdır. Bu üç ilkenin merkezi ise, özneleştirme/tabi kılmadır'[244]. Özneleştirme bir yönüyle bireyin devlete karşı toplum içinde yalnızlaşmasına neden olurken diğer yönüyle toplum içindeki her

[242] GIDDENS, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, s. 70.
[243] **Ibid.**, s. 71.
[244] ALTHUSSER, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (çev. Tümertekin, Alp), İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s. 115.

öznenin ideolojik etki dolayısıyla otoriteye tabi kılınması olanağını sağlar. Çünkü "devletin ideolojik aygıtlarının işlevi egemen ideolojiyi aşılamaktır"[245]. Bu sayede öznenin neleri yapabileceği ve düşünebileceğinin sınırları çizilir, kendisine verilen sınırların dışına taşması halinde bundan sorumlu olacağı; bu durumun vebaline katlanması gerektiği öğretilir.

Devletin ideolojik aygıtlarının dışında kalan; meşruiyetini *güvenliği sağlama* işleviyle gerekçelendiren aygıtı ise baskı aygıtıdır[246]. Fakat baskı aygıtı dahi sadece *baskı*ya ağırlık vererek işlemez. Tasarruflarını, başta olağan dönemler olmak üzere salt bu baskının yarattığı korkuya dayandırmayı tercih etmez. Bu nedenle devletin baskı aygıtı 'ikincil olarak ideolojiyi kullanır. Çünkü bütünüyle baskıya dayanan aygıt yoktur. Örneğin ordu ve polis hem kendi içlerinde dayanışıklığı hem de yeniden üretimlerini sağlamak için, dışarıya sundukları *değerler* ile birlikte ideolojiyi kullanırlar'[247]. Bu durum askerî darbe sonrası süreçlerde uygulanan açık fiziksel şiddet ile daha da somutlaşır. Uygulanan fiziksel şiddetin gerekliliğine ilişkin söylem, ideolojik etkinlik ile meşrulaştırılmak istenir[248]. Bir başka ifade ile baskı aygıtının diğer yüzü, aslî ideolojik aygıtların dışında ve onların üzerinde ideolojik araç olarak işlev görmesidir.

---

[245] **Ibid.**, s. 132.

[246] Baskı aygıtının önemli bir kısmını şiddet araçları oluşturur. Fakat şiddet araçlarını baskı aygıtıyla özdeşleştirmemek; aynı görmemek gerekir. İleride değinileceği üzere örneğin hukuk da bir yönüyle baskı aygıtının parçası olabilmektedir.

[247] **Ibid.**, s. 170.

[248] Ordu, devletin ideolojik etkinliğini sağlamaya dönük çeşitli fonksiyonları bünyesinde barındırır. Devletin ideolojik yöneliminin -resmî söylemin- belirlenmesi ve bizatihi yaptığı propagandalar dışında, ideolojik araçların varlığının maddî güvencesini oluşturur. Gerçekten "ordu devletin ideolojik aygıtlarının işleyiş koşullarının siyasal anlamda güvence altına alınması işlevini yerine getirir". **Ibid.**, s. 121. Ordunun güvence sağlamaya dönük bu yönünün aynı zamanda ona ideolojik aygıtları etkileyebilme ve bu aygıtların politikalarına karışabilme fırsatı doğurduğu da söylenebilir.

Devletin ideolojik aygıtları[249] geniş bir düzlemde birçok aygıtı kapsayan ve birçok aracı içeren bir biçimde var olsalar da, burada konuyla ilgileri bağlamında öğrenimsel, hukukî, siyasal ve haberleşme aygıtları ile sınırlı bir inceleme yapılacaktır. Öğrenimsel ideolojik aygıtların bir aracı olan okulda, "yurttaş olma bilinci, meslekî vicdan, ahlak kuralları, açıkçası toplumsal-teknik işbölümüne saygılı davranma kuralları ile son olarak da, sınıf egemenliğinin yerleştirildiği düzenin kurallarına saygılı davranma kuralları"[250] öğretilir. Saygılı davranma kuralları adı altında makbûl vatandaşlar yetiştirerek sistemin yeniden üretilmesini sağlamanın sonucu ise bireylerin ve sonuçta toplumun kamusal alanda otoriteye tâbi kılınması; itaate alıştırılmasıdır. Böylece "boyun eğdiren boyun eğenlere hedeflerini dayatır ve onları kendi malı ilan eder. Boyun eğenleri kendi çizdiği sınırlara göre yeniden biçimlendirir, onlar da bu biçimi içselleştirir"[251]. Okulun ikinci işlevi ise dolaylı olarak devletin ideolojik aygıtlarının hedeflerine ulaşmalarında oynadığı rol ile ilgilidir. Burada okul doğrudan bir ideolojik etkinlik işlevi görmez. Bir başka ifade ile ideoloji ile doğrudan bağlantısı olmayan ama öğrencilere yoğun biçimde aktarılan çeşitli derslerin de okulda öğretildiği görülür. Bunlar[252], doğrudan ideolojik etkinliğe sahip olmayan bilgiler olmakla birlikte genel olarak okul disiplini içinde verilen; aynı zamanda öğrencinin vaktinin önemli bir kısmını alarak yaşamdan soyutlanmasına ve

[249] Althusser devletin ideolojik aygıtlarını sekiz başlık altında toplar. Bunlar, Dinsel DİA, Öğrenimsel DİA, Aile DİA'sı, Hukukî DİA, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA'sı ve Kültürel DİA'dır. Bkz. **Ibid.**, s. 169. Althusser'in devletin ideolojik aygıtları olarak kabul ettiği kurumlar sadece sistemi savunanlar değildir. Onun Fransa üzerinden ele aldığı örneğe göre 'siyasal bir [komünist] parti veya proleter sendikası da bir DİA'dır. Bunlar, denk düşen Fransız DİA'larının bir *parçası*dır. Yine de onların ideolojisi -bu ideoloji sınıf mücadelesinin proletarya ideolojisi olduğundan- *parça*sı oldukları DİA'larda gerçekleşen burjuva devlet ideolojisinin *gerçekleşmesi* olarak görülemez. İlke olarak bu ideolojiye kökten karşıttırlar. Asıl paradoks da buradan kaynaklanır'. Tartışma için bkz. ALTHUSSER, Louis, **Yeniden-Üretim Üzerine**, (çev. Ergüden, A. Işık), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 99 – 101.

[250] ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Araçları**, s. 159.

[251] FREIRE, Paulo, **Ezilenlerin Pedagojisi**, (çev. Hattatoğlu, Dilek / Özbek, Erol), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 115.

[252] Burada doğrudan bir ideolojik etkinliği olmayan matematik, fizik, kimya, biyoloji veya yabancı dil gibi dersler söz konusudur.

ders-sınav merkezli bir yaşamı zorunlu olarak benimsemesine yol açan bir içeriğe sahiptirler. Çünkü "öğrenciler kendilerine yüklenen yığma malzemeyi istiflemekle ne kadar meşgul olurlarsa dünyaya bu dünyanın dönüştürücüleri olarak müdahale etmeleri halinde oluşacak eleştirel bilinçleri o kadar güdük kalacaktır"[253]. Böylece ideolojik etkinliği olan derslerin işlevlerini tam olarak gerçekleştirebilmeleri kolaylaşmış olur. Makbûl vatandaşlığın makbûl öğrencilikten geçtiği düşünülürse okul bunu sağlayacak olan disiplinin öğretilmesinde ve alışkanlık haline getirilmesinde önemli bir basamağı oluşturur.

Siyasal aygıt ve haber aygıtları da devletin meşrulaştırılabilmesi ve toplumun devlete tâbi kılınabilmesinde önemli işlevler gören ideolojik etkinlik biçimleridir[254]. 'Siyasal aygıt bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurur. Bu ya *demokratik, dolaylı* (parlamenter) ideoloji, ya da *dolaysız* (plebisitçi faşist) ideolojidir. Haber aygıtı ise, tüm *yurttaşları* basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlakçılık vb. dozlarıyla besler'[255]. Bir başka yönden ise siyasal aygıtın, *seçim* söyleminden ilham alarak her yurttaşın iradesinin özgür olduğunu ve genel oy hakkına sahip bulunduğunu öne çıkarttığı görülür. *Demokrasinin nimetleri*ni vurgulayan; etkinlik ve geçerliliğini bu sayede sağlayabilen söylem, haberleşme aygıtının da görevini layıkıyla yerine getirmesi ile devlet meşruiyetinin sürdürülebilmesine katkıda bulunur. Çünkü haberleşme aygıtı siyasal düzeni destekler, onun devamına yönelik *yapıcı* bir yayın çizgisi sürdürerek propaganda ve demagojik faaliyetleri gerçekleştirdiği oranda da mevcut sistemin

[253] **Ibid.**, s. 50 – 51.
[254] Siyasal ideolojik aygıtın işlev ve durumu çalışmanın hemen tamamında, kendisine doğrudan gönderme yapılmasa da, incelemeye tâbi tutulduğu; haberleşme aygıtı ise ileride "12 Eylül Darbesinin Meşruiyeti" başlığı altında inceleneceği için bu bölümde her iki aygıta da kısaca değinilmekle yetinilecektir.
[255] ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Araçları**, s. 179.

geniş kesimlerce onaylanabilir olması kolaylaşır. Bu durum aslında günümüz modern devletinde "demokrasi ve demagojinin el ele gittiğini"[256] göstermesi açısından ilgi çekicidir. Her aygıt sistem içinde kendisine düşen sorumluluğu mükemmelen yerine getirmeye çalışmaktadır. Gerçekten de yaşanan pratiklere bakıldığında demagojinin varlığını sadece otoriter ya da demokrat olmayan rejimlerle özdeşleştirmek gerçekçi olmaz. Demokratik rejimle yönetilen ülkelerin birçoğunda da halkın mevcut sisteme entegrasyonun devamı ve kamusal rutinin kalımının sürdürülebilmesi veçhesinde propaganda süreçleriyle desteklenen demagojik faaliyetlerin, devletin ve onun ideolojik aygıtlarının aslî bir temayülü olarak ortaya çıktığı görülür.

Hukuk ise salt bir ideolojik aygıta indirgenemeyecek karmaşıklıktadır. Hukukî aygıt, *vatandaşların* davranışlarını yasak olan veya olmayanları belirlemek suretiyle doğrudan etkileme gücüne sahiptir; bireyleri çeşitli davranışlara yönelttiği gibi onları bazı davranışlarda bulunmaktan alıkoyabilir; men edebilir. Doğrudan şiddete dayanmayan bu yönlendirmeler hukukun ideolojik etkinliğini oluşturur. Fakat bu ideolojik etkinliğin sağlanabilmesinde hukukun sürekli bir zor tehdidini[257] içinde barındırmak zorunda olduğu da görülür. Zor tehdidi hukukun yaptırım gücüne ve onu uygulayabilme yetkisine dayanır. Zor unsuru, örneğin ceza hukukunda, bireyin hukuk kurallarına aykırı davranmasıyla başlayan, onun yakalanması ve cezaya çarptırılması ve bu cezanın infazı suretiyle vuku bulan bir süreci içerir. Hukukun bu niteliği hukukî aygıtın aynı zamanda bir baskı aracı olmasına yol açar.

---

[256] WEBER, Max, "Gesammelte Politische Schriften", Berlin, Ducker und Humblot, 1980, s. 393'den aktaran SCHROEDER, Ralph, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, (çev. Küçük, Mehmet), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s. 171.

[257] "Hukuk, bağlantılı bir cezalandırma sistemi olmadan var olamayacağı için baskıcıdır. Başka deyişle, hukuk düzeyinde Medeni Kanunu'nun gerçekleşmesi demek olan Ceza Kanunu olmadan Medeni Kanun mümkün değildir". Bkz. ALTHUSSER, **Yeniden-Üretim Üzerine**, s. 89.

Hukukî aygıtın hem ideolojik hem de baskı etkinliğinin olması ona özel bir konum sağlar. Fakat hukukun devlet tarafından nasıl kullanıldığı da anılan iki işlevinin yönünün tayininde belirleyicidir. Hukukun kanun devletini yaratmayı amaçlayan bir zihniyetle kullanılması ile gerçek demokratik hukuk devletini yaratmak ve onun sürekliliğini güvenceye almak için kullanılması birbirilerine kökten zıt iki duruma işaret eder. İkinci durum insan hak ve özgürlüklerini korumayı ve geliştirmeyi erek edinen; devletten önce bireyi hukukî güvenceye bağlayan bir yapıyı gerektirir. Böyle bir hukukî aygıtın ideolojik ve baskı etkinliğiyle toplumu tâbi kılmaya yönelmiş bir hukukî aygıtın etkinlikleri aynı kefeye konulamaz. Biri, özgürlük-otorite savaşımında otoriteye hizmet ederken diğeri özgürlüğe hizmet eder.

Althusser'e göre hukukun ideolojik bir aygıt olarak işlevi ise mevcut üretim ilişkilerinin sürdürülebilmesinde öne çıkar. "Hukuk; kapitalist üretim ilişkilerini *biçimsel olarak* düzenlemektedir. Bu nedenle de, hukukun somut *nesnesi*, tam da bu ilişkileri *soyutladığı* için, kapitalist üretim ilişkileridir"[258]. Aynı zamanda "hukuk ancak mevcut üretim ilişkilerine bağlı olarak vardır" [259] . Hukukun, üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve sürdürülmesindeki işlevine dikkat çeken bu görüş, özel hukukun temelde mülkiyet ile ilgili düzenlemelere başat bir önem verdiği de göz önüne alındığında daha anlaşılabilir olmaktadır. Sonuç olarak kapitalist devlette hukukî aygıtın aslî işlevlerinden biri de mevcut mülkiyet rejiminin ve üretim ilişkilerinin -ihlal edilmeleri halini cezai yaptırımlara bağlayarak- devamını sağlamaktır.

[258] ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Araçları**, s. 66. Hukukî ideolojik aygıtın bu niteliği ona 'üst-yapıyı [siyaset, ideoloji, hukuk] alt-yapının [ekonomik temel] üstünde ve içinde eklemleyen özgül bir aygıt özelliği kazandırır'. **Ibid.**, s. 70.
[259] ALTHUSSER, **Yeniden-Üretim Üzerine**, s. 82.

Sonuç olarak devletin sadece fiziksel zora dayanarak egemenliğini geniş kitleler üzerinde meşru bir biçimde sağlayabilmesi günümüz siyasî ortamında oldukça zordur. Dolayısıyla tercih edilen bir yöntem de değildir. İdeolojik aygıtların etkin kullanımı bu açıdan bir devlet için vazgeçilmezdir. Çünkü ideolojik aygıtlar zora dayanan bir olağanüstü hal rejiminin olağanlaştırılabilmesini mümkün kılan en doğrudan araçlardır. Gramsci'ye göre "kapitalizmin gündelik düzeni asıl olarak baskı ve topluluğun silahlı zapturaptı ile güvencelenemezdi (gerçi bu seçenekler daima acil kullanım için el altında tutulurdu). Sermayenin egemenliği, daha normal (ve güvenli) biçimde sivil toplumun kurumları içinde tâbi sınıfların ideolojik ve kültürel tahakküm altına alınışı üzerinden başarılırdı"[260]. Görüldüğü üzere devlet içinde oldukça geniş işlevleri olan ideolojik aygıtların hem sistemin sürdürülebilmesindeki doğrudan hem de sistemin kabul edilebilirliğinin sağlanmasındaki dolaylı katkıları bütünsel olarak devlet aygıtı için büyük önem taşır. Cuntaların ideolojik araçlar sayesinde meşruiyet yaratıcı kriterler oluşturmaya yöneldiği, bu suretle tâbi kılınmayı olağanlaştırmaya çabaladıkları söylenebilir.

[260] PIERSON, **Modern Devlet**, s. 125.

III. BÖLÜM

12 EYLÜL ASKERÎ DARBESİ

3.1. Türkiye'de Devletin İçrek İdeolojisi ve Askerî Darbe Geleneği

Çalışmanın birinci bölümünde teorik açıdan incelenen devletin içrek ideolojisi bu başlık altında Türkiye açısından ele alınarak tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Türkiye devletinin Osmanlı'nın son döneminden itibaren oluşmaya başlayan tarih, kültür, ekonomi, toplum, siyaset ve devlet tezlerinin devlet elitlerince şekillendirilmiş biçimi olan içrek ideolojinin doğrudan bir sonucu sayılabilecek askerî darbe geleneği ve bunun devlet aklınca nasıl bir *yönetme sanatına* -biçimine- dönüştürüldüğü konusu üzerinde durulacaktır. İçrek ideolojinin kamuoyuna yansıyan ve halk tarafından bilinmesi -benimsenmesi- zarurî görülen boyutu sayılabilecek resmî ideolojinin devletin karar ve eylemlerini meşrulaştırabilmede hangi yol ile yöntemleri kullandığı; bunun yanı sıra devletin içrek ideolojisinin doğrudan uzantısı niteliğine haiz olan millî güvenlik kavramı ve ilgili alt dalları da, ülke yönetimindeki belirleyici işlevleri dolayısıyla ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Türkiye'de devletin içrek ideolojisi kavramının ortaya konabilmesi için üzerinde tartışılması gereken ilk konulardan biri, devletin varoluş nedenini neye dayandırdığıdır. Bu noktada ikili bir ayrıma gitmek mümkündür: İlki devletin varoluşunu kendi başına bir değer kabul eden, dolayısıyla insanı devlete dayandıran görüştür. İkincisi ise devletin insana dayanmasını gerekli gören, insanî menfaatleri devlet menfaatlerinin önünde kabul eden görüştür. Gerek mevzuat gerekse devlet tarafından yayınlanmış çeşitli yayınlar (beyaz kitaplar vb.) devletin varoluş nedenlerinin ortaya konabilmesi açısından yol göstericidir.

Devletin görüşlerini kendi ağzından ortaya koyan ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından yayınlanmış olan "Devletin Kavram ve Kapsamı" adlı çalışma, bu yöndeki devlet görüşlerini topluca ve bütünlüklü olarak sunması dolayısıyla, önemli bir başvuru kaynağı sayılabilir. '*Devlet tarafının* toplumla ilişkisini teorileştirme çabasının kurcalanması'[261] neticesinde ortaya çıkan bu kitapta Türkiye Cumhuriyeti'nin varoluş nedeni ilk olarak, Anayasanın başlangıç bölümünden esinlenilerek "Türk vatan ve milletinin ebedîliğine, Türk Devleti'nin kutsallığına dayanır"[262] denmiştir. İkinci neden ise "Türk Milleti'ni; millî birlik ve bütünlük içerisinde, millî kültür ve öz değerlerine uygun olarak, çağdaş, medenî ve adil bir yönetimle barışı, huzuru ve refahı sürekli kılarak ebedîyen yaşatmak"[263] olarak belirlenmiştir. Kitapta 'nasıl evrende bulunan canlı, cansız her şeyin bir varoluş nedeni ve buna dayanan kendilerine özgü işlevleri (misyonları) varsa, söz konusu durumun toplum ve devletler içinde geçerli olduğu'[264] belirtilerek, devletin varoluşuna bir neden bulma arayışı meşrulaştırılmak istenmiş, ardından da vatandaşlarının ne yapması gerektiği anlatılmıştır. Buna göre; "her devletin kendine ait bir varoluş nedeni vardır. Her devlet ve millet bunu bilmeli ve bunun bilincinde olmalıdır. Bütün milletin, kendi tarihinden; bilimsel akılcı ve gerçekçi yöntemlerle tespit edilen devletin varoluş nedenini bilmesi ve bunun bilincinde olması şarttır. Devletin başlıca görevi de bunu sağlamaktır. Çünkü milleti devletin etrafında toplayıp bütünleştiren ve onunla özdeşleştiren en büyük ve en doğru ve kalıcı etken bu bilinçtir'[265] denmiştir. Alıntıdan da açıkça anlaşılacağı üzere insanların devletle

---

[261] KIVANÇ, Ümit, "Sahibinden *Devletin Kavram ve Kapsamı*", **…Demiş Bulundum - Memleket Ahvali Üzerine Yazılar**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 289.
[262] MİLLİ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ, **Devletin Kavram ve Kapsamı**, s. 13.
[263] **Idem.**
[264] **Idem.**
[265] **Idem.**

bütünleşmesi ve hatta onunla özdeşleşmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir[266]. Bunun sağlanabilmesi için devlete bir varoluş nedeni yani meşrulaştırıcı bir işlev bulunmaya çalışılmaktadır. Dikkat çeken diğer yön 'her devletin kendine ait bir varoluş nedeninin bulunması' ile 'devletin başına buyrukluğunun da temelinin atıldığıdır. Gerçekten de *varoluş nedeni, kendine ait* olunca, işlevleri de buna göre belirlenince, söz konusu devlet her şeyden önce kendini evrensel ölçütlerle sınırlamaktan kaçınabilir' [267]. Bu durumun ise, hukuk devleti ile insan hak ve özgürlüklerinin evrensel niteliklerinin yerine, yerel nitelikleri ağır basan kurallar ile biçimlenmiş bir devlet kabulüne ve dolayısıyla onun tarafından biçimlendirilmiş bir toplumsal yaşantıya yol açması imkân dâhilindedir.

Devletin, insanların özdeşleşmesi gerekli bir kurum olarak kabul edilmesi aynı zamanda onun *öz, temel ilke* olarak görüldüğünün ve diğer her şeyin buna dayanarak var olduklarının da açık bir itirafı niteliğindedir. Devlete göre sadece devletle özdeşleşmek de yeterli değildir, bunun yanında insanların askerî güç ile de özdeşleşmesi gerekmektedir: "Bir devletin askerî gücünün etkinliği için toplumla silahlı kuvvetlerin özdeşleşmesi en önemli bir faktördür. Askerî etkinliğin derecesi bu özdeşliğin derecesi ile paralellik arz eder"[268]. Bu özdeşleşme zihniyetinin aynısı

---

[266] *Milletin devletle bütünleşmesi ve özdeşleşmesi* isteğiyle, bireyin devlete itaatinin tam olarak gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, bu itaat etme ile devlete yöneltilebilecek eleştiri ve muhalefetin de önünün kesilmek istendiği açıktır. Aslında Anayasa'nın *başlangıç* bölümünde yer alan "hiçbir faaliyetin [3/10/2001 - 4709/1 md. ile değiştirilmeden önce *hiçbir düşünce ve mülahazanın* ibaresi yer almaktaydı] Türk millî menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihî ve manevî değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği" vurgusu devletin nasıl bir kutsallık zırhına büründürüldüğünü ve herkesten o zırha zarar vermeyecek biçimde davranmasının beklendiğini göstermektedir. Söz konusu metnin devamında özdeşleşmenin nasıl olacağı da düzenlenmektedir. Buna göre "topluca Türk vatandaşlarının millî gurur ve iftiharlarda, millî sevinç ve kederlerde, millî varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu" belirtilmektedir. Bu ortak olma durumunun devlet çatısı altında onunla özdeşleşmek bilinci ile gerçekleşeceğine kuşku yoktur.

[267] KIVANÇ, Ümit, "Sahibinden *Devletin Kavram ve Kapsamı*", **…Demiş Bulundum - Memleket Ahvali Üzerine Yazılar**, s. 295 – 296.

[268] MİLLÎ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ, **Devletin Kavram ve Kapsamı**, s. 154.

Orgeneral Cemal Tural'ın 1966 yılı Kara Kuvvetleri Günü mesajında da bulunabilir. Tural orduya '*sen milletin özü, sen milletin gözü, sen milletin sözüsün* diye seslenmekle aynı zamanda, millî kimliğe, millî çıkara dair bilincin son kertede ve katışıksız biçimiyle orduda temsil edildiği kabulünü de açığa vurmaktadır' [269]. Görüldüğü üzere varlık nedeni bağlamında devletle özdeşleşmenin yanı sıra işin diğer bir boyutu ordu ile özdeşleşmekten geçmektedir. Bu istek, bir kişinin iki ayrı şey ile aynı anda tam anlamıyla özdeşleşmesinin mümkün olmadığı düşünülürse, devlet ile onun askerî gücünün bir ve aynı görüldüğünün ilanının kabul edilmesi talebinden başka bir şeyi ifade etmemektedir. Ordunun devlete tekabül ettiği onaylanmalı, millet de ordu ile özdeşleşip militarizmin ruhuna uygun davranmak suretiyle efsanevi ordu-millet geleneğini [270] sürdürmelidir [271]. Aslında yukarıdaki

---

[269] ALTINAY, Ayşe Gül / BORA, Tanıl, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", BORA, Tanıl (edi.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 150.

[270] "Otuzlarda geliştirilen Türk Tarih Tezi'yle birlikte ordu bir *gereklilik*, askerlik ise bir *vazife* olmaktan çıkacak; Türk milletinin kültürel ve ırkî (ki bu iki kavram neredeyse eşanlamlıdır) özellikleri arasında ayrıcalıklı bir konum kazanacaktır. Buradaki kayma vatandaşlığa dayalı milliyetçilik kurgusundan etnisist (hatta ırkçı) milliyetçilik kurgusuna geçişi yansıttığı gibi, aynı zamanda *ordu millet miti*nin Türk milliyetçiliğine has kurgusunu da ortaya koyar. Bu kurguya göre askerlik savunmanın, ordunun veya genel anlamda devlet örgütlenmesinin değil *kültürün* bir uzantısıdır; savaşçılık Türk ırkının değişmez bir özelliği, Türk kültürünün gururla taşınan bir vasfıdır: *Her Türk Asker Doğar!*" Bkz. **Ibid.**, s. 142 – 143. Buradaki ordu-millet anlayışının bir benzerinin Aydınlar Ocağı tarafından geliştirilen Türk - İslâm sentezinde de önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Aydınlar Ocağı'na göre; "Türk Milletinin bir tarifi de ordu millettir. Bu vasfımız tarihin her devresinde belirgindir. İlk anavatanımız Türkistan'da başlayan ve oradan asırlar süren uzun yürüyüşlerle Batı'ya gelen, Anadolu'yu bize vatan kılan cedlerimizin, Millî Mücadeleye kadar sürüp giden tarihî maceramızın her sayfasında, kadın-erkek, genç-yaşlı ayrımı olmadan bu ordu millet olma gerçeğinin sayısız örnekleri doludur. Bundan dolayı gönlünde Türklük duygusu silinmemiş her Türk hem ordusuna, askerine sevgi ve saygıyla bakar, onu milletinin özü bilir, hem de kendisini onun bir parçası unsuru sayar". Bkz. YALÇIN, Süleyman, "Aydınlar Ocağı ve Türk - İslâm Sentezi", **Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-İslâm Sentezi Görüşünde Meselelerimiz 3 - Gençlik ve Meseleleri - 21. Yüzyıla Doğru Türkiye**, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 1988, s. 185.

[271] "Devletin Kavram ve Kapsamı" adlı çalışmada ordu-millet geleneğinin sürdürülmesi gerektiği de vurgulanır. Ancak burada yine, gelebilecek bazı eleştirileri önceden cevaplamak amacıyla yaratılmak istenenin bir *silahlı millet* olmadığı belirtilir. Askerî güç ile özdeşleşmek gerektiği söylenir. Gerçekten de devletin kendi askerî gücünün dışında *silahlı bir millet* istemeyeceği, ama militarizm ruhuna inanan ve o uğurda verilen emirlere sorgusuz itaat eden bir *millet*i tercih edeceği de görülebilir: "Askerin toplumla özdeşleşmesinden amaç bir *silahlı millet* (Millet-i müselleha) yaratmak değildir. Halkın ve yöneticilerin, silahlı kuvvetlerin lâyık oldukları değerin bilincini taşımaları ve onları toplumun ayrılmaz, gerekli ve fedakâr bir bölümü olduğunu kabul etmeleri ve bu gerçeğe göre davranmalarının sağlanmasıdır. Bu satırlar belki de, bin yılların gerisinden gelen ordu-millet kaynaşması geleneğine

devlet anlayışına paralel sayılabilecek tespitlere İtalyan faşizminin teorik yönünü açıklamaya çalışan kitaplarda ve Mussolini'nin çeşitli konuşmalarında rastlamak da mümkündür. Örneğin 'her şey, devletin içinde ihtiva eder ve hiçbir insanî veya kutsal varoluş devletin dışında bulunamaz. Bu anlamda faşizm totaliterdir (toplayıcıdır) ve faşist devlet insan yaşamına değer, anlam, ilerleme ve güç veren her şeyin sentezi ile birliğidir… Ne bireyler ne de gruplar (siyasî partiler, dernekler, sendikalar, sınıflar) devletin dışında olamazlar'[272] tespitinde, devlete atfedilen değer ve önem dikkat çekicidir. Aslında Mussolini'nin ünlü "her şey devletin sınırları içerisindedir, hiçbir şey devletin dışında ve devlete karşı olamaz"[273] formülasyonu ile biçimlenen görüşün, birçok ülkede de varolan, özellikle millî güvenlik siyasetinin genel stratejileri doğrultusundaki belirlemeler ile yakınlığı önemlidir. Burada her iki durumun açıkça totaliter ve devlete üstünlük tanıyan bir aklın ürünü olması, benzerliklerinin nedenini de göstermektedir. Aynı zamanda "Devletin Kavram ve Kapsamında" ortaya konmaya çalışılan *varoluş nedeni*; 'tarihî süreçlerin incelenmesi sonucu pratikten soyutlanmış bir kavram da değildir. Yani toplumun belirli hizmetlerinin görülmesi için organizasyon ihtiyacı vb. nedenlere dayanmamaktadır. Varoluş nedeni zihinde yaratılan bir ilkedir. Dolayısıyla kendisine *sebeb* (*neden*) demeyi gerektirecek herhangi bir özelliği yoktur. Sadece *her işin başı budur* anlamını üstlenebilsin diye, başka düzeylerde sonuçlar yaratmış görünsün diye, bir

---

sahip Türk Milleti'nin gerçek mensupları tarafından *bilinenin belgelenmesi (malûm'un ilâmı)* şeklinde görülebilir". Bkz. MİLLÎ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ, **Devletin Kavram ve Kapsamı**, s. 154 – 155.

[272] MUSSOLINI, Benito, "The Doctrine of Fascism", LYTTELTON, Adrian, (haz.) **Italian Fascisms From Pareto to Gentile**, (İng.'ye çev. Parmée, Douglas), Jonathan Cape Ltd., London, 1973, s. 42. "Faşizmin Doktrini" başlıklı bu makale ilk defa 1932 yılında Mussolini imzası ile dönemin "İtalyan Ansiklopedisi"nde (Enciclopedia Italiana) faşizmin teorik temellerini ortaya koyabilmek için hazırlanmıştır. Fakat makalenin çeşitli bölümlerinin daha sonra dönemin önemli felsefecilerinden Giovanni Gentile tarafından yazıldığı söylenmiştir.

[273] MUNRO, **Through Fascism to World Power - A History of The Revolution in Italy**, s. 236.

sonuç olmadığı, bir *ilk sebep* olduğu kabullenilsin diye böyle sınıflandırılmıştır"[274]. Varoluş nedeninin bu şekilde sınıflandırılması, onu kendi başına varolan, diğer her şeyin ona bağlı ve uygun olması gerektiği bir üst kavram haline getirmektedir. Söz konusu varoluş nedeninin işlevi Gentile'nin *devlet otoritesine* atfettiği nitelikler ile oldukça benzerlik gösterir. Gentile'ye göre 'devlet otoritesi bir sonuç (netice) değil, bir ilkedir (faraziyedir)… millet otoriteyi yaşamlarının zorunlu bir şartı olarak tanımak mecburiyetindedir' [275]. Görüldüğü üzere gerek devletin varoluş nedeni gerekse devletin otoritesi bir nedene ihtiyaç duymadığı gibi, bir şeylerin sonucu da değildir. Çünkü devlet ve otoritesinin varlığı en baştan kabul edilmesi istenen önsel ilkeler olarak kurgulanmıştır. Ayrıca toplumdan da bunun bilincinde olması, bir mecburiyet olarak talep edilmektedir. "Devletin Kavram ve Kapsamı"nda da 'gerçek ve tüzel kişilerin, her türlü resmî ve özel kurum ve kuruluşların, politik birimlerin, siyasî partilerin ve devletin yargı, yürütme, yasama ve temsil organlarının; devletin varoluş nedenine uygun ve millî hedeflerin elde edilmesine yönelen ortak bir bilinç, tutum ve davranış biçimi içinde bulunmalarının sağlanması'[276] gerektiği belirtilir. Bunların sağlanmasının aynı zamanda iç dengenin[277] de gerçekleştirilebilmesi için

[274]KIVANÇ, Ümit, "Sahibinden *Devletin Kavram ve Kapsamı*", **…Demiş Bulundum - Memleket Ahvali Üzerine Yazılar**, s. 295.
[275] GENTILE, Giovanni, "From The Origins and Doctrine of Fascism", LYTTELTON, Adrian, (haz.) **Italian Fascisms From Pareto to Gentile**, (İng.'ye çev. Parmée, Douglas), Jonathan Cape Ltd., London, 1973, s. 310.
[276] MİLLİ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ, **Devletin Kavram ve Kapsamı**, s. 47.
[277] Devlete göre; 'bir devletin iç dengesinin sağlanabilmesi ve etkinlikle sürdürülebilmesinin önemi dış dengeleri kendi çıkarlarına en uygun biçimde sağlayabilmesi için gereklidir'. Bkz. **Idem.** Dış dengenin sağlanabilmesi için aynı zamanda dış ortamda da bir mücadele gereklidir. 'Bu mücadelenin amacı, hasım ve/veya rakip devletlerin hareket serbestliklerini azaltıp asgariye indirirken, kendimizinkini çoğaltıp azamiye çıkarmaktır. Bir dış etkinlik alanında, hareket serbestliğinin sıfıra inmesi, o alanda yenilgi demektir. Dış dengenin bir amacı da; dış etkinlik alanlarında hareket serbestisi kazanmak ve bundan yararlanılarak, millî hedefleri elde tutmak, geliştirmek ve böylece millî menfaatleri; daha uygun, güvenli ve rasyonel koşullar altında elde etmektir'. Bkz. **Ibid.**, s. 58. Görüldüğü üzere dış dengenin sağlanması ile amaçlanan, iç dengenin devamı yani devletin varoluş nedeni olan insanın devletle özdeşleşmesinin gerçekleştirilebilmesini kolaylaştırmaktır. Uluslararası alanda kişi hak ve özgürlüklerinin korunması suretiyle meydana gelen devlete yönelik hareket serbestisini engelleyici kısıtlamaların, bir devletin toplumuna istediği gibi müdahale edebilmesini

gerekli olduğu vurgulanır. İç dengenin sağlanabilmesi için varoluş nedenine uygun olması gerekli görülen yukarıdaki hususların yol açacağı aşırı kısıtlamaların önüne geçmek için ilginç bir açıklama getirildiği görülür. Ancak, görece olumlu sayılabilecek -aslında kendini totaliter göstermemek için zorunlu olduğu- bu açıklama dahi, hemen ardından gelen *ancak* ve *fakat*lar ile sınırlandırılarak sonuç olarak işlevsiz hale getirilmiştir. *Ortak bir bilinç, tutum ve davranış biçimi içinde bulunulması* gerekliliğinin 'herkes, her şeyi aynı biçimde düşünecek, davranacak ve gözleri kapayıp vazifesini yapacak demek olmadığı, her kişi ve kurumun yasalar ve gelenekler çerçevesinde ve kendi fonksiyonun gereği, farklı düşünce ve davranışlarda bulunabileceği' [278] belirtilmektedir. Hemen devamında ise "fakat bunlar, devletin varoluş nedeni etrafında birleşip bütünleşerek, millî hedeflere en uygun biçimde erişip millî menfaati sağlamak amacına yönelecektir"[279] denilerek kısıtlamanın nasıl olacağı eklenmektedir. Aslında aynı yöntemin özellikle hak ve özgürlüklerin düzenlendiği kanun metinlerinde de kullanıldığı ve hemen her hak ve özgürlüğün, sınırları çok genişletilebilen ve belirsiz kavramlarla daraltılması yoluna gidildiği zaten Türkiye özelinde sıklıkla görülen bir durumdur.

Devletin varoluş nedenini önsel bir kabul olarak görmek bir taraftan toplumu o önsel kabule dayandırma ve onunla özdeşleştirme çabasına neden olurken, diğer taraftan siyasî iktidarı da o önsel kabul çerçevesinde politikalar üretmeye zorlamaktadır. Aslında siyasal iktidarlara karşı bu tür bir dayatma uygulanmasının anlamı, siyasal iktidarların dahi devlet içinde başka bir yer(ler)den yönlendirildiğinin

---

engellediği açıktır. Ancak belirgin bir üstünlük sayesinde, dış dengede diğer ülkelere nazaran güçlü olmak ile bu tür uluslararası kısıtlamalardan sıyrılabilmek mümkündür. Zaten dış dengelerde üstünlük sağlama isteğinin de, belirtildiği gibi "millî hedefleri elde tutmak, geliştirmek ve böylece millî menfaatleri elde etmek" amacına yöneldiği, yani devletin varlık nedenine uygun politikalar izlemeye dönük olduğu görülmektedir.

[278] **Ibid.**, s. 47.

[279] **Idem.**

ve o başka yer(ler)in belirlediği kurallar çerçevesinde tasarrufta bulunmaya zorlandıklarının kanıtıdır. Buna göre siyasal iktidar "milleti, devletin *varoluş nedeni* etrafında toplamak mecburiyetindedir… Siyasî iktidarın sözleri, görüntüsü, tutumu ve icraatı ile devletin varoluş nedeninin asla dışına çıkmaması gerekir"[280]. Söz konusu ifadelerle yürütme ve yasama gücünün esas aktörü olan siyasal iktidarın politika belirleme yetkisinin açıkça elinden alındığı, devletin içrek ideolojisi tarafından belirlenip uygun görülerek vazedilen politikayı sürdürmek zorunda olduğu beyan edilmektedir. Siyasal iktidardan 'milleti varoluş nedeninin dışına çekmek isteyen güçlerle yasal yollarla mücadele ederek onları etkisiz kılması'[281] istenmektedir. Bir siyasal iktidarın bunları toplumsal muhalefetin gücü karşısında yasa(k)lar yoluyla gerçekleştirememesi veyahut içrek ideolojinin söylemi doğrultusunda gerçekleştirmek istememesi, aynı zamanda bunun kamusal alanda kabul görmesi halinde olacaklar ise, birçok ülkede olduğu gibi devlet içinde kimi unsurların varoluş nedeni doğrultusunda halkı yeniden eski devlet statükosuyla özdeşleştirmeye yönelik bir hareketi ile sonuçlanabilir. Genelde devlet statükosunu ve eski kamusal rutinin devamını tekrar tesis etmeyi amaçlayan bu hareketin, devletin içrek ideolojisinin en önemli gücü olan şiddet araçları vasıtasıyla gerçekleştirilecek bir askerî darbeyle sağlanabileceği açıktır. Böylece, askerî itaatin kamusal alanda üretilmesi suretiyle toplumun varoluş nedeni etrafında devletle özdeşleşmek istemeyen kesiminin ıslahı da sağlanmış olur.

Devlete bir varoluş nedeni bulma ve onun sayesinde insanların devletle bütünleşmesini, özdeşleşmesini sağlamaya çalışmanın asıl olarak otoriteye dayanan bir devlet ve onun itaatkâr vatandaşları -tebaası- isteğinin bir yansıması olduğu

[280] **Ibid.**, s. 117.
[281] **Idem.**

açıktır. Bu varoluş amacının öncelikle kutsal devlet ön kabulünden türetilmesi ve onun ebedîliğinin sürdürülmesiyle şekillenen yapısı, toplumsallığı kurmaya yönelen her açılıma da şiddetle karşı çıkacaktır. Devleti başlı başına bir *amaç*, insanları da onun bekasını sürdürmekle yükümlü *araçlar* olarak gören söz konusu varoluş nedeni düşüncesini savunanlar, devleti; insanî ihtiyaç ve gelişmelerin gerçekleştirilebilmesi doğrultusunda bir araca indirgemek istemeyeceği için, kendi totaliter niteliklerinden de kurtulamaz. Ancak bu varoluş nedeninin tersine döndürülerek, insanın mutluluğu ve gelişmesine dayandırılması ihtiyacı vardır. Devletin varoluş amacının kendisinde içkin olmadığının, aksine, ancak toplumsallıkta içkin olabileceğinin kamusal düzlemde genel kabulü ile sağlanabilecek söz konusu tersine döndürme hem daha özgürlükçü bir devlet - birey ilişkisinin sağlanabilmesi hem de içindeki farklılıklardan güç alan bir toplumsallığın kurulabilmesi için zorunludur. Kökleri; kamusal düzlemin içinden doğan böyle bir talebin önce devlet elitlerini, sonra da bizatihi devletin rutin işleyişini evirmesi sayesinde gerçekleşebilecek yeni toplum ve birey anlayışı da kendisine yönelik girişilecek çeşitli hareketlere karşı ancak bu sayede sürekliliğini devam ettirebilir.

Türkiye'de yukarıda anlatılan biçimlerde bir varoluş nedeni bulma ve o doğrultuda insanları devletle özdeşleştirme çabası, çeşitli söylemlerin geliştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu söylemlerin en önemlilerinden biri düşman söylemidir. Temelde iki yönü olan düşman söylemi, bir taraftan muhalif konumdaki bireyi kolaylıkla bir iç düşman statüsüne yerleştirip onu hainlikle mahkûm edebilirken - dolayısıyla amacına da ulaşırken- diğer taraftan düşman karşısında, düşmanla birlikte

anılmak istemeyen diğer bireylerin devletle bütünleşip özdeşleşmesi yönünde bir propaganda aracı olarak işlev görmektedir[282].

Düşman söyleminin içrek ideolojinin temel tercihlerinden biri olduğu ve resmî ideolojiye de özellikle demokrasi ve insan hakları gibi taleplerin önünün kesilebilmesi için bir meşrulaştırma aracı olarak yardım ettiği açıktır. Devlet açısından vazgeçilmez derecedeki önemi de buradan kaynaklanır. Talep edilen birçok hak ve özgürlüğe devletin bu söylemi kullanarak karşı çıktığı görülür. Ne zaman hak ve özgürlük istekleri kamusal destek bulsa devletin resmî söylemi; -ülkeyi içten ve dıştan tehdit eden sayısız düşmanın varlığı nedeniyle- "millî birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde"[283] *o* hak ve özgürlüklerin hemen verilemeyeceğini, dolayısıyla bir süre daha *zapturapt* altında yaşanması gerektiğini vurgular[284]. Hak ve özgürlüklerin gelişimi, mütemadiyen gelecekteki bir zamana ertelenir. Aynı zamanda düşman kavramının sürekli biçimde kullanılmasının bir nedeninin 'bu kavram kullanılmadan Türkiye burjuva siyasetinde birliğin sağlamayacak olmasının'[285] elitlerce fark edilmesi olduğu da söylenebilir. Çünkü 'düşman imgesinin birleştirici bir özelliği vardır. Aslında gerek ulusal, gerek

---

[282] Çalışmanın daha önceki bölümlerinde devlet politikasının belirleyici unsurlarından birinin, *düşman* kavramı ile şekillendirilen bir *söylem* olduğu çeşitli defalar belirtilmişti. Şimdi konunun Türkiye özelinde ayrıntılı olarak ele alınmasına çalışılacaktır.

[283] Bu deyimin Türkiye siyaset literatüründe sıklıkla kullanıldığı görülür. Örneğin Kenan Evren'in 27 Aralık 1979 tarihli uyarı mektubunda, 12 Eylül 1980 tarihli radyo televizyon konuşmalarında kullanılmıştır. Birincisi için bkz. EVREN, **Kenan Evren'in Hatıraları - Cilt 1**, s. 330. İkincisi için bkz. **Ibid.**, s. 550. *Millî birlik ve beraberlik* deyiminin o dönemde Nadir Nadi tarafından yapılan bir eleştirisi için bkz. CEMAL, Hasan, **Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004, s. 502 – 504.

[284] Kongar bu konuda, Türkiye'nin sürekli bir geçiş döneminin içinde bulunduğu gerekçesinin kullanıldığını vurgular. Ona göre aslında 'anti-demokrasinin temellerini besleyen ortama ilişkin bu durum şöyle özetlenebilir: Türkiye sürekli bir geçiş dönemi yaşamakta ve bu gerekçeyle, demokrasi, durmadan askıya alınmaktadır. Türkiye'de pek çok temel demokratik hak ve özgürlük, hem düşünce, hem eylem planında *şimdi sırası değil* ve *düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürer* gerekçesiyle ya resmen yasaklanmakta, ya da gayrı resmî olarak hainlikle eşdeğerde tutulmaktadır'. Bkz. KONGAR, Emre, **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 296.

[285] ÇAĞLAR, Gazi (haz.) **12 Eylül Rejimine Karşı Uluslararası Mahkeme 12 Eylül Rejimi Yargılanıyor**, (çev. Hannover İnsiyatifi), Belge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 350.

toplumsal, gerekse grupsal birliklerin altında, belli bir ortak düşmana karşı birleşmenin yattığı' [286] söylenebilir. Türkiye'de de devletin, toplumun büyük kesimini yanına çekebilmek, otoritesinin gerekliliğini kabul ettirerek resmî ideolojiye uygun bir kamusal hayatın devamını sağlayabilmek için yukarıda bahsedilen düşman imgesine uyan düşmanlar yarattığı ve bu imgenin birleştirici gücüne güvenerek kamuoyunu kendi yanına çekmeye çalıştığı gözlemlenir. İç ve dış düşman ayrımına gidilen bu söylemde göze çarpan en önemli unsurlardan biri söylemin soyutluğudur[287]. Gerçekten de bu söylem "somut ve tanımlanmış bir düşman üzerine bir açıklama getirmeyip; tersine, kendisi oluşurken, kendisiyle birlikte soyut bir *düşman* oluşturmaktadır. Düşman, söylemin telaffuz edildiği somut anın biçimlenişe göre şu ya da bu devlet, halk ya da toplumsal kesit, grup, örgüt vb. olabilmektedir. Dolayısıyla bu söylem düşmanı *tayin eden* bir söylemdir"[288]. Bu durum özellikle Sovyetler Birliği'ndeki rejim değişikliğinin ardından oldukça net bir biçimde gözlemlenebilmektedir. 1990'a kadar her ne kadar resmî söylem ve konuşmalarda

[286] KONGAR, **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, s. 129.

[287] Düşman söyleminin soyutluğu kendini *öteki* kavramıyla bir arada sunmasından da kaynaklanır. *Biz*in dışında olan öteki, zaman ve şartlara göre sürekli değişiklik arz eder. Bu, aynı zamanda düşmanın da değişebilir nitelikte olmasını sağlar. Düşman sadece genel kavramlarla nitelenir: Ermeni, Yunan, Fransız, Avrupalı, Kürt, Yahudi, Komünist, Şeriatçı gibi… Zamana ve siyasal konjonktüre göre bunlardan biri, birkaçı, hepsi ya da başkaları düşman konumunda yer alabilir. Fakat düşman söyleminde dikkati çeken diğer bir husus asıl düşmanın Kürt, Ermeni veya Yunanlıların tümünü kapsamamasına gösterilen dikkattir. Bunlar arasında -özellikle iç düşman söylemi kullanıyorsa- mutlaka *kandırılmışlar* vardır, ki bunlara *doğru yolu* bulmaları öğütlenir. Ama somut olarak ne *kandırılanlar* ne de *kandıranlar* bellidir. Düşman söyleminin soyutluğu ve her yöne çekilebilen niteliği de asıl olarak buradan kaynaklanır. İçinde kitlesellik unsurları barındıran hemen her olayda provokatörler aranır. Tüm sorumluluk onların üzerine yüklenir. Çünkü *Türk halkı*nın kitlesel olarak *devletine* muhalefet etmesi kabul edilmemesi gereken bir durumdur. *Türk*'ün olması gereken davranışı devlet otoritesine şartsız itaat etmek ve ona minnettarlığını her vesile ile dile getirmektir. Eğer bunu yapmıyorsa mutlaka *birkaç anarşist* tarafından kandırılmıştır. Örneğin ordunun 1980'deki Tariş direnişi ile ilgili yorumu tam da böyle bir görüşü yansıtmaktadır. Bu görüşe göre; "bu işyerlerinde çalışan Devlete ve rejime sadık işçiler, az sayıdaki eli silahlı vatan ve rejim düşmanı militanların baskısı altında, istemeyerek de olsa olayların içine zorla sürüklenmişlerdir". Bkz. MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ GENEL SEKRETERLİĞİ (haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s. 144.

[288] BELGE, Murat, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 95, ("Önüm, Arkam, Sağım, Solum Düşman; İnanmayan Suçlu!..." başlıklı bu yazı ilk olarak Yeni Gündem, sayı 9, 1 – 15 Eylül 1984'te yayınlanmıştır).

doğrudan dillendirilmesinden kaçınılsa da, iç muhalefetin -düşmanla işbirliği yapan hainlerin ve kandırılmışların- varlığından sorumlu tutulan ve sürekli Türkiye üzerindeki hain emellerine vurgu yapılan dış düşman bizatihi Sovyetler Birliği'dir[289]. Kullandığı yöntem ise doğrudan işgal değil, ülkeyi içten içe çökertip kendisine bağlamak için komünizm propagandası yapmak ve Türkiye'deki *hainlere* el altından yardımda bulunmak gibi dolaylı vasıtalardır[290]. 1990 sonrasında ise, devletin içrek ideolojisinin, en önemli düşmanını kaybetmesiyle bu konuda zora düştüğü anlaşılmaktadır. Ülke içinde, devlete karşı her türlü muhalefetin bağlantılandırıldığı esas düşmanın bir anda yok olması, özellikle söylem bazında yeni dış düşmanların yaratılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu süreç içinde gerek iç düşman gerekse dış düşman tanımlamasında değişiklikler olmuş, kimi zaman öncelikler değişmiş kimi zamansa düşmanlar değişmiş ve kavram daha da muğlaklaşmıştır. Ciddi anlamda bir düşman bulma kargaşasının başladığı dahi söylenebilir. Ama düşman kavramı,

---

[289] Sovyetler Birliği'nin düşman olduğu söylemi özellikle sağ kesim içinde sıklıkla dile getirilmekteydi. Ama resmî açıklamalarda bundan kaçınıldığı göze çarpar. Bu kaçınmada uluslararası ilişkilerin ve gerekliliklerin rol oynadığı açıktır. Fakat devletin içrek ideolojisi açısından Sovyetler Birliği ve komünizmin en esaslı düşman olarak kabul edildiği ve bu yönde bir iç eğitim yönteminin belirlendiği görülür. Hemen her türlü hareketin ve devlete karşı muhalefetin altında Sovyetler Birliği'nin bulunduğu söylenir. Örneğin Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın bir eğitim kitabındaki şu ifadeler düşmanın kim olarak görüldüğü konusunda son derece açıklayıcıdır: "… dünyadaki Anarşi ve Terörün kaynağı ve dış desteği Komünist ülkelerdir. Interpol'ün (Dünya Polis Teşkilatı) raporunda; gerek *Ermeni terörü* ve gerekse *dünya terörünün* arkasında Sovyet Gizli Servisleri (KGB)nin olduğu belirtilmektedir…. Sovyetler Birliği'nin Tarihi yayılmacılığının, Komünizmin Enternasyonel siyasetinden istifade ederek *Türkiye* üzerinde nasıl kullanıldığı açıkça görülmektedir. Son yıllarda komünizm Ülkemizde; Türk işçisini, işverenine karşı hakkını almak, ezilmekten kurtulmak vaadiyle, üniversite öğrencisini ve *Türk* gençliğini halkına hizmet etmek özgürlük barış ve eşitlik yalanlarıyla, *Türk* aydınını, profesörünü ve gazetecisini, sosyalizme ve komünizme hizmet edersen ilerici olursun, etmezsen gerici ve faşist karalamasıyla, devletten yana çıkan idareci güvenlik görevlisini, tedhişle, terörle kanlı suikastlerle sindirerek hedefine adım adım ulaşma yolundadır". Bkz. KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI YAYINLARI, **Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar**, K.K.K. Ankara Basımevi, Ankara, 1982, s. 125 – 128. Burada yazılanların doğruluğu veya yanlışlığı üzerine bir tartışmaya girmeden, sadece metinlere bakmak niçin böyle bir dil kullanıldığını ve neyin amaçlandığını görmek için yeterlidir. Söz konusu dilin, bir düşman imgesi yaratmak suretiyle, dönem içinde gerçekleştirilen tasarrufların meşruiyet zeminini oluşturmayı amaçladığı açıktır. Bu meşruiyet zemininin de, Sovyetler Birliği'nin *emelleri*ne karşı Türkiye'nin bir tür *meşru müdafaa*da bulunduğu, dolayısıyla kendi varlığını koruduğu söylemine dayandırıldığı gözlemlenir.

[290] Söz konusu söylemde, Komünizmin Bir Ülkeye Yayılma Metotları başlığı altında dış düşmanların kullandığı yöntem ve araçlarla ilgili olan sınıflandırma için bkz. **Ibid.**, s. 97 – 121.

söylem bazındaki önemini ve devletin bekasıyla ilişkilendirilip demokratik hak ve özgürlükler ile hukuk devletinin gelişimi açısından engelleyici -erteleyici- niteliğini korumaya devam etmiştir.

Düşman kavramı kullanılarak yaratılan 'söylemin mantığında yer alan *dış ve iç* düşman kademelenmesinin de ilginç olduğu göze çarpar. Burada *dış düşman*ın belirli bir önceliği vardır. Çünkü *iç düşman* çoğu zaman ona göre belirlenip onun *içteki ajanı* olarak gösterilmektedir. Böylece *iç düşman* ilkin *hain* olmaktadır. Öte yandan *dış düşman*ın bir anlamda dokunulmazlığı da vardır. Kalkıp buraya, erişilebilecek bir yere gelmedikçe ona erişilememektedir. Buna karşılık *iç düşman* tanımı gereği burada olduğundan erişilebilir durumda dolayısıyla gerektiğinde kıskıvrak yakalanabilecek konumdadır'. [291] Bu durumun somut sonuçları ise, Sovyetler Birliği'nin yıkılması dolayısıyla, 1990 sonrasında kendini daha açık biçimde göstermeye başlamıştır. Düşman bulma kargaşası denilebilecek bu durumun doğmasında; sistem içindeki hemen her kesimin, kendisine düşman veya rakip olarak gördüğü *öteki* kesimi; İslâm ülkelerinden, Avrupa Birliğine veya Amerika'ya kadar yeni bir dış düşman ile ilişkilendirip devlet için hedef gösterme yolunu seçmesi etkili olmuştur. İç düşmana ulaşılabilirliğin kolaylığı, devlet için aslında, *ötekilerin* tehlikeli olduklarının gösterilmesi suretiyle kendilerinin devletin yanında olduklarını vurgulamak biçiminde tezahür etmiştir. Böylece kendilerine olası bir düşman yaftası yakıştırılmasını ve devletin herhangi bir şekilde bu görüşe temayül edip kendilerini sakıncalı konumda görmesini engellemek, bir bakıma kendilerini devlet karşısında güvence altına almak istemişlerdir. Bunun, devletin yararlandığı bilinçli bir tercih ve yönlendirme olduğu da söylenebilir. Çünkü toplumun geniş kesimleri (Kürtler,

[291] BELGE, Murat, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, s. 95. Bir dış düşmanla ilişkilendirilen iç düşman ile ilgili olarak ayrıca bkz. **Supra.**, s. 109 – 110.

İslâmcılar, solcular, AB yanlıları vb.) kolaylıkla düşmanla işbirliği içinde olma, onun ülke içindeki emellerine alet olma suçlamalarıyla karşı karşıya kalabiliyor böylece ötekileştirilip etkisizleştirilebiliyorlardı. Bu söylemlere genel olarak bakıldığında tüm dünyanın Türkiye'ye karşı düşman olduğu ve onu gizli oyunlarıyla ortadan kaldırmayı amaçladığı gibi bir sonuca varmak olasıdır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin var olduğu dönemde *müttefik* olarak gösterilen *dost ülkeler*in de artık bir dış düşman sıfatıyla nitelenebilmesi mümkün hale gelmiştir.

Sonuç olarak Türkiye'de resmî söyleme ve onun yanında yer alanların söylediklerine bakıldığında düşman olgusundan, eğer meşruiyet yaratıcı bir kriter olarak yararlanılmıyorsa ve bu amaçla sürekli gündemde tutulmuyorsa, paranoyaya varacak ölçüde bir korku duyulduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak olayın bu kadar basit algılanması yerinde değildir[292]. Ülke içinde kamusal rutinin dışında cereyan eden her muhalefetin yıllar boyu bir dış düşmanın hain emelleri ile ilişkilendirilmesinin altında başka nedenler yatmaktadır. Örneğin 12 Eylül darbecilerinin 'asırlar boyu uzak yakın birçok ülkenin ihtiras ve iştahına hedef olan Türkiye'nin, 1961 Anayasasının getirdiği geniş özgürlükler dolayısıyla bu ülkeleri; emellerini tahakkuk ettirme yolunda yeniden bazı tertip ve düzenlemelere sevk ettiği'[293] yönündeki belirlemesini, Türkiye içinde müdahale edilmek -değiştirilmesi,

[292] Düşman ve tehdit algısının millî güvenlik siyaseti ve onunla ilişkili stratejilerin oluşturulmasındaki işlevi dolayısıyla da sürekli gündemde tutulmaya çalışıldığı görülür. Millî güvenlik konusu bir sonraki alt bölümde ayrıntılarıyla incelenecektir. **Infra.**, s. 178 vd.

[293] MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ GENEL SEKRETERLİĞİ (haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, s. 5 – 6. Metnin devamında aynı yaklaşım sürdürülmektedir: "Yıllardır Ülkemiz üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için her fırsatı değerlendirmekten geri kalmayan bu yabancı Ülkeler, Türk'lerin yurtseverliğini, bağımsızlık ve onurlarına düşkünlüğünü ve geleneklerine bağlılıklarını çok iyi bildiklerinden hedeflerine doğrudan ve açıkça değil, ancak Millî Birlik ve bütünlüğümüzü bozucu, dolaylı yollardan varabileceği varsayımından hareket ederek, bu yoldaki planlarını uygulama girişimlerine başlamışlardır. Bu yönde takip edilecek yöntem kaleyi içten fethetme yolu idi". Resmî söylemdeki dış düşman olgusunu oldukça net bir biçimde ortaya koyan, düşmanın hedefine doğrudan değil ancak dolaylı olarak varabileceğine ilişkin ifade dikkat çekici ve darbecilerin uyguladıkları politikaların anlaşılabilmesi açısından da önemlidir. Bu yaklaşımın genel olarak komplocu zihniyete yakınlığı da göz ardı edilmemelidir.

düzenlenilmesi- istenen alanları görmeden anlayabilmek mümkün değildir. Burada amaçlanan sadece bir dış düşman belirleyip *halkı* uyarmak değil, aynı zamanda bu dış düşman(lar) sayesinde darbelerinin meşruiyet krizini aşabilmek ve kendilerince sakıncalı görülen kurumların tasfiyesine genel kabul sağlayabilmektir. Özellikle 1960'lardan sonra artan sosyal uyanış ve gelişmeden sorumlu tutulan 1961 Anayasasının ortadan kaldırılmasına bir gerekçe bulma çabası göze çarpar. Yine bir darbe dönemi anayasası olan 1961 Anayasasının yabancı ülkelerin Türkiye üzerindeki emellerine alet olduğu gerekçesi öne sürülür. Diğer taraftan anayasanın hazırlanmasına öncülük eden 27 Mayıs darbecilerini -darbeciler yine askeriyenin içinden olduğu için dolayısıyla orduyu- koruma altına alma güdüsü de göze çarpar. Şöyle ki, 12 Eylül'cülerin darbeyi savunurken kullandıkları argümanlara bakıldığında 1961 Anayasasına yönelik eleştirilerinde anayasanın hazırlanmasını sağlayan askerlerden ziyade, iktidar hırsına düşmüş politikacılara, dış düşmanların Türkiye üzerindeki oyunlarına ve bunlara alet olan iç düşmanlara -hainlere- yapılan vurgular öne çıkar [294] . 1961 Anayasası hazırlanırken muhtemelen bu ölçüde gerçekleşebileceği düşünülemeyen kamusal hareketlilik, tartışma ve eleştiri, devletin tahammül sınırlarını aştığından doğrudan anayasayı hazırlayanları eleştirip orduyu

[294] Gerçekten 1961 Anayasasının hazırlanmasında önemli bir rolü olan askerler herhangi bir şekilde eleştirilmez. 12 Eylül darbecileri bu Anayasanın, ülkeye bol geldiğini düşündükleri halde doğrudan anayasanın mimarlarını eleştiri konusu yapmazlar. Yukarıda belirtildiği gibi eleştiri, bu anayasanın Türkiye halklarına getirdiği özgürlük ve hakları kullanmak isteyenlere çeşitli suçlamalar yöneltilerek yapılır. Çıkar hırsına düşmüş politikacılar, dış düşmanların emelleri, bunlara alet olan bir avuç hain söylemi sürekli ön plana çıkarılır. Kısıtlanmak istenen hak ve özgürlükler konusu geri planda tutularak unutturulmak istenir. Buradan, genel olarak albaylardan oluşsa da, sonuçta 27 Mayıs darbecilerinin Türkiye ordusu adına hareket ettikleri ve bu nedenle o darbeyi ve sonuçlarını eleştirmenin, *kendi* yaptıkları darbenin de meşruiyetini tartışılabilir hale getireceğinden çekindikleri sonucu çıkarılabilir. Fakat 27 Mayıs darbecilerinden farklı olarak 12 Eylül darbecileri, darbelerini tam bir *emir - komuta zinciri içinde ve emirle* gerçekleştirdiklerine sürekli vurgu yaparlar. Daha alt kademede bulunan subayların gerçekleştirdiği 27 Mayıs'ın aksine kendi darbelerinin en üst komuta kademesinin yönetiminde gerçekleştirildiği belirtilir. Bu söylemin kullanılmasında ve ön plana çıkartılmasında ordunun en üst düzey komutanından erine kadar bir bütün olduğu ve bir arada hareket edeceği vurgusunun yattığı söylenebilir.Bir başka açıdan bakıldığında ise kendisini çoğu zaman bizatihi devletin sahibi olarak kabul eden ordunun, devletin kulları olmaktan çıkmış muhaliflere gözdağı vermesi olarak görülebilir.

yıpratmaktansa başka unsurların -politikacılar, iç-dış düşmanlar vs.- üzerine gidilerek yeni bir anayasanın hazırlanmasının olanakları yaratılmak istenmiştir. Ordunun istediği biçimde yeni bir anayasanın hazırlanması ve sosyal uyanışın ortadan kaldırılabilmesi ise ancak yeni bir askerî darbe ile mümkün olabilirdi. O dönem devletin içrek ideolojisince basit olan bu durum; zaten devletin uygun bulduğu için verdiği hak ve özgürlüklerin artık kendisi için tehlikeli olmaya başladığını düşünmesiyle birlikte geri alınmasından ibarettir. Tepeden inmeci bir şekilde verilen haklar yine tepeden inmeci bir şekilde geri alınabilmeliydi. Ancak bu geri alışın meşruiyetinin propaganda araçları kullanarak sağlanması, Türkiye kamuoyu için olduğu kadar uluslararası ilişkiler açısından da gereklilik arz ediyordu. Düşman olgusundan yararlanmanın ve sürekli onu gündemde tutmanın bir nedeni de buydu. Zaten dünyadaki soğuk savaş durumu da bu söylemin geçerliliğine bir yönüyle olanak sağlıyor ve uluslararası ilişkiler bağlamında darbeye ve darbecilerin tasarruflarına meşruiyet kazandırabiliyordu.

Türkiye devletinin içrek ideolojisinin toplumu kontrol altında tutulabilmesindeki meşruiyet yaratıcı kaynaklarından biri olan düşman olgusu, sonuç olarak devlet aklı tarafından algılanan tehdit unsurlarıyla beraber sürekli değişebilme potansiyelini de kendi içinde barındırmaktadır. Bu nedenle resmî ideolojinin dışına çıkan her kişi veya grup devlet aklı tarafından düşman saflarına itilebilir. Dolayısıyla düşman yaftasını yememek kamusal rutinin olağan akışına kendini uydurabilmek ile de özdeşleşir. Bu durumun aslında ‘hem söylemi yaratanda hem de söylemi dinleyende *paranoya* yaratması da son derece doğaldır, çünkü bu durum tuhaf bir psikoloji ve ideoloji yaratır: Toplum sanki sıraya dizilmiş, söylemin öznesinin safları gözden geçirdikten sonra parmağını uzatıp *sen* demesini beklemektedir. O ana kadar

herkes *düşman* olabilir; ama *düşman* olarak *bir başkası* saptanınca herkes rahatlar ve teşhis edilen *düşman*a *düşman* olur'[295]. Düşman olarak belirlenene düşman ile aynı konumda algılanmamak için düşman olunması, aslında devlet aklının da hem resmî ideolojiyi hem de devletin yasallık sınırının ötesindeki faaliyetlerini meşrulaştırdığının göstergesi olmaktadır. Toplumun önemli bir çoğunluğunun düşman ile yan yana anılmaktan kurtulmak için devletin düşmana karşı yönelttiği her türlü hukuk dışı muameleye de üstü kapalı onay verdiği -en azından verir göründüğü- söylenebilir. Ayrıca bu durumun sürekli bir devlet politikası haline gelmesiyle, toplumun; kanıksama, nisyana mahkûm etme suretiyle hesaplaşmaktan kaçınma olgularını da adeta rutin bir toplumsal tepki-sizlik- olarak kabullenmesi söz konusu olmaktadır. 12 Eylül ve sonrası, darbenin meşruiyetinin sağlanabilmesi için bu düşman olgusundan yoğunlukla yararlanıldığı ve en azından ilk dönemlerinde meşruiyet krizinin bu şekilde aşılmaya çalışıldığı bir seyir izlemiştir.

Devlet açısından düşman imgesinin yaratılması ve bunun iç ve dış olarak ayrılması yukarıda da belirtildiği gibi asıl etkisini toplum üzerinde gösteriyordu. '*Odak*lar [düşmanlar] konusunda toplumun bilgisinin bulanık olması devletin işine geliyordu. Çünkü diledikleri *odak*lara karşı toplumda her şeyi başlatıyorlardı. Birilerinin kalkıp, toplumun hangi ideolojiye inanması gerektiğini belirtip, bu ideolojiye uymayan (ya da kendi anlayışlarına göre uymayan) ne varsa bunları *malûm mihrakla*ra mal etmesi ve bu davranışın kendisinin tartışılmasını yasak etmesi'[296] gibi bir durum söz konusuydu.

"Osmanlı'dan bugüne Türkiye'de devlet, Türkiye'nin ne olması gerektiği konusunda karar tekelini elinde bulundurması gerektiğine inanır. Bir hayli

[295] BELGE, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, s. 96 – 97.
[296] **Ibid.**, s. 280 – 281, ("Bize Özgü Olan…" başlıklı bu yazı ilk olarak Yeni Gündem, sayı 35, 2 – 8 Kasım 1986'da yayınlanmıştır).

soyutlanmış olduğu toplumun bu kararlara karşı çıkmak bir yana, bunları uzun boylu tartışmaya bile hakkı olduğunu kabul etmez. Toplum ancak bu kararlara uymalıdır"[297]. Tek parti döneminde bu kararlar *geri kalmış* toplumu çağdaşlaştırmak ve ülkeyi *muasır medeniyetler* seviyesine çıkarmak için tepeden inmeci bir şekilde uygulanmıştır. Amaçlanan Türkiye Cumhuriyeti devlet yapısını batılı anlamda modern devlete uydurmaktı. Fakat bu sürecin aynı zamanda çoğulcu bir yapıyı gerektirmesi -İkinci Dünya Savaşı'nın ardından totalitarizmin önemli kalelerinin çökmesiyle de beraber- daha önce çeşitli defalar denenmiş olmasına rağmen devlet elitlerinin ülke üzerindeki kontrollerinin azalabilmesi ihtimali dolayısıyla yasakladıkları çok partili sisteme geçilmesini şart koşuyordu.

Türkiye'de o dönem devlet partisi niteliğiyle kendini tanımlayan CHP'nin gerçek anlamdaki ilk demokratik ve özgür seçimlerde hükümet etme yetkisini kaybetmesi Türkiye devleti tarihi açısından da yeni bir dönemin başlangıcı anlamına geliyordu. '*Çok-parti* kavramıyla beraber, darbeler aşaması da başlamıştı. Bundan önce darbe olmaması, zaten darbe yapacak durumda olan yapının, *tek-parti* içinde temsil edildiğini gösteriyordu. Söz konusu yapının kendi varlık, temsil ve meşruiyet biçiminin yeni rejimde bir meydan okumayla karşılaşması, *darbe*yi gündeme getiriyordu' [298] . 27 Mayıs'ta yapılan darbede hedef Türkiye devletinin içrek ideolojisine ve bunun uygulayıcılarının aklına meydan okuyan bir partinin yöneticilerini, dolayısıyla onları destekleyenleri hedef almıştı. 12 Mart, sola karşı özellikle de sol içindeki aydınlara yönelen bir yeniden ehlileştirmeyi amaçlıyordu. 12 Eylül ise 12 Mart ile bir bakıma yarım kalan işin tamamlanmasını, en başta sol siyasa

[297]**Ibid.**, s. 114, ("Devlet Kavramı Polisi İçerir" başlıklı bu yazı ilk olarak Yeni Gündem, sayı 23, 1 – 15 Haziran 1985'te yayınlanmıştır).
[298]**Ibid.**, s. 136, ("Tuhaf Bir Yıldönümü" başlıklı bu yazı ilk olarak Yeni Gündem, sayı 30, 16 – 30 Eylül 1985'te yayınlanmıştır).

olmak üzere tüm toplumun devletine itaatkâr kılınmasını isteyen, bunun için yeni bir kamusal alan yaratmayı ve onun rutin işleyişini askerî itaat düzeni içinde gerçekleştirmeyi kendine şiâr edinmiş *devlet aklı*nın bir tezahürüydü. 12 Eylül sadece *kandırılmış* olanları değil daha sonraki kuşakları da devletine, milletine, dinine bağlı birer *vatan evladı* olarak yetiştirebilmek için kamusal alandan, eğitim öğretime, iş yaşamından aile yaşamına[299] kadar her konuyu devlet aklınca biçimlendirerek düzenlemeyi kendisine en önemli görev saymıştı. Halktan devletin âli işlerine karışmadan itaatkâr biçimde yaşamasını, çalışmasını, siyaset yapmasını -hatta yapmamasını-, çocuklarını da bunları anlatarak yetiştirmesini aksi takdirde başına geleceklerden sorumlu olunmayacağını hiç silinmeyecek biçimde hafızalara kazımıştır.

[299] 12 Eylül darbesinin ardından yaşanan dönemde devletin aile yaşamına karıştığı, kişiye sıkı sıkıya bağlı haklardan olan boşanma ve evlenmelere dahi karar vermeye kalkıştığı çeşitli örnekler görülmüştür. Bununla ilgili iki örnek olay şöyledir: 'Örnek 1) Tunceli ili Pülümür ilçesinde oturan Necla Yüce'nin kocası düşüncelerinden dolayı suçlanmakta ve yasa dışı örgüt üyesi olduğu gerekçesi ile aranmaktadır. Necla Yüce sürekli gözaltında tutuluyor. Nedeni ise *kocası ile gizlice buluştuğu* iddiası. Eve sık sık polis tarafından baskın düzenleniyor, sürekli aranıyor. Ve bir gün Necla Yüce jandarma tarafından gözaltına alınıyor, Pülümür sağlık ocağına götürülüyor. Ve *son günlerde cinsel ilişkide bulunmuş mu, bulunmamış mı?* diye cinsel ilişki kontrolüne tabiî tutuluyor. Eğer cinsel ilişkide bulunmuşsa demek ki kocası ile görüşüyor sonucu çıkacak. Sağlık ocağı önce *olumlu*! yanıt verir. Yani Necla Yüce cinsel temasta bulunmuştur diyor. Ancak gene de eldeki olanaklar yetersiz olduğu için bunun doğru olmayabileceğini de söyler. Ve Necla Yüce Tunceli Devlet Hastanesine gönderilir. Yapılan kontrol sonucunda Necla Yüce'nin cinsel temasta bulunmadığı anlaşılır. Fakat sorun bitmemiştir. Bu kez Necla Yüce'ye Pülümür'den ayrılması, kocasından boşanması ve uzak bir köyde oturan babasının yanına dönmesi söylenir. Çaresiz Necla Yüce iki yıldır aranmakta olan kocasından boşanmak için dava açar. Bu olayın doğru olup olmadığını soran gazeteciye Tunceli valisi Kenan Gören şu yanıtı vermiştir: *Evet yapılan işlem doğrudur. Anlayamadığım şey bunda ne terslik var, kocasının evde kalıp kalmadığını başka nasıl tespit edebilirdik… Bunu tespit etmek için o kadını hastaneye sevk etmeyecek miyiz…* Örnek 2) İstanbul ili içinde polis memuru olarak görev yapan Mehmet Eriten'in yapılan güvenlik soruşturması neticesinde nişanlısı Sevim Kütahyalı için ailesi *sol sempatizanı olduğu* iddiası ile polis eşi olamaz kararı verildi ve bu insanların evlenmesi engellendi. Konuya ilişkin haber Cumhuriyet gazetesinin 9 Ocak 1988 tarihli sayısında yayınlandı'. Aktaran: ÇAĞLAR, **12 Eylül Rejimine Karşı Uluslararası Mahkeme 12 Eylül Rejimi Yargılanıyor**, s. 58 – 59.

3.1.1. Tarihsel Olarak Türkiye'de Askerî Gücün Konumu

Türkiye'de ordunun modern anlamdaki değişiminin Osmanlı devletinin son döneminde batı tipi bir askerî örgütlenmeye geçişle birlikte gerçekleşmeye başladığı görülür. Ordunun iç yapılanmasının da bu dönemde oluşturulduğu ve özellikle o dönemlerde ülkeye getirilen Alman subayların etkisiyle biçimlendiği söylenebilir. 'Devletin 1890'dan itibaren Alman emperyalizminin etkisine girmesi, ordunun da Alman milliyetçiliği ve militarizminden etkilenmeye başlamasına yol açmıştır. Bu dönemde ordunun örgütlenmesi, talim ve terbiyesi Alman tarzına göre düzenlendi. Orduda kullanılan silahlardan, kıyafete kadar her şeyde Alman sistemi egemen oldu. Prusya militarizminin *katı merkeziyetçilik ve disiplini, vatana katışıksız bağlılık, komutana gözü kapalı inanç ve itaat vb*. askerî gelenekleri Osmanlı ordusunun ilkeleri haline geldi'[300]. Alman etkisinin sonuçları sonraki dönemlerde zaten İttihat ve Terakki'nin egemenliği altında daha da artarak sürmüş ve I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer almaya kadar vardırılmıştır.

Askerî gücün devlet içindeki modern anlamda etkinliğinin de aşağı yukarı bu dönemlerde başladığı söylenebilir. Özellikle subayların ağırlıklı güç olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlenmesi ile paralellik arz eden bu süreç nihayetinde askerî gücün ülke yönetiminde kimi zaman dolaylı kimi zamansa doğrudan belirleyici olmaya başladığı bir yapıya dönüşmüştür. II. Meşruiyetin ilanından 1913'teki Babıali baskınına kadar yönetim üzerinde dolaylı etkisi olan askerî gücün[301] -İttihat ve Terakki'nin-, 1913'ten itibaren yönetime doğrudan el attığı ve

[300] İBA, Şaban, **Ordu Devlet Siyaset**, Çiviyazıları, İstanbul, 1998, s. 34 – 35.

[301] İttihat ve Terakki dönemi üzerinde başlı başına tartışılabilecek kadar geniştir. Burada ise özet olarak İttihat ve Terakki'nin devlet yönetimi içindeki konumu ve belirleyiciliği ele alınmaya çalışılacaktır. II. Meşrutiyetin 23 Temmuz 1908'deki ilanından itibaren İttihat ve Terakki'nin iktidarı doğrudan ele geçirememekle birlikte dolaylı olarak yönettiği görülür. Sina Akşin tarafından İttihat ve Terakki'nin *denetleme iktidarı* olarak adlandırılan dönemde, 'İttihat ve Terakki hangi paşaların

padişaha rağmen onun da üzerinde askerî oligarşinin egemen olduğu bir rejim kurduğu görülür[302]. Osmanlı'nın feodal döneminde yeniçerilerin isyanları yönetime karışmaları gibi modernlik öncesi askerî itaatsizlikleri bir kenara bırakılırsa, askerin modern anlamda siyasete müdahalesi Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren başlamıştır. Babıali baskını sonrasında ve ilk TBMM hükümeti döneminde askerî gücün yönetim ve yasamada aslî erk olduğu yine bu kapsamda belirtilmelidir. O halde Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmadan önce, cumhuriyetin siyasî bir laboratuarı sayılabilecek II. Meşruiyet döneminden itibaren modernleşme ve batılılaşma adına gerçekleştirilen birçok şeyin ancak askerî güçle ilişki içinde -ya bizzat onun tarafından ya da onun onayı ile- yapılabildiği söylenebilir. Cumhuriyet sonrası dönemde de askerî gücün sürekli ya karar verici ya da sivillerce alınmış kararlara izin veren konumunda olması yukarıdaki durumun bir göstergesidir.

Cumhuriyetin kurulması ile beraber 'eski devletten kalan askerî bakış tarzını sürdüren Kemalistler; orduya *cumhuriyetin koruyuculuğu ve kollayıcılığı* misyonunu vererek yeni devletin bürokratik ve askerî aygıtını da kısa zamanda oluşturmuşlardı. Mustafa Kemal en güvendiği iki askerden birini hükümetin başına, diğerini de Genelkurmay Başkanlığı'na getirmişti'[303]. "Kemal Paşa bütün içtimai,

---

hükümette yer alacaklarını kararlaştırmaya ve arka plandan bu paşalara yapmaları ya da yapmamaları gereken şeyler konusunda talimat vermeye başlıyordu. Bu durum bir yap, yapma diyebilme iktidarıydı ve *denetleme iktidarı* diye tanımlanabilirdi'. Bkz. AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001, s. 127.

[302] İttihat ve Terakki'nin *denetleme iktidarı*ndan *doğrudan iktidar* konumuna yükselmesi, bir darbe olarak da adlandırılabilecek olan 23 Ocak 1913 günlü Babıali baskınının ardından gerçekleşmiştir. Bu olay aynı zamanda bir tür askerî oligarşinin diktatörlüğünün de başladığı anlamına geliyordu. En üst yönetici konumundaki padişah bile artık İttihat ve Terakki'nin kontrolünde idi ve ona bağlanmıştı. Fakat İttihat ve Terakkinin asıl iktidar oluşunun Sait Halim Paşa'nın sadrazam olması ile başladığını söylemek daha doğrudur. 'Zira bu paşa İttihat ve Terakki'ye faal olarak hizmet etmiş bir İttihat ve Terakki üyesiydi. Kurduğu kabinenin üyelerinin de çoğunlukla İttihat ve Terakkili olmaları, denetleme iktidarının son bulduğunu gösterir. Bu sırada muhalefetin siyaset sahnesinden silinerek ağır bir baskı altına alınmış olması da, tabiî bu olguyu güçlendirmektedir'. Bkz. **Ibid.**, s. 377 – 378.

[303] 1920'de TBMM açıldıktan sonra kurulan ilk hükümetin başkanı, TBMM Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü, Millî Savunma Bakanı ise Fevzi Çakmak'tı. Daha sonra 30 Ekim 1923'den itibaren İsmet İnönü 1938'e kadar Başbakan, 12 Temmuz 1922'den 5 Haziran

siyasî kudreti şaşaalı şahsında toplamış, solunda yer alan İsmet Paşa iktisadî davalara ve meselelere el koymuş, Fevzi Paşa ise, Türk milletinin öz varlığı olan ordunun mutlak başı olarak vazife ve selahiyetlerini tayin ve tesbit etmiştir"[304]. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının İttihatçı gelenekle olan bağlantıları ve çoğunluğunun askerî kökenli oluşu, cumhuriyetin varlığının da askerî sınıfla özdeşleşmesi ve dolayısıyla ordunun, ilk kurulduğu günden itibaren devletin kurucu öğesi olarak kendisini görmesi sonucunu doğurmuştur[305]. Bu durumun asıl sakıncası ise askerî gücün,

---

1944'de emekliye ayrılana kadar Fevzi Çakmak 21 yıl süreyle Genelkurmay Başkanlığı yapacaktı. Bkz. İBA, **Ordu Devlet Siyaset**, s. 119 – 121.

[304] Üç Şef Kompleksi, Tahsin Demiray, Mareşal Fevzi Çakmak Askerî ve Hususî Hayatı, s. 227, Süleyman Külçe - 1953'ten aktaran **Ibid.**, s. 122 – 123.

[305] Askerin kurucu öğe olmasıyla beraber özellikle 'Kemalist araştırmacıların Mustafa Kemal'in orduyu siyaset dışına çıkardığı resmî söylemini benimsedikleri görülür. Bunda 19 Aralık 1923 tarihli ve 385 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisine İntihap Edilen ve Edilecek Olan Bilumum Mensubin-i Askerîyenin Tâbi Olacakları Şerait Hakkındaki Kanun ile 3 Mart 1924'te Genelkurmay Bakanlığı'nın kaldırılarak Genelkurmay Başkanlığı'nın kurulması gösterilir. Oysa 385 sayılı Kanun ile Mustafa Kemal, kumandan/subay milletvekillerini meclis çalışmalarından uzak tutarak, mecliste kendine karşı oluşacak olan muhalefetin subay milletvekillerinin çevresinde toplanmasını ve bu yoldan muhalefetin ordu tabanına uzanmasını önlüyordu. Daha da önemlisi, bütün bu tedbirlerle Mustafa Kemal, ordunun kendi denetimi dışına çıkmasını engellemeyi amaçlıyordu. 3 Mart 1924 tarihli 249 sayılı kanun ile bir taraftan genelkurmayın bakanlık olarak temsili sona erdirilirken, diğer taraftan özerk bir konuma sahip Başkanlık biçiminde örgütleniyordu. Örneğin tüm bakanlıklarla doğrudan yazışma gibi bir ayrıcalığı vardı. Genelkurmay Başkanı'nın kuvvet komutanlıklarına yapacağı atamalarda hükümetin bir yetkisi yoktu. Bu kanunla TBMM'nin denetimi dışına çıkarılıyordu. Bakanlıktan başkanlığa dönüştürülen bu özerk hali ile Genelkurmay Başkanlığı, ölümüne kadar Başkomutan olan Mustafa Kemal'in ordu üzerinde denetim kurmasının bütün koşullarını yaratacaktı. Böylece, görünüşte siyaset dışına çekilen ordu, toplumun en örgütlü kurumu olarak gerektiğinde meclisin üzerinde ve Mustafa Kemal'in elinde bir baskı aygıtı olarak kullanılacaktı'. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Ibid.**, s. 126 – 130, 160. Kuruluş döneminde gerçekleşen tüm bu tasarrufların gerçekten de iki yönü olduğu açıktır. Bunlardan olumlu olarak nitelenebilecek olanı, en azından görünüşte askerin siyasetten uzaklaştırılmasıdır. Fakat bu durumun, görünüşün ve yapılan çeşitli konuşmaların ötesine geçebildiğini söylemek zordur. Çünkü ordunun gücüne dayanılması ve ardından birçok olayda bu gücün bizzat kullanılması sıklıkla görülmüştür. O halde ordu mensuplarının siyasetten uzak kalmalarının istenmesinde en büyük nedenin İba'nın da belirttiği gibi onları kontrol altında tutma isteği olduğu söylenebilir. Meclis içinde varolan muhalefetin milletvekili olan askerler aracılığı ile ordu içinde taban bulması engellenmek istenmiştir. İttihat ve Terakki döneminden de dersler çıkaran kurucu unsurlar, askerlerin doğrudan siyasette yer almaları ile tıpkı İttihatçıların başına geldiği gibi halk nezdinde itibarlarının düştüğüne de şahit olmuşlardır. Bu nedenle askerî gücün doğrudan siyasetin içinde olmayan özerk bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Ancak bu özerk yapının sivillerce denetimi ve kontrolüne de pek izin verilmemiş, aksine ordunun sivilleri denetleyecek ve gerektiğinde dizginleyecek bir misyona sahip olması amaçlanmıştır. İşte yukarıdaki iki tasarrufun olumsuz yönünü de büyük oranda askeriyenin sahip olduğu bu özerklik ve daha sonra çok partili dönemde sivillerce kontrol edilmesinin sınırlandırılması oluşturur. Askerî gücün kontrolden çıkarak hükümete karşı yaptığı darbeler bu durumun açık kanıtıdır. Son olarak belirtilmesi gereken bir diğer husus ise özellikle darbecilerin darbeyi gerçekleştirdikten belli bir süre sonra iktidarı yeniden sivillere terk etmesi ve dolaylı iktidar konumuna geçmesidir. Bu durumun cumhuriyetin kuruluş dönemindeki kurucu tasarruflar ile belli bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Gerçekten de Mustafa Kemal'in kendisine karşı ordu içinden

devleti, hiçbir zaman tümüyle sivil kadrolara emanet etmeyişinde ortaya çıkmıştır. Çok partili döneme geçiş ve sivilleşmenin başlamasıyla bile askerî gücün devletin sahibi olarak sürdürdüğü davranışlarında özünde bir değişiklik olmamıştır. Sivil hükümetlerin tasarruflarının arkasında dahi ordunun sürekli bir dolaylı etkisi -tehdidi- varlığını sürdürmüştür. Asker; devletin *kendisine göre* bekasıyla ilgili alî çıkarlarında, sürekli bir belirleyici denge unsuru ve son sözü söylemeye muktedir bir yetke sahibi olarak kendini görmüştür. Çok partili dönemle birlikte başlayan askerî hükümet darbeleri de aslında bu durumun bir kanıtıdır. Darbelere içrek ideolojiye göre ihtiyaç duyulmasının nedeni; askerin sahibi olarak gördüğü devleti, demokrasi adına sivillere emanet etmesine rağmen sivillerin yönetimdeki başarısızlıkları ve askerî akla aykırı gelen tasarruflarıyla devlet otoritesini zaafa uğratmalarıdır. Askerî gücün darbelerle tesis etmeye çalıştığı ise *kutsal devletin*[306] *otoritesi*nin yeniden sağlanmasından ibarettir. Sonuçta çok partili döneme geçilmesine rağmen askerî güç siyaset ve devlet üzerindeki üstün tasarruflarda bulunabilme erkini elinde

---

gelebilecek bir muhalefeti engelleme isteğiyle de söylediği, askerin politikadan uzak kalmasına yönelik telkinlerin hemen her darbede askerler için bir frenleme mekanizması işlevi gördüğü ve cuntaların uzamasını engellediği açıktır. Bunun yanında bizzat askerlerin içinde olduğu ve bir tarihî pratik olarak İttihat ve Terakki vakasında, askerî gücün sürekli siyasette kalması halinde gücünü ve halk arasındaki itibarını kaybedeceği veçhesindeki *tarihten ders çıkarma anlayışı* da, askerlerin devlet yönetiminde uzun süre kalmayı tercih etmemelerinde diğer önemli bir etkendir. Mevcut sivil hükümetleri arka planda kalarak kontrol etmek ve olumsuzluklardan onları sorumlu tutmak suretiyle kendini aklamak, böylece kendi üstün meşruiyetini kamuoyu nezdinde bakî kılabilmek genel olarak askerî gücün temel siyasî tercihi olmuştur.

[306] Türk devletinin kutsallığı fikri İslâm öncesi döneme kadar uzanır. İslâmiyet'in kabulü bu kutsallığı pekiştirmiştir. '*Kut*'un (devlet kudreti/kısmeti) ilâhi niteliği, Türk devletine atfedilen kutsallığın önemli bir unsurudur. Bununla, devletlu olanlar da kutsallaştırılmış, hikmetle donanmış sayılırlar; ve bizzat bu hikmetin kendisi de, devlet olgusunun kutsallığına kanıt teşkil eder. Burada devletlular ve devlet, tanrısallığın doğrudan taşıyıcısı değildir ama devletlulardan müteşekkil ikbal ve saadet zincirinin üstüne de bir ilâhilik hâlesi düştüğü açıktır. İkbal ve saadetle eşanlamlı kullanılan devletin tanrı kaynaklılığına dair inanış, İslâmiyet'e girmekle de değişmemiştir. Türk devleti, objektif ve normatif değerlerin üzerinde yer alan, kendi kendini meşrulaştırmaya muktedir üstün bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Burada Türk devleti, herhangi bir devlet değildir, bizatihi bir niteliktir'. Bkz. BORA, Tanıl, "Millî Tarih ve Devlet Mitosu", **Birikim**, Sayı: 105 – 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 87 – 92. Devletin kutsallığının, kullanılan söylem dışında birçok simge ile sağlanmaya çalışıldığı görülür. Örneğin 'bayrak, devletin meşruluğunu yitirmesine koşut olarak devletin kutsallığını daha şiddetli biçimde gözler önüne sermeye yönelmiştir'. Devletin kutsallığını sağlayan simgeler ve bu simgelerin de zamanla kutsallaşması ile ilgili olarak bkz KALAYCI, Hüseyin, "Bayrak, Milliyetçilik, Kutsallık ve Postmodern Durum", **Birikim**, Sayı: 105 – 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 159 – 169.

bulundurmaya devam etmiş, sivil yönetimlerin ve demokrasinin sürekliliğine karar verme tekelinden feragat etmemiştir. Buna rağmen en azından söylem bazında sürekli demokrasiye bağlılığa yapılan vurgu dikkat çekicidir.

Örneğin 27 Mayıs darbesinin 'saat 04.36'da İstanbul Radyosu'ndan yayınlanan ilk bildirisinde vatandaşlardan Silahlı Kuvvetlerin vazifelerini kolaylaştırmaları ve bütün milletçe ümit edilen demokratik rejimin en kısa zamanda tesisine yardımcı olmaları rica ediliyordu. 05.25'te Türkiye radyolarından yayınlanan bildiride ise ilk olarak; bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır deniyordu. Gürsel'in darbenin başına geçirilerek aynı gün saat 16.00'da yaptığı radyo konuşmasında da bütün emelinin süratle bu memlekette temiz ve dürüst bir demokratik nizamı kurmak ve Devletin idaresini milletin iradesine terk etmek olduğunu söylüyordu'[307]. 12 Martta ise 'cumhurbaşkanı ile yasama meclisleri başkanlarına sunulduğu bildirilen muhtıra metninde, kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zarurî görülmektedir ifadesi yer alıyordu'[308]. 12 Eylül darbesinin ardından da gerek 1 numaralı MGK bildirisinde gerekse Evren'in ilk radyo televizyon konuşmasında demokrasiye bağlılık vurgulanıyordu: 'MGK bildirisinde harekâtın bir amacı da demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak olarak ilan edilirken, Evren'in konuşmasında ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin birçok tutum ve davranışıyla demokratik özgürlükçü parlamenter sisteme inancını defalarca

[307] Bkz. TUNÇKANAT, Haydar, **27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 265 – 271.
[308] VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **12 Mart, Faşizmin Felsefesi**, Evrim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 23 – 24.

kanıtladığı belirtiliyordu'[309]. Görüldüğü üzere bütün darbeciler, demokrasiyi ortadan kaldırmalarına rağmen demokratik düzene gönderme yapmayı ihmal etmeyip, demokrasiyi adeta gerçekleştirdikleri eylemin merkezine yerleştirmişlerdir. Bu nedenle özellikle 12 Eylül sonrası 'ironik bir dönemdir. Bu dönemde Türkiye *demokrasi sözcüğünün* en çok kullanıldığı ve anlamsızlaştığı, ama *demokratikleşmeye olan gereksinimin* de toplumsal ilişkilerin her düzeyinde en fazla hissedildiği bir durumu yaşamıştır'[310]. Türkiye'de kullanılan demokrasi vurgulu egemen söylemin ilginç bir özelliği ise, Latin Amerika ülkelerinde kullanılan söylemle olan dikkat çekici benzerliğinde ortaya çıkar. Gerçekten de 'Latin Amerika ülkelerinin siyasal yaşamının en çarpıcı yanı, Batılı temsili demokrasi kurumlarına duyulan platonik ve sarsılmaz bağlılıktır. Liberal ilkeler ve anayasal çerçeveler saptırılır veya çiğnenirken bile hep demokratik düzenin ebedî değerlerine sahip çıkılmaktadır. Sivil olsun, asker olsun herkes yalnızca demokrasiye gönderme yapmakta ve egemen liberalizmin meşruluğunu tanımaktadır. Hatta en kalıcı diktatörler bile demokratik etikete özen göstermeye çalışmışlardır'[311]. Örneklerinde kanıtladığı gibi bu durumların hemen tamamı Türkiye siyasî yaşamı için de geçerlidir. Bunda, gerek Türkiye, gerekse Latin Amerika askerî darbelerinde, çoğunlukla darbecilerin Amerika'ya dayanması ve sol muhalefeti bastırmaya yönelmesinin açık bir etkisi olduğu söylenebilir. Fakat bu paralellik aynı zamanda, darbecilerin benzer millî güvenlik doktrinlerini ve toplumsal propaganda taktiklerini uyguladıklarını da kanıtlar. Yani özünde meşruiyet yaratıcı kriterlerini aynı akıldan aldıkları ortaya çıkar.

---

[309] EVREN, **Kenan Evren'in Hatıraları - Cilt 1**, s. 547, 553.
[310] KEYMAN, Fuat, "Radikal Demokrasi Kuramları: Türkiye'de Geç Modern Zamanlarda Demokratik Yönetim", **Defter Dergisi**, Sayı: 33, (Bahar 1998), s. 192 – 193.
[311] ROUQUİE, **Latin Amerika'da Askeri Devlet**, s. 39.

3.1.2. Millî Güvenlik Kavramı ve Çeşitli Yansımaları

Millî güvenlik, gerek Türkiye devletinin resmî ideolojisinde gerekse Türkiye hukuk düzeninde kendisinden çokça söz edilmesine rağmen, birtakım belirsizlikleri içinde barındırmayı da sürdüren bir kavramdır. Devletin bekası, iç ve dış tehdit, ülkenin bölünmez bütünlüğü gibi birçok kavram millî güvenlik kavramının şekillendirdiği bir şemsiyenin altında toplanmıştır. Bunun yanında başta Anayasa olmak üzere birçok kanuna da millî güvenlik ile ilgili temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı hükümler konulmuştur. "Bu durum karşısında, millî güvenliğin *siyasal-hukukî* nitelikte bir kavram olduğu düşünülebilir. Kavramın siyasal niteliği, yasalarda açık bir tanımının yapılmamış (ya da yapılamamış) olmasından ve kapsamının bir ülkenin siyasal koşullarına bağlı olarak değişmesinden ileri gelmektedir. Kavramın hukukî yönü ise, Anayasa ve diğer yasalarda yer almasından dolayı ortaya çıkmaktadır"[312].

Türkiye'de millî güvenlik siyasetinin temel -yasal- belirleyicisi olan Millî Güvenlik Kurulu da bu kapsamda dikkat çeker. 2003 yılındaki değişikliklere kadar[313] 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu dolayısıyla askerî gücün egemenliğinin bariz biçimde hâkim olduğu kurul, aynı zamanda çok geniş ve üstün yetkileri ile adeta hükümetin üzerinde yer alan bir karar mekanizmasını temsil ediyordu. Burada özellikle hukukî işleyişi açısından

[312] AYBAY, Rona, "Milli Güvenlik Kavramı ve Millî Güvenlik Kurulu", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 33, Sayı: 1 – 2, (1978), s. 60.

[313] AB'ye giriş sürecinde uyum kriterlerini yerine getirebilmek için devletin sivilleşmesi çabalarına hız verilmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nda askerin yetkilerinin kısmî olarak kısıtlanması ve Kurul'un askerî niteliğinin azaltılabilmesi amacıyla yapılan düzenlemelerdir. 2003 yılında Millî Güvenlik Kurulu'nun sivilleşebilmesi doğrultusunda 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nda üç defa değişiklik yapılmıştır. Bunlar 15/01/2003 tarih ve 4789 sayılı, 30/07/2003 tarih ve 4963 sayılı ve 10/12/2003 tarih ve 5017 sayılı kanunlar ile gerçekleştirilmiştir.

fazla ayrıntısına girilmeyecek olan kurulun[314], yine de neden siyaset ve hükümet üzerinde çok etkili olduğu ve ordunun devlet yönetimindeki dolaylı hâkimiyetinin yasal aracı olarak nasıl işlev gördüğü belirtilmelidir.

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, Kurul kararlarının bağlayıcılık derecesidir. 2945 sayılı kanunun hâlâ yürürlükte olan 8. maddesindeki "Millî Güvenlik Kurulu Kararları, Başbakan tarafından Bakanlar Kurulu gündemine öncelikle alınmak suretiyle görüşülür ve gerekli kararlar alınır" hükmü, kurul kararlarının, yürütmenin takdir yetkisi üzerindeki gücünü açıkça gösterir. Bu durumun sivil hükümet üzerinde güçlü bir bağlayıcılığı olduğu açıktır. Aslında Millî Güvenlik Kurulu'nun kararların ne kadar güçlü ve etkili olduğunun en somut örneği kimilerince *postmodern darbe* olarak da adlandırılan 28 Şubat sürecinde yaşanmıştır. Bu olayda Millî Güvenlik Kurulu'nca alınan kararların etkisiyle Erbakan-Çiller hükümeti devrilmiştir.

Yine Kurul ile ilişkilendirilebilecek ve devletin gizli anayasası olarak adlandırılan Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi hükümlerinin de hükümet tasarrufları üzerinde belirleyiciliği olduğu bilinmektedir. Mesut Yılmaz, MGSB ile ilgili olarak, 'güvenlikle ilgili iç politikada, dış politikada öncelikler nelerdir, vazgeçilmez ilkeler nelerdir, onları belirleyen bir belge. Zaman zaman revize ediliyor… Millî Güvenlik

[314] Yine de kurulun yapısı üzerinde kısaca durmak gerekebilir. Buna göre Millî Güvenlik Kurulu ile Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin görev, yetki ve yapısının 09/11/1983 tarih ve 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu ile düzenlendiği görülür. 2003 değişikliklerinden önce gerek Kurula gerekse Sekreterliğe çok geniş yetkiler tanınmıştır. Örneğin Kurula, 2945 sayılı Kanunun 4. maddesi ile hemen her alana nüfuz edebilen görevler verilmiş ve bu görevler doğrultusunda karar alabilme olanağı sağlanmıştır. Kurul bu kararlarının uygulanıp uygulanmadığının takibini de yine kendi sekreterliği vasıtasıyla yapabiliyordu. Bunun yanında Kurulun Genel Sekreteri Genelkurmay Başkanı'nın inhası ile orgeneral veya oramiral rütbesindeki Silahlı Kuvvetler mensupları arasından seçilmek zorundaydı -asker olmayan kişilerin atanması yasaktı-. Ayrıca Kurulun diğer personeli arasında birçok Silahlı Kuvvetler personeli olduğu gibi Kurula yapılan atamalar da Resmî Gazete'de yayımlanamıyordu. Son olarak belirtilmesi gereken bir husus da; 2945 sayılı Kanunun 21. maddesine göre Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliği'nin *GİZLİ* gizlilik derecesinde bir yönetmelik olmasıdır. Yaklaşık 21 yıl süreyle gizli kalan bu yönetmeliğin ancak 08/01/2004 günlü Resmî Gazete'de yayınlanarak kamunun bilgisine sunulmasına izin verilmiştir.

Kurulu toplantısında nihaî şekli kabul edildi. Bundan sonra Bakanlar Kurulu'na gelecek. Bakanlar Kurulu bunu gizli bir kararname olarak yayınlayacak. Belgenin bütün bakanlıklar için bağlayıcı bir niteliği var. Bu gizli bir belge. Herhangi bir kanun ya da kararname çıkarken, herhangi bir uluslararası anlaşma yapılırken eğer bu belge ile bir çelişki varsa, aykırılık varsa, mutlaka giderilir'[315] açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamadan da çok net anlaşılacağı üzere devlet, kamuya açık olmayan kimi belgeler, kurallar ile yönetilmekte, yürütme ve yasama esas olarak ordunun kimi unsurlarınca belirlenen kurallara boyun eğmektedir. Çalışmanın başında devletin içrek ideolojisi kavramıyla ortaya konmaya çalışılan husus, aslında tam da bunun gibi kuralları ve bu kuralları yaratanların çıkış noktalarını yakalayabilme amacıdır. Çünkü Türkiye'yi hukuk devletinin dışına çıkararak *gizli* kurallar devletine dönüştüren, kendini devletin sahibi olarak görenlere içrek bu kurallar, emirler, talimnameler yığınıdır.

Yürütme erkince belirlenip idare edilmesi gereken millî güvenlik siyasetinin, bazı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de siyaset üstü bir niteliğe haiz, dolayısıyla salt devletin yüksek zevatına özgü bir erkin kontrolünde olduğu görülür. Bu durumun asıl ilginç yanı ise resmî söylemde de millî güvenlikle ilgili ideal yapının bu tarzda düzenlenmesi gerektiğinin açıkça söylenebilmesidir: "Millî Güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması için hareket tarzlarına ait esasların tespiti, yani mill güvenlik politikasının belirlenmesi; çok büyük araştırma, değerlendirme isteyen, idarî sistem içinde işbirliği ve koordinasyonu ve mutlaka çok

[315] **Hürriyet Gazetesi**, 03/11/1997. REFAHYOL olarak adlandırılan Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon hükümetinin, Millî Güvenlik Kurulu'nca alınan 28 Şubat kararlarıyla devrilmesinin ardından kurulan yeni koalisyon hükümetinin (ANASOL-D) Başbakanı Mesut Yılmaz, yeni Millî Güvenlik Siyaseti Belgesi'nin Millî Güvenlik Kurulu toplantısında kabul edilmesiyle ilgili olarak 2 Kasım 1997 tarihinde söz konusu basın açıklamasını yapmıştır. Yılmaz, aynı açıklamada 'yeni MGSB'de irticanın öncelikli tehdit olarak gösterildiğini' de belirtmiştir.

özel ihtisas birikimi gerektiren, gizliliği ve ivediliği olan; çeşitli baskı gruplarının, özellikle siyasî grupların etkisine maruz kalmaması gereken konular olduğu için, hazırlık ve takip bakımından özel bir sisteme bağlanmış bulunmaktadır"[316]. Millî güvenliğin devletin kimi unsurlarınca siyaset üstü olarak nitelenerek farklı bir yapıya bağlanması, görüldüğü üzere onun üzerinde bir denetimsizliğe ve dolayısıyla devletin içrek ideolojisine tâbiiyetine neden olmakta ve aynı zamanda kamudan, bunun olması gerekenmiş gibi kabulü istenmektedir. Kamuya açık hukuk kurallarının dışında kendi iç kurallarına göre işleyen bu sistemin insan hak ve özgürlüklerini güvence altına almaya dönük bir hukuk devleti anlayışı içerisinde hareket etmesi imkânsızdır.

Millî güvenlik kavramının yasal tanımına bakıldığında kavramın ne kadar geniş bir alanı düzenlemeye ve kontrol etmeye çalıştığı açıkça görülmektedir. Millî güvenlik ve onunla ilgili olarak kullanılan diğer kavramların tanımlamalarında göze çarpan en önemli sakınca, söz konusu tanımlamaların açık yapılmamak suretiyle farklı yorumlanabilmeye müsait birçok noktayı taşıması, net ve kesin ifadelerin, belirlemelerin kullanılmasından kaçınılmasıdır. Örneğin millî güvenlik kavramının tanımlandığı 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun "Tanımlar" başlıklı 2. maddesinde millî güvenlik; "devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdî hukukunun, her türlü dış ve iç tehdit ve risklere karşı korunması ve kollanması" şeklinde tarif edilmiştir. Millî güvenlik siyaseti ise¸ "millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacı ile Millî Güvenlik Kurulunun belirlediği görüşler dâhilinde, Bakanlar Kurulu

[316] MİLLİ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ**, Devletin Kavram ve Kapsamı**, s. 43.

tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti ifade eder" biçiminde tanımlanmıştır. Hemen aynı tanımlamaların MGSB'nde de yer aldığı görülür[317]. Bu tanımlamaların yoruma açıklığı ve aşırı derecede genişletilmesinin mümkün olduğu tartışma götürmezdir. Tanımının açık ve net ifadelerle yapılmamasına rağmen, kavramın Anayasa'da birçok kez kullanılmış olması önem arz eder. Gerçekten de millî güvenlik kavramına atfedilen önem, millî güvenlik sözcüklerinin Anayasa'da kaç defa kullanıldıklarına bakmak suretiyle dahi ortaya çıkarılabilir. Millî güvenlik kavamı Anayasa'da tam 39 defa kullanılmıştır. Millî güvenliğin birçok kez çeşitli hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ile ilgili hükümlerde ilk kısıtlama nedeni olarak öne çıktığı görülür. Yine Anayasa'da bu şekilde 11 farklı maddeye sirayet eden kısıtlamaların altında yatan birinci nedenin millî güvenlik ile ilişkilendirildiği görülür[318].

Millî güvenlik ile ilgili çeşitli düzenlemelere ve devlet tarafından yapılmış yayınlara bakıldığında da, söz konusu kavramın devletin kendi görev ve amaçlarını tanımlaması ve kurgulamasında önsel bir niteliğe haiz olduğu ortaya çıkar. Örneğin "Devletin Kavram ve Kapsamı" adlı kitapta 'millî güvenliğin millî güç faktörlerini doğrudan etkileyen alanlardan, bu alanları etkileyen alt etki alanlarına yöneldiği, bu suretle devlet teşkilâtının ve konularının tümünde hâkim unsur olduğu, tabiatıyla

[317] MGSB'nde, millî güç, millî menfaat, beka, iç tehdit, dış tehdit, iç güvenlik, yıkıcı faaliyetler, bölücü faaliyetler, irticai faaliyetler gibi genel olarak millî güvenlik şemsiyesi altında toplanabilecek birçok başka kavramın tanımlandığı görülür.

[318] Anayasa' nın özel hayatın gizliliğini düzenleyen 20. maddesinde, konut dokunulmazlığını düzenleyen 21. maddesinde, haberleşme hürriyetini düzenleyen 22. maddesinde, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetini düzenleyen 26. maddesinde, basın hürriyetini düzenleyen 28. maddesinde, kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkını düzenleyen 31. maddesinde, dernek kurma hürriyetini düzenleyen 33. maddesinde, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkını düzenleyen 34. maddesinde, sendika kurma hakkını düzenleyen 51. maddesinde, "Yargı Yolu" başlıklı, içerisinde yürütmenin durdurulması kararı verilmesinin sınırlandırılmasını düzenleyen 125. maddesinde ve "kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları" başlıklı, içerisinde meslek kuruluşları ile üst kuruluşlarının faaliyetlerden men'ini düzenleyen 135. maddesinde millî güvenlik gerekçesi ile kısıtlamalara gidilmiştir.

bunun sonucu olarak millî güvenlik kavramının bir devletin ve ulusun varoluşu ile eşdeğer anlam kazandığı"[319] belirtilir. Buradan da anlaşılacağı üzere bir devlet açısından millî güvenliğe atfedilen anlam adeta devletin kurucu unsurlarına yüklenen anlam ile eşdeğer hale gelmektedir. Çünkü devletin kurucu unsurlarının bekası millî güvenlik kavramı çerçevesinde ele alınan aşırı genişletilmiş bir içerikle sağlanmaya çalışılır. Millî güvenliğin söz konusu anlamı, onu, devletin içrek ideolojiyle de bağlantılı hale getirir. Böylece devletin içrek ideolojisi, aynı zamanda millî güvenlik siyasetinin ve bu siyasetin uygulamasında kullanılacak yöntemin çerçevesini belirleyen yegâne kaynak olarak da kabul edilebilir. Yani söz konusu ideoloji, millî güvenlik siyasetinin oluşturulmasında rehber alınan, devletin önsel kurallar bütünü olma niteliğini sürdürür. İçrek ideoloji tarafından, hangi kural ve yöntemler çerçevesinde hareket edeceği belirlenen devlet aklı da, millî güvenlik siyasetinin doğrudan somut uygulayıcısı olarak kendini gösterir. Devlet aklının uygulamaya dönük önemi kendini millî güvenlik siyasetinin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde gösterir.

Millî güvenlik siyaseti ile ilgili diğer bir nokta, söz konusu siyasetin özellikle askerî darbeler açısından doğrudan meşruiyet yaratıcı bir kriter olmaktan ziyade darbelerin gayrimeşruluğunu saklayan bir işleve sahip olması ve bu veçhede kullanılmasıdır. Rouquie'nin Latin Amerika askerî darbeleri ve ulusal güvenlik öğretisi kapsamında ortaya attığı bu görüşün, 12 Eylül ve millî güvenlik siyaseti ile de paralellik arz ettiği görülür. Rouquie'ye göre, 'Güney Amerika askerî rejimleri, Avrupa'nın ya da diğer yörelerin tanıdığı modern diktatörlüklerden, kendilerini belirleyen bir iğretilikle ayrılırlar: Yeni bir meşruluk kurmak, eskinin enkazı

[319] **Ibid.**, s. 41.

üzerinde yeni bir siyasal değerler sistemi kurmak iddiasında değildirler. 1920 - 1945 arası Avrupa'sındaki otoriter rejimler, liberalizm ve demokrasiye karşı *yeni bir düzen*, hatta *bin yıllık bir Reich* kurma amacındaydılar. Bugünkü Latin Amerika askerî diktatörlükleri ise her şeyden önce ideolojisiz rejimlerdir. Bu kurumlaşmış askerî hükümetlerin az ya da çok paylaştıkları *ulusal güvenlik öğretisi* yeni bir meşruiyet kaynağı olmaktan çok, gayrimeşruluğunu gizlemeye çalışan bir söylem oluşturur. Bu öğreti, özellikle, mesleğe özgü telaşeliğe uygun bir imge çerçevesinde, askerî kurum içinde seferber edici bir oydaşma oluşturmaya yarayan bir araçtır. Tehdit korkuluğunu önde tutan ve onu ulusal toplum içinde gösteren savaş varsayımları, ordunun siyasal müdahalesini açıklamaz, ama ona mesleki birlik dayanağı sağlar. Bu varsayımlar ordunun devlet yönetiminde uzun süre kalışını haklı kılabilir, fakat yeni bir iktidarın temelini oluşturmaz. Kısacası, ulusal güvenlik kuramı, ne sağlamlığıyla, ne yayılmasıyla ne de kurucu işleviyle bir ideolojinin yerini alabilir'[320]. Türkiye özelinde düşünüldüğünde de millî güvenlik siyasetinin unsurlarının kimi zaman adeta devletin kurucu ideolojisiyle aynı önemde görüldüğü gibi bir izlenim yaratılmaktadır. Fakat millî güvenlik stratejisinin asıl olarak bu kurucu ideolojiyi -içrek ideolojiyi- korumayı hedeflediği, devletin varoluş amacına ilişkin unsurların bekasını sağlamaya yöneldiğini söylemek daha yerinde olur. Ayrıca Rouquie'nin askerî diktatörlüklerin yeni bir ideoloji yaratmadıklarına ilişkin görüşü Türkiye özeli açısından da kabul edilebilir niteliktedir. Gerçekten 12 Eylül'ün de doğrudan yeni bir ideoloji yaratmak yerine, devletin resmî ideolojisini -belirlenen millî güvenlik siyaseti doğrultusunda- yaptığı değişikliklerle daha otoriter ve baskıcı bir revizyona tâbii tuttuğu görülür. Millî güvenlik söylemiyle çeşitli tehlikelerin

[320] ROUQUİE, **Latin Amerika'da Askeri Devlet**, s. 357 – 358.

devleti yok etmeyi, ülkeyi bölmeyi amaçladığı söylenerek darbe meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Millî güvenlik bu açıdan meşruiyet yaratıcı bir kaynak olarak darbeciler tarafından kullanılmıştır. Ancak bunun kullanılması gerçekte millî güvenlik doktrinine bir meşruiyet yaratıcı kriter vasfı sağlamaz, aksine daha çok gayrimeşruluğun üstünü örten bir kılıf niteliği verir. 12 Eylül'ün bu kılıf ile amaçladığı, bir yandan toplumu kapitalist sistemin içinde biçimini kendisinin belirlediği ve ihlal edilmemesi için gerektiğinde zora başvurmaktan çekinmeyeceği bir kamusal rutinin içine hapsetmek diğer yandan da sürekli geçici niteliğine vurgu yaptığı iktidarının zorunluluktan kaynaklandığını ispat etmektir.

Sonuç olarak kamusal ortamda tartışılması ve eleştirilmesi kısıtlanmaya çalışılan, yürütme gücünün bile üzerinde tümüyle kontrol sahibi olamadığı bir millî güvenlik siyasetinin, o ülkede yaşayan insanlar için de güvence sağlamaya dönük bir özelliğinin olduğunu söylemek zordur. Böyle bir sistemde bireylerin çok çeşitli davranışlarının devletin içrek ideolojisinin uygulayıcıları açısından millî güvenlik siyasetine aykırı bulunarak kısıtlanabilmesi, hukukî güvencelerinin yok edilebilmesi mümkündür. Devletin varlığıyla adeta özdeşleşmiş bir millî güvenlik kavramı anlayışının devlet aklınca gerek bireysel ve toplumsal hak ve özgürlüklerden gerekse *gelip geçici görülen* parlamentarizmden ve onun aktörlerinden üstün sayılacağı açıktır. Sadece kendilerini devletin aslî sahibi sayan, kendileri dışında her şeyi gelip geçici gören ve tek kalıcı olarak yine kendilerini addeden içrek ideolojinin uygulayıcıların, millî güvenliği de bu çerçevede toplum ve siyaset üstü kabul edip kendi anlayışları çerçevesinde hukuk dışında ve üstünde tutmaları gayet normaldir. Bu anlayış çerçevesinde toplumdan da millî güvenliğin sürdürülebilmesi için uygun davranışlarda bulunması, gerektiğinde içinde barındırdığı ve sakıncalı sayılan

birilerini de millî güvenlik adına devlet aklına kurban etmesi beklenmektedir. İçrek ideolojice biçimlenmiş devlet aklına göre birey ve hatta toplumun geçiciliğine karşın devletin ebedî olması zorunluluğu, gerektiğinde devletin geleceği için belli bir dönemin ve o dönemi yaşayan kuşağın gözden çıkarılmasına neden olur. Zaten tarihsel süreçte gerçekleşen olaylara bakıldığında yaşananlar bunun yanlış olmadığını kanıtlamaktadır. 12 Eylül; uyguladığı baskı politikalarıyla bir kuşağı adeta silmiş, ondan sonraki kuşakları da siyaseten körelterek politika dışında kalmalarını sağlamıştır.

3.2. 12 Eylül Darbesinin Yapısı

12 Eylül askerî darbesinin ve ardından gelişen sürecin nedenlerinden biri *âli devlet idaresi*nin, içrek ideolojinin gereklerini yapma doğrultusunda harekete geçmesidir. İçrek ideoloji tarafından *bekası* tehlikede görülen devletin, toplumu, otorite tarafından tesis edilip dışına çıkılması kısıtlanan bir kamusal alanda yaşamayı tekrardan kabul edecek biçimde *ikna* etmesi gerekiyordu. Bunun, şiddet araçları aktif biçimde kullanılmadan gerçekleştirilebilmesi mümkün olmadığından, sonuç olarak içrek ideolojinin felsefesince askerî hükümet darbesine cevaz verilmiştir. Ancak asıl darbe, hükümetten ziyade, bizzat toplumun, yaratılan kamusal tartışma platformlarının ve muhalefet konumundaki *her şeyin* tekrardan ehlileştirilebilmesine yöneliktir.

12 Eylül'ün askerî bir hükümet darbesi olması darbenin sadece teorik olarak isimlendirmesinde anlam ifade eder. Darbenin Türkiye'de neo-liberal politikaların ve toplumsal yaşam biçiminin yerleştirilebilmesine yönelik kamu erki eliyle yeni bir toplumsal inşa projesi çerçevesinde devletçe düzenlenmek ve

denetimine bağlanmak istenen bir kamusal alan yaratabilme amacına dönük olduğu açıktır. Bu nedenle darbenin topluma, hatta tek tek bireylerin özel alanlarına karşı gerçekleştirildiği, en azından somut sonuçlarının en yoğunluklu biçimde bu alanlarda yaşandığı; gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde yaşanan kökten değişimin de bu tespite delâlet ettiği söylenebilir.

'12 Eylül'e bir bütün olarak bakıldığında sistem açısından bir dizi ihtiyacı gidermeye yöneldiği ama genel amaç açısından, hepsinden önemlisi olarak da, kapitalizm karşıtı hareketleri etkisizleştirerek Türkiye'yi kapitalizm içinde yeniden istikrara kavuşturmayı hedeflediği söylenebilir'[321].

Darbe; bir taraftan kamusal ve özel alanda neo-liberal kuralların şekillendirdiği yeni bir yaşam biçimini dayatırken diğer taraftan kendi meşruiyetini de insanların bireyselleştirilmesi ve yalnızlaştırılması üzerinden kurguluyordu. İnsanların düşünme süreçlerini dönüştürmeyi, böylece yeniden tesis edilen kamusal rutinin ortak hareket edilmek suretiyle bozulabilme olasılığını tamamen bertaraf etmeyi istiyordu. Bunda nispeten içe kapanık olan toplumun, *tüketimi* yaşamın nihaî amacı olarak algılamasını isteyen anlayış etkili olmuştur. Ancak darbenin salt buna indirgenmesi de birçok eksikliği beraberinde getirir. Çünkü 12 Eylül 1980'e gelinen süreçte devletin içrek ideolojisi olarak adlandırılan felsefenin tahrip olduğu ve devletin kendinden menkul meşruiyetinin kitle bazında zayıfladığı görülür. Devletin bu meşruiyetini tekrar sağlayabilmesi için şiddet araçlarının en gelişmiş ve kurumsallaşmış gücü olan ordunun içrek ideolojinin belirlediği doğrultuda, toplumu yeniden düzenleyebilmesi amacına yönelik bir hareketi gerçekleştirmesi gerekiyordu. Bu da askerî disiplinin kamusal alanda belirli bir süre uygulanmasını yani sivil

[321] ÖNGİDER, **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, s. 22, (Seyfi Öngider'in Ertuğrul Kürkçü ile söyleşisi).

hükümetin yerine askerî bir idarenin ülke yönetiminde tek söz sahibi olabilecek bir konumda bulunmasını zorunlu hale getiriyordu. Toplumsal itaatin köktenci bir toplumsal düzenleme ile yeniden sağlanabilmesi, kamusal rutinin zor yoluyla da olsa tesisinde yatıyordu. Bu bağlamda, özellikle kamusal rutinin bozulma dönemi olan 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e uzanan süreçteki toplumsal hareketlenme -kamusal tartışma ve muhalefet-, göz önüne alındığında darbenin neden yapıldığı konusu aydınlatılabilir.

Laçiner'in belirttiği gibi "o zamana kadar ona kader diye sunulmuş geleneksel toplum kalıplarının veya modernleşme adına empoze edilmiş cenderemsi yapıların içine itilmiş biçimde yaşaya gelen Türkiye halkı, onu ite kaka böylesi bir varoluş biçimine, bu edilgenliğe müstahak sayma üzerine kurulmuş bir devlet yapısının ve muktedirler katmanın çizdiği her türlü sınırın dışına çıkarak tek tek bireyler, kesimler ve toplum olarak kendisi olmanın, kendi kader ve varoluş biçiminin ne ve nasıl olmasının cevabını bulmayı umut ettiği güçlü bir arayış süreci"nde[322] iken 12 Eylül darbesi gerçekleşmiştir. Temelde toplumsal uyanışı ve hareketlenmeyi hedef alan bu darbe ile 1961 Anayasasının görece özgürlükçü ortamı içinde kazanılan veya verilen hak ve özgürlüklerin geri alınması, toplumsal muhalefetin ortadan kaldırılarak neo-liberalizmin kurallarının devletin içrek felsefesiyle Türkiye devletine özgü biçimde harmanlanması amaçlanmıştır.

12 Eylül darbesinin altında yatan nedenler aslında 12 Mart darbecilerinden Memduh Tağmaç'ın bir konuşmasında 12 Mart'ın niçin yapıldığını anlatmak için söylediği "toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı, bunu durdurmak gerekir"[323] sözlerinde bulunabilir. 12 Mart darbesiyle durdurulamayan sosyal uyanışın 12 Eylül ile durdurulduğu, mutlak olarak toplumun ve bireylerin hafızalarından silinmeye

[322] LAÇİNER, Ömer, "Yarın İçin Bir "12 Eylül Öncesi" Tarihine Dair Notlar, **Birikim**, Sayı: 198, (Ekim 2005), s. 24.
[323] VELİDEDEOĞLU, **12 Mart, Faşizmin Felsefesi**, s. 18.

çalışıldığı söylenebilir. 12 Eylül'cülerin darbenin neden yapıldığını anlatırken sık sık başvurdukları *anarşiyi, terörü, bölücülüğü* önlemek, *kardeş kavgasına* son vermek gibi söylemlerinin gerçekte, sadece darbenin meşruiyet krizini aşmaya yönelik olduğu açıktır. Bu meşruiyet krizinin aşılabilmesi için ordunun, darbeden önce de yürürlükte olan sıkıyönetim rejiminde birçok olaya göz yumduğu söylenebilir[324].

[324] Demirel, kendisiyle yapılan söyleşide bir karşılaşmalarında Kenan Evren'e '11 Eylül günü akan kanın 13 Eylül'de nasıl durduğu' sorusunu sorduğunu ve cevap alamadığını söyler. Demirel aynı söyleşide 4 Aralık 1979 tarihli Sıkıyönetim Koordinasyon Toplantısı'nda geçen görüşmeler ile ilgili olaylardan da bahseder. Bu toplantıda Evren'in 'Biz bu sıkıyönetimi başarıya ulaştıramadık. Olmadı. Yapamadık, bunaldık' dediğini belirtir. Askerin yetki istediğini ve kendisinin de istenen bu yetkiyi vereceğini söyler. Demirel 'ne isterseniz vereceğim, kanun isteyin kanun vereyim. Yalnız şunları istemeyin: Takrir-i sükûn, tehcir, İstiklal Mahkemeleri ve Dersim Kanunu istemeyin' der. Demirel'e göre 'askerlerin yetmiyor dedikleri yetkiler daha sonra kâfi gelmiş, 12 Eylül de o yetkilerle yapılmıştır'. Bkz. **Radikal Gazetesi**, 11/09/2005. Aslında askerlerin bu tutumlarının nedenleri incelendiğinde gerçek amaçlarının ne olduğu da bulunabilir. Askerlerin öncelikli amaçları kamusal alanda yaratılan şiddet ortamını sona erdirmekten ziyade, kamusal alanı tamamen kendi elleriyle düzenlemek ve yeni bir kamusal rutin tesis etmekti. Bunun için sadece sıkıyönetimin sağladığı yetkiler yeterli değildi, devletin tüm yetkilerinin de sınırsız ve denetimsiz olarak kendi tekellerinde olması gerekmekteydi. Demirel'in bahsettiği toplantı Kenan Evren'in anılarında da belirtilmekle beraber söz konusu diyalog yer almamakta, toplantı ile ilgili başka bölümler bulunmaktadır. Bkz EVREN, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 1**, s. 300 – 309. 12 Eylül sonrasında en çok tartışılan konulardan biri yukarıda da bir örneği verilen şiddetin kısa sürede nasıl azaltılabildiğine ilişkindir. Bu konuda asker tarafından *yetkilerimiz azdı* savunmasının yapıldığı, Ecevit ve Demirel'in ise doğrudan bir suçlama yöneltmemekle birlikte çeşitli soruları gündeme getirdikleri görülür. Ecevit de bir söyleşisinde "1978'de sağcı militan güçlerin saldırısı altıdaki bazı Orta Anadolu illerinin sıkıyönetim kapsamına alınmasını istedim. Ama Sayın Evren, *kuvvetimiz yetmez* diye razı olmadı" der. Ardından da 'silahlı kuvvetlerin *gücü yetmez* denilirken darbeden sonra 67 ilde birden nasıl gücünün yettiği' sorusunu ortaya atar. Bkz. **Milliyet Gazetesi,** 02/08/1989. Askerî kesimin bu tartışmalara ilişkin yanıtları ise kimi zaman kendi içinde çelişkiler taşımaktadır. Nitekim Evren'in, Ecevit'in bu açıklamasına verdiği yanıtta bu çelişkiyi görürüz. 12 Eylül sonrasında her fırsatta şiddeti bitirmekle övünen Evren, bu sefer bazı şiddet olaylarının verilerinden yola çıkarak aslında şiddetin hemen bitirilemediğini söyler. Evren "12 Eylül'ün üzerinden 4 ay geçmiş olmasına rağmen 12 Ocak 1981 ile 12 Şubat 1981 tarihleri arasında yurt çapında 588 çeşitli suç işlenmiş, 20 kişi ölmüş, çatışmada 17 terörist ölü, 16'sı da yaralı olarak ele geçirilmiş, ayrıca 5 bin sanık yakalanarak adalete teslim edilmiş. Yine 12 Şubat - 12 Mart 1981 tarihleri arasında 299 suç işlenmiş, 9 kişi ölmüş, 9 terörist çatışmada ölü olarak ele geçirilmiş, 12 Mart - 12 Nisan 1981 tarihleri arasında da 319 suç işlenmiş, 20 vatandaşımız ölmüş, 17 terörist ise çatışmada ölü olarak ele geçirilmiş" der. Ardından söz konusu verilere dayanarak, '12 Eylül'den sonra da, şiddet eylemlerinin devam ettiğini söyler ve bunun dikkat çekici olması gerektiğini' ekler. **Milliyet Gazetesi**, 06/08/1989. Evren'in söyledikleri dikkat çekicidir. 12 Eylül'ün tüm meşruiyetini şiddetin sona erdirilmesi üzerine kuran Evren'in gerçekten de Ecevit'in iddialarını çürütmek için başvurduğu yöntem ilginçtir. Yine Evren'in Uğur Mumcu ile yaptığı bir röportajda şiddetin nasıl bitirildiğine ilişkin soruya verdiği cevap içinde barındırdığı mantık itibarı ile ayrıca üzerinde durulması gereken bir mahiyet arz eder. Mumcu'nun 'böyle bir ortamın [12 Eylül öncesi] oluşması mı beklenmiştir' sorusuna Evren "… eğer biz böyle kötü niyet taşımış olsaydık, komutanlara direktif vermemiz gerekirdi. *Aman çocuklar, bu işi yapmayın. Üzerine gitmeyin. Biraz daha bozulsun* dememiz gerekmez miydi? Kaç tane sıkıyönetim komutanlığı vardı? Dokuz muydu, on muydu? Hatta daha fazla. Bütün kolordu komutanları, sıkıyönetim komutanıydı. Tabur komutanları da sıkıyönetim komutanıydı. Biz bunlara nasıl aynı emri vereceğiz? Hiçbirisi şimdiye kadar böyle bir şey söylememiş, *bize böyle bir emir verdiler* de dememiş" şeklinde yanıtlamıştır. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 12/09/1990. Evren'in genel üslubu ve mantığı içinde garip karşılanamayacak bu cevabın

Gerçekten darbeyle ilgili temel soru(n)lardan biri, belki de en önemlisi 11 Eylül günü yaşanan şiddet olayların 12 Eylül sabahı itibariyle nasıl bir anda kesildiğidir. Özellikle 1979 ve 1980 yıllarında aşırı derece de artan şiddet olaylarının altında, yapılacak bir darbenin kendi meşruiyetini sağlama yönündeki temayülü etkili olmuş mudur sorusu varlığını ve güncelliğini hâlâ korumaktadır. Devlet içinde içrek ideolojice yönlendirilmiş bir grubun, şiddet eylemleri yoluyla toplumsal korkuyu artırmak ve dolayısıyla halkı mevcut düzenden bezdirmek suretiyle, olabilecek bir darbenin ön hazırlığını yaptığı söylenebilir. Harp Akademileri Komutanlığı da yapmış olan Orgeneral Bedrettin Demirel'in 12 Eylül darbesiyle ilgili olarak "arkadaşlarımızın *çoğu tam olgunlaşsın, millet tarafından tamamen tasvip edilsin* dediler"[325] sözü aslında söz konusu şiddet sürecinin bir bakıma darbeciler tarafından da istendiğinin somut bir örneğidir. Bunun yanı sıra Kenan Evren'in Eylül 1979'da Genelkurmay ikinci başkanının başkanlığında iki kurmay subaydan oluşan bir çalışma grubu kurdurması da vurgulanması gereken bir husustur. Evren, Genelkurmay ikinci başkanı Haydar Saltık'ı çağırıp bu çalışma grubunun kurulması emrini nasıl verdiğini söyle anlatır: "Senin başkanlığında çok itimat ettiğimiz iki kurmay subayla bir çalışma grubu kurunuz. Bu gruba kapalı olarak başka bir görev veriniz. Ancak esas görevleri, bir müdahale zamanı gelmiş midir, müdahale mi daha iyi netice verir yoksa ilgilileri ikaz mı daha münasiptir. Bunları etüd etsinler ve zaman zaman bana rapor versinler. Rapor daktilo ile değil, el yazısı ile olmalı ki

---

ancak Bedrettin Demirel'in (kendisi aynı zamanda Evren'in sınıf arkadaşıdır) 'arkadaşlar şartların olgunlaşması beklensin dediler' itirafı ile ne derece uyumlu olduğu tartışmalıdır. 12 Eylül öncesi sıkıyönetim uygulaması ve darbe süreci ile ilgili olarak genel bir tartışma için bkz. ÜSKÜL, Zafer, **Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Dönemimde Sıkıyönetim Uygulamaları**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 297 – 300.

[325] **Milliyet Gazetesi**, 05/07/1987.

gizlilik ihlal edilmemeli"[326]. Bu olay ile Bedrettin Demirel'in Milliyet gazetesine verdiği demeç bir arada ele alındığında darbecilerin darbeyi çok önceden planladıkları ama kamusal alanda tam anlamıyla bir *kaos*un oluşmasını bekleyerek, darbenin halk tarafından istenir olmasını amaçladıkları söylenebilir. Sonuçta Evren'in dediği gibi "bıçak kemiğe dayanmadıkça müdahale yapılmaması" [327] düşünülüyordu ancak bıçağın kemiğe dayatılmasında da bir sakınca yoktu.

Darbenin yukarıda kısaca anlatılmak istenen gerçekleşme süreci ve nihaî amacı aslında bu amaca ulaşmak için hangi araçların nasıl kullanılabileceği konusunda da fikir vermektedir. Devlet aklına göre, devletin bekası için her türlü aracın her türlü yöntemle kullanılması son derece normaldir. 12 Eylül ve sonrasında yaşananlar da bu durumun bir örneğini oluşturmaktadır. Bu süreç içerisinde kullanılan araç ve yöntemler, aslında darbenin yapısının neye tekabül ettiğinin en açık göstergesidir. Darbenin yapısını anlayabilmek için o dönem devlet tarafından gerçekleştirilen göz altılara, tutuklamalara, yargılamalara, verilen idam cezalarına, sürgünlere, hapishanelere, işkencelere, kayıplara, oluşturulan mahkemelere, yaratılan ve askerî gücün emrine bağlı kılınan hukuka bakmak yeterlidir. Söz konusu unsurlara bütünsel açıdan bakıldığında, ileride bahsedilecek ve darbenin kendi meşruiyetini sağlamada kullandığı en önemli mekanizma olan yasaklamacı tutumun nedenleri de kolaylıkla anlaşılabilir. Basına yönelik sansür, gazete ve gazetecilere yönelik yıldırma politikaları, aslında darbecilerin kendilerine yönelik en ufak bir eleştiriye

[326] EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 1**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 283 – 284. Evren bu grubun raporunda 'mevcut düzenle, anarşinin ve bölücülüğün önlenmesinin mümkün olmayacağının, mevcut TBMM ile çeşitli problemlerin halledilemeyeceğinin, eğer ülkenin parçalanmasının önlenmesi isteniyorsa Meclisin feshedilip, yönetime el konması' gerektiğinin yazıldığını belirtir. Fakat kendisinin raporu okuyup, dolapta sakladığını ve henüz böyle bir durumun mevcut olmadığı düşüncesinde olduğunu belirtir. Bkz. **Ibid.**, s. 296. Raporun ne içerdiği ve Evren'in gerçek düşüncesinin ne olduğu bilinemeyeceği için üzerinde çok net yorumlar yapılamayacak olsa da söz konusu durum en azından darbenin yaklaşık bir yıl öncesinden ciddi anlamda planlandığının bir göstergesidir.

[327] **Ibid.**, s. 277.

dahi tahammül edemediklerini ortaya koymaktadır. Yeni düzenin, yürüttüğü faaliyetlere rağmen toplumsal kabulünü sağlayabilmesi ancak kendi faaliyetlerini gizlemek, gizleyemediklerini de yasaklamak suretiyle mümkün olabileceğinden, darbe sürecinde uygulanan baskı ve yasaklamaların sebepsiz olduğu söylenemez.

12 Eylül'ün temel yöneliminin ilk günden itibaren kitlesel gözaltılar, ağır işkenceler, süresi belirsiz tutukluluk halleri, ölümler, ağır hapishane koşulları ile belirdiği söylenebilir. Genel olarak 12 Eylül ve sonrasının sayısal verileri de bu yönelimin açık kanıtıdır.[328] 12 Eylül'ün ironik yönü, darbeyi gerçekleştirenlerin yukarıda sayılan ve daha da genişletilebilecek olan, insanlık onuruyla hiçbir biçimde bağdaşmayan uygulamalarını yine de bir hukukîlik zemini içinde sunmaya çalışmasıdır. Cunta, yönetimine darbenin *hukukî dayanağı*nın Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi[329] olduğunu belirterek başlamış, daha sonra da gerçekleştirdiği bütün tasarruflarını Sıkıyönetim Kanunu'na ve devlet aklı doğrultusunda yorumlayarak sınırsızlaştırdığı *kanunî* yetkilerine atfederek sürdürmüştür. *Hukukîliğini*, hukuk devletine değil, kendi yaratarak nasıl yorumlanması gerektiğini vazettiği kurallara göre biçimlendirmiştir.

---

[328] 12 Eylül'ün sayısal verileri -bilançosu- şöyledir: "650 bin kişi göz altına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı (18 sol görüşlü, 8 sağ görüşlü, 23 adli suçlu, 1'i ASALA militanı). İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclis'e gönderildi. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi *örgüt üyesi* olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi *sakıncalı* olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi *siyasî mülteci* olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 171 kişinin *işkenceden öldüğü* belgelendi. 937 film *sakıncalı* bulunduğu için yasaklandı. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. 31 gazeteci cezaevine girdi. 300 gazeteci saldırıya uğradı. 3 gazeteci öldürüldü. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 13 büyük gazete için 303 dava açıldı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi. 144 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 14 kişi açlık grevinde öldü. 16 kişi *kaçarken* öldü. 95 kişi *çatışmada* öldü. 73 kişiye *doğal ölüm raporu* verildi. 43 kişinin *intihar ettiği* bildirildi". Bkz. SUCU, Mehmet, **12 Eylül Yasakları**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 147 – 148.

[329] 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi şöyledir: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır".

Darbenin ilk günlerinde başlayan ve sonrasında devam eden askerî yasa(k)lar dönemi aynı zamanda askerî mantık içinde nasıl bir hukuk yaratıldığının ve bunlara dayanarak zaten otoriter nitelikleri ağır basan bir devlet yönetimi ve anlayışından nasıl tam anlamıyla bir askerî diktatörlüğe geçildiğinin örnekleriyle doludur. Askerî yönetim döneminde yarattıkları hukukun kendi yaptıkları anayasaya aykırılığının dahi öne sürülmesini istemeyen bu kanun koyucunun zihniyeti, aslında kendilerince yeniden tesis edilen devlet ve toplum nizamının bekasını da bir bakıma garanti altına almayı amaçlıyordu. Sonuçta, yaklaşık 19 yıl yürürlükte kalan bu düzenleme [330] , kanun koyucunun istediği düzenin egemen olmasını sağlamış, dolayısıyla konuluş amacında güdülen misyonu da yerine getirmiştir. Yasa(k)ların denetlenebilirliği ve ortadan kaldırılabilirliğini engelleyerek hukuk devletinde hukuksuzluğun sürdürülebilmesinin *yasal dayanağı* olmuştur. Darbenin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra, 27/10/1980 tarih ve 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ile kendi yarattıkları kanunlardan 1961 Anayasası'na aykırı olanlarının Anayasa hükmü haline geleceğini öngören askerî yönetim, bu düzenlemeyle nasıl bir hukuk anlayışına sahip olduğunu da ilan etmiştir. 1982 Anayasası'nın kendinden önce çıkartılmış yasalara büyük oranda uygun hazırlanmaya çalışılmasının nedeni de ancak söz konusu hukuk anlayışına bakılarak çözümlenebilir.

Yedi maddeden oluşan Anayasa Düzeni Hakkında Kanun yayınlandığı günden itibaren MGK döneminde çıkarılan tüm kanunların, gerek 1961 Anayasası'ndan gerekse kendinden önce çıkarılan tüm kanunlardan çeliştiği

[330] Burada söz edilen düzenleme (Anayasa'nın geçici 15. maddesinin son fıkrası) 3/10/2001 tarih ve 4709 sayılı kanunun 34. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu fıkrada maddenin birinci fıkrasında belirtilen dönem içinde çıkarılan kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasa'ya aykırılığının iddia edilemeyeceği hükme bağlanmıştır.

hükümler itibariyle üstün sayılacağını düzenliyordu. Söz konusu kanunun 6. maddesinde "Millî Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle Konseyce kabul edilerek yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Anayasa hükümlerine uymayanları Anayasa değişikliği olarak ve yürürlükteki kanunlara uymayanları da kanun değişikliği olarak yayımlandıkları tarihte veya metinlerinde gösterilen tarihlerde yürürlüğe girer" denmekteydi. Bu maddenin askerî kanun koyucuya sağladığı üstün hukuk kuralları yaratma yetkisi ile yine aynı kanunun 3., 4. ve 5. maddelerinde[331] belirtilen askerî yönetimin ve onun emri altındaki idarenin karar ve tasarruflarının her türlü denetimden muaf tutulacağı yönündeki düzenlemeler bir arada ele alındığında, darbecilerin hemen tüm Türkiye hukuk sistemi üzerinde sahip oldukları sınırsız kudretin büyüklüğü ortaya çıkmaktadır.

12 Eylül yönetiminin karar ve uygulamalarının ve dolayısıyla hukuk devletini yok eden hukuksuzluğunun en önemli dayanaklarından biri olan Sıkıyönetim Kanunu da askerî kanun koyucunun ruhunu göstermesi bakımından önem arz eden bir düzenlemedir. 13/5/1971 tarihli 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 12 Eylül'ün gerçekleşmesinin hemen ardından, Millî Güvenlik Konseyi'nin 19 Eylül'de yapılan ilk toplantısında önemli değişiklikler[332] geçirdiği ve askerî idarenin yetkilerinin daha da genişletildiği görülür. Askerî yönetim döneminde Sıkıyönetim Kanunu'nda on üç kez daha değişiklik yapıldığı da ayrıca

[331] 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun'un 3., 4. ve 5. maddeleri şöyledir:
3. madde) Millî Güvenlik Konseyince kabul edilerek yayımlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların Anayasaya aykırılığı iddiası ileri sürülemez.
4. madde) Millî Güvenlik Konseyinin bildiri ve kararlarında yer alan ve yer alacak olan hükümlerle 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkarılan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin ve üçlü kararnamelerin yürütülmesinin durdurulması ve iptali istemi ileri sürülemez.
5. madde) 12 Eylül 1980 tarihinden sonra, Bakanlar ile Bakanların yetki verdiği görevlilerce kamu personeli hakkında uygulanan ve uygulanacak olan işlemlerin ve alınan kararların yürütülmesinin durdurulması istemi ileri sürülemez.
[332] 19/09/1980 tarihli 2301 sayılı Kanun 21/09/1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

belirtilmelidir[333]. Tüm bu değişikler ile sıkıyönetim dönemi olarak adlandırılan süreçte yapılan veya yapılacak olan düzenlemeler hukukî bir zemine oturtulmak isteniyordu, ancak bunların hukukî mi yoksa sadece kanunî mi olduğu tartışmalıdır. Sıkıyönetim rejimi Üskül'ün de belirttiği üzere 'artık anayasaya uygun, yasaya uygun yani anayasal ve yasal bir rejimdir ama hukuk rejimi değildir. Çünkü sıkıyönetim rejiminin ve bu rejimin uygulamalarının hukuka uygunluğunu denetleme mekanizmaları tümüyle ortadan kaldırılmıştır'[334]. Bu denetimsizlik hali darbecilere diledikleri tasarrufları gerçekleştirebilmeleri için benzersiz imkânlar sağlıyordu, darbeciler de bu imkânların sahibi oldukları bilinciyle hareket ediyorlardı. Kenan Evren anılarında, 2301 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği tarih olan 21 Eylül günü "Anarşi ve terörle mücadelede muvaffak olacağımızdan emindim. Zira istediğimiz kararı veya kanunu alabilecek durumdaydık. Sıkıyönetim Komutanlarına kanunda verilmiş bütün yetkileri kullanmalarını istemiştik"[335] diye yazıyordu. Sonraki süreçte de askerî yönetimin istediği kararları aldığı, istediği kanunları yaptığı, sıkıyönetim komutanlıklarının da emirlere uyarak her türlü karar ve eylemlerini söz konusu kanuna dayandırdıkları görülmektedir. Zaten 2301 sayılı kanunla yapılan değişiklikten hemen sonra 14/11/1980 tarih ve 2342 sayılı kanunla yapılan bir değişiklik ile "sıkıyönetim komutanlıklarına tanınan yetkilerin kullanmasına ilişkin idari işlemler hakkında iptal davası açılamaz. Şahsi kusurları nedeniyle hukukî sorumlulukları ileri sürülemez" hükmü getirilerek denetlenemeyen, yasaya

[333] Bu değişikler 10/10/1980 tarihinde yürürlüğe giren 2310, 8/11/1980 tarihinde yürürlüğe giren 2337, 15/11/1980 tarihinde yürürlüğe giren 2342, 11/12/1980 tarihinde yürürlüğe giren 2354, 13/1/1981 tarihinde yürürlüğe giren 2371, 26/3/1981 tarihinde yürürlüğe giren 2439,10/6/1981 tarihinde yürürlüğe giren 2474, 7/9/1981 tarihinde yürürlüğe giren 2515, 18/10/1981 tarihinde yürürlüğe giren 2538, 16/3/1982 tarihinde yürürlüğe giren 2632, 20/4/1982 tarihinde yürürlüğe giren 2651, 1/7/1982 tarihinde yürürlüğe giren 2682, 30/12/1982 tarihinde yürürlüğe giren 2766 ve 4/6/1983 tarihinde yürürlüğe giren 2836 sayılı kanunlar ile yapılmıştır.

[334] ÜSKÜL, **Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Dönemimde Sıkıyönetim Uygulamaları**, s. 35.

[335] EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 74.

dayanmakla birlikte her türlü hukuksuzluğun yapılabilmesine olanak veren bir sistem egemen kılınmıştır. Keza daha sonra bu sorumsuzluk Anayasa'ya da sirayet etmiş, geçici 15. maddenin ilk fıkrasıyla "12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Millî Güvenlik Konseyinin, bu konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz" hükmü getirilmiştir. Aynı maddenin ikinci fıkrasıyla bu sorumsuzluk hali daha da genişletilerek "bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır" denmiştir. 12 Eylül darbecilerinin -kendi aldıkları karar ve gerçekleştirdikleri eylemlerinin hukuksuzluğunun farkında oldukları düşünüldüğünde- ilk başta kendilerinin geleceğini koruma refleksiyle olağan karşılanabilecek söz konusu düzenlemelerinin, üzerinden yaklaşık 24 yıl geçmesine rağmen neden hâlâ değiştiril(e)mediği ve dünyadaki çeşitli örnekleri gibi Türkiye'de de bir hesaplaşmaya gidil(e)mediği düşündürücüdür.

12 Eylül darbecilerinin karar ve tasarruflarına dayanak yapmak için oluşturdukları yeni hukuk -yasa- düzeni yukarıda da görüldüğü üzere genel olarak *keyfiyet*in örnekleriyle doluydu. Darbecilerin, istekleri düzeni gerçekleştirebilmek için her şeyin yapılmasını mubah kabul etmesi buna olanak sağlayan bir hukuk anlayışının doğmasına neden olmuştu. Bu hukuk anlayışının toplumdaki en açık

yansıması ise 12 Eylül mağdurlarının yargılanma süreçlerinde ortaya çıkmıştır. 12 Eylül mahkemeleri, kendisine özgü yapısı ve büyük oranda *emir komuta zinciri* içinde karar vermenin benimsendiği yargılama süreçleriyle dikkati çeker. Bu süreç içinde emir komuta zincirine uymadan yargılama yapmaya çalışan hâkimlerin derhal başka görevlere atanmaları veya emekli edilmeleri olağanlaşmış uygulamalardır. Gerek yargılanan kimselerin, gerekse onların yargılanmasını objektif olarak gerçekleştirmek isteyen hâkim ve savcıların hukukî güvencelerinin olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Aslında gerçek anlamda pozitif hukukun uygulanabildiğinden söz etmek de güçtür. 'Kenan Evren ve arkadaşlarının Diyarbakır Orduevi'ne geldiklerinde hâkimleri toplayarak söyledikleri *siz olaylara hukukçu gözüyle bakmayacaksınız. Başka bir durum var. Ülke tehlikede*[336] sözleri 12 Eylül'ün nasıl bir hukuk ve nasıl bir yargılama istediğinin en somut göstergesidir. Darbecilerin 12 Eylül'den hemen sonra yargı organlarına yönelik ağır eleştirileri de 12 Eylül'ün hukuka karşı tutumunun nasıl olduğunun diğer bir göstergesidir. Evren'in 12 Eylül günü ilk canlı radyo ve televizyon konuşmasında "ağızlarından düşürmedikleri hukuk devleti kavramı, bir kısım anayasal kuruluşlarca, devletin parçalanması pahasına da olsa yalnız kişilerin müdafaası olarak yorumlanmış, devletin ve milletin savunulması ise sahipsiz kalmıştır"[337] şeklinde sarf ettiği sözleri darbenin bir yönüyle hukuk devletini ortadan kaldırmayı amaçladığının somut kanıtıdır. Bu sözler aynı zamanda bireyin devlete karşı açıkça savunulmasının yanlışlığına yaptığı vurgu ile dikkati çeker. Evren ve arkadaşlarına göre -aslında bu onlara özgü bir görüş değil, Türkiye devletinin içrek ideolojisinin görüşüdür-, korunması gereken bizatihi devlettir. Bireyin savunulmasının, eğer devlet söz

[336] MAVİOĞLU, Ertuğrul, **Apoletli Adalet, Bir 12 Eylül Hesaplaşması II**, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 174.
[337] EVREN, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 1**, s. 550.

konusuysa mevzu bahis edilmemesi gerekir. Hukuk devleti açısından olması gereken, devletin karşısında bireyin korunması iken 12 Eylül'cüler bunu tersine çevirmişlerdir. Zaten bu konuşmada dikkati çeken durum da, hukuk devleti kavramına yönelik eleştiriye karşılık kanun ve nizam hâkimiyetine dayanan devletin övülmesinde kendini göstermektedir. Evren, 'kanun ve nizam hâkimiyetini, diğer bir deyimle devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koyduklarını'[338] söyler. Hukukun değil, kanun ve nizamın üstünlüğünü amaçlayan bir devletin hukuk devletinden ziyade polis devletine yakın olduğu aşikârdır. Aynı zamanda 12 Eylül'cüler mahkemelerden de, hukuk devleti gayesine göre değil, kanun ve nizam hâkimiyetine göre karar vermelerini ister. Bu, mahkemelerden *12 Eylül'cülerin ruhlarına* göre karar vermelerini istemek, yani kanunların yorumlanmasında resmî söylemin dillendirdiğinin dışına çıkmadan bizzat devletin tarafını tutan bir yöntemin benimsenmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Evren; "Kanun ve nizam hâkimiyetini sağlamada tecrübeli ve yetenekli kişilerden oluşan mahkemelerin süratle ve doğru kararlar verebilmelerini ve bunları korkusuzca uygulayabilmelerini sağlayacak yasal ve idari tedbirler alınacaktır"[339] diyerek hâkimlere üstü örtülü olarak nasıl karar vermeleri gerektiğini söylemektedir. Hâkimlerin kanun ve nizam hâkimiyetini sağlamada tecrübeli ve yetenekli kişiler

[338] **Ibid.**, s. 552 – 553. Evren'in "devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etme" sözündeki tarafsızlık sözünün 12 Eylül sürecinde yaşananlar göz önüne alındığında gerçeklikle bir ilgisinin olmadığı son derece açıktır. Devlet otoritesinin tesis ve idamesi olgusu kendi içinde bir tarafta bulunmayı zorunlu kıldığı gibi, bu tarafın otoriter bir askerî yapı olması da herhangi bir tarafsızlıktan bahsetmeyi olanaksızlaştırır. Burada her türlü yöntemin bireyin ve toplumun devlet otoritesine boyun eğmesi için kullanılacağı, bozulan kamusal rutinin askerî itaat üretimin kamusal bazda yeniden üretilmesi ve dayatılmasıyla sağlanacağı söylenmektedir (Aslında darbenin tarafsızlık ile ilgili tek yönünün toplum ve bireyin devlet otoritesine boyun eğdirilip ona itaat ettirilmesi, yani *yediden yetmişe* herkese devlet otoritesinin gönüllü olarak, eğer gönüllü değilse şiddet yoluyla kabul ettirilmeye çalışılması olduğu söylenebilir). Gönüllü veya kerhen kabul edenlerle bir sorun yaşamayan darbecilerin, bu otoriteyi kabul etmeyip direnenlere ise her türlü yöntemle saldırdığı ve onların kişiliklerini yok ederek tâbi kılma yöntemini seçtiği görülür.

[339] **Ibid.**, s. 554.

olması gerektiği vurgulanır. Gerçekten de o dönem sıkıyönetim mahkemelerinin hâkim ve savcılarının bu tür kişilerden seçilmelerine özen gösterilmiştir. Hukuk devletinin kurallarını uygulamaya, insan hak ve özgürlüklerini gözetmeye çalışan yargı mensupları sıkıyönetim mahkemelerinden ya tayinleri çıkarılarak sürülmüşler ya da erken emekliliklerine karar verilerek uzaklaştırılmışlardır[340]. 12 Eylül'ün hâkim güvencesinden anladığı hâkimlerin sadece devlet tarafında olduğu sürece korunması -aynı zamanda terfi suretiyle ödüllendirilmesi gerektiği-, hukukun üstünlüğünü ve insan hak ve özgürlüklerini gözettiği an ise sakıncalılar sınıfına geçtiği için korunmasına gerek kalmadığıdır. Çünkü güvenceye alınması gereken her şeyden önce devlet ve onun bekasıdır. Sonuç olarak yaratılan kanunları kimi zaman biçimsel olarak dahi uygulamaktan çekinen bir yargının tarafsız olduğu söylenemeyeceği gibi, bu kararların insan hak ve özgürlüklerini gözeten ve onları koruyan bir niteliğinin bulunduğu da söylenemez. 12 Eylül dönemindeki yargılama süreçleri genel olarak adaletin sağlanması ve hukuk devletinin gereklerinin gerçekleştirilmesinden ziyade devletin bekasının sürdürülebilmesi ve onun mutlak hâkimiyetinin sağlanabilmesinde oynadığı işlevle -dünya kamuoyunda Türkiye'de yargılamaların bağımsız mahkemelerce yapıldığı dolayısıyla verilen cezaların meşru olduğu görüntüsünün sağlanması- ön plana çıkmış, görevini bu şekilde ifa etmiştir.

12 Eylül mahkemelerin de yapılan yargılamalara bakıldığında gerçekten de birçok davada hukuk devleti anlayışı doğrultusunda yargılama ve yorumlama bir yana, dönemin kanunlarının biçimsel olarak dahi uygulanmasının bir kenara

[340] 12 Eylül'ün yargı sistemini o dönem sıkıyönetim mahkemelerindeki çeşitli tanıklıklara (hâkim, savcı, avukat, sanık) dayanarak anlatan Mavioğlu'nun sözlü tarih kitabı "Apoletli Adalet"te bu şekilde sürgüne gönderilen, emekliliklerine karar verilen hâkim ve savcıların gerek kendi verdikleri kararlardan dolayı başlarından geçenlerle, gerekse sıkıyönetim mahkemeleri ile askerî cezaevlerinin yapısı ve işleyişiyle ilgili birçok bilgi bulmak mümkündür. Sıkıyönetim mahkemelerinde görev yaparken sürgüne gönderilen veya emekliye sevk edilen hâkim ve savcılarla ilgili olarak bkz. MAVİOĞLU, **Apoletli Adalet, Bir 12 Eylül Hesaplaşması II**, s. 45 – 59 (Refik Kara), s. 87 – 98 (Kazım Özok), s. 137 – 142 (Atilla Rişvanoğlu), s. 167 – 179 (Ümit Kardaş).

bırak(tır)ıldığı görülür. Cezaevlerinde, mahkemelere geliş gidişlerde hatta mahkeme salonunun içinde heyetlerin gözü önünde gerçekleşen işkence ve kötü muameleler görmezden gelinip yok sayılmıştır. Bu tür olayların failleri hemen hiç yargılanamamış, hatta soruşturmaya bile uğramamışlardır. Gerek sanıkların gerekse sanık avukatlarının savunma hakları ellerinden alınmış, birçok avukat bu süreçte sadece savunma görevlerini layıkıyla yerine getirmek istediklerinden tutuklanmış, haklarında dava açılmış veya sıkıyönetim komutanlıklarının emirleri doğrultusunda sürgüne gönderilmişler, mahkemelerin bağlı bulundukları sıkıyönetim komutanlıklarının görev alanı içindeki bölgelere girmeleri yasaklanmıştır. Doksan günü bulan ve daha da uzayabilen gözaltı süreçlerinde işkence altında alınan ifadeler, yapılan her türlü itiraza rağmen mahkemeler tarafından verilen kararlara esas alınmış ve bunlara dayanarak hüküm tesis edilmiştir[341]. Yalancı tanıkların ifadeleri her türlü karşı delile rağmen doğru kabul edilmiştir. Kimi davalar günümüze kadar uzayıp geldiği halde, özellikle idamla sonuçlanan ve 1980'lerin hemen başlarında kararları infaz edilen birçok dava çok kısa süreler içinde bitirilmiştir. Kimi davalarda idam ile yargılanan sanıklarının avukat tutmalarına bile izin verilmemiş, avukatların girebildikleri davalarda ise hemen hiçbir talepleri kabul edilmemiş ve en kısa sürede

[341] '12 Eylül yargılamalarında işin düğümlendiği ve yargılamanın çerçevesinin çizildiği yer Emniyet aşamasıydı. Emniyetin fezlekede örgüt üyesi dediği örgüt üyesi olarak, örgüt lideri dediği de örgüt lideri olarak yargı yargılanıyordu. Sorgular fezleke oluyor, fezlekeler iddianame oluyor ve yargılamalar da iddianameler çerçevesinde gerçekleşiyordu. **Ibid.**, s. 249. Birçok mahkeme kararının yukarıda da belirtildiği üzere emniyette ağır işkenceler altında alınan ifadelerle biçimlenen fezlekelere dayanması dönemin bir gerçekliğidir. İşkence ile alınan ifadeler hükümlerin tesisinde esas alınmış, bunların ötesinde delil aranması yoluna gidilmemiştir. İşkencelerin ağırlığı düşünüldüğünde bu ifadelerin ne kadarının işkenceden kurtulmak için kabul edildiğinin yani gerçeklikle bir ilgilerinin bulunup bulunmadığının araştırılmasına gerek dahi duyulmamıştır. Birçok insanın kendilerine yapılan işkencelerin ağırlığına dayanamayarak kendilerine ait olmayan ve ağır suçlar yükleyen ifadelerin altına imza attıkları dönemin bilinen bir gerçeğidir. Bu tür ifadelerin emniyette kabul edilmesinde bir an önce işkenceden kurtulma isteğinin rol oynadığı açıktır. Yargılama sürecinde ise işkenceler sonucu elde edilen bu ifadelere dayanılarak birçok kişi ağır cezalara çarptırılmıştır. Yaşa dışı yoldan elde edilen delilin sanık aleyhine kullanılamayacağı kuralı yok sayılmıştır.

karar verilme yolu tercih edilmiştir[342]. Bu tür davalarda amacın, darbecilerin de istediği gibi en kısa sürede şeklen bir yargılamayı gerçekleştirerek verilecek idam kararlarını infaz etmek ve kararlılıklarını kamuoyuna göstermek olduğu açıktır. Bu idamların toplum nezdinde bir korku oluşturduğu da ayrıca belirtilmelidir. Birçok davada kanunların tam olarak uygulanmasından kaçınıldığı ve 12 Eylül'cülerin ruhu esas alınarak hüküm tesis edildiği söylenebilir.

12 Eylül darbecilerinin gerçekleştirdikleri tasarrufların insan hakları ile ilgili boyutu, sahip oldukları hukuk yaratma yetkisinin denetlenemezliğini ve sınırsızlığının gücüyle biçimleniyordu. Gerek gözaltı süreleri gerekse gözaltı ve cezaevi koşulları ile yapılan muamele ve işkenceler, 12 Eylül dönemi ağır insan hakları ihlallerinin en somut örnekleridir. Örneğin cezaevleri, bir cezalandırma ve ıslah kurumundan ziyade işkence ve intikam merkezine dönüştürülmüş, tutuklu ve mahkûmların yaşam hakkının devlet tarafından sürekli tehdit altında bulundurulduğu kurumlar haline getirilmiştir. Cezaevlerinin 'bireyleri dönüştürmeyi amaçlayan işlevine öncelik verilmiştir. İnsanları kapatarak, alı koyarak ve uysallaştırarak toplumsal bünyede zaten varolan mekanizmaları biraz daha altını çizerek yeniden üretmeye' [343] yönelmiştir. Cezaevleri 12 Eylül döneminde bu işlevi sayesinde özellikle muhalifleri boyun eğdirmeye çalışıp, kişiliksizleştirmeyi temel amaç haline getiren bir yapıya bürünmüştür. Mavioğlu'na göre Türkiye'de "cezaevleri, uzun

[342] 12 Eylül mahkemeleri ve burada bahsedilen birçok uygulama ile ilgili olarak bkz. **Ibid.,**, **passim.**

[343] FOUCAULT, Michel, "Hapishaneler: Kuşatıcı ve Hizaya Getirici Kurumlar", (çev. Boysan, Burak / Gürbilek, Nurdan / Sökmen, Semih), **Defter Dergisi**, Sayı: 9, (Nisan/Mayıs 1989), s. 12. Foucault'a göre 'hapishane başka disiplin mekanizmalarında görülen uygulamaları sonuna kadar götürür, yoğunlaştırır. Yoldan sapmış bireye yeni bir biçim dayatacak mekanizmaların en güçlüsü olmalıdır; faaliyet tarzı, her alana uzmanlaşmış bir eğitimin sınırlamalarından oluşur. Hapishane sisteminin ilk ilkesi tecrittir. Ceza yalnızca bireysel olmakla kalmamalı, aynı zamanda bireyselleştirici de olmalıdır. [12 Eylül döneminde başlayan tecrit politikası günümüzde F tipi cezaevleri ile tam olarak kurumsallaşmıştır.] Tutukluların tecridi, karşısında kendisini tehdit eden hiçbir şey kalmamış bir iktidarı tutuklu üzerinde azami yoğunlukta uygulayabilme garantisini sağlar; tek başına kalmışlık, tamamen boyun eğmenin başlıca koşuludur. Tecrit, mahkûm ile ona uygulanan iktidar arasında çok yakın bir alışverişin doğmasını sağlar'. **Ibid.**, s. 16 – 17.

yıllar boyunca, sistem karşıtlarının sistemin midesinde eritilmesi misyonunu üstlendi" [344]. Gerçekten de 12 Eylül bu misyonun en acımasız biçimde uygulandığı bir dönemdi. "12 Eylülcüler, en kısa sürede bedeli ne olursa olsun en kısa yoldan sonuç almak istiyordu. Siyasî tutukluların emir komuta zincirine tâbi olduğunu ilan etmekle ilk adım atıldı. Bundan böyle siyasî tutuklular 13/1 denilen askerî tutuklu talimnamesine [345] uyacaklar ve *tutuklu personel* diye adlandırılacaklardı. *Tutuklu Personel* konum olarak, emir komutanın en alt kademesinde olan erin bile altındaydı. Sonraki yıllar, disiplinsiz, dağınık, kuralları bilmeyen, yabancı ideolojilerin esiri olmuş, beyni yıkanmış, yürümeyi bile beceremeyen *tutuklu personel*in eğitimi (!) ile geçti. Tretman adını verdikleri askerî eğitimin başarılı olduğu cezaevlerinde tutuklular askerlerden bile düzenli yürüyor, askerî marşları hançerlerini yırtarcasına söylüyordu" [346]. Tüm bunlar yukarıda da bahsedildiği üzere siyasî tutukluların kişiliksizleştirilmeye, kimliksizleştirilmeye çalışıldığının en somut kanıtlarıdır. Özellikle askerlikle hiçbir ilişkileri olmadıkları halde uygulanan sıkıyönetim hali dolayısıyla askerî yargı organlarınca yargılanıp askerî cezaevlerinde tutulan, dolayısıyla *asker kişi*ymiş gibi muamele gören tutuklu ile mahkûmların maruz kaldığı davranışların en temel insan haklarını ve hukukî güvenceleri dahi ortadan kaldırmaya yönelik olduğu açıktır. Askerî itaat üretiminin sağlanması için hiçbir

[344] MAVİOĞLU, Ertuğrul, **Asılmayıp Beslenenler -Bir 12 Eylül Hesaplaşması-**, Babil Yayınları, İstanbul, 2004, s. 20.

[345] 13/1 denen askerî tutuklu talimnamesinin içeriği ve uygulamaları kısaca şöyleydi: "Günaşırı sakal tıraşı, 15 günde bir saç tıraşı (üç numara) olunacak. Sabah saat 06.00'da kalkılacak, gece saat 22.00'de koğuş ışıklarından ikisi söndürülecek, <güvenlik> nedeniyle *gazino* diye adlandırılan bölümde bir lamba açık bırakılacak. (Bu, askerin veya nöbetçi subayın keyfine göre ya da çoğu zaman cezalandırma amacıyla değişik saatlerde uygulanıyordu. Gerekli olduğu zaman tümü söndürülüyor ya da tersi uygulanabiliyordu). Tutuklular hiçbir biçimde komün kuramayacak. Tutuklular isteklerini, örneği verilen dilekçeyle asker gibi *komutanlık önüne* şeklinde başlık atarak yazacaklar. Sayım *uygun bir giysiyle* duvara yaslanarak gazino diye adlandırılan yerde düzgün bir şekilde verilecek. Er dâhil her kademeden askere *komutanım* denilecek. Bunların yanında yatakhanede sigara içilmeyeceğinden, erlerle konuşulmayacağına kadar daha bir dizi madde daha söz konusu talimatnamede yer alıyordu". KUKUL, Sinan, **Bir Direniş Odağı Metris - Metris Tarihi-**, (2. Baskıya hazırlayan: Köse, Ali Osman), Yar Yayınları, İstanbul, 1998, s. 54.

[346] MAVİOĞLU, Ertuğrul, **Asılmayıp Beslenenler -Bir 12 Eylül Hesaplaşması**, s. 21.

yöntemin kullanılmasından kaçınılmadığı, bu cezaevlerinin işlevinin tutuklu ve mahkûmlar üzerinde devlet gücünün en sert biçimde hissettirilmesi olduğu söylenebilir. Bu durum aslında devletin, şiddet araçlarına sahip olmasının sağladığı çıplak güçle kendisine muhalefet edenlerden intikamını almasının yaşanılmış bir örneği sayılabilir.

Burada 12 Eylül'ün yapısını ortaya koymak için kısaca değinilen cezaevleri ve tutuklu ile mahkûmların konumları, aslında darbecilerin genel olarak topluma dayatmak istedikleri militarizmin ruhu ve politikaları hakkında da bilgi vericidir. Olağan koşullarda askerî kişi konumunda sayılamayacak 12 Eylül dönemi siyasî mahkûm ve tutuklularının örneğin 'askerî cezaevlerinde asker, sivil cezaevlerinde adlî tutuklu olarak görülmesi, uygulanan keyfiyetin de düzeyini göstermektedir'[347]. 13/1 denen askerî tutuklu talimatnamesinin sivil siyasî tutuklu ve mahkûmlara uygulanması ile 'emir-komuta zincirini kabul ettirmek, söyleneni itirazsız kabullenen, varolan otoriteye koşulsuz uyan insanlar yaratmak hedefleniyordu. 13/1 gereği dayatılan yaptırımlar da, örneğin tüm görevlilere komutanım dedirtme, hazıra geçirtme, düğme ilikletme' [348] genel olarak askerî itaat üretiminin cezaevlerine yansımış biçimini oluşturuyordu. Bunun yanında saç ve sakal traşı zorunluluğu (saçların üç numara kesilmesi), askerî, milliyetçi, ırkçı, faşist sembollere saygı gösterme; marş söyleme ve tek tip elbise giyme zorunluluğu 12 Eylül cezaevlerinde mahkûmlara dayatılan rutin baskılardı'[349].

12 Eylül döneminde sivil kişilerin askerî makamlarca yargılanması sonucu askerî cezaevlerinde tutulmaları ve dolayısıyla asker kişi kabul edilmeleri özellikle

[347] ÖZKÖK, Tayfun A. (der.), **Devrimci Sol Dava Dilekçeleri, 12 Eylül Mahkemeleri Dosyası - 2**, Haziran Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 223.
[348] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. **Ibid.**, s. 224 – 232.
[349] **Idem.**

muhaliflerin askerî itaat düzeni içinde *ıslah* edilmek istenmelerinin somut bir örneğidir. Türkiye hukuk sisteminde bazı suçların işlenmesi halinde sivil kişilerin askerî yargıda yargılanması mümkündür. Örneğin 1982 Anayasasının askerî yargıyı düzenleyen 145. maddesinin ikinci fıkrasında asker olmayan kişilerin askerî yargıda yargılanması düzenlenmiştir. Bu fıkraya göre "askerî mahkemeler, asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askerî suçları ile kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askerî mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara da bakmakla görevlidirler." Sivil kişilerin hangi hallerde askerî mahkemelerde yargılanacakları da 12 Eylül döneminde yürürlükte bulunan mevzuat gereğince, Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu'nun 11. maddesinde[350] belirtilmiş, aynı kanunun 12. maddesinde[351] de sivil kişiler ile asker

[350] 353 sayılı Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu'nun 8/6/1972-1596/1 md. ile değişik "asker olmayan kişilerin askerî mahkemelerde yargılanmaları" başlıklı 11. maddesi 29/6/2006-5530/3 md. ile değiştirilmiştir. Bu değişiklik ile 11. madde yabancı asker kişilerin askerî mahkemelerde yargılanmalarını düzenler hale getirilmiştir. Eski 11. maddeye karşılık gelen düzenleme ise içinde bazı değişiklikler yapılarak 29/6/2006-5530/4 md. ile As. MKYUK'un 13. maddesi olarak düzenlenmiştir. "Barış zamanında sivil kişilerin Askerî Ceza Kanuna tâbi suçlarında yargılama mercii" başlıklı yeni 13. maddesi ile "Askerî Ceza Kanununun 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 75, 79, 80, 81, 93, 94, 95, 114 ve 131 inci maddelerinde yazılı suçlar, askerî mahkemelerin yargı yetkisine tâbi olmayan sivil kişiler tarafından barış zamanında işlenirse; bu kişilerin yargılanması, adlî yargı mahkemeleri tarafından, Askerî Ceza Kanunu hükümleri uygulanmak suretiyle yapılır" düzenlemesi getirilmiştir. Bu düzenleme ile Askerî Ceza Kanunu'nun daha önce sivil kişilerin askerî yargıda yargılanmalarını mümkün kılan 100, 101, ve 102. maddeleri kapsam dışı bırakılırken, 61, 75, 79, 80, 114, 131. maddeleri kapsam içine alınmıştır. Fakat en önemli değişiklik sivil kişilerin yukarıdaki maddelerde sayılan suçları işlemeleri halinde artık askerî mahkemelerin yapacağı yargılamaya tâbi olmayıp, yargılanmalarının adlî yargı mahkemelerince gerçekleştirilecek olmasıdır. Fakat adlî yargı mahkemeleri Askerî Ceza Kanunu hükümlerini uygulamaya ve bu çerçevede bir yargılama yapmaya devam edecektir. 12 Eylül döneminde geçerli olan 11. madde ise sivil kişilerin askerî yargı tarafından yargılanmalarını öngörüyordu. 2006 yılına kadar yürürlükte kalan bu düzenleme şöyleydi:

"Askerî mahkemeler, asker olmayan kişilerin aşağıda yazılı suçlarına ilişkin davalarına bakarlar.

A. (Değişik: 9/10/1996-4191/2 md.) Askerî Ceza Kanunu'nun 55, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 81, 93, 94, 95, 100, 101 ve 102'inci maddelerinde yazılı suçlar;

B. Birinci askerî yasak bölgeler içinde veya nöbet yerlerinde karakollarda kışla ve karargâhlarda, askerî kurumlarda, yerleşme ve konaklama amacıyla kullanılan bina ve mahaller içinde askerlere fiilen taarruzda bulunan, söven veya hakaret eden veyahut askerlik görevine ilişkin işleri yapmaya veya yapmamaya zorlamak için şiddet ve tehdide başvuranların Türk Ceza Kanununun bu fiillere ilişkin 188, 190, 191, 254, 256, 257, 258, 260, 266, 267, 268, 269, 271, 272 ve 273'üncü maddelerinde gösterilen suçları; [1926 tarihli 765 sayılı eski Türk Ceza Kanununun maddeleri]

kişilerin müştereken suç işlemeleri halinde hangi yargı merciinde yargılanacakları düzenlenmiştir. Olağan dönemler için belirtildiği biçimde düzenlenen askerî yargının görev alanı, 12 Eylül sürecinde sıkıyönetim askerî mahkemelerinin niteliği dolayısıyla genişlemiştir. Bu dönemde tüm ülkede sıkıyönetim ilan edildiği göz önüne alındığında, askerî yargının görev alanının ne kadar genişlediği gerçeği de ortaya çıkar. Sıkıyönetim Kanununun "Askerî Mahkemeler" başlığını taşıyan 11. maddesinin ilk fıkrasında "Sıkıyönetim bölgelerinde, 25 Ekim 1963 gün ve 353 sayılı Kanuna [Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu] göre Millî Savunma Bakanlığınca lüzum görülen yerlerde yeteri kadar askerî mahkemeler kurulur. Bunlar bulundukları yerin sıkıyönetim askerî mahkemesi olarak adlandırılır" denmektedir. Bu düzenleme, olağan dönemlerde adlî yargının görev alanı içinde yer alan birçok yargılamanın askerî makamlar eliyle yürütülmesini olanaklı hale getirmektedir (12 Eylül döneminde siyasî muhalifler zikredilen düzenlemeye dayanılarak askerî yargı içinde yargılanmışlardır). Söz konusu yargılamanın en olumsuz yanı ise yargılananların tutukluluk hali süresince asker kişi statüsüne sokulmaları ve onlardan buna uygun davranmalarının zor yoluyla istenmesidir. Evrensel insan hak ve özgürlükleri ile bağdaşmayan bu durum, siyasî muhalifler üzerindeki baskı ve işkence politikalarının katmerleşmesine yol açmış ve onların sindirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Söz konusu duruma olanak sağlayan

---

C. Nöbetçi, devriye, karakol, inzibat, askerî trafik, kolluk veya kurtarma ve yardım görevi yapan askerlere (Umumî emniyet ve asayişi korumaya ilişkin önleyici ve adli zabıta görevlerini ifa ettikleri sırada jandarma subay, astsubay, erbaş ve erler hariç) karşı bu görevleri yaptıkları sırada işlenen yukarıdaki (B) fıkrasında yazılı suçlar;

D. (iptal: Anayasa Mah.'nın 14/2/1978 Tarihli ve E. 1977/130, K. 1978/13 sayılı kararı ile.)

E. Diğer kanunlar ile askerî mahkemelerde yargılanmaları öngörülen suçlar".

[351] 353 sayılı kanunun "Müşterek Suçlar" başlıklı 12. maddesi yasanın yapıldığı dönemden beri içeriğini değişikliğe uğramaksızın korumaktadır. Madde metni şöyledir: "Askerî mahkemelere ve adlî mahkemelerine tâbi kişiler tarafından bir suçun müştereken işlenmesi halinde eğer suç Askerî Ceza Kanununda yazılı bir suç ise sanıkların yargılanmaları askerî mahkemelere; eğer suç Askerî Ceza Kanununda yazılı olmayan bir suç ise adliye mahkemelerine aittir".

düzenleme 29/6/2006 tarih ve 5530 sayılı kanunun 62. maddesi ile değiştirilinceye kadar geçerliliğini sürdüren As. MKYUK'un 10. maddesinin (F) bendidir. Bu düzenleme ile "Askerî yargı organlarınca tutuklanmış veya hapsedilmiş veya askerî makamlarca muhafaza altına alınmış veya gözaltı edilmiş kişiler"in[352] asker kişi sayılacağı hükme bağlanıyordu. "Burada sözü edilen şahıslar, sivil kişiler olup, askerî yargı organlarınca tutuklandıktan, hapsedildikten, askerî makamlarca muhafaza altına alındıktan veya gözaltı edildikten sonra işledikleri suçlar bakımından, asker kişi sayılırlar ve bu sıfatları tutuklama, hapsedilme, muhafaza ve gözaltına alınma sürecinde devam eder. Bu kişiler, işledikleri her çeşit suç yönünden askerî yargıya tâbidirler"[353]. "Görüldüğü üzere, aslında bu şahıslar sivil şahıs olup, tevkif veya muhafaza veya gözaltına alındıkları andan sonra askerî şahıs statüsüne girmiş olmaktadırlar" [354] . Ancak bu düzenlemelerin en ilginç yanı yargılama aşamasındaki tutukluluk veya gözaltı sürelerince asker kişi sayılan bu kimselerin yargılama bitip hükümlü statüsüne geçmeleri ile birlikte asker kişi statülerinin sona ermesidir. Bunun nedeni Askerî Ceza Yasası'nın 39. maddesindeki düzenlemedir. 39. maddede hangi cezaların askerî cezaevlerinde infaz edileceği belirtildikten sonra "hürriyeti bağlayıcı diğer cezalar, genel cezaevlerinde çektirilir" denmek suretiyle hüküm giyen sivil şahısların cezalarının adli cezaevlerinde infaz edileceği, dolayısıyla asker kişi statülerinin sona ereceği belirtilmektedir. 12 Eylül

[352] 353 sayılı As. MKYUK'tan önce yürürlükte olan 22/5/1930 tarih ve 1631 sayılı Askerî Muhakeme Usulü Kanunu'nun 1. maddesinin asker kişi tanımlamasında da benzer bir düzenlemenin varlığı dikkat çeker. Bu maddede "Kanunen ciheti askeriyece tevkif ve hapsedilmiş yahut nezaret altına alınmış olan askerî ve sivil şahıslar" asker kişi olarak sayılmıştır. Bkz. KANTAR, Baha, Ceza Muhakemeleri Usulü, 1. Kitap, Ankara, 1957, s. 7'den aktaran YAMAN, Derya / YAMAN, Murat, **Uyuşmazlık Mahkemesi ve Askeri Yargıtay Kararları Işığında Askeri Yargı ve Adli Yargı Arasındaki Görev Sorunları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 63.

[353] ÖZBAKAN, Hulusi, İlgili Mevzuatı İle İçtihatlı-Gerekçeli-Notlu-Açıklamalı Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu, Ankara, 1989, s.83'ten aktaran **Ibid.**, s. 81.

[354] YERTUT, Selahattin, Askeri Yargıya Tabi Olma Şartları, Ankara, 1970, s. 47'den aktaran **Idem.**

dönemindeki düzenleme de benzer niteliktedir ve aynı sonucu doğurmaktadır[355]. Zaten As. MKYUK'nun cezaların infazı ile ilgili bölümündeki 244. maddesinde "asker kişi olmayanlara ait hükümler yerine getirilmek üzere Cumhuriyet savcılıklarına gönderilir" denmek suretiyle cezanın infazının adlî yargıya devredildiği görülmektedir. Oysa bu kişilerin haklarında sadece suç isnadı varken yani kişiler hüküm giymemişken, asker kişi sayılıp şartları çok daha ağır olan askerî cezaevlerinde kalmalarını, suçlu bulunmaları halinde ise cezalarının infazı için genel cezaevlerine gönderilmelerini açıklayabilmek zor görünmektedir. Ayrıca bu durumdaki kişiler '(askerî yargılama organlarınca tutuklanmış veya askerî makamlarca göz altına alınmış siviller), doğal hâkimlerinden ayrılmış bulunmaktadırlar. Geçici bir koruma tedbiri olan tutuklama ve gözaltı durumunda sivil kişileri doğal hâkim ilkesine aykırı olarak askerî mahkemelerin yetki alanına sokmak doğru değildir'[356]. Fakat bu durum yasalarla mümkün kılınması, zaten uzun süren yargılama süreci içinde söz konusu kişileri askerî cezaevlerinde tutmak suretiyle onların üzerinde her türlü baskıyı adeta gözlerden ırak biçimde uygulayabilme ve dolayısıyla askerî itaat üretiminin içinde sindirebilme yönündeki iradenin yansıma biçimidir. Özellikle sıkıyönetim dönemlerinde kurulan askerî mahkemeler eliyle, asker kişi konumunda sayılan çok sayıda muhalifin sindirilmesi, baskı ve işkence altına alınarak bunun cezaevleri koşulları içinde de sürdürülebilmesi olanaklı hale geliyordu. 12 Eylül dönemi sindirme politikasının yoğunlukla

[355] 1632 sayılı Askeri Ceza Kanununun 39. maddesinin yukarıdaki düzenlemeyi içeren hali 22/3/2000 tarih ve 4551 sayılı kanunun 11. maddesi ile getirilmiştir. Fakat maddenin bu değişiklikten önceki hali de benzer bir düzenlemeyi içeriyordu. Askeri Ceza Kanununun ilk halinde söz konusu düzenleme, "askeri mahkemelerden siviller hakkında hükmedilen ağır hapis ve hapis cezaları umumî hapishanelerde çektirilir" şeklindeydi. 11/12/1935 tarih ve 2862 sayılı kanun ve daha sonra 28/6/1938 tarih ve 3574 sayılı kanun ile madde üzerinde yapılan değişikliklerde de söz konusu düzenleme korunmuştu.

[356] KARDAŞ, Ümit, **Hakim Bağımsızlığı Açısından Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yetkileri**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1992, s. 71.

uygulandığı, hatta mahkûmiyet kararlarının ardından infazların dahi askerî cezaevlerinde sürdürüldüğü, böylece zaten sınırlı olan insan hak ve özgürlükleri ile adil yargılanma hakkının önünde engel teşkil eden bu hükümlerin göz ardı edilmek suretiyle çiğnenebildiği bir sürece tekabül eder.

Darbe sürecine ilişkin olarak belirtilmesi gereken diğer bir husus gerek Millî Güvenlik Konseyi'nin gerekse sıkıyönetim komutanlıklarının yayınladıkları emir ve yasaklarıdır. Bu yasaklar devlet işleyişi ile toplumsal yaşantının şeklini belirleyen, dolayısıyla darbenin otoriter yapısını açığa çıkaran en önemli göstergelerdir. 12 Eylül yasakları darbenin yapıldığı ilk günden itibaren başlamış ve yıllarca yenileri eklenerek etkinliklerini veya sonuçlarını devam ettirmişlerdir[357]. Yasaklar bireysel ve toplumsal hayata yönelik kısıtlamalardan devlet veya sivil toplum kuruluşlarına kadar uzanan, darbecilerin kendilerince sakıncalı gördükleri her şeyi kontrol altında tutmayı amaçlıyordu. Bütün yasaklamaları anlatmak ve tartışmak bu çalışmanın kapsamını aşmakla birlikte önemi yadsınamayacak olan çeşitli yasaklamalara yer verilecektir. Örneğin basına yönelik yasak ve sansürler, amacı itibariyle darbenin meşruiyet krizini aşmaya yönelik olduğundan bir sonraki bölümde incelenecektir. Sonuçta bu yasaklamaların bir yönüyle de darbenin yapısını oluşturdukları göz ardı edilmemelidir.

[357] Darbenin gerçekleşmesinin ardından ilk yasaklamalar hemen aynı gün yayınlanmıştır. MGK'nin 5 maddeden oluşan ve yasakları belirten 7 numaralı bildirisi oldukça kısa olmasına karşılık çok geniş bir alanda yasaklamalar getirmekteydi. Bu bildirideki yasaklar şunlardır.

1) Siyasî parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Parti bina ve tesisleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacaktır.
2) Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Bu kuruluşların yöneticileri Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınmıştır.
3) Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur.
4) Bu hafta sonu yapılacak bütün spor faaliyetleri yasaklanmıştır. Durum ve şartlara göre sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca spor faaliyetlerine bilahare izin verilecektir.
5) Bankaların faaliyetleri ikinci bir emre kadar durdurulmuştur. Güvenlikleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca sağlanacaktır.

3.3. 12 Eylül Darbesinin Meşruiyeti

12 Eylül darbesinin asıl hedefinin toplum olduğu daha önce belirtilmişti. Sol bir toplumsal uyanışın paramiliter güçlerle bastırılamaması hatta iç çatışmanın paramiliter güçler aracılığıyla alevlendirilerek düşük yoğunluklu bir iç savaşın yaşanmaya başlaması, darbe sürecinin meşrulaştırılabilmesinde kullanılan başlıca argümandır. Burada söz konusu sürecin nasıl başladığı veya geliştiği, kimin ne oranda sorumlu olduğu tartışmasının yapılması yerine, bu sürecin sonuçları üzerinde durulacaktır. Sayısal verilere boğulmadan Türkiye tarihindeki en yoğun insan hakları ihlallerinin yaşandığı bir dönemin geniş toplum kesimlerince nasıl meşru görülebildiğinin ya da geniş toplum kesimlerine nasıl meşru gördürüldüğünün ortaya konması amaçlanmaktadır.

Askerî darbenin gerçekleşmesinin hemen ardından yapılan ilk radyo bildirisinde *darbe*nin amacı "ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak"[358] olarak belirtiliyordu. Yine 12 Eylül'de parti liderlerine yapılan Tebliğ'de "siyasî partilerin takındıkları uzlaşmaz tutum ve aşırı uçlara sempati gösterilmesi veya destek sağlanması; anarşi, terör ve bölücülüğü büyük boyutlara ulaştırarak ülkemizi parçalanma noktasına getirmiştir"[359] diye yazılıyordu. Genel olarak M.G.K.'nin tüm açıklamalarında göze çarpan husus, ülkenin anarşi ve terör içinde bulunduğu, kardeş kavgasının yaşandığı ve ülkenin bölünmenin eşiğine gelerek devlet otoritesinin zayıfladığına yapılan vurgulardır. O halde darbenin

[358] Millî Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisi, bkz. EVREN, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 1**, s. 547.

[359] İlgili tebliğ için bkz. **Parti Liderlerine Tebliğ,** (http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_07.html) , (02/10/2006)

öncelikle güçlü devletin bekasını yeniden kurmaya yöneldiği, bunun için de tüm ülkede sıkıyönetim ilan ederek, devlet idaresinin askerî güce geçmesini gerekli gördüğü söylenebilir. Darbenin geniş kitleler üzerinde meşruiyetinin sağlanabilmesi için özellikle anarşi ve terörün bitirileceği, hükümetlerin ve genel olarak sivil idarenin beceriksizliği ve zafiyeti üzerinden geliştirilen söylem dikkat çekicidir. Genel yaşam düzeyinin -ekonomi de dâhil olmak üzere- ancak askerî idarenin tam egemenliği ile iktidarın onun kontrolüne geçmesi sayesinde sağlanabileceği vurgulanıyordu.

Darbenin kendi meşruiyetini yaratırken kullandığı söylemin ideolojik boyutunun ise Türk İslam sentezi ve onun tarafından yeniden biçimlendirilmeye çalışılmış bir Kemalizm'e[360] dayandırıldığı görülmektedir. Diğer taraftan topluma dayatılan Türk - İslâm sentezinin meşrulaştırılabilmesi için de Kemalizmin kullanıldığı söylenebilir[361]. 12 Eylül darbecileri tarafından 'Atatürkçülüğün sunulmasında özgül bir operasyonel eklemleme-kurgulama çabası dikkat çeker, çünkü Atatürkçülüğün *alıntı*, *düstur* ve *tefsir* hazinesinin, rejimin ihtiyaçlarıyla uyarlı

[360] Türkiye'de *Kemalizm* ile *Atatürkçülük* terimlerine yer yer farklı anlamlar yüklendiği, bu terimlerin değişik çağrışımlar uyandıracak biçimde kullanılmak istendikleri görülür. Bahsedilen durumun birçok farklı kaynak üzerinden yapılan bir incelemede kavram kargaşası ve kafa karışıklığı doğurma olasılığı yüksektir. Aslında gerek yazın gerekse günlük kullanımda söz konusu iki terimden dolayı benzer bir kavram kargaşası zaten mevcuttur. Bu çalışmada esas olarak *Kemalizm* terimi tercih edilmiş, *Atatürkçülük* ise özellikle 1980 sonrası milliyetçiliği nitelemekte, resmî dile gönderme yapılan cümlelerde kullanılmıştır. Doğrudan yapılmayan alıntılarda uygun olduğu ölçüde çalışmanın bütünselliğini bozmaması bakımından *Atatürkçülük* terimi *Kemalizm* terimiyle değiştirilmiş, doğrudan yazardan yapılan alıntılarda ise varolan *Atatürkçülük* terimi aynen kullanılmıştır.

[361] Mahir Sayın Kemalizmin darbelerdeki meşrulaştırıcı işlevini daha farklı yorumlar. Ona göre; 'Atatürk, devleti kuran askeriyenin kendisini iktidarda hissetmesinin ifadesiydi. Ancak 1950'den sonra çok partili sistem, kimlerin memleketi yöneteceği konusunda *avamın* da işe karışmasına neden oldu… Daha önce halka karşı birlik içerisinde olan devlet kurumlarının 1950'den sonra iki kesim arasında paylaşılmış olması ve bunlar içerisinde de esas olarak askeriyenin Kemalist geleneğe bağlı olarak devlete öncülük etmesi, darbeleri Kemalizm çizgisi üzerinde gündeme getirmiştir. Dolayısıyla 1950'den sonra gerçekleşen cuntaların Kemalizme sarılmaları bir meşruiyet arayışının sonucu değil, zaten kendilerinin o zeminde duruyor olmalarından kaynaklanır. Ancak Kemalizmde fazilet görenler bunu darbecilere kaptırmamak için darbecilerin haksız olarak Kemalizmi kullandıklarını iddia ederler. Böylece de kendilerini ideolojik olarak güçsüz kılarlar. Bir başka anlamda da cuntacıların meşruiyetini güçlendirmiş olurlar… Darbe meşruiyetini, dönüşüm umudunun kalmadığı ya da çok azaldığı noktada toplumdaki gerilimin dayanılmaz boyuta ulaşmasından aldı'. Bkz. ÖNGİDER, **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, s. 129, (Seyfi Öngider'in Mahir Sayın ile söyleşisi).

bir biçimde kullanılması gerekiyordu'[362].Kemalizmin üzerinde tartışma yapılamayan mutlak referans noktası ve birbirinden çok farklı yorumlara açık olması, onu Türkiye için önemli bir meşruiyet yaratıcı kriter -araç- konumuna yükseltir. Devlet tarafından yapılan ilgili ilgisiz her tasarrufun neden Kemalizm ile ilişkilendirildiği, darbecilerin ideolojik boyutta niçin Kemalizmi her türlü yöntemle kendi lehlerinde kullanmaya çalıştıklarının nedeni, ancak bu noktalar göz önünde tutularak anlaşılabilir. Kemalizmin meşrulaştırıcı işlevinden yararlanmanın sadece 12 Eylül'e özgü olmadığı, gerçekleştirilen her darbenin, hatta her tasarrufun kamusal kabul görebilmesi için Kemalizme başvurduğu görülür. Çünkü 'rejimin çimentosu olan Kemalizmin gerek cumhuriyet projesinin gerekse ulus devletin kurucusu olduğu kabul edilir. Darbeler de bu projeyi korumak ve kollamak üzere geldikleri için öncelikle bu tarihsellikle ilişki kurmakta ve herkese hatırlatmaktadır'[363]. Türkiye özelinde, mevcut koşullar dolayısıyla darbelere göre farklılık gösterebilen Kemalizm yorumları, aslında Kemalizmle kurulmak istenen ilişkinin niteliğini de ortaya çıkarmaktadır. Gerçekten de 'ulus devletin bekası sabit kalmak şartıyla Kemalizmin içi değişik biçimlerde doldurulmuştur. 60'ta daha sağ bir tehdide karşı Kemalizmin içi daha sol bir içerikle doldurulurken, 12 Eylül'de daha sağ bir içerikle ortaya çıkmaktadır[364]. Bu iki Kemalizmin birbirleriyle alâkası yoktur. Kemalizm herhangi

[362] BORA, Tanıl / CAN, Kemal, **Devlet, Ocak, Dergâh - 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 147.

[363] ÖNGİDER, **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, s. 49, (Seyfi Öngider'in Nuray Mert ile söyleşisi).

[364] İba'ya göre 12 Eylül darbecileri "Atatürkçülüğe yeni bir yorum getirerek özellikle *yabancı ideolojilere* karşı (Komünizme ve bölücülüğe karşı) alternatif bir millî ideoloji konumuna yükseltmek için yoğun çaba sarfettiler. Bu amaçla Atatürkçülüğün bazı ilkelerini esnettiler, bazılarını da göz ardı ettiler. Esas olarak da, Atatürkçülüğün toplumda etkisini sürdüren iki temel tezinden biri olan milliyetçiliği, millî güvenlik ideolojisi ile bütünleştirdiler. İkincisini yani, laikliği ise, deformasyona uğrattılar ve toplumu bu yeni eklektik sentezle etkilemeye çalıştılar. 12 Eylül'le birlikte artık *imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir millet* ideolojisi yerine, *devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği* ideolojisi her yerde ve her düzeyde geçerli olacaktı. Böylece, 12 Eylülcüler gelişmekte olan sınıfsal ve ulusal devrimci mücadeleye karşı, *millî ve manevî değerlere bağlı*, toplumun *birliğini ve bütünlüğünü*

bir otoriter siyaset için elverişli bir zemindir ama bunun ötesinde ulus devletin bekçiliği ve bekası ordu ve darbeler açısından anlamlıdır. Ulus devletin tehdit edildiği, millî bekanın tehlikede olduğu halka hep bu izlek üzerinden hatırlatılmıştır'[365]. Fakat asıl sorun Kemalizmin maniple edilmesinin darbelerin kamusal kabul görmesinde tek başına ne kadar etkili olduğudur. Darbeciler tarafından Kemalizmin referans gösterilmesi ve onun ideolojik yöneliminden hareketle darbelerini gerçekleştirdiklerini söylemeleri, darbelerin ancak toplumun belirli bir kesimi için meşrulaşabilmesini sağlar. Toplumun bütünü düşünüldüğünde Kemalizmin meşrulaştırıcı işlevinin ikinci planda kaldığı söylenebilir. Diğer yönüyle askerî gücün Kemalizminin, yine düşman olarak gördükleri ancak Kemalist ideolojiyi kendilerine referans alan solun belli bir kısmının Kemalizmiyle taban tabana zıt olması, bu sol içindeki Kemalist anlayışın yanlışlığının ve *gerçek Kemalizm* olmadığının belirtilmesi zorunluluğunu doğuruyordu. Hakikî Kemalizmin, hemen her konuda olduğu gibi doğruyu belirleme yetkisine sahip ordunun Kemalizmi olduğu, diğerlerinin ise Kemalizmi kullanarak onu kendi hedeflerine ulaşmakta araç kabul ettikleri söylemi belirginleşmiştir. Çünkü 1980 öncesine kadar resmî söylemin dışında solun belirli kesimlerinin sosyalist devrim için referans noktalarını Kemalizm üzerinden kurgulaması, Kemalizmin sol için de ciddi anlamda bir meşruiyet kaynağı olması, darbecilerin kurdukları askerî diktatörlük için Kemalizmi yeniden tanımlama ihtiyacını doğurmuş ve bu yolla Kemalizmin ilelebet ordunun tekeline alınması sağlanmak istenmiştir.

---

bu *yeni* ideoloji doğrultusunda yeniden kurmaya çalışacaklardı". Bkz. İBA, **Milli Güvenlik Devleti - Dünyada ve Türkiye'de Belgeleriyle Milli Güvenlik İdeolojisi ve Kurumlaşma**, s. 111.

[365] ÖNGİDER, **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, s. 49, (Seyfi Öngider'in Nuray Mert ile söyleşisi).

Kemalizmin belli bir meşruiyet yaratma potansiyeli olsa da darbenin asıl meşrulaşma sürecinin, darbe öncesi dönemde şiddetin yaygınlaştırılması suretiyle toplumun geniş kesimlerinde güvenlik ihtiyacının tedricî biçimde arttırılması ve askerî gücün, sadece kendini çözüm üretebilecek aygıt olarak sunması ile gerçekleştiği belirtilmelidir [366] . Darbecilerin de ideolojik olarak Kemalizme dayanmalarına rağmen söylemlerinde ağırlıklı olarak seksen öncesinde yaygınlaşan şiddetten hareketle *can ve mal güvenliği*, *Türk devletinin bekası* gibi unsurları kullandıkları görülür. Yaptıkları Kemalizm vurgusu aslında, yukarıda da belirtilen, darbe öncesine kadar toplum üzerinde etkinliği olup solu ve Kemalizmi referans alanlardan -ki bu Kemalist sol da darbecilerin doğrudan hedefi olmuştur- gelecek anti-Kemalist olduklarına dair eleştirileri engelleyebilmeye yöneliktir. Böylece devletin ve dolayısıyla Kemalizmin asıl koruyucusunun bizatihi ordu olduğunun vurgulanması çabasıdır.

Yazında da çeşitli görüşler, darbecilerin yukarıdaki resmî gerekçelerine dayanarak, özellikle 1982 Anayasası'nın % 92 oy oranıyla kabul edilmesinden hareketle, darbenin halk tarafından meşru görüldüğünü söylerler[367]. Ancak bu görüşü

[366] Zencir ve Tekin'e göre 'şiddetin yaygınlaşması resmî ideolojinin kendisini ayakta tutabilmek için gereksinim duyduğu etkenler arasında belki de ilk sırada yer alır. Bir kere, şiddet doğası gereği bir araç olmak bakımından kendisinde hiçbir *değer* taşımamakta ve onun tüm değeri ve bu nedenle de meşruluğu hizmet ettiği amaca dayanılarak ileri sürülebilmektedir. Şiddeti, kendi amaçları için meşru bir araç olarak görebilen -ve imkânlar ölçüsünde onu sistematik olarak kullanabilen- her siyasal söylem ise, kendisi dışındaki bir amacı, dolayısıyla kendi değerleri dışındaki değerleri yok saymaya yönelik güçlü bir istidat taşır. Şiddet ortamının daimi kılınması, bu nedenle, resmî ideoloji için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Zira, bu ortam sözün hükmüne dayanan gerçek bir siyasal yaşamın koşullarını yok etmekte ve böylece resmî ideolojinin kamusal sorunlar üzerindeki tasarrufunu güçlendirmektedir'. Bkz. ZENCİR, Vedat / TEKİN, Serdar, "Resmî İdeolojinin Bunaltıcı Havası ve Askerî Yargı", **Birikim**, Sayı: 105 – 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 146.

[367] Çeşitli noktalarda karşı olunan bu görüş için bkz. BERİŞ, Hamit Emrah, "Ordu ve Siyaset", **Siyaset**, (edi. TÜRKÖNE, Mümtaz'er,), s. 443. Beriş'e göre "12 Eylül darbesinin kamuoyu nezdinde 1960 darbesinden daha fazla destek bulduğu gerçektir. Nitekim darbe sonrası hazırlanan anayasanın %92 gibi çok yüksek bir oranla destek bulması bu durumu kanıtlar. Bu durumun en büyük sebebi olarak 12 Eylül öncesi dönemde yaşanan terör olaylarından duyulan yılgınlık gösterilebilir. Bunun yanında 1974 Kıbrıs müdahalesi nedeniyle pek çok ülkenin Türkiye'ye ambargo uygulaması ülkeyi ciddi bir ekonomik darboğaza sokmuştur. İstikrarlı hükümetler kurulamaması, siyasîlerin ülke

savunanların darbenin lideri Kenan Evren'in emekli orgeneral Turgut Sunalp'e kurdurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin yenilgisini açıklamakta güçlük çektiklerini de belirtmek gerekir. Burada Anayasaya verilen *evet* oylarının hangi saike dayandığı, askerî idareye duyulan sevgi veya şükranın bir ifadesi mi olduğu yoksa yaratılan aşırı baskı ve zorun bir sonucu olarak ortaya çıkan büyük korku halinin toplumu sindirmesiyle mi gerçekleştiği tartışmalıdır. Gerçekten 12 Eylül sonrasında halkın gözü önünde cereyan eden ve devasa boyutlara ulaşan gözaltı, işkence, tutuklama, kaybetme gibi insanların en temel haklarını dahi ortadan kaldıran eylemlerin yarattığı toplumsal korku ve paranoyaların kitleler üzerindeki etkileri bu sonuçları doğurmuş olabilir. Sürekli izlenme ve gözetlenme hali, tek tek bireylerin ve genelde tüm toplumun özellikle darbenin gerçekleşmesini izleyen ilk birkaç yılda egemene tam anlamıyla itaati sonucunu doğurmuştur ve böylece askerî gücün istediği de gerçekleşmiştir. Daha önce de bahsedilen askerî itaat düzeninin, tamamen kamu erki eliyle dönüşmüş ve hâlâ onun sıkı denetiminde olan kamusal alanda sürekli yeniden üretildiği göze çarpar. Dolayısıyla Anayasa'nın %92 oy oranıyla kabul edilmesinin toplumsal korkunun ve kendini güvence altına almaya yönelik -riske atmama üzerine kurulu- anlayışın bir tezahürü olduğu söylenebilir. Spinoza'nın "Conatus"u toplumsal yönlenişin belirleyicisi olmuştur. Yaşanan insan hakları

meseleleri karşısında uzlaşmaz tavır sergilemesi ve yaşanan ekonomik sıkıntıların kronik bir hal alması darbenin halkın geniş kesiminin gözünde meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. Belki de bu yüzden bu dönemde yaşanan insan hakları ihlalleri görmezden gelinmiştir". Burada sözü edilen meşruiyet nedenlerinin genel olarak darbecilerin öne sürdüğü meşruiyet nedenleriyle aynı minvalde olduğu ve yaratılan şiddetten devletin sorumluluğunu soyutladığı göze çarpar. Yani bu nedenlerin yaratıcısının kim olduğuna ve 11 Eylül günü yaşanan şiddetin 12 Eylül sabahı nasıl bir anda sona erdiğine cevap vermez. Resmî söylemin nedenleri belli bir kesim üzerinde etkili olmuşsa da, kitleler üzerinde asıl etkinin seksen öncesinde yaratılan korku ortamı ve devletin -ordunun- özellikle sol muhalefet üzerinde açıkça yürüttüğü fiziksel şiddetinden kaynaklanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Hatta özgürlük ve güvenlik ikilemi içinde kalan toplumun güvenlik yönündeki tercihinin darbenin meşrulaşmasını kolaylaştırdığı da söylenebilir. Fakat zamanla geniş kitlelerin güvenlikten özgürleşmeye kayan tercihi sayesinde, ordunun iktidardan bir an önce uzaklaştırılabilmesi için sivilleşme çabalarının arttığı ve bunların toplum tarafından de desteklendiği inkâr edilemez.

ihlalleri ve yalnızlaştırma politikası[368], toplumun üstten *doğru* olduğu söylenenlere itaat ettiği bir kamusal yaşamla neticelenmiştir. Bu duruma göreceli olarak ilk karşı çıkış da, baskının kısmen azaldığı anda askerî yönetimin istediğinden farklı olarak seçimlerde sivil bir adayın ve onun kurduğu bir partinin yüksek bir çoğunlukla seçilmesiydi. Sivilleşme çabalarının da seçimlerle başa gelen Özal hükümetleri dönemine tekabül ettiği söylenebilir. Ancak toplumsal düzeyde yaşanan korku ve paranoyaların beraberinde getirdiği apolitizasyon süreci günümüzde hâlâ etkisini sürdürmektedir.

Toplum nezdinde darbenin önce meşru görülerek onaylanması fakat bunu müteakip, toplumun askerî gücün inisiyatifinden kısmen de olsa çıkmaya çalışması, "güvenlik ve özgürlük ikilemi" arasında yapılacak seçimin, toplumsal davranışlardaki etkisi sorununu gündeme getirir. 12 Eylül'e kadar sürekli artarak seyreden şiddet olgusu nedeniyle toplumun geniş kesimlerinin, özellikle örgütlü olmayan sıradan yurttaşların özgürlük yerine güvenliği tercih etmeye yöneldiği, dolayısıyla adeta darbenin bir an önce gerçekleşmesini onaylar hale geldiği gözlemlenir. Bu süreçte, sol hareketin gücünü ve etkinliğini nispeten kaybetmesine -devlet için darbe dışı yollarla da engellenebilecek bir konumda olmasına- rağmen, şiddet olaylarının özellikle tırmandırılması, geniş kitleler açısından darbe ortamının meşrulaştırılabilmesi gayretinden başka bir şey olarak yorumlanamaz. Toplumun özgürlük ve eşitlik vadeden bir söylem yerine, güvenliği vadeden ve eski statükonun çeşitli değişikliklerle de olsa devamını simgeleyen bir söylemi kabul etmesinin olanakları yaratılmak istenmiştir.

[368] Daha önce de belirtildiği gibi, yalnızlaştırma/bireyselleştirme politikası, bütünselleştirme politikası ile eşgüdümlü olarak sürdürülmüştür.

Toplumun belki de önemli bir çoğunluğunu oluşturan mevcut düzen içinde asude yaşamaktan yana olanların[369] karşı karşıya kaldığı özgürlük ve güvenlik ikileminden; 13 Eylül günü itibariyle güvenliğin galip çıktığı açıktır. Kürkçü'nün de belirttiği gibi 'kriz dönemlerinde güvenlik ihtiyacı artmaktadır, çünkü her şeyden önce mülkiyet özgürlüğü ve yaşama özgürlüğü tehdit altında görünmektedir. Dolayısıyla güvenliğe doğru çubuk bükülür. Sonuçta halk, güvenlik ihtiyacının maksimize edildiği koşullarda askerî gücün müdahalesini desteklemektedir. Hiç değilse halkın bir kesimi tarafından *bekçi devlet*in geri dönüşü destek bulmaktadır. Ancak bu güç kendisine verilen bu onayın sınırlarının ötesine geçmeye kalkışıp kalıcılaşmak isterse toplum özgürlüğün yanına geçmektedir. Kürkçü; darbelerin ardından, darbecilerin gösterdikleri siyasî partilerin değil, diğerlerinin hep öne çıkmasını toplumun bu seçimine bağlamaktadır'[370]. Gerçekten de 27 Mayıs'ın ardından kendini DP'nin devamı olarak gören AP'nin, 12 Mart'tan sonra Ecevit'li CHP'nin, 12 Eylül sonrasında askerin açıkça desteklediği ve bir bakıma darbecilerin partisi sayılabilecek MDP'nin yerine tek sivil parti olan ANAP'ın seçilmesi, hatta *postmodern bir darbe* olarak nitelendirilen ve siyasal İslam'ı hedef alan 28 Şubat'tan sonra, tersine bir süreçle sürekli güçlenip en sonunda iktidarı ele geçiren AKP'nin durumu göz önüne alınırsa, Türkiye toplumunun ilk başta darbeleri alkışlayıp meşruiyetlerini onaylar bir tavır takınmasına rağmen, belli bir süre sonra darbecilerin kimi isteklerini özellikle kendi özgür seçimlerine bırakıldığı zaman kabul etmedikleri gözlemlenir. Yine de gerçekleşen tüm darbeler içinde hedefleri ve sonuçları birbirine

[369] Kürkçü, 'mevcut düzen içinde asude yaşamaktan yana olanlar ile, sözgelimi, ticaret bugünkü gibi olsun ama benim ticaretim daha iyi olsun, ziraat bugünkü gibi olsun ama ben de ürünümün karşılığını alayım, diyen, yani köklü değişiklikler talep etmeyen ama varolan sistem çerçevesinde hayatını idame ettirmekten başka bir derdi, başka bir perspektifi olmayan çok büyük bir kesimi kasteder. Ona göre bu kesim açısından Türkiye'de sürekli karşı karşıya kalınan ikilem özgürlük ve güvenlik ikilemidir'. Bkz. Aktaran; ÖNGİDER, **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, s. 33, (Seyfi Öngider'in Ertuğrul Kürkçü ile söyleşisi).
[370] **Ibid.**, s. 33 – 35.

en çok paralellik arz edenin 12 Eylül olduğu açıktır. 12 Eylül'cülerin her ne kadar doğrudan ANAP'ı desteklediğini söylemek güç ise de, ANAP'ın iktidar da kaldığı süre içinde 12 Eylül ile ciddi bir zıtlaşmaya gitmekten kaçındığı gözlemlenmektedir. Hatta birçok konuda 12 Eylül askerî zihniyetini devam ettiren bir misyonu üstlendiği de tartışmasızdır. Dolayısıyla 12 Eylül darbecilerinin, gerçekleştirmeyi istedikleri hedeflerin birçoğunun özellikle toplumsal yaşantı ve kamusal alanda vücut bulduğu söylenebilir. Çalışmada birçok kez zikredilen bu sonuçların gerçekleşmesindeki en önemli etken, 12 Eylül darbesinin diğer darbelere nazaran hedefine adeta tüm toplumun yeniden yapılandırılmasını koyması, üstelik bunu açık fiziksel şiddetin her türlü yöntemiyle, herkesin gözü önünde yapmaktan çekinmemesidir. 12 Eylül darbecileri gerek asıl hedef olarak gördüğü muhalif kesimleri gerekse ikincil hedef olarak gördüğü -ileride potansiyel muhalif olabilecek- toplumun geri kalanını bu yolla otoriteye itaate şartlamaya çalışmıştır. Üzerinde açıkça şiddet kullanmaktan çekinmediği asıl hedef, bu süreç içinde hızla güç kaybederek geri plana çekilirken, ikincil hedef de darbecilerin istediği biçimde apolitize olmuş ve yaşanılan dönemi nisyana mahkûm etmeyi seçmiştir. 12 Eylül böylece bir taraftan amaçladığı yeni toplumsal düzen ile devlet nizamını kurarken diğer taraftan geniş kesimlerin kendisi üzerine konuşmamasını sağlayarak kendi meşruiyet krizini gündemden ve hafızalardan uzakta, arka planda tutmayı başarmıştır. 12 Eylül yıllar boyunca, kamusal düzlemde hakkında tartışma yapılıp eleştirilebilen bir olgu olmaktan uzak tutulup meşruiyetinin kendinde saklı olduğunu kabul ettirmiştir.

Darbenin kendi meşruiyetini sağlamak için kullandığı en etkili yöntemlerden biri de, tüm otoriter ve totaliter rejimlerde olduğu gibi propaganda faaliyetleridir. Gerçekten de darbecilerin, meşruiyet krizini aşmaya dönük olarak

propaganda yöntem ve araçlarına büyük önem verdiği görülür. Doğal olarak bu süreçte basın üzerinde yasaklama ve sansür olağanlaşmış, basının ve basın mensuplarının susturulabilmesi için her türlü yöntem kullanılmıştır.

12 Eylül ve sonrasında devlete ait olan radyo ve televizyonun tam anlamıyla darbecilerin bir propaganda aracı haline geldiği zaten açıktır. Bunun yanında dönemin önemli bir propaganda aracı olarak yazılı basının da kullanıldığı belirtilmelidir. Getirilen birçok yasaklama ile darbecilerin karar ve tasarruflarının eleştirilmesi, hatta tartışılmasının sürekli yasaklandığı görülür. Basından, tek taraflı olarak devlet otoritesine dayalı bir yayın politikası izlemesi istenmiştir. Darbenin yapısının anlatıldığı bölümde de bahsedilen yasakçı zihniyet basın özgürlüğünü de kısıtlama yoluna gitmiştir. Kongar'a göre "basına sınırlama ya da kısıtlama getiren iktidarlar bunu ya ahlak ya da millî birlik ve beraberlik adına yaparlar. Ahlak adı altında toplanan gerekçeler, gelenek, görenek, millî değerler, gençlerin korunması, çocukların korunması gibi bir takım soyut amaçlar çerçevesinde açıklanırlar. Millî birlik ve beraberlik gerekçeleri ise, millî güvenlik, kamu düzeni ulusal çıkarlar gibi, kimin tarif ettiği belli olmayan kavramlara dayandırılırlar"[371]. 12 Eylül'cüler de, hem ahlak hem de millî güvenlik gerekçelerini öne sürmüş, hatta kimi yasaklamaları her iki kategoriye dahi giremeyecek alanlara yönelik olmuştur. Sonuçta basının özgürce haber yapılabilmesi ve darbeyi eleştirip tartışabilmesi her türlü yolla engellenmeye çalışılmıştır.

Basına yönelik yasaklamalar[372] o kadar çok ve yaygın olabiliyordu ki gazete bürolarında 'yayın yasaklarının çalışanlar tarafından okunabilmesi için

[371] KONGAR, **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, s. 250.

[372] Basına yönelik yasaklamalarla erişilmek istenen hedef doğal olarak basının ve dolayısıyla gazetecilerin etkisizleştirilmesidir. Basının etkisizleştirilmesi süreci tıpkı toplumsal muhalefetin etkisizleştirilmesi sürecinde olduğu gibi 12 Eylül darbecilerinin uyguladığı yoğun baskı ve emir

panolar yapılıyor, gazeteciler sabah gazetelerini okumadan önce, bu panolar önünde toplanıp o gün neleri yazabileceklerini izliyorlardı. Örneğin faaliyetleri yasaklanan liderlerin demeçleri yasaktı. Örgüt operasyonları, terörist grupların eylemleri, öğrenci hareketleri de yasaktı. Bu haberler olay gerçekleştiği anda yasaklanırdı. Hatta yurtdışına kaçanlar, eğitim uçuşu sırasında düşen uçaklar veya Türkiye'ye gelen Arap turistler hakkında yayın yapmak da birdenbire yasaklanabiliyordu'[373]. 12 Eylül yasakları ile ilgili ilginç bir nokta da yasakların yayınlanmasının dahi yasaklanmasıdır.[374] Böylece toplumun gerek yaşanan olaylardan gerekse rejimin

---

komuta zincirinin bir sonucudur. Basının darbeye karşı eleştirel olamamasının tüm gazetecilerin darbecileri desteklediği gibi bir sonuçla ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Fakat birçok gazetenin de darbenin yarattığı korku ve baskı ile sinikleştiği, muhalefet etmemeyi belki de kendi can güvenlikleri açısından zarurî gördükleri gerçektir. 12 Eylül darbesini gerçekleştirenlerin basının üzerinde bu şekilde bir denetim kurmayı istemeleri kendi meşruiyetlerini sağlayabilmeleri açısından aslında zorunluydu. Darbecilerin yazılı basını olduğu kadar özellikle TRT'yi denetim ve baskı altında tuttuğu ve kendi istedikleri doğrultuda bir haber ve yayın politikasının izlenmesi için emirler verdiği görülür. Kurmay Albay Osman Akyol imzasıyla 14 Eylül 1980'de TRT Haber Dairesi'ne gönderilen bir talimat bu konuda örnek niteliğindedir:

"Haber Dairesi Başkanlığına,

Haberlerde uyulması gerekli hususlar:

1) Dış Haberler:
a) Aleyhimize olmayan her dış haber verilebilir.
2) İç Haberler:
a) Anarşiye ait hiçbir haber verilmeyecek
b) Millî Güvenlik Konseyi'nin sevk ve idare tarzına, yönetime ve Konsey bildirileriyle, sıkıyönetim tebliğlerine karşı tutum ve olaylar verilmeyecektir.
c) Herkesi ilgilendirmeyen küçük yangın, trafik kazası gibi konular verilmeyecektir.
3) Diğer hususlar:
a) Aksi belirtilmedikçe, MGK bildirileri üç defa, sıkıyönetim bildirileri iki defa (çok önemli ise üç defa) yayımlanacaktır.
b) 14 veya 15 Eylül'de TSK'nin yönetime el koyması ile ilgili olarak halk arasında röportaj yapılacaktır. (Röportaj yapılırken değişik semtlerde ve daha ziyade orta yaşlılarla yapılacak, yapılan röportaj için yayına girmeden evvel tasvip alınacaktır.)
c) Atatürk'le ilgili *dia*lar yayınlarda yer alacak, kalma süresi uzun olmayacaktır".

Talimatı aktaran; CEMAL, Hasan, **Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004, s. 42. Daha sert emirler içeren birçok talimat darbeyi izleyen yıllar içinde sürekli yayınlanmış, kimi zaman basit günlük olayların dahi haber verilmesi yasaklanmıştır. Çeşitli yayın organları kapatılmış, birçok gazeteci tutuklanmıştır. 12 Eylül ve sonrasındaki bu yayın yasakları ile ilgili olarak ayrıca bkz. CEMAL, **Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü**, s. 12 – 13, 195, 278, 288, 341, 346, 413 – 414, 419, 421, 422, 444, 446, 447, 454, 477, 481, 485 – 486, 487, 488, 496, 497, 498, 508, 509 – 510, 512, 516, 525, 533, 534 - 535, 549, 579 – 580, 600, 601, 606, 610, 611, 624, 627, 632. Ayrıca bkz. SUCU, **12 Eylül Yasakları**, **passim.**

[373] **Ibid.**, s. 39.

[374] Yasakların yayınlanmasının yasaklanmasına başvurulmasının nedeni 50 ve 60'lı yıllardaki yasaklarla ilgili olarak basının bu yasakları delmede kullandığı yöntemlerden kaynaklanıyordu. O dönem basın, yasakları yayınlamak suretiyle yasakları delmenin yöntemini bulmuş ve bunu yoğunlukla kullanılmıştı. Konu ile ilgili olarak bkz. **Ibid.**, s. 13 – 20.

yasakçı ve baskıcı karakterinden bihaber olması isteniyordu. Sadece resmî söylemin dinlenilmesi ve onun gerçeklerinin toplum tarafından tek gerçek olarak telakki edilmesi amaçlanıyordu. Bu nedenle askerî yönetimin birçok kararının ve uygulamasının eleştirilmesi, hatta tartışılması dahi yasaklanabiliyordu. Bu yasaklar hem bireyler hem de basın için geçerliydi. Bunlar içinde en meşhurları MGK'nin 70 ve 76 numaralı kararlarıdır. Örneğin içinde başka yasakları da barındıran 4 Ağustos 1982 tarihli 70 numaralı kararın konuyla ilgili bölümünde "sıkıyönetim uygulamasına ilişkin olarak Sıkıyönetim Komutanlarının koydukları yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması"[375] yasaklanmıştır deniyordu. Yine benzer şekilde, ama çok daha geniş olmak üzere 24 Nisan 1983'te yayınlanan 76 numaralı MGK kararında ise "12 Eylül 1980'den bu yana ve bundan sonra Millî Güvenlik Konseyinin karar, bildiri ve icraatı ile Cumhurbaşkanının halkı aydınlatmak için yurt içindeki yaptıkları ve yapacakları gezilerdeki beyanlarının ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu çerçevesinde sıkıyönetim komutanlarının koydukları yasaklar ve aldıkları kararlar ve beyanlarının tartışma ve eleştiri konusu yapılması"nın[376] yasaklandığı belirtiliyordu. Tüm bunların gerçekleştirilmesi ise basın üzerinde yoğun bir denetim ve izlemeyi, dolayısıyla yasaklamayı zorunlu kılıyordu[377]. Artık neyin haber olup olmayacağını, yayınlanıp yayınlamayacağını belirleyen militarizmin karar alıcı organlarıydı.

---

[375] EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 3**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 221.
[376] EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 4**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 146.
[377] Basın ile ilgili yasaklamaların ve dolayısıyla basının kontrol altına alınabilmesinin önemli bir ayağını da o dönem tek televizyon kanalı olan TRT'nin kontrol altında tutulması oluşturmaktadır. TRT'nin darbecilerin sesi olarak yayın yapması, sakıncalı görülenlerin tasfiyesi yine basına karşı izlenen tutumun önemli göstergelerindendir. 101'ler olayı bu tutumun en somut örneğidir. 26 Ekim 1981 tarihli ve dönemin Başbakanı Ulusu imzasını taşıyan bir belge ile TRT'de çeşitli görevlerde çalışmakta olan 101 personel bir bakıma *sakıncalı* görülerek TRT'deki uzmanlıklarıyla hiçbir ilgisi olmayan kamu kurumlarındaki görevlere *naklen tayin* edilmişlerdir. Aslında açık bir *sürgün* olan bu kararla TRT içindeki muhalif sayılan unsurlar temizlenmekte, böylece TRT içinden askerî yönetime karşı herhangi bir pürüzün çıkması da en başından engellenmiş olmaktaydı. Söz konusu karar ve

Toplumsal kontrolün tam olarak sağlanmasının iletişimsel süreçler üzerinde uygulanan hegemonyanın yoğunluğu ile bağlantısını bilen askerî yönetim, toplumdan önce basının üzerinde otorite kurmayı ve onu kendine tâbi kılmayı amaç edinmişti. İletişimsel süreçlerin bu biçimde zapturapt altına alınıp militarizmin sesi haline dönüştürülmesi aynı zamanda kamusal alandaki tartışma olanaklarını da ortadan kaldırıyordu. Cuntacılar, yaşanılan sürecin olması gerekenmiş gibi algılanmasını sağlayarak darbenin toplumsal meşruiyetini olanaklı kılmaya çalışıyordu. İşte 12 Eylül'le beraber yürürlüğe konan sayısız yasaklamanın altında yatan neden tam olarak buradan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda basının etkisizleştirilmesi suretiyle toplumun etkisizleştirilmesi, apolitikleştirilmiş bir kamusal alan ile güçlü devletin bekasının sağlanması ve tüm vatandaşların devleti için var olduklarının veya var olmaları gerektiğinin herkes tarafından anlaşılması, 12 Eylül'cülerin asıl ulaşmak istedikleri hedefti. Güncel açıdan bakıldığında da bu hedeflerin geniş toplum kesimleri için gerçekleştiği açıktır. Darbenin ve ardından gelişen sürecin yapısal özellikleri bunu olanaklı kılmıştır.

TRT'den başka kurumlara atanan 101 kişinin listesi için bkz. GERGER, Adnan, **12 Eylül Sürgünleri**, Babil Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14 – 22.

3.4. 12 Eylül Darbesinin Sonuçları

12 Eylül darbesinin sonuçları siyasî hayattan sivil hayata kadar tüm toplumsal katmanlarda kendini gösteren, günümüzde etkileri hâlâ devam bir nitelik arz eder. Siyasetçilere yönelik ağır suçlamalarla başlayan darbe, hem siyaseti hem de siyasetçileri etkisizleştirmiş, bir bakıma siyaseti ordunun emir komuta zinciri içine almayı da başarmıştır. Asıl etkisini ise hedef durumunda olan sivil toplumun baskı ve zor yoluyla dönüştürülmesinde göstermiştir. İşçi sınıfından, köylüye, memura, öğrenciye, Alevilere, Kürt halkına, muhalif olarak görülen geniş kesimler zapturapt altına alınarak tâbi kılınmaya çalışılmıştır. Sivil toplumun tâbi kılınma çabasına asker eliyle yeni bir kamusal alan yaratma teşebbüsü ve buna bağlı olarak toplumsal apolitikleşme eklemlenmiş, tüm bunlar ise toplumsal katmanlarda ve kültürel süreçlerde yaşanan dönüşüm ile birlikte toplumsal yabancılaşmanın başlamasına neden olmuştur. Bu hususlar alt bölümlerde tartışılacak, burada ise kısaca 12 Eylül'ün doğrudan hedef aldığı kitlelerin (özellikle üniversite ve gençlik) üzerinde uyguladığı şiddet ve ideolojik baskı incelenecektir.

12 Eylül'ün sonuçlarının en açık yansımalarından birinin öğrenciler -gençlik- üzerinde gerçekleştiği söylenebilir. Darbenin etkileri, 12 Eylül sonrası kuşak üzerinde hâlâ gözlemlenmekte ve sürmektedir. Tartışma ve eleştiri yapmanın, dolayısıyla muhalefetin yıllarca büyük oranda kısıtlandığı, her tür tepkiselliğin devlete karşı ciddi bir tehdit olarak görülüp ezildiği bir ortamda, öğrencilerin ve gençlerin de aynı zamanda devlet otoritesinin tâbi kılıcı işlevi dolayısıyla toplumsal ve siyasî sorunlarla uğraşmak istememesi, kendilerini apolitik bir popüler kültür ile ifade etmeye çalışmaları, darbenin günümüzde devam eden etkilerinin doğal sonuçlarıdır.

12 Eylül döneminde gençliği dönüştürmenin en önemli aracı olarak, özellikle muhalif gençlere karşı izlenen şiddet ve devlet terörü göze çarpar. Birçok olaydan öğrenci gençliğin sorumlu tutulduğu ve onları şiddetle cezalandırma yoluna gidildiği görülür. Dış mihrakların Türkiye üzerindeki *hain emellerine* alet olan bu gençlerin yeniden vatanına milletine hayırlı bir evlat olabilmesi için sindirilip kişiliksizleştirilmeleri, cezaevi ve işkence süreçleriyle *terbiye -ıslah-* edilmeleri yoluna gidilmiştir. Burada aslında gençlik ile ıslah edilmeleri gerekli görülen diğer toplum kesimleri -işçiler, memurlar, köylüler, Kürtler, Aleviler gibi- arasında bir fark gözetilmemiş, hepsine aynı sertlikle *müdahale* edilmiştir.

Gençliği 12 Eylül için özgün kılan, onu aynı zamanda önemli bir ideolojik kurum olan eğitim ile dönüştürme ve böylece devlet otoritesine ve ideolojisine bağlı kılabilecek yetkeye sahip olmasıdır. Bu yönde bir eğitim-öğretim sürecine tâbi tutulmasını sağlayacak ideolojik araçların yönetimini ve düzenleme yetkisini elinde bulundurmasıdır. Eğitim-öğretim kurumunu 1980 sonrasında olduğu gibi denetimine alan asker, milliyetçi ve İslâmcı bir müfredatı kendi otoritesi altında merkezîleştirerek kurumsallaştırmıştır. ‘Zaten 1980 öncesi Türk Millî Eğitimi de, sorgulamayı değil, boyun eğmeyi öğreten monist ve totaliter bir yapı taşıyordu. 1980 müdahalesi Millî Eğitimin bu yapısını kendi amaçları için mükemmelen kullandı. Sadece birkaç küçük içerik düzenlemesi ile aynı yapıyı korudu. 12 Eylül’cüler eski çağdışı millî eğitimin kendileri için ne denli işlevsel olduğunu anlamışlardı’[378]. 1980 öncesine göre eğitimin farklılaşması esasen askerî öğenin itaat üretici yöntemlerinden ve onun toplumsal baskı ve sindirme hareketlerinin eğitim-öğretim kurumuna yansımasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten eğitim sürecinin

[378] KONGAR; **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, s. 210 – 211.

dönüştürülmesinde asıl etki, belirleyici önemleri olan ailelerin ve öğretmenlerin sindirilmeleri ve bunun da gençliğin apolitikleşmesiyle neticelenmesindedir. Siyasal ve toplumsal sorunları irdelemeyi bir kenara bırakan veya Türk - İslâm sentezi altında devlet otoritesine bağlı yeni bir kuşak yaratılmak istenmiştir. 1980'den günümüze değin sürekli artarak çeşitlenen sınav süreçleriyle, gençliğin Türkçü - İslâmcı ders kitaplarından ve seçeneklere indirgenmiş sorulardan kafalarını kaldırmaları engellenmekte kendilerine dayatılanların dışında da seçenekler olduğunun unutturulmasına çalışılmaktadır. Devletin öğrenilmesini istediğinden fazlasının sakıncalı olduğu sistemde gençlere, kendilerine verilen bilgilerle yetinmeleri, bunların dışındakilerden uzak durmaları öğütlenmiştir. Alternatif düşünebilme ve toplumsal sorunları irdeleyip eleştirme yeteneğinin yok edilmesi amaçlanmıştır.

12 Eylül sonrası darbecilerin temel hedeflerinden biri de ilk ve orta öğrenimin dışında, adeta *çıbanbaşı* olarak gördükleri üniversitelerin kontrol altına alınması, bunların merkezîleştirilerek idarî ve malî özerkliklerinin, dolayısıyla akademik özerkliklerinin ortadan kaldırılmasıdır. 1402'likler olarak adlandırılan birçok akademisyenin sıkıyönetim komutanlıklarının emirleri ile üniversiteden atılması ve mevcut sistemi protesto eden akademisyenlerin istifaları ile şekillenen süreç tüm üniversitelerin idari olarak YÖK'e bağlanmasıyla sonuçlanmış, böylece üniversitelerin de ilk ve orta öğrenim kurumları gibi devlet denetimine tabi olması istenmiştir. Bu süreç birçok akademisyenin tasfiyesinin yanı sıra, bilimsel özerkliğin kısıtlanması ve çok çeşitliliğin yok edilerek tek tipliliğin dayatılmasıyla neticelenmiştir. Darbecilerin istediği tüm üniversitelerin aynı bölümlerinde tek tip öğrenimin gerçekleştirilip tek tip kitapların okutulduğu, belirlenen müfredatın dışına

çıkılmadığı, sadece devletin doğrularının mutlak doğru kabul edildiği bir sistemin yerleştirilmesiydi. Kurulan YÖK ile bunun gerçekleştirilebilmesi amaçlanıyordu. İhsan Doğramacı'nın "Sabah saat dokuzda zil çaldığı zaman ben hangi üniversitede olursa olsun bütün iktisat fakültelerinde Pazartesi günü hangi dersin okutulduğunu, hangi konuların ne biçimde işlendiğini bilmeliyim" [379] sözü aslında dönemin akademiye yaklaşımını göstermesi bakımından son derece aydınlatıcıdır. Böyle bir üniversite anlayışının idarî ve malî özerklik bir kenara, akademik özerkliği ve bilim insanının özgürce araştırma yapabileceği olanakları da büyük oranda ortadan kaldırdığı açıktır.

12 Eylül'ün hedeflerini gerçekleştirirken kullandığı; Rauf Tamer'in "eğer bir kuşağı çekip alabilirsek darbe bütün hedeflerine ulaşmış olacak" [380] sözleriyle özetlenebilecek yöntem, aslında Türkiye'de nasıl ve hangi kriterlere göre düşünülebileceğini, bunun ne biçimde ifade edilebileceğini belirleme yetkisini devletin kendi tekeline alma mücadelesi olarak da görülebilir. Gerek öğrenciler gerekse akademik personel ve araştırmalar üzerinde tekelci bir kontrol kurulmak istenmesinin başka bir açıklaması olmasa gerektir. Sonuçta "YÖK, onunla birlikte millî güvenlik anlayışının üniversiteye yerleşmesi, muhalif aydınların tasfiyesi üniversitenin sürekli olarak diktatörlük için onay üreten kurum haline gelmesi, öte yandan üniversiteden dışlanan aydınların da sermaye tarafından devralınması Türkiye'deki muhalefet üzerinde en yıkıcı, en esaslı etkiyi yarattı" [381].

12 Eylül'ün sonuçlarının üzerinde doğrudan etki gösterdiği diğer bir grup işçi sınıfıdır. 12 Eylül sonrası işçi sınıfı mücadelesi ve örgütlenme konusu üzerinde

---

[379] **Ibid.**, s. 211.
[380] Aktaran; ÖNGİDER, **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, s. 24, (Seyfi Öngider'in Ertuğrul Kürkçü ile söyleşisi).
[381] **Idem.**

geniş olarak tartışılması gereken bir mahiyete sahip olmakla birlikte böyle bir tartışma çalışmanın kapsamını aşacağından bu konuya kısaca değinilecektir. Darbenin ardından işçi hareketleri ile örgütlenmesi, uğradığı hızlı gerileme ve özellikle sendikal hakların büyük oranda kısıtlanması süreci de göz önüne alınırsa, darbenin doğrudan hedeflerinden biri olduğu netleşir. Dönemin TİSK başkanı Halit Narin'in, ünlü "şimdiye kadar biz ağladık işçiler güldü, şimdi biz güleceğiz onlar ağlayacak" [382] sözleriyle biçimlenen; 12 Eylül'cülerin işçi sınıfına ve onun örgütlendiği sendikalara karşı mücadelesi, sonuçta devlet otoritesine boyun eğdirilmiş, sınıf bilincinden ve örgütlülükten korkar hale getirilmiş yeni bir itaatkâr işçiler kitlesinin oluşturulmasıyla neticelenmiştir. İşçi mücadelesi ve örgütlülüğünün yok edilmesi suretiyle sosyalist mücadeleye karşı da zafer kazanılmaya çalışılmış ve başarılı olunmuştur. Aynı zamanda işçi sınıfı ve onun örgütlerinin pasifize edilmesi darbeye karşı kitlesel, örgütlü bir muhalefetin önünü kestiği gibi, uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarına sürekli bir direnişi de -grev gibi- olanaksız hale getirmiştir.

Sonuç olarak 12 Eylül darbesi muhalefet potansiyeli taşıyan tüm örgütlenmelere ve toplumsal sınıflara, gruplara yönelmiş, bunların tamamını siyaset dışına iterek, yegâne egemen siyaset olarak devletin içrek ideolojisi ile biçimlenmiş resmî bir siyaset ortaya koymuştur. Resmî ideoloji etrafında toplumun devletle özdeşleşmesini sağlamak istemiştir. Toplumu *sapık ideoloji ve fikirlerden* kurtarıp askerin doğru gördüğüne yöneltmiştir. Sivil siyaset yapmayı uzun süre yasakladığı gibi, daha sonra da sınırlı ve güdümlü bir sivil siyasete izin vermiştir. 12 Eylül rejiminin yarattığı düşünce ve siyaset ortamında 'darbeden taraf değilseniz bile,

[382] Aktaran; ÖNGİDER, **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, s. 24, (Seyfi Öngider'in Ertuğrul Kürkçü ile söyleşisi).

devletin düşmanı olmamak için darbeye doğrudan karşı da olamadığınız'[383] bir düzen yaratılmıştır Çünkü siyasetin konusu, kapsamı ve aktörleri askeriye tarafından baştan belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle *doğru* siyaset resmî ideolojinin dışına çıkamayan, ona bağlı bir vesayet siyasetine indirgenmiştir.

3.4.1. Resmî İdeoloji Bağlamında Milliyetçilik, Muhafazakârlık ve Kültür Propagandası

Çalışmanın ilk bölümünde resmî ideoloji kavramının, içrek ideolojinin kamuoyunca bilinmesi uygun bulunan kuralları olarak da kabul edilebileceği[384] belirtilmişti. Oldukça dar bir nitelendirme olmakla birlikte vurgulanmak istenen, devletin resmî ideoloji aracılığıyla *vatandaşlarına* o ülkede yaşayabilmenin kurallarını -kendi kırmızı çizgilerini belirtmek suretiyle- vaaz ettiğiydi. Bu bağlamda resmî ideoloji devlet ile vatandaş arasındaki ilişkinin nasıl olacağını *ideal* vatandaşı tanımlayarak belirleyen ve vatandaşlarından o *ideal*e ulaşmak için çabalamalarını -en azından *ideal*e karşı çıkmamalarını- bekleyen bir iç mahiyete sahiptir.

Resmî ideoloji "esas gücünü, suç olarak tarif edilmiş yasaklardan değil, toplumun kendini tanımlamasına müdahale ederek, toplumsal tahayyülü biçimlendirerek elinde tutar… Resmiyeti, kanunla tanımlanmış olmasından değil, devletin onu tanımlama tekelini elinde tutmasından gelir"[385]. Resmî ideoloji, *resmî* olarak Atatürkçülük ise de onun asıl bağlamını tüm cumhuriyet tarihi boyunca Türk milliyetçiliği tayin etmiştir. *İdeal* vatandaş tipolojisinin ayırt edici noktası, resmî

[383] TOKER, Nilgün, "12 Eylül'den Bugüne Entelektüel Seyir", **Birikim**, Sayı: 198, (Ekim 2005), s. 52.
[384] **Supra.**, s. 22 – 23.
[385] İNSEL, Ahmet, "Türkiye'de Resmî İdeoloji Yaptırımcı ve Bütüncüldür", **Birikim**, Sayı: 105 – 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 21.

ideoloji tarafından uygun bulunan kimliğin ne kadar taşınabildiği ve onun gereklerinin yapılıp yapılamadığıdır.

Resmî ideoloji tarafından belirlenen kimliğin, yani *Türk* kimliğinin 'gerçek sahibi olabilmek için Türk kökenli veya Müslüman olmak yetmez, buna ilaveten, devlete bütünüyle sadık olunması gerekir, ancak bu vasıfları taşıyanlar *Türk milletinin gerçek mensupları*dır. O halde esas olan vatandaşlık değil, devlet uyrukluğudur. Resmî ideoloji, devletin egemenliğinin hüküm sürdüğü topraklar üzerinde, devlete tâbi şahısların varlığını kabul eder'[386]. Kimlik, öncelikle otoriteyi kabul edip itaat etmekle vücut bulabilir, onun *buyruklarını* yerine getirdiği nispette ise pekleşir; makbûl sayılmaya başlar. *Vatandaş*, bu kimliğini koruduğu sürece ancak *devletinin* güvenine mahzar olup temayüz edebilir.

Resmî ideolojinin *ideal vatandaş* kimliğini benimsetme isteği, toplumu asıl olarak tâbi kılabilmeye yönelik ehlileştirmeye, ıslah etmeye tekabül eder. Burada devlet aklının uygun bulduğu bir kontrol mekanizması devreye girer. 'Farklı ehlileşme stratejileri Batı'da ve Doğu'da farklı gruplarca yürürlüğe sokulmuştur; ancak hemen hepsi *yukarıdan* ve bu çerçevede zora dayalı stratejilerdir. Resmî ideoloji bu stratejilerin adıdır ve bu sıfatla anılır'[387]. Fakat resmî ideolojilerin bu işlevleri onları pragmatizme iter. Toplumun ve bireylerin ehlileştirilip itaatkâr kılınabilmesi için pratik yöntemlere ve araçlara başvurmak zorunda kalırlar. Bu araçlardan en sık başvurulanı milliyetçilik, yöntem ise beka kaygısıyla biçimlenmiş propaganda süreçleridir. Propaganda süreçleri ya topyekûn bir siyasallaştırma projesi ile ya da egemen dilin kendini unutturmaya yönelik apolitikleştirme ve bireyselleştirme programı ile bir arada yürütülür.

---

[386] **Ibid.**, s. 23.
[387] ÇİĞDEM, Ahmet, "Egemen İdeoloji - Resmî İdeoloji, *İlmihal* ve Protestan *Etik* Olarak Resmî İdeoloji", **Birikim**, Sayı: 105 – 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 26.

Resmî ideolojinin nasıl oluşturulduğu, resmî ideoloji oluşturulurken kim(ler)in belirleyici olduğu konusu, kavramın anlaşılabilmesinin bir diğer boyutunu oluşturur. Türkiye açısından resmî ideolojinin köklerinin Cumhuriyet idaresinin kurucu unsurlarının zihinlerinde biçimlendiği açıktır. Ancak resmî ideolojinin günümüzdeki biçimi süreç içindeki çeşitli değişimleri de yansıtmaktadır. Devletin çıkarları ve bekası ile ilişkilendirilen sorunlar, devlet aklınca çözümlenmeye çalışılmış; her dönemin yapısına göre farklılaşan pragmatist yöntemler benimsenerek *tehlike*nin bir an önce ve kökten ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

Resmî ideolojinin uyarlanması ve sürekli yeniden üretilmesinde belirleyici konumda olanlar ise yüksek sivil bürokrasi ile asıl olarak askeriyenin komuta kademesidir. Bir başka ifadeyle devlet idaresinin elitleridir. Askeriyenin 'resmî ideoloji ile farklı düzeylerde ve karmaşık bir ilişkisi bulunmaktadır. Her şeyden önce ordu eylemlerini resmî ideolojinin sağladığı meşruiyet zemini üzerinde gerçekleştirir. Diğer yandan, ordunun resmî ideolojinin oluşumuna, yeniden üretimine yaptığı katkılar da vardır. Öncelikle ordu resmî ideolojinin ilk oluşumunda etkin bir güç olmuştur. Ordu, çizilen sınırların dışına çıkıldığında normalleştirmeye yönelik müdahaleleri gerçekleştirirken, resmî ideolojiyle, meşruiyetin kaynağı ve rejimin sınırlarının belirleyicisi olma niteliğiyle ilişkiye girer. Ayrıca resmî ideolojinin kitleler arasında etkinlik sağlaması için sistemli bir mücadele yürütür'[388]. Görüldüğü üzere resmî ideolojinin gerek oluşturulmasında gerek değişen koşullara uydurulabilmesi için yeniden üretilebilmesinde askeriyenin belirleyiciliği egemendir. Kısaca resmî ideolojinin egemen söylemi, askeriyenin diliyle yazılmıştır. Aşağıda bu söylemin temellerini oluşturan milliyetçilik -aslî unsur- ile kendi aralarında önem

[388] ŞEN, Serdar, "Silahlı Kuvvetler ve Resmî İdeolojinin Yeniden Üretimi" **Birikim**, Sayı: 105 – 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 139.

sırası değişebilen muhafazakârlık, batıcılık, laiklik kavramlarının resmî ideolojinin unsurları olarak neye tekabül ettikleri incelenecektir.

Milliyetçilik konusu gerek Türkiye gerekse diğer devletler bağlamında oldukça karmaşık bir mahiyet arz eder. Milliyetçiliğin örneğin üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanma sürecinde oynadığı anti-emperyalist rolün olumlu yanı asla yadsınamaz. Bununla beraber bağımsızlıkların kazanılmasından sonra sürdürülen milliyetçi politikaların, bu ülkelerin kolaylıkla otoriter veya totaliter devletlere dönüşebilmelerine yol açtığı da aşikârdır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerde milliyetçilik söyleminin devlet tarafından kullanılmasının başarılı bir propaganda sürecinin sonucunda faşizmle veya diğer otokratik rejimlerle sonuçlanabilmesi de mümkündür. Farklı etnik kökenlerin bileşiminden oluşan ülkelerde ise egemen etnik grubun milliyetçi söyleminin diğer gruplar üzerinde asimilasyonla sonuçlandığı, diğer etnik grupların ötekileştirildiği, hatta onları ortadan kaldırmaya yönelik soykırım faaliyetlerinin gerçekleştirildiği, iç savaşların yaşandığı da görülür. Sayıları çoğaltılabilecek milliyetçilik ile bağlantılı bütün bu durumlar kavramı son derece özgün kılar. Özellikle ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı çerçevesinde olumlu bir nitelik taşıyan mahiyeti, tehlikeli ve vahşi bir karaktere kolaylıkla bürünebilme potansiyelini içinde taşır. Günümüz açısından modern devletin milliyetçilik ile ne bağlamda bir ilişki kurduğu bu nedenle önemlidir. Genel olarak ulus devletin milliyetçilik öğesi olmadan varlığını sürdürebilme olasılığı tartışılması gereken bir konudur. Milliyetçilik eğer modern devletin (ulus devletin) zorunlu bir unsuru ise, sınırlarının nasıl belirleneceği, insan hak ve özgürlükleri ve gerçek bir hukuk devleti ile ne kapsamda, nasıl bir ilişki kuracağı, çatışmaları halinde hangisine öncelik verileceği gibi konular aydınlatılmasına ihtiyaç duyulan sorunlu alanlardır.

Çalışmanın kapsamı tüm bu sorunlu alanların incelenmesine elverişli olmamakla birlikte milliyetçiliğin sonuçları üzerinde kısaca durmak ve özellikle Türkiye bağlamında gerek devletin içrek ideolojisinde gerekse resmî ideolojide milliyetçiliğin işgal ettiği yere bakmak gerekir. Milliyetçiliğin işgal ettiği yerin kamusal ve özel alanlardaki yansımalarına, insanların yaşamları üzerindeki etkilerine ve devletin kendi meşruiyetini sağlamadaki işlevine değinmek 12 Eylül darbesinin yapısal olarak çözümlenmesi bağlamında da önem arz eder.

Giddens'ın da belirttiği gibi 'ulus devleti milliyetçilikten ayırmak çok önemlidir'[389]. Ancak pratikte bu ayrımın yapılıp yapılamayacağı tartışmalıdır. Daha kritik olan nokta ise milliyetçiliği kendi varoluş eksenine indirgemiş bir ulus devletin bu kavramın *nimetleri*nden vazgeçmek isteyip istemeyeceğidir. Küreselleşmeye -ya da Avrupa Birliği gibi devletin bir kısım egemenlik haklarından vazgeçtiği uluslarüstü bir yapıya- karşı geliştirilen tepkilerin önemli bir kısmının solun yanı sıra milliyetçi kanattan geldiği göz önünde bulundurulmalıdır. Küreselleşmeye, uluslararası şirketlerin sömürüyü evrenselleştirmesi bağlamında ekonomi özelinde karşı çıkan sol akımlara karşı, milliyetçi küreselleşme karşıtlığının temel dayanağını, ulus devlet modelinin ortadan kaldırılacağı savı üzerinden geliştirilen bir söylem oluşturur. Milliyetçi karşı çıkışın ulus devletin tekel haklarının ve egemenliğinin korunmasını birincil öncelik olarak ele aldığı görülür.

Milliyetçiliğin birçok ülkede geniş toplum kesimleri tarafından benimsenen bir olgu olduğu gerçeği reddedilemez. Milliyetçiliğin topluma empoze edilmesinde devletin propaganda faaliyetlerinin ve gerektiğinde kullanılacak olan zor unsurunun rolü tabiî ki yadsınamaz. Fakat 'çoğu kez milliyetçi duyguların egemen seçkinler

[389] **Ibid.**, s. 211.

tarafından geliştirilse ve özlem haline getirilse bile, milliyetçiliğin yalnızca gönülsüz ve kayıtsız bir nüfusu zorla besleyen bir semboller ve inançlar öbeği olmadığını kabul etmek gerekir'[390]. Milliyetçiliğin geniş toplum kesimlerinin egemen ideolojisi olmasının nedenleri ve söz konusu durumun nasıl sağlandığı bu bağlamda önemlidir.

Türkiye'de, Osmanlı'nın son döneminden itibaren başlayan; Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasındaki yeni süreçte yoğunlaşarak meşru biçimini alan milliyetçilik anlayışı, hem topluma hem de tüm bireylere öncelikle Türk kimliğini kazandırmayı amaçlayan devletin resmî söyleminin önemli bir ayağı haline gelmiştir[391]. *Atatürk milliyetçiliği* olarak adlandırılıp topluma sunulan meşru milliyetçilik anlayışı aynı zamanda diğer Türk milliyetçiliklerinin referanslarını ona dayandırmak istedikleri bir itibara sahip olmuştur. Çünkü 'her türlü Türk milliyetçiliği tezahürü kendisini Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ile temellendirmeye, meşrulaştırmaya ve güçlendirmeye çalışmıştır. Söz konusu durum, Kemalist ideolojinin yegâne meşru siyaset zemini sağladığı genellemesinin, aslında yalnızca özel bir konudaki alt basamağını oluşturmaktadır' [392] . Resmî söylemin dışında kalan Türk milliyetçiliklerinin Kemalist milliyetçiliğe yaptıkları atıflar tıpkı Kemalizmin olduğu gibi Kemalist milliyetçiliğin de resmî ve belirli bir şekilde teorileştirilmemesinden, tanımlanmamasından[393]; dolayısıyla birçok farklı görüşün kendini Kemalist ideoloji

[390] GIDDENS, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, s. 211.

[391] Bu başlık altında Türk milliyetçiliğinin gelişimi ve türleri ile ilgili ayrıntılı bir çözümlemeye gidilmeyecektir. Asıl olarak 1980 sonrasındaki milliyetçi-mukaddesatçı söylemin ne olduğu ve sonuçları üzerinde durulacaktır. 1980 öncesi Kemalist milliyetçilik ve diğer milliyetçilik anlayışlarına sadece 1980 sonrasıyla olan ilgileri oranında değinilmekle yetinilecektir.

[392] KOÇAK, Cemil, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", BORA, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, s. 37.

[393] Kemalist milliyetçilik resmî olarak teorileştirilmemiş olsa da gerek Mustafa Kemal'in gerekse dönemin önemli kişilerinden olan Mahmut Esat Bozkurt'un millet ve milliyetçiliğe ilişkin geliştirdikleri görüşler devletin milliyetçilik anlayışının ortaya konabilmesi veçhesinden önemlidir. 12 Eylül sonrası milliyetçi düzenin bu görüşlere dayandığı söylenebilir. 'Mustafa Kemal'e göre, Türk ulusunun ortaya çıkışında etkisi görülen doğal ve tarihsel olgular siyasal varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, soy ve köken birliği, tarihsel yakınlık ve ahlak yakınlığıdır… Türk ulusunun siyasal ve toplumsal birliği içinde kendilerine Kürtlük, Çerkezlik, Lazlık ya da Boşnaklık düşüncesi aşılanmak

kabının içine yerleştirebilmesinden kaynaklanır. 12 Eylül darbecilerinin milliyetçiliği de Kemalist milliyetçiliğe göndermeler yapan, açıkça onu referans aldığını iddia eden bir dil kullanmıştır. Kısacası 12 Eylül, Kemalist ideolojinin esnekliğinden[394] (yorumlama açısından) yararlanarak kendini onun kabı içine yerleştirmeye çalışmıştır.

12 Eylül'ün milliyetçiliğe yaptığı göndermeler özünde *gayet anlamlıdır*. 12 Eylül öncesi dönemde solun yükselişinde *milliyetçilik eksikliğinin* önemli payı olduğunu düşünen darbeciler *sapık ideolojilere* karşı tedavi yöntemini de milliyetçi İslâmcı bir dünya görüşünün özellikle genç kitlelere dayatılmasında bulmuşlardır. 12 Eylül'ün askerî gelenekten belki de en ciddi kopuşu milliyetçiliği ön plana çıkarmasından ziyade devlet aklınca düzenlenmiş yeni bir İslâmcılığı[395] gündemine

---

istenen yurttaş ve ulustaşlar vardır. Ancak bunlar yanlış adlandırmalardır. Çünkü ulusun bu bireyleri de genel Türk toplumu gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlak anlayışına ve hukuka sahip bulunmaktadırlar… Türk ulusçuluğu, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası ilgi ve ilişkilerde, bütün çağdaş uluslara koşut ve onlarla bir uyumda yürümekle birlikte Türk toplumunun kendine özgü niteliklerini ve başlı başına bağımsız önbenliğini saklı tutmaktadır'. Bkz. TEZCAN; Nuran (haz.), **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 21 – 26. Mahmut Esat Bozkurt'a göre ise "Türk'ün en kötüsü, Türk olmayanın en iyisinden iyidir. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun bahtsızlığı, ekseriya, mukadderatını Türklerden başkasının idare etmiş olmasıdır". BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali - Cilt II**, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 101. Yine Bozkurt'a göre, "Kemalizm rejimi milliyetçidir. Bunun anlamı kısaca şudur: Her şey ve her şey önce Tük milleti içindir. İslâmlık, insanlık bundan sonra gelir… Atatürk İhtilâli'nin belirleyici yönü Türk milliyetçiliğidir. Türk olmaktır. Geçmişi bu prensip temizledi. Yeniliği bu prensip getirdi. Bütün Türk İhtilâli, bütün eserleriyle bu prensibe dayanıyor. Bundan en küçük bir yan çizme geriliğe dönüştür. Ve ölümdür". BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali - Cilt III**, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 85, 135.

[394] Kemalizmin teorileştirilmemesi doğal olarak ona, ideolojik bir esneklik kazandırmıştır. Bu esneklik aynı zamanda Kemalizme pratikte yaşanan her somut olaya karşı pragmatist bir tavır alabileceği geniş bir alan sağlıyordu. 'Mustafa Kemal'in *doktrine gidersek hareketi dondururuz* şeklindeki düşüncesiyle biçimlenen bu tavrı, onun taktikler konusundaki esnekliğine, hiçbir zaman bütünsel olarak söylemleştirmediği ama zamana ve zemine uygun olarak uygulamaya koyduğu daha işe yarar (çünkü bağlamı sürekli yeniden tanımlayan) bir bilgiye ve iktidar taktiklerine işaret etmektedir. Örneğin, Kemalizmi teorileştirmeyi amaç edinen Kadrocular'ın bütüncü siyaset yaklaşımları Kemalizme egemen pragmatizm içinde *tehlikeli* bulunarak devre dışı bırakılmıştır' .Bkz. AHISKA, Meltem, "Türkiye'de İktidar ve Gerçeklik", **Defter Dergisi**, Sayı: 33, (Bahar 1998), s. 24.

[395] 12 Eylül'ün kültürel alanda resmî Cumhuriyet dönemi politikalarından farklılaştığı en önemli nokta eğitim alanında takındığı mukaddesatçı tavırdır. Eğitim sisteminin içeriğinde köklü değişikliklere gidilmiştir. '1950'lere kadar kültürel yurttaşlık üzerinden yaratılan makbûl vatandaş kalıbı, 50'lerden 1980'e kadar Misak-ı Millî sınırlarıyla yetinen bir siyasal yurttaşlık anlayışına dönüşmüş; 1980 Darbesi'ni izleyen dönemde yeni bir evreye girmiştir. Seksenli yıllardan başlayarak İslâmiyet'le (de) güçlendirilmiş bir kültürel yurttaşlığa geri dönüş söz konusudur. *Vatandaşlık Bilgileri* kitaplarında

almasıdır. Onun muhafazakâr kimliğini sağlayan da bu tutumu olmuştur. Yoksa milliyetçilik hadisesinin daha İttihat ve Terakki döneminden itibaren asıl olarak askeriyenin -aynı zamanda bir kısım sivil aydın elitin- elinde olduğu açıktır. Cumhuriyet döneminde de milliyetçiliği ve Türk kimliğini meşru olarak sürekli tekelinde tutan, kapsamını belirleyen askerî gücün kendisi olmuştur. Türkiye'de milliyetçilik anlayışının askeriye tarafından oluşturulması, düzenlenmesi ve sürdürülmesi ordunun milliyetçilik üzerinde *meşru* bir tekele sahip olmasıyla neticelenmiştir. Bir başka ifade ile "Türkiye'nin militarizm-milliyetçilik eksenindeki özgüllüğü bu ilişkiyi bir yüzyılı aşkın zamandır yaşatmayı, hatta güçlendirmeyi başarmış olmasındadır"[396]. Bu durum hukukî alandan kamusal alana kadar tepeden inmeci modernleşmenin olağan bir sonucudur[397]. Çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşma hırsının devletin bekası endişesiyle şekillenmesi -hatta onun tarafından

---

milleti oluşturan madd unsurlara *dil* ve *ırk*ın yanı sıra din unsurunun da eklenmesi, söz konusu özcü-kültürel yurttaşlık anlayışının *biz onlar* çerçevesini de belirler. Başka bir anlatımla *din birliğinin olması, bireylerin birbirlerini sevmelerinde, yardımlaşmalarında, kaynaşmalarında etkili olur. Onun için, milletin meydana gelmesinde din birliğinin korunması önemlidir. Aynı dine mensup olma, bireylerin birbirine karşı hoşgörülü olmalarını da gerektirir* ya da *din kuralları toplumda bireylerin birlik ve beraberlik içinde yaşamalarını sağlayan harçtır* anlayışı doğrultusunda toplumsal tutunum eksenini İslâmiyet'e odaklayan bir anlayış ön plana çıkar. Türk ve İslâm vurgusu, özellikle demokrasi, aile, devlet gibi ünitelerin ideolojik arka planını oluşturur. Bu anlayış doğrultusunda söz konusu üniteler, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden *önce*, *sonra*, *Osmanlı İmparatorluğu* ve *Türkiye Cumhuriyeti* başlıkları tarihselleştirilir. Demokrasinin tarihi, Dört Halife Devri, şura ve kurultay gelenekleri, Osmanlı millet sistemi çerçevesinde Türkleştirilir ve İslâmlaştırılır'. Ayrıntılı bilgi için bkz. ÜSTEL, Füsun, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmî Yurttaş Profilinin Evrimi", BORA, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, s. 282 – 283.

[396] ALTINAY, Ayşe Gül / BORA, Tanıl, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", BORA, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, s. 141.

[397] Tepeden inmeci modernleşmenin Türkiye'nin batılılaşma ve modern devlet sürecine geçişte belirleyici bir etkinliği olmuştur. Ama aynı zamanda tepeden inmecilik toplumun demokrasi ve özgürlük bilincinin gelişmesini de sakatlamıştır. Özkazanç'a göre "Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet ile olgunlaşan modernleşme süreci sonucunda Türkiye modernliğe adım atmış, bu süreç sonucunda modern kapitalist bir toplumsal formasyon ve ona eşlik eden siyasî ve toplumsal yapılar ortaya çıkmıştır. Ancak tepeden bir devrim şeklinde gerçekleşen ve muhafazakâr karakteri ağır basan bu modernleşme sürecinde modernliğin açıklık, eleştirellik, oluşsallık, sürekli dinamizm ve yenilenme yönü; denetleme, düzenleme ve tehlikeli açıklığı kapatma boyutunun gerisinde kalmıştır ki bunun en ağır sonuçları siyasal ve kültürel alanlarda yaşanmıştır. Modernliğe geç bir dönemde ve açık bir dış etkinin zorlamasıyla giren Türkiye'de sürekli denetim altına alınmaya çalışılan modern siyasal dinamiklerin ancak kısıtlı ölçüde gelişmesine zemin sağlanmış; öte yandan varolduğu kadarıyla modernliğin karmaşası; düzenleme ve örgütlemeden çok, dizginleme, bastırma ve yoksayma teknikleriyle giderilmeye çalışılmıştır". ÖZKAZANÇ, Alev, **Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ**, Ankara, 1998, s. 404 – 405, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

azaltılması-, toplumu modernleşmenin etkin bir öğesi olmaktan çıkararak edilgin konuma itmiştir. Bu edilgin konuma toplumdan gelen taleplerin rejime karşı bir tehdit olabileceği algılaması da eklenince modernleşme için belirleyici tüm etmenlerin kontrol görevi militarist ruha düşmüştür. Bu hal Türkiye'ye özgü, asker eliyle kontrollü ve güdümlü bir modernleşmenin gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir.

'Millet/ulus, politik iradesiyle kendini var eden ve yönlendiren bir topluluk olarak değil, aşkın bir varlık olarak düşünülmüştür; ancak aşkın varlığıyla değerli ve meşruiyet kaynağı sayılmıştır. O aşkın varlığın aslî mercii ve temsilcisi ise Devlet olmuştur'[398]. Milletin aşkın bir varlık olarak kurgulanması milliyetçilik anlayışının aslında soyutlama yapan yönünü göstermektedir. Ancak milliyetçiliğin özellikle devlet katının, somut *millet* algılamasında bir *tehdit potansiyeli*ni içinde barındırması hali söz konusudur. Bu durum ordunun ve zorunlu askerliğin[399] tarihsel *eğitme işlevi* ile birarada düşünüldüğünde, orduya toplumda millî bilincin oluşturulması için eğitim misyonunun yürütülmesinden sorumlu iktidar konumunu bahşeder. Zorunlu askerlik kurumu bir kenara bırakılsa dahi "ordu, Millî Mücadele'den itibaren, Türk milliyetçiliğinin özellikle münevver zümreden, yazılı kültürden halka aktarılmasında ve popüler yeniden üretiminde ağırlıklı rol üstlenmiştir"[400].

Milliyetçilik üzerindeki askerî etkinin dolaylı sonucu, sivil milliyetçiliğin de askeri sürekli ön planda tutması, bir bakıma onu *kutsal* devletin *kutsal* koruyucusu

---

[398] ALTINAY / BORA, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", BORA, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, s. 153.

[399] Zorunlu askerliğin eğitme işlevine daha önce ayrıntılı olarak değinildiğinden burada milliyetçilik bağlamında ayrıca üzerinde durulmayacaktır. **Supra.**, s. 87 vd.

[400] ALTINAY / BORA, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", BORA, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, s. 146.

olarak kabul etmesidir. "Ordu doğru milliyetçiliğin [401] referansı olarak önemsenmektedir. Bu durumda ortaya çıkan resim şudur: Türklerin tarihini ordu belirlemiştir, bugününü de o belirleyecektir. Ordu, siyaset ve tarih üstü konumuyla ayrıcalıklı ve tartışmaya kapalı bir yere sahiptir"[402]. Ordunun eleştirilmesini önsel olarak engelleyen bu durum, onu aynı zamanda Türkiye siyasî-idarî yapılanmasının başat aktörü haline getirir. Diğer tüm oyuncular onun *yetke*sini tanımak zorundadır. 12 Eylül sonrasında askerin yeniden sahne arkasına geçmesiyle ANAP liderliğinde yeni bir sivil yönetim dönemi başlamıştır. Fakat darbenin ve askerin etkileri hukuktan siyasete, eğitimden topluma hemen herşey üzerinde devam etmiştir. ANAP iktidarı da 12 Eylül sonrasında resmî sentez haline gelen Türk - İslâm sentezi doğrultusunda milliyetçi-muhafazakâr bir politik tutum ile askerî olan ile zıtlaşmayarak yeni liberal politikalarını rahatlıkla uygulayabilecek, *tâbi kılınmış* bir ortam bulmuştu. "ANAP, milliyetçiliği, sadece söylem ve kadro itibarıyla içine almış değildir; bu yolla milliyetçiliği, yetmişlerde yaşanan *anarşi*ye geri dönmemek üzere *huzur ve istikrar* sağlamak, *birlik ve beraberliği* korumak üzerine kurduğu siyasetini meşrulaştırma çabasının kalkış noktası olarak kullanmıştır"[403]. İslâm'a yapılan vurgu ise daha ziyade izlenen muhafazakâr siyaset ile biçimlenmişti. Cunta döneminde benimsenen ve özellikle yetmişli yıllarda Aydınlar Ocağı tarafından geliştirilen Türk

[401] "Ordunun *doğru milliyetçiliği tayin etme* iddiasının temel saiki, esasen devlet politikası olarak belirlenen temel tercihlere toplumun uyumunu sağlamaktır. Atatürkçülük -ve- milliyetçilik veya Atatürk milliyetçiliği, bu amaçla, politik kutuplaşmalardan arınmış *tarafsız* ve *tek* ideoloji olarak telkin edilir; daha doğrusu, ideolojiler-üstü bir nass olarak […] Ordunun siyasetüstü konumu, Atatürkçülüğün ve milliyetçiliğin, sorgulamasız benimsenmesi beklenen siyaset üstü konumuyla örtüşür". Bkz. **Ibid.**, s. 153.

[402] **Ibid.**, s. 141 – 142.

[403] ANAP, 'bu strateji çerçevesinde, hem yetmişlerin kontrol dışına taşan milliyetçiliğini evcilleştirilerek, yeniden devlet ve düzene sadakatini teminat altına almış, hem de varlığını askerî rejime borçlu ANAP'ın siyaset alanında meşruiyeti teyit edilmiş oluyordu'. Bkz. MERT, Nuray, "Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu", YERASIMOS, Stefanos **et. al.**, **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 65.

- İslâm sentezi anlayışı[404] ANAP tarafından da sürdürülmüştür. Zaten 'Türk - İslâm sentezi, ANAP'ı kuranların da çok aşina oldukları bir düşünce zeminiydi. Özal parti kuruluş çalışmalarını anlatırken, *bizimki üzerinde çalışılmış bir programdı. 1979'da Milliyetçiler Kurultayında[405] verdiğim bir tebliğ bizim parti programının temeliydi* demekteydi'[406].

"Merkez sağın din politikalarını belirleyen muhafazakâr bakış, Türk - İslâm sentezi düşüncesi zemininde gelişen, milliyetçi din yorumudur; bu yorum, *Türklüğün* tarihî tecrübesini öne çıkarır, bu yolla devletçiliğin altını çizer, diğer yandan, değişime açık fakat siyasal-toplumsal muhalefeti barındırmayan, aksine her zaman istikrarın pekiştiricisi olması gereken bir din tanımının altını çizer"[407]. ANAP döneminin de ekonomik alandaki devlet dışı açılıma rağmen siyaseten birçok yönden devletçi çizgiyi sürdürdüğü söylenebilir. Özellikle toplum tarafından benimsenmesi

---

[404] 'Aydınlar Ocağı'nın Türk - İslâm sentezi doktrini, pratik siyasal anlamıyla, MHP - MSP odaklı iki tasarım ile (MSP'nin İslâm'ın hegemonik olduğu, MHP'nin Türklüğün hegemonik olduğu yönündeki Türklük-İslâmiyet sentezi tasarımları) resmî ideoloji (resmî sentez) arasında ortak payda oluşturma girişimidir. Resmî ideolojinin Batılılaşma unsuru da Türk - İslâm sentezine dâhil edilmiştir. Hatta Türk - İslâm sentezi doktrininin Aydınlar Ocağı'nca vazedilen resmî adı, *Türk-İslâm-Batı Sentezi*dir. Sentezin *başarısı*, bu söylem temelinde sunduğu otoriter faşizan rejim tasarımının, 12 Eylül yönetiminin ideolojik destek ve meşruiyet ihtiyacına denk düşmesinden ileri gelmiştir. 12 Eylül yönetimine sağladığı en pratik *yararlılık*, İslâm'ın resmî ideolojiye eklemlenmesini sağlamak olmuştur. Bunu Türklük ve Batı unsurlarının ağırlıklarını azaltma pahasına yapmaması, resmî ideolojiyle bağdaşmasını kolaylaştırmıştır'. Bkz. BORA / CAN, **Devlet, Ocak, Dergâh - 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, s. 160 – 161.

[405] Özal burada Nisan 1979'da Aydınlar Ocağı tarafından Ankara'da düzenlenen "Türkiye'nin Sosya-Kültürel ve Ekonomik Mes'eleleri" isimli seminerden bahsetmektedir. Aydınlar Ocağı Genel Başkanlığı da yapmış olan Süleyman Yalçın'a göre '*bu seminerdeki çalışmalar 24 Ocak kararları olarak bilinen ekonomik istikrar tedbirlerinin esaslarını teşkil etmiştir*. Bu seminerde çeşitli raporlar hazırlanmıştır. 1982 Anayasası'nın hazırlanmasında komisyon başkanlığını yürütmüş olan Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı da Anayasa ve Hukuk alanında bir rapor hazırlamıştır. Diğer raporlar ise şunlardır: Prof. Dr. M. Ergin, Sosya-Kültürel Mes'elelerimiz; G. Samancı, Basın; R. Sönmezsoy, Çalışma Hayatı; T. Özal, İktisat; E. Aytekin, Dış Siyaset. Bu raporlar Prof. Dr. Y. Altuğ, Prof. Dr. S. Armağan, Dr. A. Büyükkaya, Prof. Dr. T. Banguoğlu, A. Bolak, Dr. Ö. Bolcan, H. Çetinoğlu, Ord. Prof. S. Dönmezer, Doç. Dr. M. Erkal, A. Kabaklı, Prof. Dr. İ. Kafesoğlu, Ö. Okçu, Prof. Dr. A. S. Özçelik, Prof. Dr. T. Toskay, Prof. Dr. N. Yalçıntaş, Doç. Dr. T. Yazgan, A. Deliorman, Dr. M. Eriş, Prof. Dr. S. Tuğ, Prof. Dr. S. Yalçın, Prof. Dr. S. Zaim'den teşekkül eden komisyonlarda incelenmiş ve olgunlaşmıştır'. YALÇIN, "Aydınlar Ocağı ve Türk - İslâm Sentezi", **Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-İslâm Sentezi Görüşünde Meselelerimiz 3 - Gençlik ve Meseleleri - 21. Yüzyıla Doğru Türkiye**, s. 183 – 184.

[406] MERT, "Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu", YERASIMOS, **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, s. 69.

[407] **Ibid.**, s. 71.

istenen bir kültür olarak devlet eliyle Türk - İslâm sentezinin sunulması, okullardaki eğitim-öğretim müfredatının bu sentez üzerinden yeniden düzenlenmesi devlet etkinliğinin yoğunluğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Türk-İslâm sentezinin güçlenmesinde Cumhuriyet tarihinin geleneksel milliyetçilik anlayışının[408] İslâmî muhafazakârlık ile ilişkilendirilmesi belirleyici bir etken olmuştur. Bu senteze göre İslâm "Türkün hayatından, varlığından ayrılamayacak bir aslî vasfı ve Türkün şahsiyet yapısının öz unsuru" [409] konumundadır. Türk - İslâm sentezinin resmî söylemde kabulü ile uzun süre devlet milliyetçiliğinden dışlanan Osmanlı İmparatorluğu'nu resmî milliyetçiliğe eklemleme arzusu sonunda gerçekleşmiş [410] ve söz konusu durum Atatürk milliyetçiliği olarak geniş kitlelere de kabul ettirilmek istenmiştir. Bu sentez

[408] Cumhuriyetin kuruluş döneminde milliyetçilik ile geliştirilmek istenen millî kimlik arayışında Müslümanlığın genelde göz ardı edilmek istendiği görülür. 'Müslüman kimliğinin gayrimüslim azınlıklarla ilgili uygulamada fiilen sürdürülmesine rağmen (Türk-Yunan nüfus mübadelesi gibi) Müslüman halka kimlik oluşturulmasında bir kenara bırakılmak istendiği görülür. İslâm'ın Osmanlı'nın bakiyesini (*irtica tehlikesi*ni) cisimleştirme potansiyelinden çekinilir. Dolayısıyla millî kimliğin mümeyyiz vasıflarına dâhil edilmemiştir; hatta onu millî kimliğin ideal kadrosundan dışlamaya dönük özel bir gayret göze çarpar. İslâm, Batı medeniyetinin evrenselliğinin de, Türk kimliğinin özgünlüğünün de dışında addedilmiştir'. Bkz. BORA, Tanıl, "İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği", **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik - Muhafazakârlık - İslâmcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 42.

[409] YALÇIN, "Aydınlar Ocağı ve Türk - İslâm Sentezi", **Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-İslâm Sentezi Görüşünde Meselelerimiz 3 - Gençlik ve Meseleleri - 21. Yüzyıla Doğru Türkiye**, s. 195.

[410] 12 Eylül öncesinde bu arzunun dillendirilmesinde özellikle iki kesimin öncülük yaptığı görülür. Hem ülkücü hem de İslâmcı kesim çeşitli nedenlerle Osmanlı mirasını sürekli kendi lehlerinde kullanmak istemişlerdir. 12 Eylül rejimi de herşeye olduğu gibi Osmanlı mirasına da sahip çıkmak istemiş ve ondan özellikle toplumun milliyetçi muhafazakâr kesimlerinin desteğini alabilmek için yararlanmıştır. Çünkü "Osmanlı nostaljisi, İslâmcılığı çoğu kez milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin kaynaklarına geri götürür, oradan da milliyetçiliğe rücu ettirir, daha çok ülkücülerin beslendiği bir hayal olan *Müslüman Türk*'ün cihan hâkimiyeti mefkûresine kanalize eder". BORA, Tanıl, "Din ve Milliyetçilik: Lügat ve Gramer - İslâmcılıktaki Milliyetçilik, Milliyetçilikteki İslâmcılık", **Türk Sağının Üç Hali - Milliyetçilik - Muhafazakârlık - İslâmcılık**, s. 137. 'Türk milliyetçiliğini Kemalizmin ilk kurgusundan ayıran nokta da, Türklük soy çizgisine Osmanlı'yı dâhil etmesi ve ona büyük önem atfetmesi, hatta o uzakta kalmış atalarının yanında Osmanlı'ya *ecdad* pâyesini lâyık görmesidir'. Daha geniş bilgi için bkz. AYDIN, Süavi, "Türkiye'de *Devlet Geleneği* Söylemi Üzerine", **Birikim**, Sayı: 105 – 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 65. Bu durum askerî cuntanın Osmanlı nostaljisini kullanması suretiyle milliyetçi muhafazakâr cenahta mukaddesatçı bir kimlikle algılanmasına ve meşruiyetini daha hızlı ve kolay biçimde sağlamasına olanak vermiştir. Özellikle İslâmcı kesim içinde askeriyeye karşı geleneksel mesafeli duruş kendilerine hoşgörülü ve müsamahalı davranılmasıyla belli bir oranda değişmiş; darbeye yönelik sert bir muhalefet gerçekleşmemiştir.

üzerinden *inançsızlıkla*[411]*; komünizmle mücadele*nin yanı sıra milliyetçilik ve İslâmcı akımların da devlet eliyle düzenlenmesi ve sürekli denetlenebilmesi amaçlanmıştır. Aşırı milliyetçiliğin ve köktendinciliğin önlenebilmesi adına, milliyetçilikten sonra İslâmcılık da devlet tekeline alınmıştır. 12 Eylül'den sonra İslâm'ın bir yöntem olarak resmen devletin tekeline geçmesi kendi başına ilerici bir unsur olması istenmeyen[412] toplumun muhafazakârlığa, dolayısıyla mevcut statükonun korunması taraftarlığına yöneltilmesi gayesinden kaynaklanıyordu. Bu gayenin nedeni, 'muhafazakârlığın, dinin toplumsal işlevi üzerine yaptığı vurgudur. İnsanı topluma zincirlemek, onu başkalarına bağlamak için, topluluk bağlarının varlığı gereklidir. Topluluk bağları ise, dinin davranış kurallarının ve geleneklerin sürdürülmesine bağlıdır. İyi toplum kavramının bünyesinde din esas rolü oynar'[413]. Bu tür bir muhafazakârlık anlayışının kabulü aynı zamanda cuntanın yukarıda anılan köktendinciliğe karşı toplumu muhafazakârlaştırarak, sistemi irtica gibi dinsel içerikli tehditlere karşı da emniyete alma güdüsünden kaynaklanmaktadır[414].

Milliyetçiliğin, dindarlığın ve Batılılığın bir sentez etrafında birleştirilmesi, mukaddesatçılığı ön plana çıkaran bir kültür düşüncesinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur[415]. Dinciliğin olmasa da dindarlığın aslî bir öneme sahip olduğu bu kültür

---

[411] Türk-İslâm sentezcilerine göre İslâmcılığın daha geniş kitlelere yayılması ve onlar tarafından yoğun olarak benimsenmesi gerekmektedir. Çünkü "inançsızlığın bir sosyal âfet halini almak istidadı gösterdiği asrımızda, gencimizi millî imân ve ruh terbiyesi ile mücehhez kılmanın Türkiye Cumhuriyeti devletinin bekasının temel şartı olduğunu idrak ederek kolları sıvamamızın zamanı gelmiş de geçmek üzeredir". SAMUK, Fevzi, "Günümüz İnançsızlığının Sosyo-Psikolojik Tahlili", **Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk - İslâm Sentezi Görüşünde Meselelerimiz 1 - Kültür - Eğitim - Dinî Hayat**, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 1988, s. 310.

[412] Türkiye'nin geleneksel modernleşme anlayışı ilericiliğin doğrudan toplum eliyle gerçekleştirilmesini sakıncalı görür. Eğer ilerleme gerçekleşecekse buna bizatihi devlet karar vermelidir. Çünkü ilerlemenin sınırı belirli olmalı, devletin mevcut düzenine karşı bir tehlike arz etmemelidir. Topluma bırakılan bir ilerleme ise devleti güvencesiz hale getirebilme riskini içinde taşır.

[413] BENETON, Philippe, **Muhafazakârlık**, (çev. Akalın, Cüneyt), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 108 – 110.

[414] Ancak bu politikanın ne kadar başarılı olduğu ayrı bir tartışma konusudur.

[415] Eski gelenek ve değerleri kaybetmeden kalkınmacılığı esas alan bu kültür düşüncesinin Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki çok hızlı gelişmesinden etkilendiği görülür. Zaten bu

projesi kısa sürede cuntacılar, sonra da ANAP tarafından sahiplenilmiş ve 80'lerin sonlarına kadar kültür politikasının esasını teşkil etmiştir. Devletin, Türk-İslâm sentezi ile biçimlendirdiği bu *resmî kültür*ü kamusal alandan özel alana kadar geniş bir ölçekte dayatması ve *resmî* olmayan kültürel süreçlerde de egemen kılmaya çalışması, 'toplumsal gerçekliği ve insanların toplumsal hayatını kültür yoluyla dönüştürmek'[416] gayesiyle açıklanabilir. Başka bir ifadeyle devlet, resmî kültürünü dayatarak toplumu kendi ideal mülahazası doğrultusunda dönüştürmek istemektedir. Bu durum toplumsal katmanların değişimi ile birlikte her toplumsal katmana göre farklılaşan bir kültür empozesini beraberinde getirmekte, fakat yeni kültür empozesi ile değişen toplumsal katmanlar ve kamusal yaşam arasında çeşitli çatışmalar doğmaktadır. Bu çatışmalar ileride değinileceği üzere devletin yeniden üretilebilmesine katkı sağlayan unsurlar olarak devlet tarafından kullanılmaktadır.

12 Eylül'den sonraki süreçte, resmî kültür ile toplumsal ve iktisadî politikaların doğal sonucu olarak kendiliğinden gelişip kapitalizmle özdeşleşen kültür arasındaki çatışma bireyler üzerinde iki yönlü bir etki yaratmıştır. Devlet, bir taraftan Türk - İslâm sentezi gibi yönetim ve kültür üzerinde etkili olan Türkiye'ye özgü muhafazakâr bir siyaseti uygularken diğer taraftan neo-liberal politikaları iktisadî alanda gerçekleştirerek kapitalizmin tüketimle özdeşleşen yeni yaşam biçimini yaratıyordu. Bu durum, devletin "hem bireyselleştirici hem de bütünleştirici bir iktidar biçimi"[417] ne evrildiğini gösterir, yani 'bireyselleştirme teknikleri ile bütünleştirme süreçlerinin aynı siyasî yapılarda bileşimi[418]' gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte neo-liberalizm bireyselleştirme, Türk - İslâm sentezi ise bütünleştirme

dönem de Japonya örneği Türk - İslâm sentezcilerinden Özal'a kadar sürekli dillendirilen bir konu olmuştur.

[416] SCHROEDER, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, s. 19.

[417] FOUCAULT, "Özne ve İktidar", (çev. Akınhay, Osman), **Özne ve İktidar**, s. 64.

[418] **Ibid.,** s. 65.

misyonunu üstleniyordu. Böylece bir yandan neo-liberal ekonominin gereği olarak sosyal devletin içi boşaltılıyor; dolayısıyla bireylerin sistem içinde tek başına ayakta kalması zorunluluğu ortaya çıkıyor, öte yandan devletin vatandaşlarına yönelik tek ulus, tek dil, tek din hatta tek mezhep dayatması etrafında bir arada olma, aynılaştırma politikası uygulamaya konuluyordu. Bu bireyselleştirme -ekonomik alanda- ve bütünleştirme -sosyal, kültürel ve toplumsal alanda- politikalarının bileşiminin nihaî sonucu ise birbirinden hızla uzaklaşarak kendisine yabancılaşmış bireylerden müteşekkil toplumsal katmanların oluşmasıdır.

12 Eylül'den 80'lerin sonuna kadar devletin uyguladığı bütünleştirme politikasının egemen dili aslında muhafazakâr-milliyetçi bir niteliğe sahiptir. Bu dil resmî ideoloji içinde, hukukî düzenlemelerde, eğitim sisteminde, siyasetçilerin -ya da darbecilerin- söylemlerinde ve basında kendini gösteriyordu. Mukaddesatçı yaşam tarzı ile mülahaza biçimleri toplumu kontrol edebilmek için sürekli teşvik ediliyordu. Otoriteye itaat etmeye tâbi kılınmış, kendisine verilenlerin dışında sorgulama yapma ve muhalefet etmeyi gerekli görmeyen; buna ihtiyaç dahi duymayan, devletiyle özdeşleşmiş bir *kitle* tahayyül ediliyordu. Bu tahayyülün yıllar içinde toplumun çeşitli kesimlerini etkisi altına aldığı ve seksen öncesine göre daha muhafazakâr, milliyetçi bir tahavvülü gerçekleştirebildiği görülmüştür.

Bireyselleştirme politikaları egemen dile doğrudan yansımasa da gerçekleştirilen tasarruflarla dolaylı olarak sağlanmıştır. Toplumun tüketime yöneltilmesi her ne kadar öncelikle iktisadî alanda amaçlanmışsa da tüketime dayalı yaşam biçiminin kültürel alana sıçramasına da ses çıkarılmamıştır. Pratik içinde kendiliğinden gelişen bu duruma resmî söylemden ciddi bir itiraz gelmemiştir. 80'lerin sonlarında hızla yaygınlaşan bu tüketim kültürü toplum içinde yeni bir

katman oluşturmuştur. Bu katman Türk - İslâm sentezinin öngördüğünün dışında, kapitalist tüketim toplumu kültürüne yönelerek milliyetçi muhafazakâr kesimin zıddı bir yaşam biçimine geçmiştir[419]. Bu yeni yaşam biçiminin varlığının doğrudan kapitalizme bağlı olması ve sistemin nimetlerinden yararlanıyor olması -her ne kadar mukaddesatçı niteliği olmasa da- devletin bekası için tehlikeli görülmemeye, hatta 90'ların ikinci yarısından itibaren yükselen İslâmcılığa karşı toplumun *laik* kesimi olarak ordunun bir denge unsurunu teşkil etmeye başlıyordu. İslamcılığa karşı kanalize edilebilecek bu *laik* kesim, ordunun laiklik üzerinden geliştirdiği son dönem politikalarının da toplumsal ayağını oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere günümüzde, 80'lerde yaratılması hedeflenen milliyetçi muhafazakâr makbûl vatandaş profilinden, *Atatürkçü*, laik bir makbûl vatandaş profiline geçiş söz konusudur. Bu durumun nedeni, ordunun iç tehdit algısının değişmesi dolayısıyla iç tehdide karşı mücadele araçlarının da değiştirilmesi zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Bir başka ifadeyle 80'lerin başında *komünist tehlikeye* karşı devleti güvence altına almak için hedeflenen politikalar zamanla güçlenerek ve toplum içinde geniş kesimlerce benimsenerek egemen ideoloji karşısında bir alternatif haline gelmiş; daha sonra da

[419] Türk - İslâm sentezinin devlet katında ve askeriyede gözden düşmesinin bir nedeni de 12 Eylül'den sonra kendisine verilen misyonun sona ermesiyle bağlantılıdır. Doğu bloğunun dağılması ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile yaklaşık 50 yıldır en büyük tehdit olarak görülen komünizm korkusu büyük oranda sona ermiş, ona karşı geliştirilen tedbirler de işlevsizleşmiştir. Dolayısıyla Türk - İslâm sentezi devlet için önemini kaybetmiştir. Türk-İslam sentezinin önemini kaybetmesi,80'ler boyunca devlet siyasetinde ön planda olan Aydınlar Ocağı'nın da popülaritesinin sona ermesiyle sonuçlanmıştır. Gerek Aydınlar Ocağı'nın gerekse Türk-İslâm sentezinin geri plana düşmesinde ordunun yanı sıra ANAP'ın da rolü vardır. Gerçekten de 'ANAP'ın klasik merkez sağ reflekslerle pragmatik ve eklektik bir ideolojik duruşu katı bir muhafazakârlığa yeğ tutması, daha da önemlisi tepeden inmeci bir kültür politikasına karşı kültür politikalarında piyasaya belirleyici bir rol atfederek devletçi seçkinlerin sıklıkla aşağıladıkları melez bir yerel kültürle, tüketimci Amerikan kültürünün yükselişine çanak tutması ocağın belirleyiciliğinin ve öneminin azalmasını başlatan başlıca nedenlerdi. Kendini global bir neo-liberalizme ve Amerikan tipi yeni muhafazakârlığa eklemlemeye çalışan Özal Türkiye'sinde ocağın ve dolayısıyla Türk - İslâm sentezinin temsil ettiği tipte bir muhafazakârlık düpedüz anakronikti. Aydınlar Ocağı muhafazakârlığının, paranoyakça bir içe kapanma arzusunu terk ederek küreselleşmenin ekonomik ve kültürel sonuçlarıyla uzlaşan ve 90'lı yıllarla birlikte bütün dünyaya hâkim olan postmodern, global bir kültür üretimine sansür mekanizmaları dışında doğrudan müdahale etmeyen bir neo-liberal muhafazakârlık çağında yaşaması oldukça zordu'. Bkz. ALPER, Emin / GÖRAL, Özgür Sevgi, "Aydınlar Ocağı", ÇİĞDEM, Ahmet (edi.), **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Cilt 5 - Muhafazakârlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 588 – 589.

yüksek devletlular tarafından bu politikaların öncelikli sorun olarak kabul edilmesine başlanmıştır.

12 Eylül darbesi öncesinde çeşitli nedenlerle yoğunlaşmasına göz yumulan sağ-sol görünümündeki çatışmanın 90'lardan sonra şeriatçı-laik çatışmasına dönüşmesi, bu çatışmaların kökeninde başka bir nedenin olduğunu göstermektedir[420]. Ortadan kaldırılan -veya zayıflatılıp önemsizleştirilen- eski düşmanın yerine bir yenisi ikame edilip toplumun geri kalanı sürekli teyakkuz halinde tutulmakta; böylece devlet otoritesinin kendisini yeniden üretebilmesi sağlanmaktadır. Devletin sonuç olarak toplumun belirli bir kesimini, kendi yanına çekerek sürekli bir iç düşman heyulasıyla beliren beka kaygısına inandırması; yaratılan kaygının farklı etkilerini toplumun tümü üzerine sirayet ettirmesi, tahakküm döngüsünün sürdürülebilirliğinin en kolay ve zahmetsiz yöntemidir.

3.4.2. Sivil Toplumun Tâbi Kılınması Suretiyle Yeni Bir Kamusal Alan Yaratma Teşebbüsü ve Toplumsal Apolitizasyon Süreci

12 Eylül darbecilerinin, askerî gücün istediği biçimde şekillenmiş bir kamusal alan yaratma arzusu darbenin somut olarak belki de en başarılı olan ve toplumun içinde en çok hissedilen yönünü oluşturmuştur. Bunun gerçekleştirilmesinde kullanılan ana yöntem ise her şeyi kapsayan bir baskı düzeninin hayata geçirilmesiydi. 12 Eylül dönemi "1950'den, yani tek-parti döneminin kapanmasından bu yana, askerî müdahale aşamaları da dâhil olmak üzere bu toplumun karşılaştığı en ağır baskı dönemiydi. Bu dönemde, baskıcı bir Anayasa

[420] Aslında 12 Eylül sonrası Türkiye siyasal ortamının temel çatışmasını şeriatçılık-laiklik üzerinden kurgulamak yanlış olur. 80 sonrasında devlet ve ordu açısından temel sorun PKK ile yapılan savaştır; daha geniş bir ifadeyle *Kürt sorunu*dur. Hatta şeriatçı-laik çatışması ancak PKK güç kaybetmeye başladıktan sonra ön plana çıkarak gündemin ana konusu haline gelmiştir.

oluşturulduğu gibi, bütün yasalar aynı doğrultuda değiştirildi veya toplumu cendereye alacak yeni yasalar çıkarıldı. Bütün bu uygulamalar, toplum üzerinde ciddi bir devlet denetimi ve güdümü yaratmaya yönelikti. 12 Eylül yöneticileri *devleti vatandaşa karşı koruyan bir Anayasa yapıyoruz* diyerek, dönemin zaten açık olan bu yönelişini daha da açık bir hale getirmişlerdi"[421]

Kamusal yaşamın tekrar düzenlenmesi ve resmî ideolojinin çerçevesiyle sınırları çizilen kamusal rutinin olağan akışı, sadece baskı düzeninin kalıcılaşarak sürekli biçimde uygulanmasıyla değil, aynı zamanda söz konusu baskı düzeninin meşruiyetinin geniş kitleler üzerinde içselleştirilerek olağanlaşması sayesinde mümkün hale gelmiştir. Bunda, çalışmanın daha önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenen[422] 'basının devlet basını haline gelmesi, önemli hiçbir konuda muhalif bir ses çıkarmaması, aksine önemli her konuda resmî politikayı uygulayanların yankısı gibi işlev görmesi ve kendi arasında bir dayanışmayı gerçekleştirememesi'[423] gibi faktörler de önemli rol oynamıştır. Basının etkisizleştirilmesi, basın içinde önemli bir çoğunluğun darbenin savunucusu konumunda yer almasının sağlanması veya yer almasalar da ağır insan hakları ihlalleri de dâhil olmak üzere genel olarak 12 Eylül'e karşı eleştirel herhangi bir tutum takınmalarının engellemesiyle somutlaşmıştır. 12 Eylül'ün baskıcı askerî diktatoryel yapısını görmezden gelen bu yayın politikasının izlenmesi, toplumun bir yandan olaylara ilgisiz ve dolayısıyla tepkisiz kalmasına diğer taraftan korku ve baskı politikalarının genel etkinlik düzeyinin ağırlığı dolayısıyla da kamusal düzlemde geri çekilmesine ve hesap soramamasına neden oluyordu. Basının gerçek anlamda siyasî muhalefetten uzak tutumu, günlük ve

[421] BELGE, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, s. 23.
[422] **Supra.**, s. 218 vd.
[423] BELGE, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, s. 29.Basının söz konusu duruma gelmesinde cuntanın uyguladığı baskı politikaları da etkili olmuştur.

popüler konuların ön plana çıkartılmasıyla da darbeyi ve ardından yaşanan dönemi sıradan birey için kapalı, fazla karıştırılmaması gereken, tehlikeli olabilecek bir alan haline getiriyordu. Aslında dönemi yaşayanların hafızalarının bir köşesinde her zaman var olan darbe ve askerî yönetim süreci, ordunun her şeyi yapmaya muktedir olduğuna ilişkin imgesiyle beraber nisyana mahkûm edilmek isteniyordu. Böylece tartışma, eleştirme ve hesaplaşmanın yerini alan nisyana mahkûm etme, bireyin kendini güvenceye alma arzusunun yarattığı pasifizmle beraber hemen tüm toplum kesimlerinde darbenin kendisini yeni bir tabu olarak somutlaştırmasıyla neticelenmiştir. Hemen tüm toplumda görülen bu durumun asıl yansıması ise çalışmada bir önceki başlık altında da kısaca değinilmeye çalışılan darbe döneminde veya sonrasında doğup, doğrudan darbe sürecini hatırlaması mümkün olmayan kuşağın gerek aile içinde gerekse eğitim sürecinde -siyasalın mümkün oldukça uzağında- duyarsızlaştırılarak yetiştirilmesinde ortaya çıkmıştır. 12 Eylül'den bihaber olarak büyütülmesine ve eğitilmesine özen gösterilen 1980 sonrası gençliği böylece devletin içrek ideolojisinin istediği biçimde kamusal rutini bozmayan, makbûl davranış kalıplarını sergileyip devletin alî idaresinin hikmetinden sual sormayan bir kuşak olmuştur. Temel ilgi alanları siyaset, toplumsal ve kamusal sorunlar olmaktan çıkartılarak popüler kültürün günlük ve devlet açısından sakıncalı bulunmayan veçhelerine kaydırılmıştır. Gerek Türk - İslâm sentezine dayandırılan eğitim sistemi gerekse bu eğitim sisteminin tamamen ezber ve sınava dayalı uygulama pratikleriyle sürekli cendere altında tutulması gerekli görülen gençlik böylece apolitikleştiriliyordu. Ayrıca uygulamaya konan liberal politikalar ve tüketim toplumuna yönelik evrilmeyi amaçlayan ekonomi politikaları ile para kazanmayı ve güçlü olmayı yaşamın önsel amacı olarak dayatan sistem, böylece

sürekli olarak tüketilmesi gereken arzu nesneleri yaratarak ortak bir toplumsallık bilincinin gün yüzüne çıkmasını engellemiş ve sisteme karşı genel bir muhalefet oluşmasının da önünü kesmeyi başarmıştır. Sistem tarafından yaratılıp herkesin *çok çalışırsa* bir gün ulaşabileceği imgesiyle, kitleleri kamusal rutinin içinde tutmayı amaçlayan arzu nesnelerinin sihirli etkisini, bu genç kuşak üzerinde gösterdiği söylenebilir. Sonuç olarak devletin istediği biçimde, yaşamını bu arzu nesnelerine ulaşabilmek hayali üzerinden kurgulayan 80 sonrası gençliğinin duyarsızlığında ve tepkisizliğinde, geçmişle hesaplaşmaktansa 12 Eylül dönemini nisyana mahkûm eden toplumun ve de Türk - İslâm senteziyle biçimlenen resmî ideolojinin *başarılı* uygulamalarının önemli rol oynadığı açıktır.

12 Eylül darbesinin sivil toplumu tâbi kılmaya yönelik politikasının bireyler üzerindeki somut sonuçlarından birinin Aralık 1986'de Ferhan Şensoy tiyatrosunun oyuncularıyla Cumhuriyet gazetesi muhabirlerinin gerçekleştirdiği *kimlik bitte* pratiğinde gün yüzüne çıktığı söylenebilir. Nazi üniforması giymiş oyuncuların İstiklal Caddesi'nde yoldan geçenlere kimlik sormaları ve hemen herkesin itiraz etmeden kimliklerini göstermeleri o dönemde toplumun nasıl sindirildiğinin en açık, somut göstergesidir. Belge'nin ironik anlatımıyla bu durum 'seksenler Türkiye'sinin yurttaşlık bilgisi dersinin sonuçlarını sergiliyordu. Seksenlerin eğitiminin başarıya ulaştığı kıvançla söylenebilirdi. *İdeal Türk Yurttaşı* nihayet yetiştirilmişti'[424]. Bu olayda hemen herkesin üniformalı bir kişinin kimlik istemesine soru bile sormadan karşı çıkmayıp onun dediklerini yapması 12 Eylül sonrasında bireylerin içlerindeki korku ve emre itaat olgusunun ne kadar güçlü olduğunu gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak askerî darbe süreci geniş kitleler tarafından her ne kadar nisyana

[424] Alıntı ve daha ayrıntılı görüş için bkz. BELGE, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, s. 297 – 299, ("İdeal Türk Vatandaşı" başlıklı bu yazı ilk olarak Yeni Gündem, sayı 42, 21 - 27 Aralık 1986'da yayınlanmıştır).

mahkûm edilmeye çalışılmışsa da, darbe, dönemi yaşayanların hafızalarında asla silinmeyecek bir biçimde yer etmiştir. Üniformalıya duyulan korku, onun kim olduğunu sorgulamaksızın emirlerini yerine getirme, yani itaat etme ve ses çıkarmamaya neden oluyordu. İnsanların, kendi başlarının tehlikeye girmemesi arzusuyla kim olursa olsun kendilerinden güçlü gördüklerine karşı itaati tercih ettikleri söylenebilir. 12 Eylül'ün amaçladığı kamusal alan ve orada yaşa(tıl)masını istediği kamusal rutin de bireylerden zaten bu davranışı göstermesini talep ediyordu. Devletin yurttaşından beklediği ve sonunda gerçekleşen *makbûl davranış* biçimi zor yoluyla da olsa kabul görmüş, hayata geçmişti.

3.5. Askerî Diktatörlük Dönemini Unutturma Çabaları

12 Eylül'ün geniş toplum kesimlerince zamanla içselleştirilmesinin ve onun tâbi kılma biçimlerine uyulmasının önemli nedenlerden birinin özellikle sol muhalefetin ve toplumun entelektüel kesimlerinin (basın da dâhil olmak üzere) geçmişle hesaplaşmaktan kaçınmaları olduğu söylenebilir. Toplumun geniş kesimine egemen olan nisyana mahkûm etme mantığı bu kesimler içinde geçerliydi. 'Bazı durumlar insanların hatıralarını düzenlemelerini ve tecrübelerini anlatmalarını zorlaştırıcı bir işlev görür, 12 Eylül darbesi ile yaratılan durum da böyle bir sonuç yaratmıştır. Egemen olan hafıza ve onun anlatım biçimlerinin dışında alternatif hafızaların oluşumunun şartları dinamitlenmiş, birbiriyle konuşmaktan kaçınan insanların doğal olarak ortak hafızalar oluşturmaya yönelmeleri zorlaştırılmıştır'[425].

[425] ÇAĞLAR, **12 Eylül Rejimine Karşı Uluslararası Mahkeme 12 Eylül Rejimi Yargılanıyor**, s. 339. Çağlar'a göre "12 Eylül döneminde de birçok insan ne rejimin failiydi ne de mağduru ya da kurbanı. Büyük çoğunluk, Nazi dönemiyle ilgili araştırmalarda geliştirilen bir kavramı kullanmak gerekirse, *Mitlaeufer*di, yani aktif olmayan katılımcılardı. Bu kitle *ayakta kalmanın rasyonalitesine* (Zygmunt Bauman) uyarak kısmen rejimle anlaştı. 12 Eylül'ün suçlu ve canileriyle ilgili toplumsal tartışmalarda bu tür kitlenin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar doğrudan suç

Türkiye'de bu durum sadece 12 Eylül ile sınırlı da değildir. Türkiye'nin geçmişiyle hesaplaşamamasında en büyük sorun resmî tarihin dışına çıkılmasındaki[426] genel bir isteksizlik ile ilgilidir. 'Türkiye'de tarih en az din kadar *rahatsız edici* bir alan olduğu için; hatta din kadar kesin ilişkiler, konumlar sunmadığından kolayca kavramlaştırılamayacak huzursuzlukları, çatışmaları da içinde barındırdığından'[427] kendisinin vaaz ettiği tarihin dışındaki *gerçeklik*leri görmek istemez. Bir başka ifadeyle tabu kabul edilen resmî tarih kalıpları, öne sürülebilecek farklı gerçekleri ve yorumları en başından yanlışlamaya ve yok saymaya ayarlıdır. "Belleği tehdit altında olagelmiş bir toplumda, belleğin tehdit oluşturması"[428] ancak geçmişin acı olaylarını ortaya çıkarıp onlarla yüzleşmek suretiyle gerçekleşebilecek bir hesaplaşma

---

işlememişlerse de, 12 Eylül'cülerin suç işlemesini kolaylaştırıcı şartların yaratılmasına susmak yoluyla olsa bile bizzat katkıda bulunmuşlardır". **Idem.** Çağlar burada susma ve göz yumma ile toplumun geniş kesimlerinin kolektif suça iştirak ettiklerini belirtir. Oldukça önem taşıyan bu konu ile ilgili Schlink'in görüşleri de dikkat çekicidir. Schlink'e göre, "bu suçların [Nazilerin işledikleri insanlık suçlarının] doğrudan ve dolaylı failleri yanında, bunlara direnme veya itiraz etme imkânı olduğu halde sesini çıkarmayanlar da vardı. Ancak bunlar, yukarıdaki mantığa göre, işlenen suçlardan *Almanların kolektif sorumluluğu* sonucunu çıkarmaya yetmez. Fakat suçlar işlendikten sonra, doğrudan ve dolaylı faillerle dayanışmanın sürdürülmesi ve bitirilmesi seçenekleri de söz konusuydu. Bu kişilerin reddedilmemesi ve fiillerinin mahkûm edilmemesi, onlarla dayanışmanın sürdüğünü ve topluluğun bir üyesi olarak kabul edildiklerini gösterir. Bu ise, topluluğun suça bulaşmasıyla aynı etkiyi doğurur. Başka bir deyişle, suçlularla dayanışmayı sürdürmek, kendi işlemedikleri bir suçun sorumluluğunu üstlenmek anlamına gelir. Bu açıdan, 1945'ten önce işlenmiş suçlara doğrudan veya dolaylı olarak katılmamış olan Almanlar, 1945'ten sonra faillerle dayanışmayı sürdürmelerinden dolayı bu suçların ortağı haline gelmiş oldular. 1945 sonrası Alman toplumu, bütün gerçekler ortada olduğu halde failleri ve fiillerini açık ve kesin bir şekilde reddetmediği için, artık suçun kolektif nitelik kazandığı rahatlıkla söylenebilir. Suç oraklığı, sadece savaş sonrası dönemle de sınırlı değildir; izleyen kuşaklar da, aynı değerlendirme ölçütlerine tâbidirler. Bu kuşaklar da, öncekilerle dayanışmayı sürdürdükleri sürece, kolektif suçun unsurları olarak kalırlar. Buna karşılık, kolektif suç çemberinin dışına çıkabilmek için, önceki kuşakların mirasını açıkça reddetmek zorundadırlar. Bu *reddi miras* işlemi gerçekleşmediği sürece, kolektif suç isnadı da ortadan kalkmaz". Bernhard Schlink, "Recht – Schuld – Zukunft", aynı yazar, Vergangenheitsschuld und gegenwärtiges Recht, Frankfurt am Main 2002, s. 27 vd.'dan aktaran SANCAR, **Geçmişle Hesaplaşma Sorunları**, s. 99 – 100.

[426] Resmî tarihin doğrularının dışına çıkılamamasının tarih yazımı ve resmî ideoloji yönünden iki önemli sonucu vardır. 'Birincisi, milliyetçi (ve tabiî devletçi) tarihçiliğin başlıca malzemesi olan ulusla özdeş tarihsiz (ebed-müddet) bir devleti, tarihin öznesi haline getirmesi ve esasen malzemesini tarihçilikten edinen *solcu* ya da *liberal* tarih yorumlarının da bu devletçi tarih analizini veri almalarıdır. İkincisi, ulus devletin tikelci doğasıyla örtüşen resmî ideolojinin tarihsel görececiliğe dolayısıyla özgücü eğilimlere prim vermesi ve devletle temsil edildiği varsayılan toplumsal birimin (*ulus*un), bu birimin özü ve hayat kaynağı olduğu düşünülen kurgusal bir *millî kültür*ün sınırlarınca belirlenmiş bir tarihi bulunduğuna dair kültür indirgemeci bir imana zemin teşkil etmesidir. Bu bütün tarih yazma biçimlerine sirayet eden bir hastalığın da asıl kaynağıdır'. AYDIN, "Türkiye'de *Devlet Geleneği* Söylemi Üzerine", **Birikim**, s. 75.

[427] ZEKÂ, Nemci, "Hatırlama ve Tarih", **Defter Dergisi**, Sayı: 1, (Ekim/Kasım 1987), s. 10.

[428] **Idem.**

olanağını sürekli engeller. Geçmişle hesaplaşılamaması gerek mağdurların gerekse toplumun geri kalanının üzerinde kalıcı etkiler bırakarak birbirinin acısını anlayamayan veya görmezden gelen, dolayısıyla birbirine yabancılaşan toplumsal katmanların oluşmasına neden olur. Toplumsal travmalara yol açarak uzlaşma ve müzakere kültürünü ortadan kaldırır. Üstelik geçmişte yaşanan olayların tekrarlanabilmesi ihtimali toplumsal hafızada bir tehdit olarak varlığını hissettirmeyi sürdürür. Oysa bir toplumun geçmişiyle hesaplaşabilmesi, 'gayrimeşru olduğu kabul edilen geçmişteki siyasal düzenin yeniden tesisini önleyebilmek, faillerin hesap vermesini sağlamak, mağdurları rehabilite edip yeni meşru düzeni pekiştirmek'[429] açısından önemli imkânlar sağlar.

"12 Eylül ile kapsamlı bir toplumsal hesaplaşmanın bugüne kadar mümkün olmayışının sebepleri arasında, yaşanılan bozgunun etkilerinin yanı sıra, bunlarla doğrudan bağlantılı bir şekilde mağdurların hafızasının yeterince oluşturulup aktarılamaması da vardır. Toplumsal muhalefetin ve 12 Eylül mağdurlarının kavramları, düşünceleri, hayalleri, dilleri, kişileri, sahaları, sembolleri, yani maddî, manevî ve ahlakî değerleri, kolektif hafızaya egemen olmasa da, onun önemli bir parçası haline getirilememiştir. Bu nedenle bireysel hafızaların da toplumsal boyutlarıyla korunması güç olmaktadır, çünkü bireysel hafıza kendisini ancak kolektif hafıza ile ilişkili bir şekilde yaşatıp yeniden üretebilir"[430]. Oysa 12 Eylül rejiminin gerçekleştirmek istediği muhalif ve eleştirel kolektif hafızanın ortadan

[429] SANCAR, **Geçmişle Hesaplaşma Sorunları**, s. 38.
[430] ÇAĞLAR, **12 Eylül Rejimine Karşı Uluslararası Mahkeme 12 Eylül Rejimi Yargılanıyor**, s. 340. Sancar'ın da belirttiği üzere "*hatırlama*, geçmişle hesaplaşmanın ön şartı ve merkezî aracıdır. Ancak bu belirleme kendi başına fazla bir şey ifade etmez. Hatırlamanın geçmişle hesaplaşma bakımından sahip olduğu anlamı ve gördüğü işlevi açıklayabilmek için, hatırlamanın nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak gerekir. Bu ise, hatırlama ile hafıza arasındaki ilişkinin irdelenmesiyle mümkündür. Öte yandan, geçmişle hesaplaşma, bireysel olmaktan çok toplumsal bir sorundur. Kuşkusuz bireylerin de kendi geçmişleriyle hesaplaşmaları söz konusu olur, ancak bireysel düzlemde geçmişle hesaplaşma ile bir toplumun geçmişiyle hesaplaşması arasında önemli farklılıklar vardır". SANCAR, **Geçmişle Hesaplaşma Sorunları**, s. 40.

kaldırılması olduğu gibi; kendi resmî ideolojisinin tarih anlayışını ve dolayısıyla hafızasını zor yoluyla kabul ettirmekti. Bu anlayışın 12 Eylül sonrası kuşaklara da *belletilebilmesi* en önemli amaçtı, böylece eğitimden özel ve kamusal alana kadar resmî ideolojice biçimlendirilmiş, tekleştirilen -aynılığın teşvik edilip farklılıktan kaçınılması gerektiğinin salık verildiği- yaşam biçimi *Türk milleti*nin önüne ideal yapı olarak konmuştu. Bu yapının oluşturulabilmesinde 12 Eylül sonrası yeni kurulan veya işlevleri ideal yapının gerçekleştirilebilmesine yönlendirilen ideolojik araçlar önemli bir rol oynamıştır. Bu araçlar kolektif hafızanın diri tutulmasının ve dolayısıyla 12 Eylül ile hesaplaşılmasının önündeki en önemli engellerdir.

"12 Eylül kurumlarının, bugünkü biçimiyle Anayasa'nın, MGK'nin, YÖK'ün vs. kolektif hafızanın oluşumu üzerinde karanlığa boğucu ve seçici işlevleri olduğu açıktır. 12 Eylül'ün ve yarattığı düzenin estirdiği ve kurumlaştırdığı devlet terörünün ise, doğrudan mağdurlarının hafızalarını tahrip etmeye yönelik hedefleri olduğu bilinen bir gerçektir" [431] . Hafızaların tahrip edilmesine karşı *hatırlama kültürü*nün ön plana çıkarılması burada bir çözüm olarak görülebilir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için 'geçmişin haksızlıklarını hatırlamak, haksızlıkları tespit edip tanımak gereklidir. Bu da ancak kurbanların ve mağdurların belirlenmesiyle mümkün olabilir. Hatırlama, kendini kurban ve mağdurlarla özdeşleştirme ve onları anlama yeteneğini geliştirme çabasının başlıca unsurunu oluşturur. Böyle bir

[431] ÇAĞLAR, **12 Eylül Rejimine Karşı Uluslararası Mahkeme 12 Eylül Rejimi Yargılanıyor**, s. 342 – 343. "12 Eylül darbecileri, daha 1 numaralı bildirilerinde, harekatlarını *sapık ideolojik fikirlerin* kökünü kazımaya yönelik bir davranış olarak sunmuşlardır. Yani hafızalarda kendi düşüncelerinin dışındaki fikirlerin *sapık* olduğuna, *güçlü devletin* yeniden kurulmasının kaçınılmazlığına dair bir dilin oluşumuna özen göstermişlerdir. Kolektif hafızanın sembollerini kendileri belirlemeye çalışmışlardır. Sadece komünizm değil, tüm sol gelenekler kurumsal olarak yok edilmek ve unutturulmak istenmişti. 12 Eylül, sadece hatıraların dondurulmasına hizmet eden ve bilinçli bir şekilde gündeme getirilen bir tabulaştırma stratejisi izlemedi. Kendi istediği toplumsal dengeyi oluşturabilmek için daha çok sistematik bir yanlış hatırlamayı ve unutmayı geliştirip güçlendirdi. Toplumu aşırı ölçüde militarize ederek ve bürokratlaştırarak, militarizmin ve devlet bürokrasinin resmî hafızasını, kollektif hafıza haline getirmeye çalıştı". **Idem.**

hatırlama, birlikte yaşamanın normları üzerinde toplumsal bir mutabakat yaratmanın hem şartı hem de yöntemidir'[432]. Fakat 12 Eylül cuntasının ve halefi sivil iktidarın politikası, önceleri darbenin meşrulaştırılmasını sağlamak suretiyle devlet tarafından gerçekleştirilen tasarrufları olağanlaştırmak biçiminde oluşmuş, zaman içinde ise bu olağanlaştırmaya dayanarak darbenin ve geçmişin anılarının artık bir kenara bırakılması; geleceğe bakılması gerektiği söyleminin dillendirilmesiyle sürdürülmüştür. Eski defterlerin tekrar açılmaması gerektiğine ilişkin telkin ve ideolojik etkinliklerle *hatırlama kültürü*nün dile getirilebilmesi; kamusal alanda zemin bulabilmesi engellenmeye çalışılmıştır. Varlığını ve sahip olduğu iktidarı darbenin yapılmasına ve darbecilerin tasarruflarına borçlu olan ANAP'ın geçmişle hesaplaşmaya girmemesi ve toplumsal hafızanın 12 Eylül ile ilgili kısmını ortadan kaldırmaya çalışması pratik nedenlerle olağan karşılanabilse dahi, sonraki sivil iktidarların veya iktidarı talep edenlerin aynı politikayı neden sürdürdüğünü anlamak güçtür. Aslında bu politikanın sürdürülmesinin, sivillerce yönetilse bile iktidarın aslî sahibinin ordu olduğu ve hiçbir sivil iktidarın ordunun gerçekleştirdiği tasarruflardan ötürü ondan hesap sormasının mümkün olmadığı gerçeğinden başka bir izahı yoktur. Ordunun devletin sahibi olarak kendini görmesi dolayısıyla sivil iktidarları kiracısı sayması -sivil iktidarların da bunu kabul etmesi-; hiçbir sivil iktidarın doğrudan orduyu karşısına alabilecek cesareti gösterememesine ve iktidar koltuğunda otururken askeriye ile zıtlaşmayan, ona biat eden bir politika izlemesine neden olmaktadır. Sonuçta, askerle karşı karşıya gelinebilecek bir geçmişle hesaplaşma göze alınamamakta[433] ve sivil toplum tarafından dile getirilen talepler güdük

[432] SANCAR, **Geçmişle Hesaplaşma Sorunları**, s. 55.

[433] Sancar'a göre "toplumun kültürel yapısı, siyasal gelenekleri ve toplumsal güç dengeleri de geçmişle hesaplaşmanın başarı şansını ve yöntemlerini azaltır. Örneğin *unutturma*yı, hatta belli konularda *hatırlama yasağı*nı *bir idare tekniği* olarak kullanan ve sivil toplumun da yeterince güçlü

kalmakta, uygulama sahası bulamamaktadır. Sivil topluma dayalı bir yönetim, çoğulcu ve müzakereci bir sivil demokrasi, insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi, dil ve kültüre yönelik hakların tanınması, toplumsal eşitsizlikleri ve çatışmaları gidermeye dönük toplumsallığı kurmayı hedefleyen projelerin yürürlüğe konması ve daha birçok özgürlükçü açılım gerçekleştirilmeden ve bu açılımların sürekliliği gerçek bir hukuk devletinin gerektirdiği biçimde garanti altına alınmadan, toplumun üzerindeki vesayetin ortadan kaldırılabilmesi, bir başka ifadeyle toplumun özgürleşebilmesi mümkün değildir.

---

olmadığı bir devlette, geçmişle hesaplaşma sürecini başlatmak çok daha zordur". SANCAR, **Geçmişle Hesaplaşma Sorunları**, s. 70 – 71.

SONUÇ YERİNE: Rasyonel Tahakkümün Cisimleşmesi Olarak Devlet

Çalışmanın sonuç kısmını oluşturan bu başlık altında, temelde şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolü bağlamında incelenmeye çalışılan devletin, gerek egemenliğini sürdürülebilmesi gerekse meşruiyetini sağlayabilmesi için kullandığı çeşitli yöntem ve eylemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan tahakküm sistemi üzerine bazı belirlemeler yapılacaktır. Şiddet araçlarının tekelci kontrolü ile meşruiyet sorunu ekseninde yürütülen çalışmada, en yetkin ve örgütlü şiddet aracı olan ordunun kontrolden çıkarak gerçekleştirdiği bir askerî darbe, onun meşrulaştırılması pratiğiyle bir arada ele alınarak incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada ulaşılan nihaî sonuç gerek baskı aygıtı gerekse ideolojik aygıtları ile devletin sürekli olarak tahakküm ilişkileri ürettiğidir.

Tahakküm, tarihsel süreç içinde devletin varlığının olağan sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kaynağı devlet ve de onun politikalarıdır. Devletin yönetimini sürdürebilmesi, yurttaşlar üzerinde kurduğu tahakkümün derecesi ile ilişkilidir. Devletin, gerek şiddet aygıtları üzerindeki tekeli -fiziksel zor- ile gerekse meşruiyetini gerçekleştirmek için (olağan dönemlerde ideolojik aygıtlardan yararlanmayı tercih ederek) kullandığı söylem ve ideolojik etkinlik -psikolojik zor- ile hem toplum hem de bireyler üzerinde rasyonelleşmiş bir tahakküm sistemi kurmak istediği görülür. Bu durum aslında sadece Türkiye'ye has bir durum değildir. Hemen her devlet tarafından şiddete dayanmayan tahakküm ilişkilerinin üretilmek istenmesi, yaratılan tahakkümün rasyonelleştirilmesini gerektirmiş; bu da devlet için denetim ve bilişim faaliyetlerindeki eşgüdüm ve uzmanlaşmanın da artmasıyla Bentham'ın *Panopticon* ile gerçekleştirmeyi hayal ettiğinden çok daha fazla izleme ve gözetlemeyi olanaklı; aynı zamanda gerekli hale getirmiştir. Devlet aygıtının

sonuç olarak tahakküm sistemini yaratması, içinde hiyerarşik ilişkiler barındıran tüm iktidar yapıları için de zorunludur. Dolayısıyla bütün devletler tahakkümün üretilmesinin merkezidir. Bu anlamda devletler arasındaki farkın belirleyicisi, tahakküm sistemlerini rasyonelleştirebilme yetenekleridir.

Modern hayat içindeki tüm izleme ve gözetleme faaliyetleriyle gerçekleştirilmek istenen, kamusal rutinin olağan seyri ile toplumu kontrol eden mekanizmayı "otorite kurma kaynaklarının saklanması" [434] suretiyle sürdürebilmektir. Devlet artık bireylerin özel alandaki yaşamından kamusal alandaki yaşamına kadar genişleyebilen bir bölgeyi etkinlik alanı olarak görmekte, üstü örtülü biçimde bu bölgeyi kendisi düzenlemek istemektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için de gözetim faaliyetleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Günümüzde birçok devlet için, kamusal rutinin olağan biçimde devam ettiği hallerde istenen tahakküm sistemi, Gestapo'nun kurduğundan ziyade, rasyonelleştirilmiş; böylece hissedilirliği mümkün olduğunca ortadan kaldırılmış bir yapıya tekabül eder. Günümüz devleti, bu nedenle rasyonel tahakkümün cisimleşmiş hali olarak görülebilir. Şiddete başvurmak zorunda kaldığında dahi yeni koşullara kolayca uyum sağlayabilen tahakküm sistemi yine de rasyonelliğinden bir şey kaybetmemekte, bu sefer şiddetin gerçekleştirilmesi ve meşrulaştırılmasında ileri rasyonellik taktiklerini uygulamaya koymaktadır.

Kurulan tahakküm sistemi birçok farklı araç ile kendini rasyonelleştirerek olağanlaştırmaya çalışırken, çeşitli araçlar üzerinde geliştirdiği teknikler ile bunu kamusal yaşamın *güvenli* ve düzenli olarak devamı için bir gereklilik, zorunluluk olarak nitelendirebilmeyi de başarmıştır. Foucault'un belirttiği gibi 'antikçağdan bu yana Batı toplumunda [-modern devlette-] iktidar sistemleri şiddete dayalı, kanlı ve

[434] GIDDENS, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, s. 5 – 6.

barbar bir tahakküm sistemi oluşturmuştur. Ancak bunlar irrasyonel değildir. Aksine bunlar, rasyonel tahakküm sistemleridir. Örneğin okulda, orduda, fabrikada hüküm süren disiplin, aşırı rasyonel bir tahakküm tekniğidir'[435]. Gerçekten de tahakküm sisteminin gelişmesi ideolojik araçların kamusal disiplini sağlamaya yönelik faaliyetleri ile birlikte düşünüldüğünde tüm toplum sathına yayılmış bir düzene işaret eder. Bunun hem toplum hem de tek tek bireyler düzeyinde kabulü ise temelde, disiplin kavramının bir tür *erdemli* davranışlar bütünü ile anılması suretiyle gerçekleştirilmiştir. *Erdemlilik* ile eş anlamlı hale gelen ve uygar insandan beklenen *makbûl* davranış kalıbı olarak *disiplinle şekillendirilmiş yaşam biçimi*, devletin arzuladığı görünmez tahakküm sisteminin sürdürülebilmesinin kaynağı ve dönüştürücü gücü olmuştur. Böylece tahakküm sistemi yaşamın her alanına, sadece devlet ile birey arasındaki ilişkilere değil, bireyler arası ilişkilere de yayılmıştır. Bu inceleme kapsamında bireyler arası tahakküm ilişkileri bir kenara bırakıldıysa da, devlet tahakkümünün birey nezdinde *normal* karşılanarak ona itaat edilmesinin kaynağında, yaşamın her alanında -iş, okul, aile gibi-, görülen kişiler arası tahakküm ilişkilerinin olduğu belirtilmelidir. Özellikle aile içinde başlayan bu tahakküm ilişkilerinin devlet tahakkümünün içselleştirilmesini ve görmezden gelinip olağanlaştırılmasını kolaylaştırdığı açıktır.

Devlet -olumlu bir tanımlamayla- vatandaşların çıkarlarını korumaya ve geliştirmeye yönelik bir kurum olarak kabul edilir. Kurumlaştığı ilk andan itibaren kendisini başlı başına bir amaca dönüştürdüğü, bekasını aslî mülahaza biçimi sayarak bu yolda kullanılacak her tür yöntemi de kendi mubâhlar kategorisi içine aldığı görülmek istenmez. Devlet, insanları araç konumuna indirgeyip, onların üzerinden

[435] FOUCAULT, Michel, "Michel Foucault: Güvenlik ve Devlet", (çev. Ergüden, Işık) **Entelektüelin Siyasî İşlevi**, (çev. Ergüden, Işık / Akınhay, Osman / Keskin, Ferda), haz. Keskin, Ferda, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 176, (Foucault'un R. Lefort ile söyleşisi).

yükselerek kendi egemenliğini dayatır. Kurduğu iktidar özgürlüklerin kısıtlanabilmesi üzerine inşa edildiği sürece varlığını sürdürebilir. Özgürlüklerden feragat edilmesi karşılığında güvenliği sağlamayı taahhüt ederek meşruluğunu gerekçelendirmek ister. Fakat güvenliği sağlamak için oluşturduğu aygıtlar özgürlükleri daha da kısıtlamak ve iktidarı güçlendirmek dışında işlev gör(e)mezler. Güvenliği sağlamak için yaratılan aygıtlar toplumun güvenliğinden çok devletin güvenliğine önem verir; insanları kontrol ve gözetim altında tutarak devleti insanlara karşı korurlar. Söz konusu aygıtlar tahakküm sisteminin sürdürülebilmesinde hem gözetleme hem de zor aracıdırlar.

Varlığının sürekliliğini kamusal rutinin olağan seyrinin devamında gören devlet, bunu sağlayabilmek için resmî normların dışında bir kurallar topluluğuna dönüşmüş kendine has içrek bir ideoloji oluşturmuştur. Bu içrek ideoloji kamusal rutinin bozulması halinde hemen devreye girerek içrek kurallarını uygulamaya koymakta, gerektiğinde fiziksel zoru da yasallığın dışında başvurulabilecek bir yöntem olarak kullanmaktadır. Bu süreçte devlet aklı ise, içrek ideolojinin belirlediği doğrultuda hegemonik bir yönetme sanatı olarak, tahakküm uygulamalarının hem yaratıcısı hem de sürdürücüsü konumuna gelmektedir.

Tahakkümünün yaygınlaşması ve kanıksanması, devlet dışı alanların daraltılması hatta yok edilmesi potansiyelini içinde barındırır; bireylerin tahakküm ilişkilerinin dışında karşılıklı ilişkiye geçebileceği ve kendilerini özgürce geliştirebilecekleri mekânları iktidarın gölgesi altında bırakır. Kamusal tartışmaların sınırını belirleyip gerektiğinde onları devletin müdahalesine açık hale getirir. Böylece devlet, tahakkümün yaygınlaşması ve kanıksanması sayesinde yaşamın her alanını işgal edebilecek bir güce sahip olur. Sakıncalı bulduğu alanlara müdahalesi

kolaylaşır ve hegemonyasını yatay olarak genişletir. Devlet, otorite kurma kaynaklarını saklamak suretiyle hem özel ve kamusal bağlamdaki tahakkümünün hissedilirliğini azaltır hem de tasarruflarını daha kolay meşrulaştırılabilir. Sonuç olarak devlet, kendini yeniden üretmeyi rasyonelleştirmiş, hatta bunu insanî ilişkiler düzeyinde de başarıyla gerçekleştirerek toplumsal ve bireysel yaşamda içkin bir varlık haline gelmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ADORNO, Theodor W, "Geçmişin İşlenmesi Ne Demektir?" (çev. ONUR, Tahran), **Defter Dergisi**, Sayı: 38, (Kış 1999), s. 121 – 137.

AHISKA, Meltem, "Türkiye'de İktidar ve Gerçeklik", **Defter Dergisi**, Sayı: 33, (Bahar 1998), s. 19 – 40.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 2001.

ALPER, Emin / GÖRAL, Özgür Sevgi, "Aydınlar Ocağı", ÇİGDEM, Ahmet (edi.), **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Cilt 5 - Muhafazakârlık**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 583 – 589.

ALTHUSSER, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, (çev. Tümertekin, Alp), 1. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

ALTHUSSER, Louis, **Yeniden-Üretim Üzerine**, (çev. Ergüden, A. Işık), 1. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.

ALTINAY, Ayşe Gül / BORA, Tanıl, "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", BORA, Tanıl (edi.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 140 – 154.

AYBAY, Rona, "Milli Güvenlik Kavramı ve Millî Güvenlik Kurulu", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 33, Sayı: 1 - 2, (1978), s. 59 – 82.

AYDIN, Süavi, "Türkiye'de *Devlet Geleneği* Söylemi Üzerine", **Birikim Dergisi**, Sayı: 105 -106, (Ocak/Şubat 1998), s. 63 – 82.

BAŞKAYA, Fikret, "12 Eylül veya *Reel Atatürkçülük'ü* Anlamak!", **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 30, (Nisan - Haziran 2005), s. 7 – 21.

BELGE, Murat, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, 4. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.

BENETON, Philippe, **Muhafazakârlık**, (çev. Akalın, Cüneyt), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

BERİŞ, Hamit Emrah, "Ordu ve Siyaset", **Siyaset**, (edi. TÜRKÖNE, Mümtaz'er,), 3. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s. 413 – 450.

BORA, Tanıl / CAN, Kemal, **Devlet, Ocak, Dergâh - 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

BORA, Tanıl, "Din ve Milliyetçilik: Lügat ve Gramer - İslâmcılıktaki Milliyetçilik, Milliyetçilikteki İslâmcılık", **Türk Sağının Üç Hali - Milliyetçilik - Muhafazakârlık - İslâmcılık**, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 97 – 145.

BORA, Tanıl, "İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği", **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik - Muhafazakârlık - İslâmcılık**, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13 – 52.

BORA, Tanıl, "Millî Tarih ve Devlet Mitosu", **Birikim**, Sayı: 105 -106, (Ocak/Şubat 1998), s. 83 – 93.

BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali - Cilt II**, 1. Baskı, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 2000.

BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali - Cilt III**, 1. Baskı, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 2000.

BRÖCKLING, Ulrich, **Disiplin - Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, (çev. Atayman, Veysel), 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

CEMAL, Hasan, **Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü**, 6. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

CEMAL, Hasan, **Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü**, 10. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

CEVİZCİ, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, 4. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇAĞLAR, Gazi (haz.) **12 Eylül Rejimine Karşı Uluslararası Mahkeme 12 Eylül Rejimi Yargılanıyor**, (çev. Hannover İnsiyatifi), 1. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2002.

ÇETİN, Halis, "İktidar ve Meşruiyet", **Siyaset**, (edi. TÜRKÖNE, Mümtaz'er), 3. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s. 35 – 69.

ÇİĞDEM, Ahmet, Egemen İdeoloji - Resmî İdeoloji, *İlmihal* ve Protestan *Etik* Olarak Resmî İdeoloji", **Birikim**, Sayı: 105 - 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 24 – 27.

DEL VECCHIO, Giorgio, **Hukuk Felsefesi Dersleri**, (çev. Yetkin, Suut Kemal), (?) Baskı, İstanbul Üniversitesi Ana İlim Kitapları Tercüme Serisi, İstanbul, 1940.

ERDOĞAN, Mustafa, "Hikmet-i Hükümet'ten Hukuk Devletine Yol Var mı?", **Doğu Batı Düşünce Dergisi,** Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 45 – 57.

EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Hatıraları - Cilt 1**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990.

EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 2**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 3**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

EVREN, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları - Cilt 4**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

FOUCAULT, Michel, "Michel Foucault: Güvenlik ve Devlet", (çev. Ergüden, Işık), **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, (çev. Ergüden, Işık / Akınhay, Osman / Keskin, Ferda), haz. Keskin, Ferda, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

FOUCAULT, Michel, "Hapishane Üzerine Söyleşi: Kitap ve Yöntemi", **İktidarın Gözü**, (çev. Ergüden, Işık), haz. Keskin, Ferda, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

FOUCAULT, Michel, "Hapishaneler: Kuşatıcı ve Hizaya Getirici Kurumlar", (çev. Boysan, Burak / Gürbilek, Nurdan / Sökmen, Semih), **Defter Dergisi**, Sayı: 9 (Nisan/Mayıs 1989), s. 11 – 38.

FOUCAULT, Michel, "Bireylerin Siyasi Teknolojisi", (çev. Ergüden, Işık), **Özne ve İktidar**, (çev. Ergüden, Işık / Akınhay, Osman), haz. Keskin, Ferda, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

FOUCAULT, Michel, "Omnes et Singulatim: Siyasi Aklın Bir Eleştirisine Doğru" (çev. Akınhay, Osman), **Özne ve İktidar**, (çev. Ergüden, Işık / Akınhay, Osman), haz. Keskin, Ferda, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

FOUCAULT, Michel, "Özne ve İktidar", (çev. Akınhay, Osman), **Özne ve İktidar**, (çev. Ergüden, Işık / Akınhay, Osman), haz. Keskin, Ferda, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

FREIRE, Paulo, **Ezilenlerin Pedagojisi**, (çev. Hattatoğlu, Dilek / Özbek, Erol), 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

GENTILE, Giovanni, “From The Origins and Doctrine of Fascism, LYTTELTON, Adrian, (haz.) **Italian Fascisms From Pareto to Gentile**, (İng.’ye çev. Parmée, Douglas), 1. baskı, Jonathan Cape Ltd., London, 1973, s. 299 – 315.

GERGER, Adnan, **12 Eylül Sürgünleri**, 1. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul, 2004.

GIDDENS, Anthony, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, (çev. Çiğdem, Ahmet), 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

GIDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, (çev. Kuşdil, Ersin), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

GIDDENS, Anthony, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi**, (çev. Tatlıcan, Ümit), 1. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

GIDDENS, Anthony, **Ulus - Devlet ve Şiddet**, (çev. Atay, Cumhur), 1. Baskı, Devin Yayıncılık, İstanbul, 2005.

GÜNDAY, Metin, **İdare Hukuku**, 8. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2003.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Felsefe Sözlüğü**, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

HEPER, Metin, “Bürokrasi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi - 2. cilt**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 290 – 297.

HOBBES, Thomas, **Leviathan**, 3. Baskı, (çev. Lim, Semih), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

HORKHEIMER, Max, **Akıl Tutulması**, (çev. Koçak, Orhan), 5. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

HUBERMAN, Leo, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, (çev. Belge, Murat), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

İBA, Şaban, **Ordu Devlet Siyaset**, 1. Baskı, Çiviyazıları, İstanbul, 1998.

İBA, Şaban, **Milli Güvenlik Devleti - Dünyada ve Türkiye'de Belgeleriyle Milli Güvenlik İdeolojisi ve Kurumlaşma**, 1. Baskı, Çiviyazıları, İstanbul, 1999.

İNSEL, Ahmet, "Türkiye'de Resmî İdeoloji Yaptırımcı ve Bütüncüldür", **Birikim**, Sayı: 105 - 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 20 – 23.

İZVEREN, Adil, **Hukuk Felsefesi**, 2. Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara, 1994.

KALAYCI, Hüseyin, "Bayrak, Milliyetçilik, Kutsallık ve Postmodern Durum", **Birikim**, Sayı: 105 - 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 159 – 169.

KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI YAYINLARI, **Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar**, K.K.K. Ankara Basımevi, Ankara, 1982.

KARDAŞ, Ümit, "**Hakim Bağımsızlığı Açısından" Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yetkileri**, 1. Baskı, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1992.

KEYMAN, E. Fuat, "Devlet Bekası – Hukukun Üstünlüğü Karşıtlığı: Türkiye'de Devlet Sorunu ve Demokratikleşme Olasılığı", **Doğu Batı Düşünce Dergisi,** Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 137 – 149.

KEYMAN, Fuat, "Radikal Demokrasi Kuramları: Türkiye'de Geç Modern Zamanlarda Demokratik Yönetim", **Defter Dergisi**, Sayı: 33, (Bahar 1998), s. 191 – 222.

KIVANÇ, Ümit, "Sahibinden *Devletin Kavram ve Kapsamı*", **…Demiş Bulundum - Memleket Ahvali Üzerine Yazılar**, 1. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 287 – 325.

KIVILCIMLI, Hikmet, **27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.

KOÇAK, Cemil, "Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları", BORA, Tanıl (edi.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 37 – 43.

KONGAR, Emre, **12 Eylül Kültürü (Kültür Üzerine 4)**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

KUKUL, Sinan, **Bir Direniş Odağı Metris -Metris Tarihi-**, (2. Baskıya hazırlayan: Köse, Ali Osman), 2. Baskı, Yar Yayınları, İstanbul, 1998.

LAÇİNER, Ömer, "Yarın İçin Bir "12 Eylül Öncesi" Tarihine Dair Notlar", **Birikim**, Sayı: 198, (Ekim 2005), s. 15 – 26.

LENIN; Viladimir Iliç, **Devlet ve İhtilal - Marksizmin, Devlet ve Proletaryanın İhtilaldeki Görevleri Üzerine Doktrini**, (çev. Gaybiköylü), 1. Baskı, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1969.

LINZ, Juan J., **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (çev. Özbudun, Ergun), 1. Baskı, rSiyasal İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984.

MACCIOCCHI, Maria-Antonietta, "Sanat, Aydınlar ve Faşizm", MACCIOCCHI, Maria-Antonietta (der.), **Faşizmin Analizi**, (çev. Süreyya, Cemal), 3. Baskı, Payel Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 191 – 230.

MAHRUKİ, Nasuh, **Milli Güvenlik Akademisi'nden Notlar**, (http://www.akut.org.tr/Default.aspx?tabid=250&ItemID=854), 06/12/ 2006.

MAHRUKİ, Nasuh, **Bir Milli Güvenlik Akademisi Müdaviminin İzlenimleri**, (http://www.nasuhmahruki.com/?inc=cumhuriyet.inc&id=15), 06/12/2006.

MARX, Karl, **Fransa'da İç Savaş ve Paris Komünü Üzerine Belgeler ve Mektuplar**, (çev. Somer, Kenan), 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1991.

MARX, Karl, **Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri, (Ham Taslak), 1857 – 1858, [İkinci Kitap]**, **(**çev. Gelen, Arif), 1. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2003.

MAVİOĞLU, Ertuğrul, **Apoletli Adalet, Bir 12 Eylül Hesaplaşması II**, 1. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.

MAVİOĞLU, Ertuğrul, **Asılmayıp Beslenenler -Bir 12 Eylül Hesaplaşması-**, 3. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul, 2004.

MERT, Nuray, "Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu", YERASIMOS, Stefanos **et. al.**, **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 45 - 83.

MİLLİ GÜVENLİK AKADEMİSİ**,** (http://www.harpak.tsk.mil.tr/sol_menu/MGA.htm), 06/12/2006.

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ GENEL SEKRETERLİĞİ (haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.

MİLLİ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ (haz.), **Devletin Kavram ve Kapsamı**, Millî Güvenlik Kurulu Sekreterliği Yayınları, Ankara, 1990.

MUNRO, Ion S., **Through Fascism to World Power - A History of The Revolution in Italy**, 1. Baskı, Alexander Maclehose & Co., London, 1933.

MUSSOLINI, Benito, "The Doctrine of Fascism", LYTTELTON, Adrian, (haz.) **Italian Fascisms From Pareto to Gentile**, (İng.'ye çev. Parmée, Douglas), 1. Baskı, Jonathan Cape Ltd., London, 1973, s. 37 – 67.

O'DONNELL, Guillermo, "Modernleşme ve Askerî Darbeler" (çev. Sipahi, Ahmet Serdar), ZARAKOLU, Ragıp (der.), **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, 1. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 58 – 105.

O'DONNELL, Guillermo, "Bürokratik-Otoriter Devlet Yapısındaki Gerilimler ve Demokrasi Sorunu", (çev. Ateşman, Ender), ZARAKOLU, Ragıp (der.), **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, 1. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 106 – 134.

ÖNGİDER, Seyfi (haz.), **Son Klasik Darbe - 12 Eylül Söyleşileri**, 1. Baskı, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2005.

ÖZKAZANÇ, Alev, **Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ**, Ankara, 1998, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

ÖZKÖK, Tayfun A. (der.), **Devrimci Sol Dava Dilekçeleri, 12 Eylül Mahkemeleri Dosyası - 2**, 1. Baskı, Haziran Yayınevi, İstanbul, 1989.

PIERSON, Christopher, **Modern Devlet**, (çev. Hattatoğlu, Dilek), 1. Baskı, Çiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2000.

POGGI, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik bir Yaklaşım**, (çev. Kut, Şule / Toprak, Binnaz), 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

POULANTZAS, Nikos, "Faşizmin Halk Etkinliği Üstüne", MACCIOCCHI, Maria-Antonietta (der.), **Faşizmin Analizi**, (çev. Süreyya, Cemal), 3. Baskı, Payel Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 59 – 71.

RINGER, Fritz, **Weber'in Metodolojisi, Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi**, (çev. Küçük, Mehmet), 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003.

ROJAS, Jorge, "Şili: Dün ve Bugün", (çev. Öner, Yılmaz), ZARAKOLU, Ragıp (der.), **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, 1. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 244 – 265.

ROUQUİE, Alain, **Latin Amerika'da Askeri Devlet**, (haz. Tekeli, Şirin), (çev. Akalın, Cüneyt / Kotil, Ahmet / Oktay, Cemil / Tekeli, Şirin / Tufan, Hülya / Turalı, Alican / Vaner, Semih), 1. Baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

SAMUK, Fevzi, "Günümüz İnançsızlığının Sosyo-Psikolojik Tahlili", **Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk - İslâm Sentezi Görüşünde Meselelerimiz 1 - Kültür - Eğitim - Dinî Hayat**, 1. Baskı, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 1988, s. 303 – 310.

SANCAR, Mithat, "Devlet Aklı, Hukuk Devleti ve Devlet Çetesi", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti,** 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 47 – 68.

SANCAR, Mithat, "Devlet Aklı Kavramına Bir Giriş", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti,** 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13 – 26.

SANCAR, Mithat, "Düşünce Özgürlüğü Sorunu", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 161 – 178.

SANCAR, Mithat, **Geçmişle Hesaplaşma Sorunları**, Ankara, 2006, (http:// www.boell-tr.org/docs/gecmisle_hesaplasma.pdf), 02/12/2006.

SANCAR, Mithat, "Hukuk Devleti: Kavramsal Bir Çerçeve", **"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti,** 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 29 – 46.

SANCAR, Mithat, "Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti", **Doğu Batı Düşünce Dergisi,** Sayı: 13, (Kasım, Aralık, Ocak, 2000-01), s. 25 – 44.

SANCAR, Mithat, "Yasallık ile Meşruluk Geriliminde Hukuk Devleti", **Birikim**, Sayı: 116, (Aralık 1998), s. 36 – 44.

SARAÇOĞLU, Cenk / AKDENİZ; Eylem, "12 Eylül'den Çıkışta Solda Üç Tarz-ı Siyaset ve Yeni Gündem Dergisi", **Birikim,** Sayı: 198, (Ekim 2005), s. 108 – 116.

SCHMITT, Carl, **Parlamenter Demokrasinin Krizi**, (Zeybekoğlu, Emre A.), 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

SCHMITT, Carl, **Siyasi İlahiyat, Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, (çev. Zeybekoğlu, Emre), 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

SCHROEDER, Ralph, **Max Weber ve Kültür Sosyolojisi**, (çev. Küçük, Mehmet), 1. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

SOREL, Georges, **Şiddet Üzerine Düşünceler**, (çev. Hazaryan, Anahid), 1. Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2002.

SUCU, Mehmet, **12 Eylül Yasakları**, 1. Baskı, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2005.

ŞEN, Serdar, "Silahlı Kuvvetler ve Resmî İdeolojinin Yeniden Üretimi" **Birikim**, Sayı: 105 - 106 (Ocak/Şubat 1998), s. 137 – 144.

TEZCAN; Nuran (haz.), **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, 1. Baskı, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1997.

TOKER, Nilgün, "12 Eylül'den Bugüne Entelektüel Seyir", **Birikim Dergisi**, Sayı: 198, (Ekim 2005), s. 51 – 55.

TUNÇKANAT, Haydar, **27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)**, 1. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.

TÜRK DİL KURUMU, **Türkçe Sözlük 2, K – Z** 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, (edi.), "Bürokrasi", **Siyaset**, 3. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s. 451 – 480.

ÜSKÜL, Zafer, **Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Dönemimde Sıkıyönetim Uygulamaları**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

ÜSTEL, Fusun, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmî Yurttaş Profilinin Evrimi", BORA, Tanıl (edi.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4 - Milliyetçilik**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 275 – 283.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **12 Mart, Faşizmin Felsefesi**, 1. Baskı, Evrim Yayınları, İstanbul, 1990.

WEBER, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu** (çev. Gürata, Zeynep), 3. Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

WEBER, Max, **Sosyoloji Yazıları**, (çev. Parla, Taha), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

WEBER, Max, **Şehir, Modern Kentin Oluşumu**, edi. Martindale, Don / Neuwirth Gertrud, (çev. Ceylan, Musa), 1. Baskı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2000.

WEBER, Max, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı** (çev. Ozankaya, Özer), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

YALÇIN, Süleyman, "Aydınlar Ocağı ve Türk - İslâm Sentezi", **Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-İslâm Sentezi Görüşünde Meselelerimiz 3 - Gençlik ve Meseleleri - 21. Yüzyıla Doğru Türkiye**, 1. Baskı, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 1988, s. 179 – 199.

YAMAN, Derya / YAMAN, Murat, **Uyuşmazlık Mahkemesi ve Askeri Yargıtay Kararları Işığında Askeri Yargı ve Adli Yargı Arasındaki Görev Sorunları**, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001.

YILMAZ, Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

ZEKÂ, Nemci, "Hatırlama ve Tarih", **Defter Dergisi**, Sayı: 1, (Ekim/Kasım 1987), s. 7 – 20.

ZENCİR, Vedat/ TEKİN, Serdar, "Resmî İdeolojinin Bunaltıcı Havası ve Askerî Yargı", **Birikim**, Sayı: 105 - 106, (Ocak/Şubat 1998), s. 145 – 150.

DİĞER KAYNAKLAR:

Cumhuriyet Gazetesi, 12/09/1990.

Hürriyet Gazetesi, 03/11/1997.

Milliyet Gazetesi , 05/07/1987.

Milliyet Gazetesi, 02/08/1989.

Milliyet Gazetesi, 06/08/1989.

Radikal Gazetesi, 11/09/2005.

Yeni Şafak Gazetesi, 03/08/2005, (BAYRAMOĞLU, Ali, "Emret Komutanım…").

Yeni Şafak Gazetesi, 20/02/2006, (BUMİN, Kürşat, "Gazetecilerin *Akademi*de Ne İşi Var?").

Parti Liderlerine Tebliğ, (http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_07.html), (02/10/2006).

ÖZET

"Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolü ve Meşruiyet Sorunu - 12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye'de Ordu ve Meşruiyet" isimli bu yüksek lisans tezinde devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünün oluşumu, gelişimi ve bugün için neyi ifade ettiği, meşruiyet eksenli bir sorgulamayla birlikte12 Eylül ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Üç ana bölüm olarak hazırlanan çalışmanın her bölümünde, incelenen kavramlar yapısal unsurlarına ayrıştırılarak ele alınmıştır. Tezde, feodalizmden modern devlete geçiş sürecinde merkezîleşen şiddet araçlarının günümüzde kimi zaman devletin de üzerinde başlı başına bir güç ve iktidar odağı haline gelmesi ile bu durumun olası sakıncaları üzerinde durulmuştur. Devletin tekelci kontrolü altında bulunması gereken şiddet araçları, özellikle devletin kendini tehlike altında hissetmeye başlamasıyla birlikte kamusal düzlemde daha baskın biçimde varlığını hissettirmeye başlamakta ve bağımsızlaşarak sivil iktidara alternatif olabilmektedir. Askerî hükümet darbeleri de genelde bu tür süreçlerin ardından gerçekleşmekte, hem siyasal hem de toplumsal ve bireysel alanlarda doğrudan hegemonyasını kurmaktadır. Bireyi ve toplumu kendisine tâbi kılmaya yönelen askerî yönetimler meşruiyet krizlerini aşabilmek ve kamuoyu nezdinde genel kabul görebilmek için devletin ideolojik aygıtlarını da etkin bir biçimde kullanmaktadır. Aynı zamanda propaganda faaliyetlerinin eşlik ettiği bu süreç, askerî itaat üretiminin kamusal alanda üretilmesiyle sonuçlanmakta ve rasyonelleştirilmiş tahakküm tekniklerinin kullanılması suretiyle otoritenin egemenliğini meşrulaştırmaktadır. Bir meşruiyet faraziyesinin daha çok zora -ideolojik zora veya açık fiziksel şiddete- dayanarak kabul ettirilmesi olan bu durum, sonuçta kamu erki eliyle oluşturulan bir

kamusal alan yaratmakta ve devletin yeniden üretimini dolaysızlaştırarak, hissedilmez bir biçimde kalıcılaştırmaktadır.

ABSTRACT

In this thesis, named “The Monopolistic Control of State on Violence Instruments and Legitimacy Problem- The Army and Legitimacy in Turkey after September, 12 1980”, the emergence and development of the monopolistic control mechanism of the state on violence instruments and what this signifies today are researched by comparing September 12 and examining the legitimacy. This study consists of three parts. In each part of the study, the conceptions are discussed by analyzing their structural components.

In this thesis, it is emphasized that the violence instruments, which are centralized in the process of transition from feudalism to the modern state, also come into power over the state itself. The possible drawbacks of this occasion are studied as well. The violence instruments, which should be under the control of the state, become effective in public area and turn out to be an alternative against the civil government by gaining independence, especially when the state starts to feel itself in danger. Generally, military coups emerge after this kind of processes and they establish their hegemony over political, social and individual spheres. The military governments, aiming at making the individual and society subordinate to themselves, use the ideological devices of the state more effectively to overcome the legitimacy crisis and to be accepted by the public opinion. At the same time, this process, which propaganda activities accompany, results in producing military subordination in the public area and legitimizes the sovereignty of the authority by using the rationalized domination techniques. This condition, which means imposing a legitimate assumption by force –ideological force or obvious physical violence-, creates a

public area constituted by public power and imperceptibly makes the re-production of the state direct and permanent.

ÖZET

"Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolü ve Meşruiyet Sorunu - 12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye'de Ordu ve Meşruiyet" isimli bu yüksek lisans tezinde devletin şiddet araçları üzerindeki tekelci kontrolünün oluşumu, gelişimi ve bugün için neyi ifade ettiği, meşruiyet eksenli bir sorgulamayla birlikte12 Eylül ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Üç ana bölüm olarak hazırlanan çalışmanın her bölümünde, incelenen kavramlar yapısal unsurlarına ayrıştırılarak ele alınmıştır. Tezde, feodalizmden modern devlete geçiş sürecinde merkezîleşen şiddet araçlarının günümüzde kimi zaman devletin de üzerinde başlı başına bir güç ve iktidar odağı haline gelmesi ile bu durumun olası sakıncaları üzerinde durulmuştur. Devletin tekelci kontrolü altında bulunması gereken şiddet araçları, özellikle devletin kendini tehlike altında hissetmeye başlamasıyla birlikte kamusal düzlemde daha baskın biçimde varlığını hissettirmeye başlamakta ve bağımsızlaşarak sivil iktidara alternatif olabilmektedir. Askerî hükümet darbeleri de genelde bu tür süreçlerin ardından gerçekleşmekte, hem siyasal hem de toplumsal ve bireysel alanlarda doğrudan hegemonyasını kurmaktadır. Bireyi ve toplumu kendisine tâbi kılmaya yönelen askerî yönetimler meşruiyet krizlerini aşabilmek ve kamuoyu nezdinde genel kabul görebilmek için devletin ideolojik aygıtlarını da etkin bir biçimde kullanmaktadır. Aynı zamanda propaganda faaliyetlerinin eşlik ettiği bu süreç, askerî itaat üretiminin kamusal alanda üretilmesiyle sonuçlanmakta ve rasyonelleştirilmiş tahakküm tekniklerinin kullanılması suretiyle otoritenin egemenliğini meşrulaştırmaktadır. Bir meşruiyet faraziyesinin daha çok zora -ideolojik zora veya açık fiziksel şiddete- dayanarak kabul ettirilmesi olan bu durum, sonuçta kamu erki eliyle oluşturulan bir

kamusal alan yaratmakta ve devletin yeniden üretimini dolaysızlaştırarak, hissedilmez bir biçimde kalıcılaştırmaktadır.

ABSTRACT

In this thesis, named “The Monopolistic Control of State on Violence Instruments and Legitimacy Problem- The Army and Legitimacy in Turkey after September, 12 1980”, the emergence and development of the monopolistic control mechanism of the state on violence instruments and what this signifies today are researched by comparing September 12 and examining the legitimacy. This study consists of three parts. In each part of the study, the conceptions are discussed by analyzing their structural components.

In this thesis, it is emphasized that the violence instruments, which are centralized in the process of transition from feudalism to the modern state, also come into power over the state itself. The possible drawbacks of this occasion are studied as well. The violence instruments, which should be under the control of the state, become effective in public area and turn out to be an alternative against the civil government by gaining independence, especially when the state starts to feel itself in danger. Generally, military coups emerge after this kind of processes and they establish their hegemony over political, social and individual spheres. The military governments, aiming at making the individual and society subordinate to themselves, use the ideological devices of the state more effectively to overcome the legitimacy crisis and to be accepted by the public opinion. At the same time, this process, which propaganda activities accompany, results in producing military subordination in the public area and legitimizes the sovereignty of the authority by using the rationalized domination techniques. This condition, which means imposing a legitimate assumption by force –ideological force or obvious physical violence-, creates a

public area constituted by public power and imperceptibly makes the re-production of the state direct and permanent.